

Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра соціології
Соціологічна асоціація України
Львівське обласне відділення Соціологічної асоціації України

МАТЕРІАЛИ
XIII Львівського соціологічного форуму

ТВОРЕННЯ НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ ПОРЯДКІВ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

5 квітня 2023 року

За редакцією
доктора філософських наук, професора,
члена-кореспондента НАН України В. П. Мельника

Львів
2023

УДК [316:355.48.01(470:477)»20»](043.2)

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 10/2022-23 від 18 травня 2023 року)

Редакційна колегія:

Мельник В. П., д. філос. н., професор, член-кореспондент НАН України –
голова редакційної колегії
Пачковський Ю. Ф., д. соціол. н., професор
Качмар В. М., д. іст. н., професор
Сіромський Р. Б., д. іст. н., професор
Коваліско Н. В., д. соціол. н., професор
Черниш Н. Й., д. соціол. н., професор
Кудринська Г. І., к. соціол. н., доцент
Демків О. Б., к. соціол. н., доцент

**Творення нових соціальних порядків в умовах російсько-української
війни:** збірник матеріалів XIII Львівського соціологічного форуму (Львів, 5 квіт-
ня 2023 р.) / за ред. д. філос. н., професора, члена-кореспондента НАН України
В. П. Мельника. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Фран-
ка, 2023. – 336 с.
ISBN 978-617-10-0774-1

До збірника включені матеріали виступів наукових співробітників, викла-
дачів, аспірантів, магістрантів, студентів, які брали участь у Всеукраїнській
науковій конференції «Творення нових соціальних порядків в умовах росій-
сько-української війни» (Львів, 5 квітня 2023 р.). Збірник містить матеріали
секцій «Соціологічна наука та сучасне суспільство: теоретизування й емпірич-
ні дослідження на тлі війни»; «Парадигма миру та війни для світу й України:
дискурс нових порядків»; «Громадські та владні ініціативи в умовах війни: дос-
від, реалії, перспективи»; «Міграційна ситуація в Україні: нові соціальні групи,
практики та локально/глобалізаційні виклики». Тексти доповідей публікують-
ся в авторській редакції.

Для науковців, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться соціологією.

УДК [316:355.48.01(470:477)»20»](043.2)

ISBN 978-617-10-0774-1

© Львівський національний
імені Івана Франка, 2023
© Кафедра соціології, 2023
© Автори тез доповідей, 2023

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1 СОЦІОЛОГІЧНА НАУКА ТА СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО: ТЕОРЕТИЗУВАННЯ ТА ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЛІ ВІЙНИ	11
Мельник В. П. ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЯК НОВОГО ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИКЛИКУ	12
Черниш Н. Й. ТВОРЕННЯ НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ ПОРЯДКІВ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	16
Własczyk M. UNDERSTANDING CONTEMPORARY SOCIETIES THROUGH THE LENS OF WAR: THE CASE OF RUSSIAN-UKRAINE CONFLICT AND ITS POSSIBLE IMPLICATIONS FOR SOCIOLOGICAL THEORY	21
Рущенко І. П. НОВІ ОРІЄНТИРИ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІОЛОГІЇ	26
Пачковський Ю. Ф. ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МІЖНАРОДНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ «ВТЕЧА З УКРАЇНИ: ДОСВІД ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В ЄС»	31
Сокурянська Л. Г. СУБ'ЄКТИ СИСТЕМИ ОСВІТИ ПРО ТРАНСФОРМАЦІЮ СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)	35
Нечитайло І. С. «НОРМАЛІЗАЦІЯ ЖИТТЯ» ЯК ФУНКЦІЯ ІНСТИТУТУ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ	37
Гордієнко М. Н. СОЦІАЛЬНИЙ РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ІЗ РЕАБІЛІТАЦІЙНИМ КОМПОНЕНТОМ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	41

ТВОРЕННЯ НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ ПОРЯДКІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
збірник матеріалів XIII Львівського соціологічного форуму (Львів, 5 квітня 2023 р.)

Козаченко О. О.

ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ЗВО В СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖАХ
В КОНТЕКСТІ УКРАЇНО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ 44

Калиняк О. Т.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОСТІ: ГОЛОВНІ ВИКЛИКИ
В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ 47

Мишок Р. Р.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ІНТЕРНЕТ-ПОВЕДІНКА СТУДЕНТІВ
НУ «ЛП» У ПЕРШІ ПІВ РОКУ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: ЧАСТОТНИЙ АНАЛІЗ ... 52

Горошко В. М.

ЕНЕРГЕТИЧНА КРИЗА ОЧИМА ПЕРЕСІЧНИХ УКРАЇНЦІВ:
ВІДЛУННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 55

Горбов В. В., Горбова Ю. С.

ДИНАМІКА ЗМІН МОТИВАЦІЙНИХ ЧИННИКІВ ВСТУПУ АБИТУРІЄНТІВ
ДО ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 57

Борушак Б. О.

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНИХ ТРАЄКТОРІЙ
СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ ІТ-СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ 61

Фабер Д. О.

ЖИТТЄВІ СТРАТЕГІЇ ІТ ФАХІВЦІВ В ЧАСІ ВІЙНИ 65

Сірий Є. В.

ВІЙНА ЯК ДЕСТРУКЦІЯ У ФОРМУВАННІ ЖИТТЄВОГО ПОТЕНЦІАЛУ
МОЛОДІ: ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО САМОПОЧУТТЯ 69

Степико В. П.

БАТЬКІВСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ 74

Ляшенко Н. О.

ІНФОРМУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ПРО РЕАЛЬНІ ЗАГРОЗИ
ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПІДВИЩЕННЯ ЙОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ 77

Юзва Л. Л.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ВІЙНИ ЧЕРЕЗ ПРОЕКЦІЮ КОГНІТИВНИХ КАРТОК ... 80

Пліс Г. В.

ОНТОЛОГІЧНІ ПРОЯВИ СИМВОЛІЧНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНЦІВ
ПІД ЧАС ВІЙНИ 86

Борецька М. Ю.

ЦІННІСНА ПРОБЛЕМАТИКА В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ 90

Калашнікова Л. В., Черноус Л. С. ТРЕНДИ СОЦІАЛЬНОЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ДОСВІД УКРАЇНИ	93
Мельніков А. С. ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ АСПЕКТИ «ПОВСЯКДЕННОЇ ЕТНІЧНОСТІ»	97
Стадник А. Г. ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ЯК МЕХАНІЗМ ВПЛИВУ НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ ТА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ	100
Ткаченко М. В. РОЗПОВСЮДЖЕННЯ НЕО-РАСИСТСЬКИХ НАСТРОЇВ ЯК ЗАГРОЗА СУСПІЛЬНОМУ МИРУ	102
Калиняк О. Т., Калиновська Д. В. МАНІПУЛЯЦІЇ СВІДОМІСТЮ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ: КОНСТРУЮВАННЯ ДИСКУРСИВНОГО СПРИЙНЯТТЯ ТА ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКИ ЛЮДЕЙ	105
Кудринська Г. І., Шевчук Т. В. СУЧАСНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО – ЛЕЩАТА ДЛЯ МАНІПУЛЮВАННЯ ОСОБИСТІСТЮ	109
СЕКЦІЯ 2 ПАРАДИГМА МИРУ ТА ВІЙНИ ДЛЯ СВІТУ Й УКРАЇНИ: ДИСКУРС НОВИХ ПОРЯДКІВ	113
Катаєв С. Л. ТРАДИЦІОНАЛІЗМ РОСІЯН ЯК ЧИННИК ВІЙНИ	114
Бевзенко Л. Д. ВІЙНА УКРАЇНИ З РОСІЄЮ ЯК ФАКТОР ЗМІН ГЛОБАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ – СИСТЕМНИЙ ПОГЛЯД КРИЗЬ ПРИЗМУ ПАРАДИГМИ СКЛАДНОСТІ	116
Кісла Г. О. УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ВИБІР ГІДНОСТІ І ЄДНОСТІ НАЦІЇ	120
Воронянський О. В. СИСТЕМНІ РИЗИКИ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ ТА ВІЙНИ	123
Медвідь Ф. М., Чорна М. Ф. ПАРАДИГМА МИРУ ТА ВІЙНИ ДЛЯ УКРАЇНИ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	127

Малиш Л. О.

СПРИЙНЯТТЯ НАСЕЛЕННЯМ КРАЇН ЄС ВІЙНИ В УКРАЇНІ 132

Лапан Т. Д., Химович О. С.

ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЧНОГО МИСЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ:
НАЦІОНАЛЬНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ 135

Зубченко О. С.

СПРОТИВ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ У ДЗЕРКАЛІ ВІЗУАЛЬНОЇ
СОЦІОЛОГІЇ 138

Шевель І. П.

ГЛОБАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ НА ТЛІ МІЖНАРОДНОЇ
БЕЗПЕКОВОЇ ПІДТРИМКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ 141

Єрескова Т. В.

СОЦІАЛЬНА АДАПТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК СТІЙКОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ
СИСТЕМИ В УМОВАХ ЕМЕРДЖЕНТНИХ ВИКЛИКІВ 145

Вілкова О. Ю.

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ВІЙНИ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ 148

Шевченко С. Л.

ОЧІКУВАННЯ ВІД СОЦІОЛОГІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ 151

Майструк Н. О.

КОНФЛІКТИ, ВІЙНИ ТА МИР У КЛАСИЧНУ ТА СУЧАСНУ ДОБУ 153

Тащенко А. Ю.

ВСІ МИ ЯК ДІТИ? ВІЗУАЛЬНІ ТА МУЛЬТИМОДАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ
ВОЄННОГО І МИРНОГО ЧАСУ 157

Пришва Р. В.

ДОСВІД МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ 1918-1939 РР.
ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПІСЛЯВОЄННОГО ПОРЯДКУ
В СХІДНІЙ ЄВРОПІ ТА УКРАЇНІ 164

Погорілов А. А.

МИР ТА ПЕРЕМОГА В УЯВЛЕННЯХ УКРАЇНЦІВ 167

Чорній С. В.

БАЛАНС СИЛ: (НЕ)ЗВИЧНІ ВИКЛИКИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ 170

Бєляєва В. О.

ЦІННІСТЬ ОСВІТИ ТА ОСВІТНІ ЦІННОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ
УКРАЇНИ: ЗНАЧУЩІСТЬ ТА ВПЛИВ ВІЙНИ 173

СЕКЦІЯ 3. ГРОМАДСЬКІ ТА ВЛАДНІ ІНІЦІАТИВИ В УМОВАХ ВІЙНИ:

ДОСВІД, РЕАЛІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ 177

Чепак В. В. Бондаренко М. М.

ДРАМАТУРГІЯ РОЛІ ЛІДЕРА У ВОЄННИЙ ЧАС:
КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ 178

Савка В. Є.

АКТОРИ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ:
ЗМІНА БАЛАНСУ СИЛ ТА ПОЛІВ ВПЛИВУ В УМОВАХ ВІЙНИ 181

Герус О. І.

«ДІЯ» ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ
В УМОВАХ ВІЙНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА РИЗИКИ 183

Скокова Л. Г.

ДОКУМЕНТУВАННЯ ДОСВІДУ ВІЙНИ У РАКУРСІ КУЛЬТУРНИХ
ТА ПРОФЕСІЙНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ 187

Терещенко Д. А.

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМУ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ПРАВ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ 190

Лукеря Т. М.

СПІВРОБІТНИЦТВО ГРОМАД УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ 193

Грбар Н. Г.

ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ МОЛОДІ ХАРКІВЩИНИ ПРОТИ
РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ 196

Позднякова-Кирбят'єва Е. Г., Мосаєв Ю. В.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІТАРНИХ ТА ГРОМАДСЬКИХ
ІНІЦІАТИВ У СПІВПРАЦІ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ
НА ТЕРИТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ 199

Злобіна О. Г.

ЧИННИКИ МОБІЛІЗАЦІЇ/ВИСНАЖЕННЯ РЕСУРСІВ ПРОТИДІЇ
СТРЕСОРАМ ВІЙНИ: СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО КОНТЕКСТУ 202

Широкова М.С.

СОЦІАЛЬНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙ СФЕРИ
БІЗНЕС-ПОСЛУГ ПІД ЧАС ВІЙНИ 206

Бойко Н. Л.

ФАТАЛІЗМ В УМОВАХ ВІЙНИ: ОЧІКУВАННЯ ТА РЕАЛІЇ 210

ТВОРЕННЯ НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ ПОРЯДКІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
збірник матеріалів XIII Львівського соціологічного форуму (Львів, 5 квітня 2023 р.)

Паращевін М. А.

ДИНАМІКА ДЕРЖАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ ПОЛІТИКИ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 213

Безуглова В. Д.

ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ В СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА ПІД ЧАС
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 217

Заремба-Косович Г. Р.

ВІД ЖЕРТВИ ДО АКТИВНОЇ УЧАСТІ: ДОСВІДИ ЛЮДЕЙ
З ІНВАЛІДНІСТЮ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 220

Микитюк І. В.

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 223

Неймет О. І.

КОМПЛЕКСНА ДОПОМОГА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ У ПЕРІОД
РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІСЛЯ ПОРАНЕНЬ (НА ПРИКЛАДІ М. УЖГОРОД) 228

Мишковська О. П.

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ ПІД ЧАС ВІЙНИ 231

Коваль А. В.

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ 235

Богославець Д. А.

ВІЙНА І СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ:
ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 240

**СЕКЦІЯ 4 МІГРАЦІЙНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ:
НОВІ СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ, ПРАКТИКИ
ТА ЛОКАЛЬНО/ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ 243**

Коваліско Н. В.

МОНІТОРИНГ ТА ОЦІНКА ПОТРЕБ ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ) 244

Даниленко О. Я.

«ПЛІННІ» СТРАТЕГІЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ:
ДОСЛІДНИЦЬКІ МОЖЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ
ЯКІСНИХ МЕТОДІВ СОЦІОЛОГІЇ 248

Чорна В. О.

МІГРАЦІЙНІ НАСТРОЇ УКРАЇНЦІВ 251

Піча В. М.

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 257

Прибиткова І. М.

МІГРАЦІЙНІ ВТРАТИ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ
ВНАСЛІДОК ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ:
СТРУКТУРНИЙ ВИМІР 260

Цуканова Д. С.

ВТРАТА ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ВНАСЛІДОК ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ:
СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ 262

Кривошея Т. І.

ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ТА УСПИХИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ГРОМАДАХ ТИМЧАСОВОГО
ПЕРЕБУВАННЯ ПІВДНЯ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 265

Князева О. В.

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПРОФІЛЬ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ ... 270

Панченко Т. В.

СТАТРЕГІЇ АДАПТАЦІЇ БІЖЕНЦІВ З УКРАЇНИ В НІМЕЧЧИНІ 275

Подшивалкіна В. І.

КОНТЕКСТИ ТРАНЗИТНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ
ТА САМОКАТЕГОРИЗАЦІЇ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ:
ПОГЛЯД ЗСЕРЕДИНИ 279

Григор'єва С. В.

АДАПТАЦІЙНІ ПРАКТИКИ БІЖЕНЦІВ ТА ВПО 282

Черній Л. В.

АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У КРАЇНАХ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 285

Ратушна Т. О.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ В МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ:
КЕЙС УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У НІМЕЧЧИНІ 289

Петровський О. І.

ВИМУШЕНІ МІГРАНТИ З УКРАЇНИ ЗІ СТАТУСОМ
«ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ» В КРАЇНАХ ЄС
ТА КАНАДІ. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ 293

Цимбалюк Н. М.

МОВА ЯК ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ АДАПТАЦІЇ
ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ З УКРАЇНИ
(НА ПРИКЛАДІ М. ЛОДЗЬ, РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА) 296

Паскевич О. В.

ВИВЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ
АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ ЗА КОРДОНОМ 299

Бірюкова М. В.

СОЦІОЛОГІЧНІ ВІЗІЇ ПЛАНІВ НА МАЙБУТНЄ УКРАЇНЦІВ
НА ПОЧАТКУ ВІЙНИ: СТРАТЕГІЇ Й ПРАКТИКИ 301

Козловець М. А., Горохова Л. В.

ВПЛИВ ВІЙНИ НА МІГРАЦІЮ УКРАЇНЦІВ
ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ Й ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ 304

Чернова К. О.

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ:
ЕТНОСОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ 308

Кріжжик К. С.

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ
ВИМУШЕНИХ ЗОВНІШНІХ МІГРАНТІВ З УКРАЇНИ 312

Мікула А. І.

ОСВІТНІ АСПЕКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ..... 315

Марусяк Т. С.

ПОШИРЕННЯ СІМЕЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ
ЯК НАСЛІДОК СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ 319

Петрухін С. В.

НАРАТИВИ МИКІТИ ШАПОВАЛА ЩОДО ЗАВДАНЬ
ТА ЦІЛЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ .. 323

Ширяєва О. І.

ОБРАЗ ДОМУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК 327

Бенчак О. Ф.

СПРИЙНЯТТЯ ЖИТЕЛЯМИ ПРИКОРДОННЯ КРОСКОРДОННОЇ
СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА СЛОВАЧЧИНИ У КОНТЕКСТІ
БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ 330

Борюшкіна О. В.

THE IMPACT OF FORCED MIGRATION ON THE NATIONAL
SECURITY OF THE STATE 333

СЕКЦІЯ 1

**СОЦІОЛОГІЧНА НАУКА ТА СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО:
ТЕОРЕТИЗУВАННЯ ТА ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
НА ТЛІ ВІЙНИ**

Мельник В. П.
*д.ф.н., проф., член-кореспондент НАН України,
ректор Львівського національного університету
імені Івана Франка*

ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЯК НОВОГО ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИКЛИКУ

Доленосні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, є прикладом незламності людського духу, взірцем для наслідування та викликають захоплення усього цивілізованого світу. З-поміж того, важливим є наголосити на необхідності філософсько-соціологічного осмислення глобальних змін, які відбулися і відбуваються в Україні та світі на початку XXI ст. За останніх кілька років людство перебуває в стані перманентного стресу, адже одна різновекторна глобальна криза накладалася на іншу, породжуючи низку інших, в т. ч. локальних та інституціональних криз. Згадати тут хоча б пандемічну світову кризу коронавірусу, що забрала мільйони людських життів. З іншого боку, російсько-українська війна – це новий цивілізаційний виклик, що потребує подальшого наукового осмислення у контексті проблеми полікризи, що увібрала в себе необхідність міждисциплінарного дискурсу, передусім, щодо наслідків руйнівної діяльності авторитарного людського чинника у цілком нових геополітичних умовах.

Російська агресія проти незалежної української держави виявилася у своїх крайніх проявах жорстокості та віроломства. Попередній етап військового вторгнення часто окреслювався як гібридний. Країна-агресор всіляко заперечувала свою військову присутність на території України. Як наслідок – анексія нею Криму та частин Луганської та Донецької областей на Сході країни. Сучасний етап російської військової агресії носить відкритий та неприхований характер. Міжнародний резонанс у перші три місяці російсько-української війни викликали ядерний тероризм і захоплення росіянами Чорнобильської та Запорізької АЕС, звірства росіян над мирним населенням у м. Буча та героїчна оборона українцями Маріуполя.

Війна викликала низку кризових соціальних явищ в українському суспільстві, з-поміж яких, особливу увагу звертають багатомільйонні міграційні потоки українців. За експертними оцінками, щонайменше 12 мільйонів людей, а це фактично 29% населення країни, покинули свої домівки з моменту вторгнення росії в Україну [1]. Особливо значну інтенсивність міграційного потоку зафіксовано у першій місяць війни, коли, до прикладу, біженцями в Україні щоденно ставали 70 тисяч дітей. За даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), щохвилини на середину березня з країни тікали 55 дітей, а це майже одна дитина щосекунди. Близько 90% тих, хто покинув Україну, – це жінки та діти [2]. За результатами соціологічних опитувань, однією з найголовніших причин для повернення в Україну біженців є безпекова ситуація [3].

Окрема проблема – це внутрішньо переміщені особи (ВПО). За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ) ця цифра на початок травня 2022 р. складала 7,7 млн осіб. Істотне збільшення частки людей, які погодилися на переїзд, зафіксовано на Сході країни (45% від усіх ВПО) [4]. Серед інших проблем, з якими зіштовхнулися українці, – це тотальне погіршення ментального здоров'я. За даними Міністерства охорони здоров'я України, близько 15 млн українців потребуватимуть психологічної підтримки через повномасштабну війну вже сьогодні [5].

Ситуація війни зумовила не лише глибокі демографічно-міграційні зміни ментальні виклики, але й кардинально вплинула на процеси націотворення. Відтак, практично нівелювався «російський фактор», який тривалий час поляризував українське суспільство. Цей деструктивний чинник історично підживлювався відповідними імперськими нарративами про «спільне» етнічне походження росіян та українців, «спільне» радянське минуле, «спільну долю», що ставило за мету заперечення передусім європейського шляху розвитку України [6]. Війна мотивувала українців по всій країні відмовитись від атавізмів російського постімперіалізму та перейти на українську, а також від повсякденних та релігійних зв'язків із росією, яка активно насаджувала і насаджує по світу свою державну ідеологію рашизму, діє середньовічними методами, заперечує загальноприйняті людські цінності. Як слушно зазначає український історик О. Алфьоров, «сьогоднішній росіянин – це морально-психологічний стан. Це колективний образ, вихований їхньою освітою, культурою та телебаченням у державі імперського (ординського) типу, яка щоб існувати повинна воювати і завойовувати. Окрім того, у росіян є величезний комплекс меншовартості. І цей комплекс меншовартості навіювався в них та самовиховувався постійно. Вони розуміють, що їхні музеї наповнені експонатами з різних країн, в тому числі й з України. Вони розуміють, що,

починаючи гортати підручники з історії, де виникає їхня держава, вони ніяк не можуть оминати Київ. Що їхнє православ'я з'явилося тут, на київських пагорбах. Що навіть їхня назва, яку вони собі привласнили, сягає корінням України» [7].

Війна зумовила потужну мобілізацію зусиль громадянського суспільства. Про це свідчать результати соціологічного опитування Фонду «Демократичні ініціативи», згідно якого 57% українців з Центру та Заходу країни долучалися до волонтерства чи благодійності, а 11% ще планували це зробити найближчим часом. Особливо громадську активність виявляють молоді люди. У віковій групі 18-29 років 80% людей долучалися або фінансово, або власною працею до волонтерського руху чи благодійності. Результати опитування засвідчили й таку тенденцію, що навіть у відносно безпечних регіонах 20 відсотків українців втратили роботу або дохід від неї [8]. Проте це не знизило їх громадянську активність, допомагаючи Збройним силам України.

Ми є свідками творення нового соціального ладу в країні, а це зокрема об'єднання зусиль усього суспільства задля нашої перемоги у війні. Новий соціальний лад або соціальний порядок, який твориться на наших очах, – це, передусім, волонтерські ініціативи, що сформували національно свідоме громадянське суспільство, яке, починаючи ще з 2014 року, активно протистоїть російським зазіханням на нашу територіальну цілісність. Набутий досвід у незламній боротьбі українського народу за весь період своєї історії набуває в сучасних умовах нового переосмислення. Адже до боротьби долучені не лише громади, прості люди, але й уся владна вертикаль. Тут, на мій погляд, важливо віднайти дієві механізми, коли ініціативи знизу знаходять своє логічне продовження в ініціативах зверху або навпаки. Пошуки консенсусу, подолання існуючих або майбутніх конфліктів є важливим завданням для опрацювання високоефективних соціальних технологій, є важливими для сучасної соціоінженерної діяльності.

Повертаючись до проблеми полікризи, зазначу, що сьогодні українське суспільство має унікальний шанс, щоб трансформувати наявні соціально-кризові явища як виклики у ситуацію розвитку, коли відбувається мобілізація усього потенціалу українців, їх спільна праця на перемогу й подальшу відбудову країни. Подолання кризових явищ – це також творення єдиної політичної нації, міцного громадянського суспільства, інноваційної освіти та влади, здатної інтегрувати та реально втілити у життя усе конструктивне, що виборювалося не одним поколінням українців

Література

1. How many Ukrainian refugees are there and where have they gone? URL: <https://bbc.com/news/world-60555472> (дата звернення: 04.07.2022).
2. Понад 1,5 млн дітей виїхали з України від початку війни, – ЮНІСЕФ. URL: https://lb.ua/society/2022/03/19/510260_ponad_15 mln_ditey_viihali_z_ukraini.html (дата звернення: 19.03.2022).
3. The Ninth national poll, conducted by the Sociological Group “Rating” on April 26, 2022. URL: https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/devyatyu_obschenacionalnyu_opros_socialno-ekonomicheskoe_problemy_vo_vremya_voynu_26_aprelya_2022.html (дата звернення: 28.04.2022).
4. Кількість внутрішньопереміщених осіб (ВПО) в Україні перевищила 8 млн людей: звідки куди їхали найбільше. – опитування у західних та центральних регіонах. URL: [https://minre.gov.ua/news/kilkist-vnutrishno-perevishchenuh-osib-vpo-v-ukrayini-perevyshchyla-8-mln-lyudey-zvidky-ykudy#:~:text=куди%20їхали%20найбільше-,Кількість%20внутрішньо%20переміщених%20осіб%20\(ВПО\)%20в%20Україні%20перевищила%208%20млн,звідки%20й%20куди%20їхали%20найбільше&text=Такі%20дані%20наводить%20DW%20з,цифра%20складала%207%207%20млн](https://minre.gov.ua/news/kilkist-vnutrishno-perevishchenuh-osib-vpo-v-ukrayini-perevyshchyla-8-mln-lyudey-zvidky-ykudy#:~:text=куди%20їхали%20найбільше-,Кількість%20внутрішньо%20переміщених%20осіб%20(ВПО)%20в%20Україні%20перевищила%208%20млн,звідки%20й%20куди%20їхали%20найбільше&text=Такі%20дані%20наводить%20DW%20з,цифра%20складала%207%207%20млн) (дата звернення: 11.05.2022).
5. У МОЗ вважають, що через війну кожен п'ятий українець матиме проблеми з психікою. – опитування у західних та центральних регіонах. URL: <https://poglyad.tv/u-moz-vvazhayut-shcho-cherez-viynu-kozhen-p-yatyy-ukrayinec-matime-problemi-z-psihikeyu-article> (дата звернення: 10.06.2022).
6. Беліцер Н. Українська, російська і «радянська» ідентичності в сучасній Україні. Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США. Львів: Kennan Institute Kyiv Projes, 2003. С. 127-128.
7. Алфьоров О. Росіяни – не нація, а морально-психологічний стан. Новинарня. URL: <https://novynarnia.com/2022/05/22/istoryk-alforov-pro-rf/> (22.05.2022).
8. Самопочуття українців під час війни: емоції, очікування, особистий досвід – опитування у західних та центральних регіонах. URL: https://dif.org.ua/article/samopochuttya-ukraintsiv-pid-chas-viyni-emotsii-ochikuvannya-osobistiy-dosvid-opituvannya-u-zakhidnikh-ta-tsentralnikh-regionakh_ (дата звернення: 07.06.2022).

Черниш Н. Й.

д. с. н., проф. кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

ТВОРЕННЯ НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ ПОРЯДКІВ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Проблема порядку є центральною проблемою та основним поняттям соціологічного теоретизування від початків існування соціології, в її позитивістичному вигляді. Дотримання соціального порядку було головним завданням влади, а саму соціологію вбачали «позитивною» наукою з метою виявлення точок напруги (англ. tension) у суспільстві і запобіганню виникнення можливих конфліктів як порушень порядку. Такою була візія щодо соціального порядку у західній соціології протягом довгого часу.

Глобалізація з к. ХХ – поч.ХХІ ст. продемонструвала сильне послаблення основ звичного порядку у суспільствах різного типу з наростанням хаосу і безпорядків у ситуації загострення ризиків і загроз. Тим самим проблема порядку повернулася сьогодні на перші місця соціологічних рефлексій. Її актуалізація посилена величезними за масштабом і блискавичними змінами, які сьогодні носять перманентний характер і змінюють всі соціальні порядки.

Множинність порядків / безпорядків викликала до життя множинність соціологічних версій їх тлумачення, в тому числі і в українській соціології. Конкретна позиція соціолога залежала від обраного ним осьового принципу, або кута зору нааналіз суспільства (за термінологією Данієла Белла) [1].

Серед різноманітних осьових принципів вивчення устроїв суспільства у соціології виділимо наступні:

- осьовий принцип самого Д. Белла – розвиток технологій;
- в А. де Токвілля – справедливість;
- у П. Дракера – знання;
- у Ф. Фукуями – соціальний капітал і довіра;
- у Ч. Хенді – характер систем цінностей;
- у частини інших дослідників – соціальні порядки.

Виділимо декілька праць останнього часу, присвячених аналізу соціальних порядків за різними осьовими принципами. Маємо в Україні два варіанти тлумачення соціальних порядків у праці української соціологині М. Соболевської [2]. На жаль, в цій вартісній соціологічній праці немає нічого про сучасну Україну.

Отож виділимо два варіанти тлумачення соціальних порядків за М. Соболевською для увиразнення сучасного соціологічного осмислення проблематики соціальних порядків. По-перше, це неофункціоналізм (як відродження). Він представлений головню у працях Дж. Александера, П. Коломі, Н. Лумана, Н. Смелзера в сенсі відродження та інтерпретації парадигми структурно-функціонального аналізу з *осьовим принципом функцій* соціальних порядків. По-друге, це постструктуралізм (як переосмислення), який подибуємо у працях М. Фуко, Ж. Дельоза, Ж. Дерида, П. Бурдьє, з його спрямуванням на подолання обмеженостей класичного структуралізму через визнання множинностей соціальних порядків з *осьовим принципом їх структурних характеристик*. Спільним у цих двох групах сучасного соціологічного теоретизування є повернення до тематики соціальних порядків в нових соціокультурних умовах та ідей впорядкованості сучасного соціального життя.

Третім варіантом розуміння соціальних порядків я вважаю неоінституціоналізм з осьовим принципом *ролі соціальних інститутів*. В цьому плані неоінституціоналізм можна вважати як відродження класичного інституціоналізму в ситуації інтерпретації ролі соціальних інститутів у додержанні існуючих або творення нових соціальних порядків. Він добре представлений у перекладеній українською мовою колективній праці Д. Норта, Дж. Волліса та Б. Вайнгеста [3], хоча існує й багато інших напрямків такого третього варіанту. І знову ж, навіть у цій перекладеній для українського читача праці немає жодної згадки про можливість застосування викладених положень до сучасних українських реалій.

Д. Норт та його колеги в історії людства виокремлюють суспільства трьох типів (за аналогією до Д. Белла з його виділенням доіндустріального, індустріального та постіндустріального типів):

- мисливсько-збиральницькі (поза аналізом);
- суспільства з порядком обмеженого доступу;
- суспільства з порядком відкритого доступу.

Норт і його співавтори використовують в осмисленні двох останніх типів суспільств наступні основні поняття свого аналітичного апарату.

1. Інститути, які встановлюють «правила гри» за допомогою законів, норм поведінки для дотримання соціальних порядків обмеженого або вільного доступу.

2. Організації, або «гравці», які діють за встановленими інститутами правилами.

3. Уявлення про соціальні порядки.

Головну роль відіграють інститути, а уявлення замикають цю ієрархію.

Відповідно автори виділяють дві моделі соціального порядку (і відповідно різні держави): модель обмеженого доступу та модель вільного доступу.

Модель обмеженого доступу в природній державі:

- повільне зростання економіки та вразливість до викликів;
- політичні системи без згоди з громадянами;
- відносно невелика кількість організацій;
- невеликий і централізований державний апарат;
- засилля соціальних зв'язків, побудованих на вибірковому законодавстві, привілеях та ієрархіях, незахищені права власності, поширення думки, що не всі є рівними.

Модель вільного доступу:

- 1) швидкий економічний і політичний розвиток, зменшення негативного економічного зростання;
- 2) заможне і активне громадянське суспільство;
- 3) великий і децентралізований державний апарат;
- 4) поширеність безособових соціальних зв'язків, базованих на верховенстві закону, захищеності прав власності, справедливості і рівності з однаковим ставленням до всіх і кожного;
- 5) питома здатність швидко адаптуватися до змін.

Норт та його послідовники наголошують, що переважна частина сучасних держав (80-85%) є природними державами з першою моделлю обмеженого доступу і відповідними соціальними порядками. Решту складають добре розвинуті держави з другою моделлю відкритого доступу. Між цими двома моделями доступу (і відповідно типами держави) лежить **перехід**, який природні держави намагаються подолати.

А де в цій системі координат є Україна? На мою думку, Україна знаходиться нині в ситуації перехідного періоду до моделі відкритого доступу. Це можна представити у вигляді відповідності або невідповідності зазначеним вище показникам:

- 1) від'ємне економічне зростання під час війни і політичний розвиток з обмеженнями воєнного часу (до прикладу, падіння ВВП на третину або заборона діяльності антиукраїнських партій та телеканалів);
- 2) бідне, але активне громадянське суспільство з великою кількістю організацій, створених знизу (так звана горизонтальна або низова Україна);
- 3) великий державний апарат і реформа децентралізації, розпочата з 2014 р.;
- 4) переважання особових соціальних зв'язків з тенденцією відмови від провідної ролі відомих персоналій і висування нових лідерів з військового та

волонтерського середовища; намагання забезпечити верховенство закону і захист прав людини;

5) питома здатність швидко адаптуватися до змін; високий рівень соціального самопочуття і щастя, незважаючи на війну.

Виходячи з цього, можна дати наступне визначення: **Україна сьогодні – це суспільство переходу до порядків вільного доступу із досягненням незворотних порогових змін.** Ці зміни та особливості перехідного періоду можна унаочнити наступним чином.

1. В Україні не економічні чи політичні чинники, а **уявлення** людей про належний соціальний порядок відіграють вирішальну роль в цьому переході – **уявлення** про країну, яка переможе і побудує цей порядок вільного доступу до творення різноманітних організацій та контролю громадянського низового суспільства над політичними інститутами на чолі з державою.

2. З уявлень про належний соціальний порядок виростають відповідні **організації**, яких в Україні нині налічується близько 50 тис. **Переважна більшість з них є виявом ініціатив знизу.** Утворюється мережецентрична сітка таких організацій з віялом громадянських активностей. Частина з них займається проблемами соціальної адаптації, але дедалі більше стає інноваційних за характером діяльності громадянських утворень.

3. В Україні сьогодні з організацій будуються **нові соціальні інститути знизу**, таких як **інститут місцевого самоврядування чи соціальний інститут волонтерства.** Вони володіють трьома необхідними атрибутивними ознаками соціального інституту: легальність, легітимність, розвинена інфраструктура.

Такого роду нові соціальні інститути є внеском України у розбиття стереотипу застарілості, неспроможності і непотрібності (традиційних) соціальних інститутів, який є поширеним у розвинутих країнах світу.

Таким чином, Україна періоду широкомасштабної російської агресії – це суспільство з незворотними пороговими змінами переходу до відкритого доступу. В Україні ієрархія Норта змінюється: її очолюють уявлення, з яких виростають організації, а з них – нові інститути. Твориться кастомізована (від англ. *customary* – узвичаєна, заснована на досвіді воєнного часу) версія соціальних порядків, в які вірять і за які воюють українці.

Разом з тим народження нових соціальних порядків не означає тотального оптимізму щодо них та їх розповсюдження в суспільстві воєнного часу. Як вважають наші колеги з Інституту соціології НАН України [4], для цього суспільства сьогодні властива ситуація винятковості, надзвичайності, але з анклавом соціального порядку. В той самий час існує багато так званих

«точок напруги» (tensions), з яких можуть виростати конфлікти і порушення порядку. Серед них явна і латентна поляризація суспільства, повернення оновленого патерналізму («Захід нам в усьому допоможе») тощо. Так що вся робота соціологів ще попереду.

Література

1. Bell, D. (1973). *The Coming of Post-industrial society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books, 616 pp. URL: <https://amazon.com/Coming-Post-Industrial-Society-Venture-Forecasting/dp/0465097138?asin=0465097138&revisionId=&format=4&depth=1>
2. Соболевська, М. (2014). Порядок дискурсів порядку: неофункціоналізм та постструктуралізм у сучасній соціологічній теорії. Київ: Логос. 248 с. URL: https://academia.edu/11588743/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BE%D0%BA_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D1%83_%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BA%D1%83_%D0%BD%D0%B5%D0%BE%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC_%D1%82%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC_%D0%B2_%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97
3. Норт, Д., Волліс, Дж., Вайнгест, Б. (2017). *Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії*. Київ: Наш формат. 352 с. URL: <https://nashformat.ua/products/nasylstvo-ta-suspilni-poryadky-osnovni-chnynnyky-yaki-vplynuly-na-hid-istorii-709072>
4. *Українське суспільство в умовах війни. 2022 (2022)* /за ред. Є. Головахи і С. Макеєва. Київ: Ін-т соціології НАН України. 410 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>

Błaszczuk Mateusz

*prof. dr. hab, Head of the Department of Urban and Rural Sociology
University of Wroclaw (Poland)*

UNDERSTANDING CONTEMPORARY SOCIETIES THROUGH THE LENS OF WAR: THE CASE OF RUSSIAN-UKRAINE CONFLICT AND ITS POSSIBLE IMPLICATIONS FOR SOCIOLOGICAL THEORY

This paper aims to explore the potential opportunities and prospects that have arisen for sociological research and the advancement of social theory as a result of Russia's aggressive actions against Ukraine in February 2022. To illustrate this point, I will refer to the concepts of polycrisis and resilience as theoretical frameworks in the examination of the social phenomena emerging from the Russian-Ukraine war. These constructs serve as focal points for the analysis of the results of the research conducted as part of the Polish-Ukrainian research project entitled 'Sor War Project'.

War is an intricate and dynamic form of social conflict that profoundly impacts the transformation of social life and the development of sociological theory. As Malešević (2010) argues, war is not only a destructive force but also a creative one that shapes and reshapes social structures, identities, norms, values, and meanings. As an agent of change, war disrupts the established and rigid structures that organize social order. It generates new social dynamics by triggering spontaneous social phenomena and processes, allowing for a comprehensive examination of the formation of social structures and the principles governing social life on both macro and micro scales. It creates a unique laboratory that enables the study of social change processes and the establishment of social order under natural conditions. This includes investigating the negotiation of values, norms, social structures, social identities, and more. It is a transformative period that provides data to develop sociological theory, enabling the collection of information to describe a changing world, test new concepts, and verify emerging sociological theories.

The study of societies during wartime and in the aftermath has been instrumental in developing classic sociological concepts. For example, Durkheim's (1897) theory of anomie and its subsequent elaboration by Merton (1938), Merton's (1949) theory of reference groups, and Adorno et al.'s (1950) concept of the authoritarian personality all originated from the research conducted in such contexts. Furthermore, the works of Blumer (1969), Goffman (1961), and Becker (1963) on the impact of war on the social behaviour, self-concept, and identity of soldiers and civilians have significantly influenced the contemporary paradigm of symbolic interactionism.

A period of social unrest and the resulting social processes create an extraordinary natural laboratory for sociologists to study emerging phenomena and uncover the mechanisms regulating social life. Just as the industrialized city served as a laboratory for the Chicago school of sociology, Ukrainian society during wartime can serve as a laboratory for us. In this way, the ongoing Russo-Ukrainian war offers sociologists a unique opportunity to examine social change. It provides a platform for testing and developing new concepts and theories, enabling us to gain a deeper understanding of Ukrainian society and contribute to the broader reflection and knowledge on the organization and functioning of post-modern societies.

I head the “SOR-WAR Project. Social Order Resilience During the War in Ukraine. Ukrainian and Polish Experiences” research project, which aims to combine the empirical study of war-induced phenomena with the theoretical development of new tools to explain the issues of societies in transitions.

The “Sor War Project,” as a collaborative research endeavor between Polish and Ukrainian scholars, delves into the multifaceted dimensions of the armed conflict and its ramifications. Through an interdisciplinary approach, encompassing sociology, political science, cultural anthropology and security sciences, the project seeks to gain a comprehensive understanding of the sociological dynamics at play. The findings derived from this research effort to contribute to the ongoing theoretical debates within the field of social sciences, providing insights into the complex interplay between crises, resilience, and social development.

We collect various types of data on how war affects different aspects of social life. Our research topics include the social mobilization of residents in non-frontline areas, the reception of war migrants in Lviv, the disruption and adaptation of higher education institutions and students to war conditions, the energy crisis and its social consequences, etc. We also document the recalls of Ukrainians’ wartime experiences and measure the impact of the war on their daily lives. At the theoretical level, we use and refine the concepts of polycrisis and resilience to explain the phenomena we observe. We hope that our collaborative research and analysis will contribute to the contemporary discussion in the social sciences around these concepts (Sor War Project, ND).

Polycrisis is a novel concept that social scientists use to explain the complexity of the changes taking place in the contemporary world (Henig and Knight, 2023). It refers to a cluster of related global risks with compounding effects, such that the overall impact exceeds the sum of each part (World Economic Forum, 2023). Polycrisis can be seen as an underlying current of change that forms a new framework of social life. This change manifests itself in various interrelated aspects: from climate change (global warming), technological change (the Fourth Industrial Revolution), through macroeconomic changes in the dominant model of capital

accumulation, the global political order, new social inequalities on a global and local scale, to changes in work, lifestyles, consumption patterns (e.g. guaranteed basic income), etc. These changes are associated with multidimensional crises that involve violations of the 'old' order. These crises are layered: economic crisis, political crisis, energy crisis, pandemic crisis, identity crisis, etc. They create a situation of permanent instability.

The incursion by Russia into Ukraine in February 2022 has engendered a multifaceted situation characterized by a convergence of multiple crises, thereby giving rise to a polycrisis. The war leads to a multidimensional disruption of the existing social order and makes the world unpredictable and uncontrollable. This is a situation unprecedented in recent years. Thus, we are dealing with an economic crisis, an energy crisis, a crisis resulting from the destruction of a significant amount of infrastructure (and therefore of the basis for the fulfilment of subsistence and social needs), a migration crisis, the threat of a crisis of the state as guarantor of order and a crisis of public institutions, threats of health crises, etc. The war reveals to us individual aspects of the crisis in a pure, directly exposed, spectacular and directly observable form. This multifarious context provides a unique platform for sociological inquiry, enabling researchers to comprehend and scrutinize the intricate interplay of various sociopolitical, economic, and cultural factors within this complex web of crises. By delving into the depths of these crises, scholars can unravel the underlying mechanisms and dynamics that have shaped the current sociopolitical landscape.

The empirical studies conducted in this regard should not only provide us with a sociological documentation of the situation in Ukraine during the war, but also make an important (even crucial) contribution to the contemporary discussion on the functioning of society in a situation of (poly)crisis.

The second focal area of inquiry within the "Sor War Project" revolves around the concept of resilience, denoting the societal capacity to navigate the complexities associated with war. In recent years, the notion of resilience has garnered considerable attention and acclaim within both academic and non-academic discourses, often assuming a central position in theories pertaining to social transformation (Chandler, 2014). This parallels the past prominence of social capital as a theoretical construct that sought to reshape the landscape of social theory (Lin et al., 2017).

The surge in interest surrounding resilience can be attributed to its relevance and pertinence in addressing pressing concerns. It is often emphasized that resilience embodies a latent capacity or an 'invisible' resource that manifests itself amidst genuine threats (Rodin, 2014). The magnitude and intricacy of the ongoing war have presented an unparalleled opportunity to observe the phenomena engendered by

the war's transformative impact on social structures. Through the lens of Ukraine's experiences, diverse models of resilience can be tested, encompassing not only existing theoretical frameworks but also novel constructs forged through the theoreticalization of ongoing sociological research in the Ukrainian context.

Furthermore, this juncture provides an unprecedented prospect for comparative research, enabling a juxtaposition of societal responses to disparate threats and crises stemming from armed conflict. Such an approach holds immense potential for investigating and comprehending the fundamental mechanisms governing social resilience and change.

The concept of resilience assumes paramount significance in comprehending and responding to the challenges posed by the ongoing conflict. Therefore, in Sor War project, the category of resilience constitutes a central focus of our research endeavor. In this regard, resilience serves as an analytical framework through which researchers can assess the capacity of individuals, communities, and institutions to withstand, adapt to, and recover from adversities. By employing this lens, the research conducted within the "Sor War Project" elucidates the ways in which Ukrainian society and its constituent elements have exhibited resilience in the face of the Russian aggression. Within diverse contextual and war-related settings, we strive to identify the factors that facilitate or impede the mobilization of society's inherent potential, in its various manifestations, to uphold social stability. Our research encompasses a wide array of concerns, encompassing the reception and integration of individuals compelled to migrate, the reconfiguration of societal structures amidst energy crises, the adaptive strategies of institutions operating within the tumultuous wartime environment (illustrated by the case of universities), the symbolic dimensions of resilience formation through the cultivation of shared values, and the intricate social processes involved in acclimatizing to novel circumstances at both micro-social (individual) and macro-social (institutional) levels.

In conclusion, the Russian-Ukrainian conflict has demonstrated that war is not solely an armed conflict, an act of violence, a political action, or a historical event. It also may serve as a testing ground for processes of social change, unveiling significant phenomena and problems that are of utmost importance not only for Ukrainian society but also for comprehending global social transformations occurring today. The challenges and opportunities presented by this situation are immense, particularly for the field of Ukrainian sociology.

The war provides a unique opportunity for conducting important and vital research that can make fundamental contributions to the development of contemporary social theory. Ukrainian society, amidst the war, serves as a lens through which the most pertinent sociological phenomena and issues of today

are revealed like nowhere else. Such revelations may be absent or less apparent in Western societies, making the Ukrainian context a crucial site for the advancement of sociology.

By centering the debate on the ongoing events in Ukrainian society, we can address the key social issues of today. Ukrainian sociologists and social scientists possess the potential to hold a privileged position in this debate, serving as researchers who provide essential empirical data and propose theoretical frameworks to comprehend these phenomena. Their expertise and insights are vital for shaping the understanding of contemporary social dynamics. Therefore, Ukrainian sociology stands at the precipice of becoming a pivotal discipline in contemporary scholarship. By capitalizing on this opportunity, Ukrainian sociologists can further the development of social theory and significantly contribute to global sociological discourse. The lessons learned and the knowledge gained from studying Ukrainian society during the war can have far-reaching implications, informing our understanding of social changes on a global scale.

References:

1. Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. Harper.
2. Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. Free Press.
3. Blumer, H. (1969). *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Prentice-Hall.
4. Chandler, D. (2014). *Resilience: The Governance of Complexity*. Routledge.
5. Durkheim, E. (1897). *Suicide: A study in sociology*. Free Press.
6. Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Doubleday Anchor.
7. Henig, D. and Knight, D.M. (2023). "Polycrisis: Prompts for an emerging worldview." *Anthropology Today*, 39, 3-6. <https://doi.org/10.1111/1467-8322.12793>
8. Lin, N., Cook, K, & Burt, R. (Eds.). (2017). *Social Capital: Theory and Research*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315129457>
9. Malešević, S. (2010). *The sociology of war and violence*. Cambridge University Press.
10. Merton, R. K. (1938). "Social structure and anomie." *American Sociological Review*, 3(5), 672-682.
11. Merton, R. K. (1949). *Social theory and social structure*. Free Press.
12. Rodin, J. (2014). *The resilience dividend: being strong in a world where things go wrong*. Public Affairs.
13. "Sor War Project". Retrieved May 20, 2023, from <https://sorwar.uwr.edu.pl/>
14. World Economic Forum. (2023). *The Global Risks Report 2023*. Retrieved from <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2023>

Рущенко І. П.

д.с.н.,

*проф. кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

НОВІ ОРІЄНТИРИ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІОЛОГІЇ

Важко собі уявити українську соціологію, яка б була відірвана від українського суспільства й розвивалася геть сама по собі. Український соціум не є чимось нормативним з огляду на країни європейської цивілізації, він має прикметні риси, які визначаються і географією, і історією, і сучасними подіями довкола України. Російсько-українська війна не породила, а лише загострила загальні ознаки суспільства, яке мають вивчати українські соціологи.

Американський історик Джеймс Мейс (1952–2004), який присвятив своє наукове життя й особисту долю Україні, називав нашу спільноту постгеноцидним суспільством [1]. Воно несе в собі історичну травму, прикметне втраченими генофондом та несформованою ідентичністю (мова іде про 1990-і роки). Тімоті Снайдер у 2010 р. видав книгу «Криваві землі: Європа поміж Гітлером і Сталінін» [2], де мова іде про Східну Європу, передусім, Україну. Він стверджує, що на цих теренах внаслідок геноцидних дій тиранів загинуло загалом 14 млн. осіб. Але винищення українців продовжується і у XXI ст. Руйнуються міста, здійснюється тотальний урбоцид в місцях ведення бойових дій і вибірковий по всій території країни. Цілеспрямовано знищуються культурні, освітні, наукові центри. Ворог знову намагається стерти українську ідентичність. Сьогодні вирішується питання майбутнього української нації в найбільш гострому екзистенційному вимірі.

Яка з усіх соціологічних теорій найбільше пасує сучасній українській соціології? На цю роль, на наш погляд, найбільше підходить концепція суспільства ризику Ульріха Бека (1944–2015). Думаю, той факт, що німецький соціолог і філософ народився в польському містечку в роки другої світової війни, тобто, на «кривавих землях», є не просто збігом. В теорії Бека, можливо, відобразилися глибинні фрейми, що походять від батьків в умовах гострої рефлексії небезпеки, загроз та ризиків. Проте У. Бек жив і працював у доволі стабільному та розвиненому німецькому суспільстві, якому після завершення Холодної війни мало що загрожувало. Натомість його відома парадигма сформувалася, за свідченням самого автора, під впливом Чорнобильської катастрофи, яка стоїть у ряду трагічних сторінок української історії, пов'язаних з Москвою.

У. Бек описував ризики постіндустріального суспільства як такі, що імаєнтно належать розвиненій цивілізації і капіталістичній економіці. Сучасна людина звикла до суспільства масового споживання, консюмеризму, прогнозованого соціального ритму, стабільного існування тощо. Її жахають будь-які кризи, непевні тренди, які можуть суперечити логіці безпечного існування. З одного боку, реальні загрози та ризики, які постійно продукуються системою виробництва та політичними процесами, а з іншого – масова психологія людини постіндустріальної епохи, актуалізують нову модель суспільства: зміна парадигми розвитку на парадигму виживання й захисту. Нормативним ідеалом минулих епох була рівність; нормативний ідеал суспільства ризику – безпека. Якщо у першому випадку соціологи рефлексують, перш за усе, структурні особливості суспільства, то у другому – акцент робиться на безпекових компонентах [3].

Із сказаного вище можна екстрагувати умовний тематичний трикутник: «криваві землі» – «постгеноцидна нація» – «суспільство ризику». В цьому символічному просторі можна шукати і формулювати поточні завдання для української соціології. Українцям не потрібно доводити, що вони живуть у суспільстві ризику. На наших теренах відбулася констеляція майже усіх можливих ризиків: від екологічного колапсу до краху планової економіки, від кризи ідентичності до культурного й політичного сепаратизму, від гібридної агресії до повномасштабної війни. Українці гостро відчують небезпеку. Великий Вихід Українського Народу 2022 року не був випадковим за своїм грандіозним масштабом (близько 15 млн осіб) [4]. Зовнішня агресія лише посилила домінуючу безпеку, яка перетворюється на соціальний імператив. Проте, чи готова українська наука дати відповідь на безпекові питання? Чи можемо ми запропонувати суспільству корисні речі інтелектуального походження?

Розглянемо кілька напрямів досліджень, що частково вже реалізуються колективами українських соціологів. Почнемо з того, що за звичними канонами усі безпекові розвідки можна укласти у галузь «соціологія соціальної безпеки», що у свою чергу має кілька підрозділів на кшталт «соціологія національної безпеки», «соціологія громадської безпеки», «соціологія корпоративної безпеки», «соціологія особистої (сімейної) безпеки» тощо. Безпеку можна розглядати як невід'ємну градієнтну властивість будь-якої соціальної системи, що може коливатися у широкому діапазоні. Безпеку можна зміцнювати, інвестувати у безпеку або навпаки свавільно послаблювати через брак відповідальності та професіоналізму. Безпека знаходиться у зворотному зв'язку з вірогідністю реалізації ризиків у кризові сценарії. Критично малий рівень безпеки може спричинити катастрофічні наслідки, коли си-

стема вже не здатна підтримувати власні параметри і прямує до колапсу. І навпаки – вдалі кроки для посилення безпеки значно знижує вірогідність кризи та гострий характер її протікання. Безпеку системи мають підтримувати суб'єкти, що наділені певними повноваженнями, оперують фаховими й вольовими компетенціями. Проте є одна умова: в головах людей має скластися щось на кшталт контуру безпеки, тобто сума рефлексій у широкому діапазоні – від розуміння загроз та ризиків до готових планів й методів діяти у кризових ситуаціях. Подібні рефлексії можна об'єднати поняттям «філософія безпеки».

Українському суспільству конче потрібна нова філософія безпеки. Власне, стара філософія де-факто і не існувала у концептуалізованому вигляді. «Нова» тут вживається у тому сенсі, що це є новим завданням для поствоєнного часу. Пригадаємо тип мислення політиків й суспільства у 1990-і рр., коли у Україні відбирали ядерну зброю. Колективну безпекову свідомість тих романтичних часів можна порівняти з дитячим образом мислення, коли малюк вважає, що усі дорослі є гарними людьми, бо життя ще не навчило його мислити критично й застосовувати безпекові категорії. Зброю віддали фактично задурно, не виторгувавши жодних безпекових гарантій, бо чомусь вважали: світ став безпечним і навіщо тоді зброя. Маємо хрестоматійний приклад того, як в один момент можна на порядки послабити національну безпеку і таким чином кратно збільшити вірогідність великої війни.

Безпекова філософія має містити основні принципи зменшення ризиків (для України – це передусім зовнішні небезпеки), а також варто знайти відповіді на фундаментальні екзистенційні питання. Наприклад, що мусимо робити з колабораціоністами, проросійськими елементами, партіями, які можуть виникнути у пост воєнний час, аби продовжити місію Партії Регіонів, ОПЗЖ чи Компартії? Як сполучити демократію і завдання національної безпеки? Чи можна уживатися з релігійними громадами, які на боці ворога? І багато інших подібних питань, від яких не можна відмахуватися й відкладати на потім. В умовах когнітивної війни нам потрібно мати чітку концепцію української історії, оскільки це є полем ідеологічної боротьби з ворогом. Варто розвинути світогляд фронтиру, який привчає жити в режимі так би мовити Standby, ніколи не розслаблятися й готуватися до гірших сценаріїв. Можливо, вже ніколи (в осяжній перспективі) не зникнуть загоны тероборони чи вони трансформуються в сили активного резерву тощо.

Безпекова філософія має розроблятися як суто національне надбання, що базується на історичних умовах, історичних практиках України, визначенні ворога та ризиків з ним пов'язаних, хоча будь-який інший ефективний дос-

від може стати у нагоді. Початок масштабного вторгнення армій РФ підказує один з чільних принципів, який варто взяти на озброєння геть усім від еліт до звичайних мешканців. Його можна сформулювати як принцип еквівалентної безпекової рефлексії. Тобто, якщо є матеріальна загроза (реальна, підтверджена емпіричними фактами) потрібно не дискутувати – а чи ризик чи немає – а діяти у симетричний або асиметричний спосіб. Цим принципом нехтувала українська влада напередодні великого вторгнення. Безпеку не можна зневажати й топити в словесних баталіях. Є загроза й ризик її реалізації – треба діяти і не гаяти часу. Будь-які інвестиції у національну безпеку є окупними, коли мова іде про перспективу соціальної катастрофи. Інституціоналізація безпекової діяльності – це шлях інтелектуальних та матеріальних інвестицій в основи мирного життя. Об'єктом соціологічних досліджень можуть бути безпекові інституції, само поняття яких досі не є теоретично розробленим. Варто зупинитися на системах кризових комунікацій, які можуть як попереджати гірші сценарії, так і допомагати їх долати. На наш погляд, обраний дискурс комунікації держави й населення напередодні вторгнення 24.02.2022 був провальним. Замовчування загроз, заспокійливі наративи про шашлики у травні мали від'ємні наслідки, коли почалася велика війна. Більшість населення, навіть, у прикордонних областях не готувалася до кризи.

Масштабне інтернет-опитування 2022 р., яке проведене кафедрою соціології і публічного управління НТУ «ХПІ» в середовищі біженців і внутрішньо-переміщених осіб [5] показало чітку залежність поміж критичним мисленням й поінформованістю, з одного боку, й практичними діями сімей на випадок війни. Я запропонував індекс тривожної валізи. Він простий – процентна частка тих, хто до початку військових дій підготував тривожну валізу. В табл. 1 є розподіл індексу в залежності від груп за ступенем тривожності та інформованості.

Таблиця 1

Зміна індексу «тривожна валіза» за групами респондентів

Не думали про війну зовсім	Щось чули, але не переймалися тривожними думками	Були поінформовані, але не вважали сценарій війни реалістичним	Вважали сценарій війни реалістичним
5%	18%	37%	70%

До війни склалася дивна й трагікомічна ситуація: з одного боку, ворог, як і належить агресору, брехав про миролюбність й відсутність планів щодо

нападу, з іншого – представники влади запевняли в тому, що нічого поганого не трапиться. Проте народ України виявився частково більш мудрішим за уряд. Певний прошарок населення готувався до війни, навіть, були ті, хто завчасно вивозив у західні області та за кордон свої сім'ї. Тринітарна війна має окремі відгалуження філософії безпеки щодо 1) держави та чиновників, 2) війська та сил оборони, 3) цивільних осіб. Кожна велика соціальна група в структурі нації має оперувати певними фундаментальними засадами безпеки, мати уявлення щодо свого місця в системі національної безпеки. І це потрібно формувати ще у мирний час. Тут є на чим працювати науковцям.

В українській соціології, як свідчать останні конференції й форуми, вже відбувся розворот до проблематики національної й громадської безпеки. Це є логічним наслідком поточного періоду. Я закликаю колег до того, аби мирний час, який настане після перемоги, не розхолоджував спільноту в тому, аби наповнювати безпекові компоненти інтелектуальним змістом. Саме тут соціологія зможе проявити кращі свої властивості, бути корисною суспільству й громадам, підняти авторитет, який дещо підупав в мирні часи.

Література

1. Мейс Дж. Ваші мертві вибрали мене. День. 12.02.2003.
2. Timoty Snyder (2010). *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. New York. Basic Books.
3. Beck Ulrich (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage
4. Рущенко І. П. Великий вихід українського народу (феномен переміщених осіб 2022 р.). *Український соціум*. 2022. № 2. С. 155-168. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.155>
5. Рущенко І., Бірюкова М., Ляшенко Н., & Григор'єва С. (2023). Біженці і внутрішньо-переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. *Науково-теоретичний альманах Грани*, 25(6), С. 143-156. DOI: <https://doi.org/10.15421/172282>

Пачковський Ю. Ф.

д.с.н., проф.,

завідувач кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

**ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У КРАЇНАХ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ
МІЖНАРОДНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ «ВТЕЧА З УКРАЇНИ:
ДОСВІД ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В ЄС»**

Початок гострої фази російсько-української війни змінив щоденне мирне життя українців. За експертними оцінками, щонайменше 12 мільйонів людей, а це фактично 29% населення країни, покинули свої домівки з моменту вторгнення російського агресора [1]. Особливо масового характеру набрала зовнішня міграція українців. За даними УВКБ ООН (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців) станом на кінець листопада 2022 р. із України від початку війни виїхало 7,8 млн осіб (що є найсерйознішою кризою з біженцями в Європі з часів закінчення Другої світової війни). Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, кількість біженців із України, зареєстрованих для тимчасового захисту в Європі, станом на 31 січня 2023 року склала 4 млн 823,33 тис. осіб. Найбільше біженців прийняла, Польща – там зареєстровано 1 млн 563,39 тис. Близько мільйона українців із початку війни прийняла Німеччина. На третьому місці прийому українців Чехія, де їх кількість зареєстрованих для тимчасового захисту зросла з кінця листопада на 22,7 тис. – до 485,1 тис. Італія, як і раніше, на четвертому місці – 169,31 тис., а замикає п'ятірку Іспанія – 161,01 тис. Слідом йдуть Велика Британія – 158,8 тис. та Болгарія з показником 151,71 тис. Близько 100 тис. українців, які зареєструвалися для тимчасового захисту, ще у трьох країнах – Франції, Румунії та Словаччині. Менше 50 тисяч українських біженців зареєструвалися у Фінляндії, Латвії, Естонії, Норвегії, Данії, Угорщині [2].

В умовах масової міграції українців за кордон виникла потреба дослідити проблеми, з якими зіштовхуються біженці у країнах Європейського Союзу. Останнім часом широко обговорюваним є міжнародне дослідження «Fleeing Ukraine: Displaced people's experiences in the EU», реалізоване на замовлення Агентства Європейського Союзу з фундаментальних прав (The European Union Agency for Fundamental Rights (FRA)) [3]. Опитування проводилося з 22 серпня по 29 вересня 2022 року за допомогою відкритих онлайн-анкет на вибірці 14 685 осіб із 10 країн ЄС (Болгарія, Естонія, Німеччина, Угорщина,

Італія, Польща, Румунія, Словаччина, Іспанія та Чеська Республіка). Респонденти, які взяли участь в опитуванні, були не молодше 12 років, проживали в одній із вищезазначених країн, є громадянами або резидентами України, які постійно проживали в Україні до 24 лютого 2022 року та прибули до країн ЄС незабаром після вторгнення росії в Україну. Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав звіт за результатами дослідження опублікувало 28 лютого 2023 року.

Опитування засвідчило, що однією з ключових проблем, з якою зіштовхнулися біженці в досліджуваних країнах ЄС, це незнання мови приймаючої країни. У 10 проаналізованих країнах ЄС в середньому 25% прибулих українців взагалі не володіють мовою приймаючої країни, ще 41% – погано, 23% – пристойно, 8% – добре, 2% – вільно, але ніхто не володіє мовою на рівні рідної. На цьому тлі ситуація в Польщі виділяється різким контрастом. Лише 12% присутніх тут українських біженців зовсім не розуміють польської мови, а 38% говорять нею погано. Натомість 33% розмовляють польською пристойно, а 13% – добре (обидва показники є найвищими серед 10 досліджуваних країн). Інша ситуація – це Естонія та Румунія. Тут 65% і 58% біженців, відповідно, взагалі не володіють рідною мовою країни перебування. 27% і 30% відсотків новоприбулих володіють нею погано. Дуже мало українців, які прибувають до цих країн, розмовляють естонською та угорською мовами добре (1% і 3%) або вільно (1% в обох країнах). Чи намагаються українці подолати мовний бар'єр? Так, хоча не всі. У десяти проаналізованих країнах ЄС в середньому 23% біженців відвідують мовні курси і покращують свої знання мови країни перебування. Ще 15% біженців відвідували такі курси, але припинили свою участь у них. З іншого боку, 22% заявили, що наразі не відвідують мовні курси, але планують це зробити. 52% опитаних українських жінок і 45% українців у країнах ЄС, які не мають постійної роботи, пояснюють це поганим знанням офіційної мови країни перебування.

Ще однією найбільшою проблемою, на яку скаржаться українські біженці, які живуть в країнах ЄС, є відсутність приватного життя, з середнім показником 36% для опитаних країн. Українські біженці здебільшого живуть у приватних будинках і квартирах – або самостійно, або разом із приймаючою родиною. Так відповіли в середньому 58% українців із 10 країн, де проводилося опитування. 14% живуть у будинках і квартирах, наданих владою відповідної країни, тоді як 13% живуть у готелях або квартирах, що здаються в оренду туристам (наприклад, Airbnb). Лише 6% живуть у притулках або таборах для біженців. Окрім того, Дослідження FRA також розвіює шкідливий для українців у Польщі міф про те, що вони живуть за рахунок польських платників

податків. Виявляється, що 54% з них повністю оплачують оренду житла та рахунки самостійно. Ще 14 відсотків українських біженців, які проживають у Польщі, сплачують принаймні частину цих платежів. Нічого не платить лише кожен четвертий респондент (26%), який проживає в Польщі. Це другий найнижчий результат після Естонії (12%) [4].

Викликає особливу тривогу стан здоров'я серед українських біженців. Лише 5% респондентів в опитаних країнах називають його дуже добрим. На іншому кінці шкали – відповіді «дуже поганий» (2%) і «поганий» (19%). На противагу цьому, 45% біженців і жінок-біженців вказали відповідь «може бути». Коли йдеться про доступ до медичної допомоги, українські біженці вказують на мовний бар'єр як на найсерйознішу перешкоду. У десяти досліджуваних країнах на цю причину в середньому вказують аж 47% респондентів. Лідирують тут Іспанія та Німеччина (58%), а найменша проблема – в Естонії (17%). Третина опитаних респондентів (30%) також визнають, що не користуються послугами охорони здоров'я, тому що не знають, куди і до кого звернутися. Опитування також виявило психічний бік проблеми. Майже 50 відсотків опитаних зізналися, що відчувають пригніченість або депресію – 42 відсотки почуваються так часто, а 7 – завжди. Українських біженців також все ще супроводжують напруженість і стрес. 51% з них визнають, що рідко відчувають себе розслабленими, а ще 22% кажуть, що ніколи не відчувають такого стану. Однак є й позитивні моменти. Майже дві третини (61%) українців часто або завжди відчувають оптимізм щодо майбутнього. У свою чергу, більше двох третин (67%) вважають, що вони часто або завжди добре справляються з проблемами, з якими стикаються.

Проблема, яка потребує свого нагального вирішення, як засвідчило опитування, це питання освіти, оскільки воно є ключовим для інтеграції, добробуту та розвитку українських біженців. Констатовано, що українські біженці все ще стикаються з багатьма проблемами у доступі до освіти в приймаючих країнах. Так, менше половини тих, хто навчався незадовго до від'їзду з України, продовжили своє навчання. Більшість з них відповіли, що це було пов'язано з тим, що вони закінчили навчання, а також з нездатністю розмовляти мовою приймаючої країни (20%), з тим, що їм доводилося доглядати за родичами (12%), або з тим, що вони не могли дозволити собі продовжувати навчання (9%). Загалом, 7 з 10 учнів, молодих людей відвідували школу або університет у приймаючій країні, а 6 з 10 відвідували онлайн-навчання в українській школі або навчалися самостійно, використовуючи матеріали за підтримки з України. Серед дітей-переселенців, які не відвідують школу, опитування показало, що основними причинами цього є брак технологічних

ресурсів для продовження навчання, відсутність постійного житла, неприйняття їх до школи та фінансові проблеми.

Викликає занепокоєння й те, що значна частина респондентів на час опитування все ще не мали оплачуваної роботи. В середньому 39% чоловіків і 31% жінок мають оплачувану роботу; ще 10% чоловіків і 16% жінок знайшли її після від'їзду з України, хоча наразі вони є безробітними. Найкраще українські біженці почуваються на ринку праці в Словаччині, де 56% чоловіків і 45% жінок мають оплачувану роботу. На другому місці Польща, де ці показники становлять 54% і 42% відповідно, а на третьому – Естонія з 50% і 46%. Серед українських біженців, які працюють у країнах ЄС, 70% жінок і 58% чоловіків знайшли нову роботу в приймаючій країні. 20% жінок і 31% чоловіків продовжують роботу або бізнес, який вони мали в Україні. Працюючи на себе або керуючи власним новим бізнесом, заробляють на життя 2% українських жінок і 6% українців, які знайшли притулок у країнах ЄС. Інший вид оплачуваної зайнятості вказали 8% жінок і 6% чоловіків. Українські біженці, які працюють у країнах ЄС, загалом задоволені умовами працевлаштування в країнах перебування. Вони скаржаться на кілька проблем, але серед них виділяється дуже довгий робочий день. Це турбує 15% працюючих українських жінок і 19% працюючих українців. 9% жінок і 13% чоловіків скаржаться на низькооплачувану роботу і роботодавців, які їм не платять. З іншого боку, 7% українок і 12% українців стурбовані відсутністю трудового договору або тим, що підписаний договір не охоплює всі відпрацьовані години. Безперечним позитивом є те, що 60% жінок і 58% чоловіків не мають заперечень щодо місця роботи, її умов або ставлення роботодавця.

Підводячи підсумок, зазначимо, що більше половини українських біженців живуть приватно або в приймаючих сім'ях. Понад 40 відсотків продовжують освіту, яку вони здобули до війни. Приблизно третина працює за наймом. Однак найбільшими проблемами для них є незнання мови приймаючих країн, відсутність приватного життя та поганий стан здоров'я. Гостро стоїть питання в освітянському персоналі, який володіє українською мовою, подвійного навчання та його технічного забезпечення. Це вказує на необхідність підготовки вчителів, які викладають національну мову як іноземну, а також на складні наслідки для учнів, які навчаються як за українською, так і за навчальною програмою країни перебування, що дійсно має місце у випадку багатьох учнів, згідно з опитуванням FRA.

Література

1. How many Ukrainian refugees are there and where have they gone? URL: <https://bbc.com/news/world-60555472> (date accessed: 04.07.2022).

2. У Європі зареєстрували вже майже п'ять мільйонів біженців з України – ООН.
URL: <https://ukrinform.ua/rubric-society/3665195-u-evropi-zareestruvali-vze-majze-pat-miljoniv-bizenciv-z-ukraini-oon.html#:~:text=%D0%97%D0%B3%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%20%D0%B7%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE,%D1%83%20%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B1%D1%96%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2%2C%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D1%94%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC> (дата звернення: 04.02.2023).
3. Fleeing Ukraine: Displaced people's experiences in the EU. Ukrainian Survey 2022. European Union Agency for Fundamental Rights, 2023. 67 p. URL: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2023-ukraine-survey_en.pdf.
4. Rogojsz Ł. Czy Polska to dla Ukraińców ziemia obiecana? Unijne badanie wiele wyjaśnia. URL: https://wydarzenia.interia.pl/raporty/raport-ukraina-rosja/aktualnosci/news-czy-polska-to-dla-ukraincow-ziemia-obiecana-unijne-badanie-w,nId,6704217#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=chromehttps://wydarzenia.interia.pl/raporty/raport-ukraina-rosja/aktualnosci/news-czy-polska-to-dla-ukraincow-ziemia-obiecana-unijne-badanie-w,nId,6704217 (date accessed: 09.04.2023).

Сокурянська Л. Г.

д.с.н., проф.,

в.о. зав. кафедри соціології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

**СУБ'ЄКТИ СИСТЕМИ ОСВІТИ ПРО ТРАНСФОРМАЦІЮ
СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ
(ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)**

Агресія рф проти України суттєво змінила соціальний порядок усіх підструктур нашого суспільства, в тому числі системи освіти, зокрема шкільної. Проаналізувавши визначення поняття «соціальний порядок», що представлені в соціологічному дискурсі, зокрема дефініції цього поняття, сформульовані такими класиками соціології та сучасними соціологами, як М. Вебер,

Р. Парк, К. Поланьї, Ж. Падьоло, З. Бауман, Д. Норт та ін., ми зацентрували увагу на аксіологічному підході до тлумачення соціального порядку. З огляду на це, в межах нашого дослідження ми визначаємо соціальний порядок як засновану на інтеріоризованих нормах та цінностях взаємодію між суб'єктами певної соціальної системи, що забезпечує її успішне функціонування. Зміни у зовнішньому оточенні тієї чи іншої системи можуть призвести (і зазвичай призводять) до змін у самих цих системах, зокрема до змін їхніх функцій, що, у свою чергу, актуалізує зміни існуючого соціального порядку, появу його нових форм. Так, від впливом змін, що відбулися в українському суспільстві з початку російської агресії, зазнали значної трансформації функції такої соціальної системи, як освіта, і, відповідно, притаманний їй соціальний порядок. Стверджуючи це, ми виходимо з результатів дослідницького проекту «Школа під час війни», реалізованого Європейським центром Wergland (Норвегія, Осло) в рамках Програми підтримки освітніх реформ в Україні (2021–2024 рр.) за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Норвегії. Дослідження здійснено за допомогою таких якісних методів, як індивідуальні глибинні та фокусовані групові інтерв'ю (ФГІ). Всього було проведено 30 глибинних та 3 ФГІ з українськими вчителями, директорами шкіл та старшокласниками. Вони представляли заклади середньої освіти, що розташовані як в регіонах, наближених до активних бойових дій (у таких містах, як Харків, Маріуполь, Ірпінь, Буча та ін.), так і у відносно більш безпечних місцях (Львів, Луцьк, Івано-Франківськ). Отримані в межах зазначеного дослідження дані засвідчили зміни ролі та функцій системи вітчизняної шкільної освіти в умовах війни, зокрема актуалізацію її ролі як простору безпеки, організації волонтерської діяльності та психологічної підтримки. Трансформація змісту та характеру взаємодії між основними суб'єктами системи освіти (шкільною адміністрацією, вчителями, учнями та їхніми батьками) призвела до появи нового соціального порядку в межах цієї системи, перетворила існуючі раніше ієрархічні відносини між освітніми суб'єктами на горизонтальні, сформувала нову модель школи як «великої родини».

Нечітайло І. С.

д. с. н.,

проф. кафедри соціології та психології

Харківського національного університету внутрішніх справ

«НОРМАЛІЗАЦІЯ ЖИТТЯ» ЯК ФУНКЦІЯ ІНСТИТУТУ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна є тим соціальним потрясінням, яке кардинальним чином впливає на всі сфери життя, в тому числі, і на освіту. Історичний досвід показує, що в умовах повномасштабних війн інститут освіти призупиняє своє функціонування. Досвід війни в Україні показує, що інститут освіти не тільки не призупинив свої функціонування, але демонструє досить високу стійкість у виконанні своїх функцій, що було доведено результатами нашого дослідження і продемонстровано у попередньому параграфі цього звіту. Очевидним є те що система освіти України виконує всі вище наведені функції. Навчальний процес відновлено в повному масштабі не гірше, ніж це відбувалося в період COVID19. Резильентність освіти нами було доведено, а це означає, що основні функції освітою виконуються, попри всі обставини. Втім нами було виявлено, що освіта під час війни виконує не тільки основні функції, але й нові, не типові для освіти мирних часів. Одна з таких функцій – нормалізація повсякденного життя (як освітян, так і учнів й їх батьків). Зрозуміло, що ця функція прямо стосується тільки учасників освітнього процесу, а також сфери управління освітою, втім її реалізація має велике загальносоціальне значення. Поняття «норма» (від лат. norma – взірць) – у ряді наук про живі організми розглядається як певна «точка відліку», «еталон», «стандарт». Передбачається, що варіанти норми можуть бути встановлені тим чи іншим чином. Термін використовується при співставленні з іншими варіантами станів об'єкта (суб'єкта) (наприклад, девіація, патологія тощо).

Педагогічні, соціально-педагогічні та соціальні аспекти проблеми нормалізації вивчаються з позиції принципів нормалізації, виведених Б. Нірє і В. Вольфенсбергера та з точки зору медико-соціальної моделі і соціальної моделі соціальної інклюзії людей з інвалідністю [1; 3]. Вперше принцип нормалізації у науковій літературі був описаний у 1969 р. Бенгтмом Нірє, представником шведського союзу батьків. Як пише у своїй статті І. Іванова, аналізуючи науковий доробок Б. Нірє і В. Вольфенсбергера: «...Принцип нормалізації включає вісім пунктів, які відображають різні аспекти проблеми: нормальний денний ритм життя, тижневий ритм життя, річний ритм життя,

природний життєвий шлях (стадії життя), повага до потреб, відповідний контакт між людьми різної статі, нормальний економічний стандарт у соціальному обслуговуванні, стандарти обстановки, облаштування помешкання. Принцип нормалізації, на основі підходів В. Вольфенсбергера, розповсюджується не тільки на людей з обмеженнями, але і на всі соціально-неблагополучні групи населення. Нормалізація розглядається ним із соціологічної точки зору, як процес постійної взаємодії між індивідом і суспільством, засіб, мета покращення становища людини, забезпечення позитивного образу і соціальної компетенції соціально неблагополучних категорій населення...» [2, с. 19]. На наш погляд, коли суспільство опиняється в стані війни, то нормалізації потребує життя не тільки особливих категорій людей, але й кожного громадянина цього суспільства.

Про те, що освіта під час війни набуває функції нормалізації життя свідчать результати нашого дослідження проведеного за сприянням Люксембурзького інституту соціально-економічних досліджень. У грудні 2022 – січні 2023 нами було проведено 5 фокусованих групових інтерв'ю (кожна фокус-група – від 5 до 8 учасників) з батьками українських школярів з тих регіонів України, які є найбільш постраждалими від війни (Харківська, Донецька та Луганська області). За результатами проведення фокусованих групових інтерв'ю, посилаючись на думку та висловлювання їх учасників, нами було відібрано 6 шкіл м. Харкова та Харківської області, які проявляють високу резильєнтність під час війни. Нами було проведено 12 глибинних інтерв'ю з представниками педагогічного складу цих шкіл по 2 представника від кожної школи. З дозволу респондентів, ми робили відео і аудіозаписи всіх інтерв'ю. Після чого робили стенограми, які оброблялися за допомогою Taguette (Taguette, the free and open-source qualitative data analysis tool) – інструменту якісного дослідження з відкритим доступом, який дозволяє користувачам обробляти якісні дані. Після чого нами був застосований метод «типових висловлювань» для аналізу даних. Для нашого дослідження типові висловлювання – це такі, що відображають домінуючі точки зору всіх респондентів. Представляючи у цьому тексті типові висловлювання респондентів-вчителів, які вони озвучили під час проведення глибинних інтерв'ю, ми ідентифікували кожного учасника зі збереженням анонімності, приписуючи певні шифри: Д1 та Д2 – для директорів; В1-В8 – для вчителів; ВА9 та ВА10 – для вчителів, які в той же час є представниками шкільної адміністрації). Представляючи типові висловлювання респондентів-батьків, які були озвучені ними під час фокусованих групових інтерв'ю, ми не ідентифікували кожного учасника і не приписували індивідуальних шифрів, оскільки

відібрані нами для звіту типові висловлювання є сукупним результатом групової дискусії. Тому при цитуванні батьків у звіті, ми приписували до відповідних цитат універсальний шифр «Б», передусім для того, щоб відділити їх від цитат вчителів.

Отже, наведемо деякі типові висловлювання респондентів, які підтверджують виконання освітою функції нормалізації (повсякденного) життя:

D1: «Я майже місяць займалася не ставлячи оцінок, не проводячи якісь контрольні заходи. Це було, як «гурток за інтересами». Я розповідала якісь цікаві теми, які були поза межами підручника і програми...Ми зустрічалися, спілкувалися, діти бачили мене, я бачила їх і то було головне...»;

B2: «Під час війни, щоб втриматися і вистояти, кожен має сконцентруватися на своїй справі. Ми, вчителі, маємо вчити, а діти мають вчитися. І ми це робимо. І це те основне, що нас врятовує сьогодні...»;

B3: «Безумовно, питання безпеки для багатьох зараз – на першому плані. Але в жодному разі не можна переривати навчання! Навчання зараз – це виживання. Дитина має бути чимось зайнята, щоб відволікатися від трагедій війни. А її основне заняття – це навчання. І школа, й вчителі мають це забезпечити. Тобто перше і головне зараз наше завдання – це чимось задіяти дітей...»;

B4: «Навіть попри те, що спочатку (у березні 2022) перевага віддавалася асинхронному навчанню, вчителі, все ж таки, намагалися просто зібрати дітей, з ним поспілкуватися. Можливо, на той момент це було навіть важливіше за те, щоб провести повноцінний урок. Важливим було підтримати дітей, зібрати їх разом, побачити один одного (хай навіть на екрані), сказати якісь слова підтримки, підбадьорити один одного...».

B6: «От, наприклад, іде онлайн-урок і лунає повітряна тривога. І ти бачиш, що один з учнів кудись біжить з ноутбуком. Ти обережно питаєш, що трапилось, а він каже: «Я зараз просто перейду до коридору, бо тут спокійніше». Ти кажеш: «То краще відключись від уроку і пересидь у безпечному місці». А він відповідає: «Ні-ні, я не хочу, бо мені з Вами спокійніше. Я буду вас слухати, і буде все нормально...»;

B7: «Ми з колегами прийшли до єдиного такого висновку, що дітей потрібно «затягувати» в освітній процес. Головним чином для того, щоб якимось відволікти і самим відволіктися, показати дітям і їх батькам на власному прикладі, що потрібно бути сильними. Зрозуміло, що війна – це стрес, переживання і жах... Це те жахіття, яке стало реальністю. Але було важливим показати власним прикладом, що ми це переживемо... І не варто впадати в депресію, потрібно виживати і жити, бо життя продовжується. Тому важливо вчитися і щось робити...»;

B2: «Багато хто з батьків почали задавати питання про навчання вже через тиждень після початку повномасштабного вторгнення. Переважно це були батьки, які нікуди не поїхали з Харкова, або перемістилися десь у більш небезпечні райони Харківської області. Ті батьки, які поїхали за кордон, зі зрозумілих причин, «прийшли до тями» значно пізніше. Я сама вимушена була їм телефонувати, коли навчальний процес було відновлено і питати про їх плани... Деякі і досі не прийшли до тями...»;

B7: «Навіть ті мої учні, з якими я займаюся додатково, як репетитор, прийняли рішення продовжувати наші заняття. Батьки сказали, що хочуть створити атмосферу, щоб діти робили звичні справи, щоб залишився зв'язок з тим спокійним, рутинним, нормальним...»;

B3: «Задіяність в роботу як вчителя, так і класного керівника 24/7 є моїм «розслабленням» і дозволяє мені продовжувати жити, бачити сенс життя, а не зациклюватися на страшних подіях, які відбуваються навколо...»;

B4: «Мене відволікає і заспокоює те, що я завжди-завжди щось роблю. У мене побутове життя зараз майже не відділяється від професійного, адже всі заняття ми проводимо з дому, а також ми цілодобово відкриті до комунікації з нашими учнями та їх батьками...»;

BA9: «Я все життя працював на двох-трьох роботах 7 днів на тиждень. Тому коли почалася війна, і нас відправили на канікули, я цілий тиждень нічого не робив і сидів вдома. Я думав, що я помер і це вже пекло... Тому повернення до роботи, то було як повернення до життя...»;

B: «Намагаємося відволікати дитину від потоку негативної інформації. Ті самі шкільні заняття у цьому дуже допомагають...»;

B: «Діти зараз багато вчаться і наша постійна підтримка у навчанні, мабуть, діє як підтримка в цілому...»;

B: «Після початку повномасштабного вторгнення, освіта – це наше спасіння!».

Підводячи підсумок, зазначимо, що синергетичний ефект від реалізації освітою специфічних функцій навчання і виховання, і низки неспецифічних функцій, які актуалізувалися саме в умовах війни, однією з яких є функція нормалізації (повсякденного) життя, полягає у нормалізації стану всього суспільства і попередженні стану соціальної аномії, який був характерний для всіх суспільств, що перебували у стані війни. Соціальна аномія – це вкрай тяжкий для суспільства стан відсутності соціального порядку, втрати спільності культури, відсутності загальної системи норм. У суспільному вимірі аномія завжди пов'язувалася з дисфункцією соціальних інститутів і руйнуванням моральних стандартів. На нашу думку внесок інституту освіти у підтримку соціального порядку і попередження стану соціальної аномії є вирішальним.

Література

1. Іванова, І. Б. (2014) Концепції нормалізації в інтегрованому соціальному середовищі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: Збірник наукових праць. № 11 (13). С. 10-26.
2. Принцип нормалізації в трактуванні В. Вольфенсбергера. URL: <http://surl.li/фраам>.
3. Nirje, B. (1994) The normalization principle and its human management implications. *The International Social Role Valorization Journal*. Vol. 1. № 2. P. 19-23.

Гордієнко М. Н.

*д.с.н., проф.,
проректор з наукової роботи та інноваційної діяльності
Комунального закладу вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради*

СОЦІАЛЬНИЙ РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ІЗ РЕАБІЛІТАЦІЙНИМ КОМПОНЕНТОМ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Галузеві соціології, такі як соціологія освіти та виховання, охоплюють широкий спектр проблем, які пов'язані із вивченням соціальних аспектів функціонування інституту освіти. У коло цієї проблематики входять дослідження не тільки в цілому інституту освіти, а і його субінститутів, інституційних складових системи освіти. Ідеться про заклади освіти різних типів. Одним із таких субінститутів є заклади освіти із реабілітаційним компонентом, діяльність яких набуває особливого значення в умовах російсько-української війни. Увага до таких закладів обумовлена реалізацією специфічних завдань, які покладені на них в цей період. Так, у 2022 році автори інформаційно-аналітичного збірника «Освіта України в умовах воєнного стану» [3] виокремили десять основних завдань щодо розвитку системи освіти України в короткостроковому періоді. Серед них, визначені специфічні завдання, які, на нашу думку, мають успішно реалізовувати заклади освіти реабілітаційного спрямування: забезпечувати доступність, безперервність й рівний доступу до процесу навчання (у т. ч. для дітей з особливими освітніми потребами) у всіх регіонах України залежно від конкретної безпекової ситуації (очна, дистанційна, змішана форма навчання або навчання за індивідуальною формою – екстернатною чи сімейною (домашньою)); успішне проведення вступної

кампанії; розширення мережі освітніх хабів у межах України та за кордоном; залучення потенціалу переміщених педагогічних працівників та інших; підтримку психологічного здоров'я учнів, студентів й педагогічних працівників (упровадження програм надання психологічної реабілітації, адаптації й підтримки; залучення та підготовка психологів; інформаційна підтримка та ін.).

Сформульовані завдання перетворюються одночасно у виклики сьогодення. Подолання таких викликів може здійснюватися відповідно до соціального ресурсного потенціалу закладів освіти із реабілітаційним компонентом. Звернемось до короткої характеристики змісту категорії «Соціальний ресурсний потенціал закладів освіти із реабілітаційним компонентом». Так, соціальний ресурсний потенціал закладів освіти із реабілітаційним компонентом ми розуміємо як комплекс системно пов'язаних між собою різних ресурсів, що мають соціальну природу, використання яких забезпечує реалізацію функцій та завдань освітньо-реабілітаційних закладів. У якості прикладу освітнього закладу реабілітаційного спрямування, який має соціальний ресурсний потенціал є комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради. В останні роки в цьому закладі активно здійснюється розбудова Центру системної реабілітології (реабілітаційного хабу), де у синергетичній єдності постають певні напрями реабілітації: медичної, фізичної, соціальної, психологічної, педагогічної та професійної. Сформульовані напрямки відображені у структурно-функціональній моделі Центру системної реабілітології (реабілітаційного хабу) [4].

Відповідно до розробленої моделі були обрані шляхи управління такою структурою. Так, В. Нечипоренко була розроблена та описана структурно-функціональна модель управління реабілітаційним хабом. Така модель управління складається із п'яти рівнів: парадигмального, цільового, організаційного, процесуально-діяльнісного (який має функціональний, інноваційний та інтерактивний компоненти), рефлексивного [2]. Де, на парадигмальному рівні, як зазначає науковець, здійснюється концептуалізація функціонування реабілітаційного хабу. На наступному, цільовому рівні, визначається стратегія, мета, процес та результат діяльності реабілітаційного хабу. На третьому, організаційному рівні, розробляється план формування умов й накопичення необхідних ресурсів, які є необхідними для здійснення повноцінної діяльності реабілітаційного хабу. На процесуально-діяльнісному рівні визначаються та реалізуються завдання функціонування та розвитку реабілітаційного хабу, окрім того, як зазначає авторка, здійснюється оптимізація управлінського процесу з урахуванням його інтеграції з освітньо-реабілітаційним протором Хортицької національної академії, України та світу. Через останній,

рефлексивний рівень, відбувається моніторинг ефективності діяльності реабілітаційного хабу за напрямками комплексної реабілітації. В. Нечипоренко зазначила, що впровадження структурно-функціональна модель управління реабілітаційним хабом у консолідації з науково-прикладним потенціалом Хортицької національної академії може стати основою системно-інституційного забезпечення комплексної реабілітації відповідно до європейських стандартів.

У руслі таких наукових роздумів нами було здійснено розбудову одного із напрямів соціальної реабілітації – соціальної практики. Результати наукових роздумів були опубліковані через розділ «Соціальна практика як один із компонентів соціальної реабілітації центру системної реабілітології (реабілітаційного хабу) Хортицької національної академії» колективної монографії [1].

Таким чином, у процесі розкриття проблеми соціального ресурсного потенціалу закладів освіти із реабілітаційним компонентом в умовах російсько-української війни, нами охарактеризовано категорію «соціальний ресурсний потенціал закладів освіти із реабілітаційним компонентом». Так, під такою категорією ми розуміємо комплекс системно пов'язаних між собою різних ресурсів, що мають соціальну природу, використання яких забезпечує реалізацію функцій та завдань освітньо-реабілітаційних закладів. Окрім того, доведено, що одним із закладів, який володіє соціальним ресурсним потенціалом як у воєнний так і післявоєнний період є комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, в якому акумульовано досвід реалізації реабілітування за напрямками, які реалізуються комплексно та системно (медична, фізична, соціальна, психологічна, педагогічна та професійна).

Література

1. Гордієнко Н. М. Соціальна практика як один із компонентів соціальної реабілітації центру системної реабілітології (реабілітаційного хабу) Хортицької національної академії. *Актуальні проблеми освітньо-реабілітаційного простору : соціальні, педагогічні та психологічні аспекти / за заг. ред. В. В. Нечипоренко, за ред. Н. М. Гордієнко, М. А. Дергач. Запоріжжя : Вид-во Хортиц. нац. акад., 2022. Т. 2. С. 22–39.*
2. Нечипоренко В. В. Структурно-функціональна модель управління реабілітаційним хабом у структурі освітньо-реабілітаційного простору Хортицької національної академії. *Актуальні проблеми освітньо-реабілітаційного простору : соціальні, педагогічні та психологічні аспекти / за заг. ред. В. В. Нечипоренко, за ред. Н. М. Гордієнко, М. А. Дергач. Запоріжжя : Вид-во Хортиц. нац. акад., 2022. Т. 2. С. 8–22.*

3. Освіта України в умовах воєнного стану : інформаційно-аналітичний збірник / за заг. ред. С. Шкарлета. Київ, 2022. 358 с. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf (дата звернення: 10.03.2023).
4. Структурно-функціональна модель центру системної реабілітології (національний реабілітаційний хаб) // Хортицька національна академія : веб-сайт. Запоріжжя, 2022. URL: <https://khnnra.edu.ua/wp-content/gallery/hab/5a61646cc3605ec9476f3dbbeaf6873-3.jpg> (дата звернення: 15.11.2022).

Козаченко О. О.

к.с.н., доц. кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ЗВО В СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖАХ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ

У сучасному українському суспільстві можемо спостерігати тенденцію до проникнення Інтернет-технологій у сферу вищої освіти. На цей процес впливають як світові тенденції розвитку соціального інституту освіти, так і зростання чисельності Інтернет-аудиторії. В контексті посилення освітнього конкурентного середовища важливу роль відіграє імідж, який створює ЗВО в інформаційному просторі загалом. Водночас, у конструюванні образу ЗВО вагоме місце займають соціальні Інтернет-мережі, якими користуються викладачі, студенти, абітурієнти та просто зацікавлені особи. Використовуючи такі Інтернет-ресурси університет може популяризувати власні освітні програми та послуги, інформувати аудиторію про найважливіші події або представляти пізнавальну чи розважальну інформацію. Як ж впливає україно-російська війна на контент, який продукує ЗВО?

Метою дослідження є виокремлення особливостей конструювання іміджу українського університету (на прикладі Львівського національного університету імені Івана Франка) в мережі Facebook в контексті україно-російської війни. Для досягнення вказаної мети автором були обрані візуальні методи дослідження, а саме, контент-аналіз. Контент-аналіз – це якісно-кількісний метод дослідження, під час якого вимірюються характеристики великої кількості однотипних «текстів» по ряду формалізованих категорій і ознак.

Проведення контент-аналізу передбачає вибір джерел та об'єктів кодування. Для аналізу ми обрали офіційну сторінку Львівського національно-

го університету імені Івана Франка (<https://www.facebook.com/franko.lviv.ua>) в соціальній мережі Facebook як певний кейс. Такий вибір зумовлений популярністю цієї сторінки, а саме бралася до уваги кількість осіб, що стежать за дописами (25,7 тис. станом на 14 березня 2023 року). Така цифра є однією з найвищих серед національних державних університетів (поряд з сторінкою Київського національного університету імені Тараса Шевченка (стежить 27,7 тис. осіб). Соціальна мережа Facebook була обрана з огляду на те, що кількість підписників офіційних сторінок українських університетів саме в цій соціальній мережі є більшою ніж сторінок в Instagram (наприклад, в сторінки ЛНУ ім. Івана Франка в Instagram 13,8 тис підписників). Об'єктом контент-аналізу була сукупність дописів на вказаних сторінках, що були опубліковані з 14 листопада по 14 березня 2023 року (було проаналізовано 203 постів). Ми можемо порівняти отримані результати з даними 2017 року, коли проводилося попереднє дослідження за аналогічною методологією [1].

Проаналізуємо результати авторського дослідження, що були отримані за допомогою методу контент-аналізу дописів, розміщених на офіційній сторінці Львівського національного університету імені Івана Франка в соціальній мережі Facebook (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Тематична спрямованість дописів офіційної сторінки
ЛНУ імені Івана Франка у Facebook**

Тематика дописів	2017	2023
Поточна загальна інформація (вступ, випуск, офіційні зустрічі ректора тощо).	21%	22%
Науково-освітні події (конференції, тренінги, проекти з розвитку, співпраця з стейкхолдерами тощо).	33%	20%
Культурно-розважальні події (концерти, екскурсії, вечірки тощо).	19%	2%
Досягнення (видатні особистості (відомі випускники, викладачі, студенти), позиції в рейтингу).	20%	13%
Інформація про структурні підрозділи (бібліотека, ботанічний сад тощо).	6%	6%
Інформація загального пізнавального характеру, що безпосередньо не пов'язана з діяльністю університету (цікаві факти, пам'ятні дати тощо).	0,5%	24%
Соціальні проекти пов'язані з війною.	-	3%
Втрати у війні.	-	8%
Інше.	0,5%	2%

Вказані результати демонструють трансформації, які відбулися у висвітленні діяльності університету в мережі Facebook з 2017 по 2023 рік, в тому числі через україно-російську війну. Можемо зробити три важливих висновки.

По-перше, з'явилися дві нові категорії аналізу, які позначають дописи, що висвітлюють *соціальні проекти університету, що пов'язані з війною* (наприклад, проєкт «Опера-монстр» для дітей, родичі яких є учасниками бойових дій чи проєкт Art Therapy Force, де британський композитор проводив музичну арттерапію із дітьми-сиротами та дітьми, які постраждали через війну) та *дописи, що висвітлюють загибель студентів, випускників та працівників університету*.

По-друге, знизилася частка контенту про культурно-розважальні події (з 19% до 2%). Таку зміну можемо пояснити тим, що такі дописи дисонують з болючими людським втратами, які зазнає не лише університет, але й усе суспільство та станом війни загалом.

По-третє, значно зросла частка дописів загального пізнавального характеру, що безпосередньо не пов'язана з діяльністю університету (з 0,5% до 24%). Саме у цій категорії переважають дописи національно-патріотичного спрямування:

- дописи, що пов'язані з історичною пам'яттю (День пам'яті Героїв Небесної сотні чи рубрика «Незалежна історія» про знакові події кожного року, починаючи з 1991 року);
- дописи, що пов'язані з національними символами (дописи до Дня мови, Дня державного герба чи рубрика «Університет нашої історії» (підбірка українських фільмів, музики, книг, подкастів, інтернет-каналів про українців та Україну));
- дописи, що пов'язані з видатними українцями (до Дня народження Т. Шевченка, В. Івасюка, Л. Українки, Л. Костенко).

Отже, можемо зробити висновок, що україно-російська війна значною мірою вплинула на комунікаційну стратегію Львівського національного університету імені Івана Франка університету через мережу Facebook. В даному випадку конструюється імідж університету не лише як освітньої структури, але й як осередок формування національно свідомості, патріотичного виховання та установи, на яку безпосередньо впливає війна, особливо в контексті людських втрат.

Література

1. Козаченко О.О. Особливості іміджу університету в соціальній мережі Facebook (на прикладі Ягеллонського університету та Львівського національного університету імені Івана Франка). *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Т. 5. Вип. 2. С. 280-285.

Калиняк О. Т.

к. соц. н., доц. кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОСТІ: ГОЛОВНІ ВИКЛИКИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Одним із викликів, які в умовах сучасних суспільних трансформацій набули особливої актуальності і навіть гостроти, стала необхідність переведення значної частини суспільного функціонування у режим дистанційності. Спровокований карантинними обмеженнями, викликаними необхідністю мінімізації наслідків пандемії коронавірусу, дистанційний спосіб життєдіяльності став затребуваним практично у всіх суспільних сферах – бізнесі, освіті, політиці, туризмі, розважальній індустрії тощо. *Дистанційна або віддалена робота* стала нормою для організації працевлаштування сучасних людей, котрі, з одного боку, були змушені переформатовувати свій звичний спосіб життя, аби не втратити засобів для існування, а з іншого боку, почали вбачати в цьому певні переваги та додаткові можливості для отримання економічних бонусів. *Дистанційна освіта* або *дистанційне навчання*, попри свою інноваційність для освітнього простору (особливо українського), стали важливою частиною соціалізаційних процесів для великих соціальних груп – дітей дошкільного та шкільного віку, їхніх батьків, вихователів та вчителів, студентів та викладачів тощо. *Дистанційні святкування* в умовах жорстких карантинних обмежень ввійшли в число актуальних соціальних практик. *Комунікація у дистанційному режимі* стала не просто опцією; в багатьох випадках спілкування на відстані стало винятковою можливістю підтримувати зв'язки, в тому числі серед людей близького кола.

Значний суспільний резонанс, пов'язаний з налагодженням дистанційного життєвого формату, а також актуальність і неординарність потреб, які його викликали, дають підстави припустити, що у теперішній період відбуваються процеси інституціоналізації у площині дистанційного укладу життя сучасного суспільства. Такий суспільний уклад потребує механізму управління та самоорганізації, роль котрого повинен виконати відповідний соціальний інститут. У таких умовах можемо вести мову про дистанційність як новий соціальний інститут сучасного суспільства, що, з одного боку, пройшов основні етапи інституціоналізаційних процесів, а з іншого, продовжує інституціоналізаційні трансформації з огляду на нові обставини та виклики, серед яких в українському контексті найбільш значним, безумовно, є повномасштабна війна росії проти України.

Теоретичне осмислення інституціоналізації дозволяє виокремити два основні рівні цього процесу, кожен з яких має свій особливий перебіг. Перший рівень можемо назвати первинною інституціоналізацією, яка описує процес створення нового соціального інституту і закінчується моментом його легалізації. Другий рівень можна означити як вторинну інституціоналізацію, котра характеризує процес трансформації (розвитку чи занепаду) діючого соціального інституту з метою його вдосконалення чи реорганізації [1, с. 186]. Таким чином, дистанційність, з нашої точки зору, можна тлумачити як сформований соціальний інститут, первинна інституціоналізація котрого, що пов'язана з пандемією коронавірусу, відбулася, а також як динамічний соціальний інститут, що перебуває у стані розвитку та трансформацій на вторинному інституціоналізаційному рівні в умовах воєнного часу.

Дистанційність можна вважати важливою частиною функціонування сучасного соціального порядку. Необхідність переформатування суспільного ладу в умовах пандемії коронавірусу створила ситуацію, коли все «дистанційне» набуло значного поширення, габітуалізувалося у людській свідомості та стало типовим у процесі взаємодії між людьми. Тобто дистанційність почала набирати рис соціального інституту, котрий в силу сучасних обставин належить до ключових соціальних інститутів теперішнього суспільства. Дистанційність включає більшість важливих інституціоналізаційних компонентів, зокрема, таких як система соціального контролю та рольова система. Дистанційність є значною мірою легітимізована сучасним суспільством та достатньо легалізована на законодавчому рівні. Зазначене дає підстави стверджувати, що **первинна інституціоналізація** дистанційності у сучасному, зокрема, українському, суспільстві таки відбулася.

Очевидним є також те, що інституціоналізація дистанційності продовжується, оскільки більшість названих компонентів функціонують у «ручному» режимі, є достатньо розбалансованими і потребують вдосконалення. Чимало суперечностей у налагодженні дистанційного життєвого ладу можемо побачити у такому важливому компоненті інституціоналізації, як легітимація. Одним із критеріїв легітимації дистанційності можемо назвати визнання масовою свідомістю необхідності дотримуватися умов строгого карантину, зокрема, дистанційного способу життя. Відповідно до результатів низки проведених в Україні досліджень, бачимо, що громадська думка в основному підтримує запровадження карантину, зокрема у квітні 2020 року 59% опитаних українців задекларували готовність дотримуватися карантину стільки, скільки буде потрібно [8], у вересні того ж року українці зазначили, що переважно підтримують ті карантинні заходи, які були запроваджені урядом [6], у березні 2021 року підтримка карантину залишалася високою, адже 57%

опитаних погоджувалися на запровадження жорсткого карантину (локдауну) [7], котрий передбачав найбільш жорсткі вимоги до дотримання дистанційного способу життя. Вказані дані дають підстави говорити про наявність легітимації дистанційності, зокрема, у контексті карантинних обмежень, в українському суспільстві. Проте для більш повного розуміння легітимації дистанційності в сучасному українському суспільстві пропонуємо подивитися на цей процес з іншої точки зору. Якщо на загал умов карантину люди готові дотримуватися, то коли мова йде про окремі види дистанційності, тут підтримка виглядає досить обмежено. Зокрема, в липні 2020 року близько 50% батьків висловилися проти дистанційного навчання в школі [3], у червні 2021 року кількість противників дистанційного навчання школярів навіть зросла до 65% [4]; у травні 2021 року 73% опитаних українців зазначили, що виступають проти роботи у дистанційному форматі [5]. Із цих даних можемо зробити висновок, що легітимаційні процеси дистанційності відбувалися дуже неоднозначно, а тому вести мову про цілковиту легітимацію дистанційного формату життєвого укладу не можна. Примусовий характер запровадження дистанційності у різних сферах, попри раціональність, сприймався як виклик та необхідність.

Очевидно, що такий незавершений характер інституціоналізації отримав продовження. В інституціональному розумінні мова йде про **вторинну інституціоналізацію**, котра відбувається у трьох форматах – інституціоналізаційному (коли діючий соціальний інститут вдосконалюється, вирішує свої неточності і остаточно укорінюється в межах суспільного укладу), реінституціоналізаційному (коли діючий соціальний інститут зазнає істотних змін, реформується, проте все ж адаптується в актуальний суспільний уклад) чи деінституціоналізаційному (коли діючий соціальний інститут настільки втрачає свою актуальність, що припиняє своє функціонування в рамках існуючого суспільного формату).

Розмірений темп вторинної інституціоналізації, в межах якого вибудовувалися та вдосконалювалися різні альтернативні варіанти організації дистанційного способу життя, у сучасному українському суспільстві був порушений іншим, ще більш критичним суспільним викликом. Повномасштабна війна росії проти України з лютого 2022 року змусила переосмислити абсолютно все. Дистанційність, як новий соціальний інститут, також мав реагувати на нові обставини. З одного боку, все, що виходило за межі воєнного дискурсу, в тому числа боротьба з наслідками коронавірусу, дотримання умов карантину, налагодження дистанційного життєвого формату тощо, відійшло на другорядні позиції. Однак з іншого боку, дуже швидко стало зрозуміло, що власне дистанційний спосіб організації навчання, роботи, спілкування

тощо в умовах війни має особливо важливе значення для підтримки життєдіяльності суспільства. Навіть серед тих, хто раніше виступав проти дистанційного навчання чи роботи, поширювалася думка про рятівне значення дистанційного способу життя для різних суспільних сфер. Соціальний інститут дистанційності знову актуалізувався. Його вторинна інституціоналізація знову набула пришвидшеного темпу та строго обов'язкового характеру. В обставинах війни легітимація дистанційності перейшла на інший рівень – дистанційність стала позиціонуватися як можливість.

Слід відзначити, що вторинна інституціоналізація дистанційності розпочалася у зв'язку з потребами реформувати діючий соціальний інститут, що викристалізувалися спочатку в умовах адаптації до пандеміологічних ситуацій різної інтенсивності, а потім в умовах повномасштабної війни росії проти України. Вторинна інституціоналізація, на відміну від первинної, відбувалася і продовжує відбуватися впродовж довшого часового періоду, що дає підстави продукувати різні трансформаційні перетворення, виходячи з апробацій на практиці. Окрім того, вторинна інституціоналізація дистанційності відбувається швидше демократичним шляхом, тиск і примусовий характер стосуються умов воєнного стану в Україні. Якщо на початкових етапах дистанційність мала однозначний пріоритетний і загальнообов'язковий статус (дотримання соціальної дистанції; замовлення товарів і послуг лише дистанційно; виключно дистанційне навчання на всіх освітніх рівнях; відсутність живого спілкування тощо), то в теперішній період, на етапі вторинної інституціоналізації, мова йде про альтернативи, варіанти та додаткові можливості, котрі, проте, зумовлені специфікою воєнного стану (можливість купувати товари і замовляти послуги дистанційно, щоб було зручніше, швидше, безпечніше; різні варіанти організації навчання, залежно від наближеності до зони бойових дій; різні опції для комунікації людей, що через війну опинилися в різних країнах тощо).

Таким чином, соціальний інститут дистанційності продовжує змінюватися, реформуватися та вдосконалюватися. Одна з ознак повноцінного соціального інституту – це гнучкість і здатність реагувати на нові виклики. Здатність адаптуватися до таких глобальних суспільних стресів, як пандемія коронавірусу та повномасштабна війна росії проти України свідчать про суспільну значущість цього соціального інституту. Відповідно до результатів дослідження, станом на травень 2022 року кількість користувачів Інтернетом в Україні у щоденному або майже щоденному режимі сягнула 78% [2]. Такий показник дає підстави припускати, що соціальний інститут дистанційності, який акумулюється насамперед в Інтернеті, має добрі перспективи для подальшого розвитку. Постійний розвиток і різні трансформації, які харак-

терні для будь-якого суспільства, створюють добрі передумови для різних інституціоналізаційних процесів. Дистанційність як соціальний інститут формується у глобальному масштабі. Однак в українських умовах це відбувається більш інтенсивно, зважаючи на умови війни, в яких перебуває Україна. Знову ж таки, після війни суспільні трансформації, очевидно лише актуалізуються та інтенсифікуються. Через те перспектива процесів вторинної інституціоналізації дистанційності виглядає дуже вагомою. У зв'язку з цим особливо важливим є здатність сучасного, зокрема українського, суспільства адаптуватися до актуальних інституційних викликів і зуміти використати переваги та можливості такого соціального інституту, як дистанційність.

Література

1. Бень О. Т. Інституціоналізація: теоретична інтерпретація поняття. *Вісник ЛНУ. Серія соціологічна*. Вип. 6. Львів. 2012. С. 181-190.
2. Користування Інтернетом серед українців: результати телефонного опитування. Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. Прес-реліз / О. Черьомухіна. 1.06.2022. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1115&page=6&t=13>
3. Освіта і пандемія: що українці думають про дистанційне навчання та як оцінюють ЗНО. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Опитування. 31.07.2020. URL: <https://dif.org.ua/article/osvita-i-pandemiya-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-distantsiynе-navchannya-ta-yak-otsinyuyut-zno>
4. Пояснити 30%: як українці оцінюють освіту та вступ в умовах пандемії. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Опитування. 19.07.2021. URL: <https://dif.org.ua/article/poyasniti-30-yak-ukraintsi-otsinyuyut-osvitu-ta-vstup-v-umovakh-pandemii>
5. Робота і зайнятість в умовах пандемії COVID-19. Разумков центр. Дослідження. Травень 2021. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/robo-ta-i-zainiatist-v-umovakh-pandemii-covid19-traven-2021r>
6. Ставлення населення до карантину. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Опитування. 3.12.2020. URL: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-nasele-nnya-do-karantinu>
7. Ставлення українців до вакцинування і можливого карантину. Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. 17.03.2021. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1021&page=19>
8. Чи готові українці до продовження карантину? Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. Прес-реліз / Т. Пясковська, В. Паніотто. 30.04.2020. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=936&page=29>

Мишок Р. Р.

*асист. кафедри соціології та соціальної роботи
Національного університету «Львівська політехніка»*

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ІНТЕРНЕТ-ПОВЕДІНКА СТУДЕНТІВ НУ «ЛП» У ПЕРШІ ПІВ РОКУ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: ЧАСТОТНИЙ АНАЛІЗ

Під час повномасштабного вторгнення росії в Україну, коли кожен українець намагається проявити свій обов'язок громадянина увійшовши до лав ЗСУ, ТРО, займаючись волонтерством, жертвуючи кошти, не менш важливими стали також і онлайн-практики українців, які не лише дозволяють не зупиняти процеси життєдіяльності держави та суспільства, але сприяють залученню рядових громадян в боротьбу і на інформаційному фронті. Питання проявів соціально-політичної інтернет-поведінки є дуже актуальним саме для студентської молоді, адже це та категорія населення, яка, будучи ядром інтернет-аудиторій, при грамотному та активному використанні сучасних інформаційно-комунікативних технологій стає потенційним агентом змін. Тракуємо соціально-політичну інтернет-поведінку як онлайн-поведінку, яка, в залежності від форми та технології, в рамках якої вона проявляється, володіє певним рівнем впливу на регулювання соціально-політичних питань та проблем окремої особистості і суспільства в цілому. Водночас соціально-політична інтернет-технологія в нашому розумінні – це система послідовних дій, процедур та операцій які відбуваються за підтримки сучасних інформаційно-комунікативних технологій, що сприяють або допомагають досягненню певних соціально-політичних результатів. Ці технології, опираючись на підхід української соціологині Н. Бойко [1], ми поділяємо на формалізовані (електронна демократія) та неформалізовані (способи поведінки онлайн, не регламентовані урядовими структурами).

Задля того аби з'ясувати статистику проявів соціально-політичної інтернет-поведінки студентської молоді ми провели анкетне опитування серед студентів Національного університету «Львівська політехніка. Вибірка становила 378 осіб (95% довірча ймовірність, похибка репрезентативності – 5%) і включала студентів з різних спеціальностей, відібраних згідно з пропорціями генеральної сукупності.

Щоб дослідити прояви соціально-політичної інтернет-поведінки протягом перших шести місяців повномасштабного вторгнення в межах формалізованих технологій, ми задавали студентам питання, які стосувалися використання ними інструментів електронної демократії, зокрема, порталу чи

додатку «Дія», е-реєстрації, е-довідки, е-чергу, е-петиції, е-звернення, е-скарги, е-запити, е-декларації, е-звіти, е-бюджет, е-тендери, е-закупівлі, система ProZorro.

Частотний аналіз отриманих даних показав, що «Дією» регулярно користувалися 42,3% опитаних студентів, ще 31,2% респондентів робили це інколи, а 18,5% – рідко. Ще 4,8% опитаних зазначили, що не користувалися додатком взагалі, а 3,2% вказали, що не знають як користуватися цим інструментом. В питанні щодо отримання електронних державних послуг (е-реєстрація, е-довідка, е-черга), 13,2% студентів зазначили, що регулярно діяли в межах цієї технології, 26,2% – інколи, 29,1% – рідко, 25,1% – не робили цього взагалі, а 6,3% не знали як це робити.

Щодо підписання або ініціювання студентами електронних петицій, звернень до органів державної влади, місцевого самоврядування тощо, то 22% відзначили що проявляли таку поведінку регулярно, 27,2% – інколи, 24,3% – рідко, 20,6% – не робили цього взагалі та 5,8% не знали як використовувати такий інструмент.

1,9% опитаних студентів з Львівської політехніки регулярно надсилали електронні запити щодо отримання публічної інформації, 5,6% респондентів відповіли, що проявляли таку поведінку інколи, 17,7% вказали, що робили це рідко, 52,1% зазначили, що не робили цього, а 22,8% взагалі не вміли цього робити.

Регулярним відстежуванням інформації щодо звітності про діяльність чиновників займалися 2,6% респондентів. 6,6% опитаних інколи проявляли таку соціально-політичну інтернет-поведінку, 17,2% – рідко, 56,9% вказали, що не займалися відстежуванням такої інформації взагалі та 16,7% студентів відповіли, що не знають як це робити. Стосовно відстежування того, куди ідуть бюджетні кошти (е-бюджети) то регулярно це робили 3,4% опитаних студентів, 10,3% зазначили, що робили це інколи, 15,1% респондентів робили це рідко, 57,7% – не робили узагалі, а 13,5% не вміли цього робити. Щодо того чи беруть участь студенти в е-тендерах, підтримую або ініціюю бюджетну участь онлайн, то 1,6% вказали, що робили це регулярно, 4,2% – інколи, 67,5% не робили цього взагалі, ще 16,7% не знали як це робити.

Питання анкети щодо неформалізованої соціально-політичної інтернет-поведінки стосувалися найперше споживання в інтернеті студентами інформації на тему війни. Виявлено, що студенти отримували інформацію переважно з груп/каналів, на які підписалися у соціальних мережах (81,2% переглядали інформацію раз в день і частіше) та з новинної стрічки (64,6% читали інформацію раз в день і частіше). 25,6% опитаних студентів зазначили, що займалися націленим пошуком інформації раз в день і частіше, 44,2%

вказали, що займалися цим один або кілька разів на тиждень, 21,2% – кілька разів на місяць і рідше і 9% студентів зазначили, що не проявляли такої поведінки. Фактчекінгом займалися щодня 31,7% опитаних, такий самий відсоток респондентів проявляли цю поведінку раз чи кілька разів на тиждень. Перевіряли інформацію кілька разів на місяць і рідше 18,2% опитаних і ще 18,3% вказали, що зовсім цим не займалися. Поведінкою у формі вподобання і не вподобання інформації стосовно теми війни щодня займалися 50% респондентів, ще 19,3% реагували на інформацію «лайком»/«дизлайком» раз чи кілька разів на тиждень, 7,4% вказали, що робили це кілька разів на місяць і рідше, а зовсім такої поведінки не проявляли 23,3% опитаних студентів. Написанням відгуків на інформацію стосовно теми війни регулярно, тобто раз на день і частіше займалися всього 3,7% опитаних студентів, раз або кілька разів на тиждень – 19,1%, ще 19% коментували інформацію з регулярністю кілька разів на місяць і рідше і 58,5% вказали, що взагалі не робили цього.

Поширенням інформації на тему війни раз в день і частіше займалися 10,3% респондентів, 28,8% вказали, що робили це один раз або кілька разів на тиждень, 39,2% робили це кілька разів на місяць і рідше, а 22% зазначили, що зовсім не проявляли такої онлайн-поведінки. Щодо створення контенту на власних платформах (на сторінках соціальних мереж, сайтах чи в групах), то понад 72% опитаних студентів відзначили, що вони цього не робили протягом перших шести місяців повномасштабного вторгнення.

Стосовно протидії ворожій пропаганді в інтернеті, то серед опитаних студентів Львівської політехніки таку діяльність на кіберфронті регулярно проявляли 10,3% респондентів, ще 22,5% відзначали, що інколи це робили, ще 28,6% вказали, що рідко протидіяли ворожій пропаганді. 28,8% опитаних цього не робили взагалі, ще 9,8% не знали як це робити. Також ми запитували студентів про їхні донейт-практики і з'ясували, що на потреби ЗСУ регулярно жертвували онлайн 43,4% опитаних студентів, ще 36,5% робили це інколи, ще 14,3% – рідко. Ще 14,8% опитаних студентів регулярно донейтили на підтримку постраждалих від війни в Україні, 39,9% робили це інколи, 25,1% – рідко.

Також в перші місяці повномасштабного вторгнення у соціальних мережах серед українських користувачів спостерігалася активність у встановленні патріотичних аватарів. Ми з'ясували, що серед студентів Львівської політехніки така форма соціально-політичної інтернет-поведінки була не дуже популярна, оскільки більшість опитаних (61,6%) зазначили, що вони не встановлювали патріотичних і тематичних аватарів, ще 21,1% вказали, що робили це раз на місяць і рідше.

Отримані дані дозволяють побачити позитивні та негативні тенденції щодо проявів студентами соціально-політичної інтернет-поведінки. Позитивно, що в перші шість місяців повномасштабного вторгнення студенти активно читали, шукали та перевіряли наявну інформацію стосовно теми війни. Ще одним хорошим показником є те, що багато студентів почали використовувати технології електронної демократії й таким чином брати участь в державотворчих процесах. Однак, все ще є велике число онлайн-практик, важливих в контексті розвитку української держави та суспільства, які не просто не використовуються студентами, але й є не відомими для них. Причин для цього може бути багато, що є окремим предметом для соціологічного дослідження.

Література

1. Бойко Н. Л. Інтернет як ресурс демократизації українського суспільства: автореф. дис. ... канд. соц. наук. Київ, 2021. 27 с.

Горошко В. М.

*студент 3-го курсу спеціальності «Соціологія»
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ЕНЕРГЕТИЧНА КРИЗА ОЧИМА ПЕРЕСІЧНИХ УКРАЇНЦІВ: ВІДЛУННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Україна ось уже 9 років перебуває у стані війни. Більше року триває повномасштабне вторгнення з боку країни агресора, росії. За цей час наш ворог знищував міста, влаштовував масові вбивства, катування, гвалтування, кремацію, знищував цивільну інфраструктуру... Країна агресор також вдалась до того, щоб спричинити енергетичну кризу у нашій країні, вдався до захоплення атомних електростанцій. Енергетична криза в Україні розпочалася після масованих авіаударів росії по критичній інфраструктурі. Агресором у період війни було зроблено 10 ракетних атак, в результаті якої було випущено понад 800 ракет далекого радіусу дії. Однією з областей, яка постраждала від цього є Львівська область та м. Львів. Перші відключення світла почалися у жовтні 2022 року і у масовій формі тривали до початку лютого 2023 року. Зазначимо, що у такій масовій формі аварійного виключення світла населенню та за своєю тривалістю, спричинена військовими діями росії енергетична в Україні, немає аналогів у цивілізованому світі.

Щоб визначити наслідки енергетичної кризи та глибину її впливу на свідомість пересічних українців, нами було проведене вступне експертне опитування представників львівських домашніх господарств під назвою «Виклики енергетичної кризи для українців». Метою даного дослідження було перевірити гіпотезу відносно того, що проблема, яка пов'язана з плановим відключенням світла, через енергетичну кризу, спричинена нашим ворогом, не є найгострішою, або однією з найгостріших проблем для нашого українського народу. Предметом дослідження був побут українців в умовах енергетичної кризи. Важливим критерієм для відбору експертів був обраний наявний досвід проживання в умовах енергетичної кризи, або ж можливість спостерігати за людиною, яка проживала в таких умовах. Метод опитування експертів передбачав кількісно-якісну оцінку енергетичної кризи. Питальник містив як відкриті запитання, так і запитання з опрацьованими варіантами відповідей. Більшість запитань були відкритими та потребували розгорнутої відповіді респондента. Опитування проводилось в онлайн форматі шляхом розсилання анкети у форматі docx. Час реалізації експертного опитування: 21.02–07.03. 2023 року. Середній вік опитаних 31 рік.

Серед блоків запитань в анкеті експерта найголовнішими були наступні:

- Чи проблема енергетичної кризи є критично важливою для українців?;
- Чи матиме проблема енергетичної кризи наслідки у довгостроковій перспективі?
- Які позитивні та негативні сторони енергетичної кризи, Ви б виокремили особисто для себе?

Результати експертного опитування засвідчили, що енергетична криза загалом негативно вплинула на ведення домашнього господарства (опалення, забезпечення живлення електроприладів) повсякденний побут, навчання та роботу українців. Констатовано унеможливлення роботи/навчання у дистанційному форматі через відсутність електроенергії, а разом і з тим стабільного мобільного зв'язку та Інтернету. Усе це ускладнило виконання запланованого, порушувало ритм не лише повсякденного життя, але й вимагало поведінкової активності з пошуку простору, який би був забезпечений безперейним доступом до електроенергії та Інтернету.

На думку експертів, енергетична криза мала як і негативні, так і позитивні сторони. Звісно, це прикро, коли у XXI столітті доводиться жити без електропостачання. Проте, експерти наголосили, що у енергетичної кризи є низка позитивних сторін: з'явилася можливість проведення вільного часу на вулиці (свіжому повітрі), покращилися соціальні навички, що підняло рівень живого спілкування. Для когось – це виявилось доброю нагодою більше витратити «вільний» від роботи та навчання час на власний саморозвиток

(читання літератури, книжок), для інших – нові можливості для спілкування з рідними та близькими. Зазначалося також й те, що енергетична криза згуртувала український народ перед лицем військової загрози та значно підсилила прагнення до якнайшвидшої перемоги.

Головний висновок реалізованого вступного експертного дослідження: українцям не надто важлива проблема енергетичної кризи, яка все ж таки зумовила зміни в повсякденному житті людей, але й зумовила потужні процеси адаптації до нових викликів та відкрила великий людський потенціал самоорганізації та самодисципліни. Найголовніша проблема, яка турбує усіх українців, це війна. Відтак, своєю стійкістю до викликів кризи, терпимістю та витривалістю українці показують усьому світу свою незламність. Важливо підкреслити й те, що проблеми впливу кризових явищ у сучасному суспільстві потребують глибших соціологічних досліджень та узагальнень.

Горбов В. В.

к.с.н., доц. кафедри соціології

Київського національного економічного університету

імені Вадима Гетьмана

Горбова Ю. С.

к.с.н., директорка Інституту соціологічних досліджень

Київського національного економічного університету

імені Вадима Гетьмана

ДИНАМІКА ЗМІН МОТИВАЦІЙНИХ ЧИННИКІВ ВСТУПУ АБІТУРІЄНТІВ ДО ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Мотивація до здійснення тієї чи іншої дії достатньо давно вивчається в соціологічному дискурсі. Змінам мотиваційних чинників присвячені роботи як закордонних класиків, так і вітчизняних науковців. Дослідниками неодноразово підкреслювалось, що в кризових, «турбулентних» та стресових умовах мотивація до прийняття відповідного рішення чи соціальної дії зазнає суттєвих трансформацій. Для українців повномасштабне воєнне вторгнення та тимчасова окупація деяких регіонів країни стала тим тригером, який суттєво змінив мотивацію до дії в межах різних явищ та процесів. У цьому контексті система вищої освіти не є винятком. Сучасні кризові умови детермінували

запит як на нові професії та кваліфікації, так і на суттєву зміну освітнього процесу та навичок науково-педагогічного персоналу. Також суттєвих змін зазнали правила вступу до ЗВО та вибір напрямків навчання.

Запити ринкової економіки вже давно поставили якість надання освітніх послуг на рівень обов'язкового показника затребуваності та конкурентоспроможності закладів вищої освіти. У цьому контексті вивчення мотиваційних чинників вступу абітурієнтів до ЗВО набуває особливої актуальності, оскільки дає можливість вчасного корегування профорієнтаційних заходів та прийняття соціально-адекватних управлінських рішень, як на рівні освітньої програми, так і на рівні керівництва освітнього закладу.

Для емпіричного ілюстрування окресленої проблематики звернемося до результатів щорічного моніторингового дослідження, яке проводилось протягом трьох років Інститутом соціологічних досліджень Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана. Опитування відбувалось на рівні здобувачів вищої освіти першого курсу факультету управління персоналом, соціології та психології (останній етап 28.09-12.10 2022р.). Опитування проводиться методом CAWI з використанням потенціалу google-forms, екстраполяцією та аналізом даних у статистичному пакеті SPSS. Вибірка суцільна за курсом навчання (2020 р. N-107, 2021р. N-150, 2022 р. N-126).

Отримані результати відображають тенденції змін мотиваційних чинників абітурієнтів спеціальностей «соціологія», «психологія», «соціальний менеджмент» та інших освітніх програм і можуть бути актуальними не тільки на рівні конкретного ЗВО, а й слугувати інформаційною базою для корегування профорієнтаційної діяльності та набору абітурієнтів на дотичні спеціальності в інших освітніх закладах України. Окресливши обрану проблематику, перейдемо до найбільш цікавих та ілюстративних результатів соціологічного дослідження. Прослідковується тенденція зміни принципів вибору конкретного вищого навчального закладу: якщо на 2020 рік кількість респондентів, для яких основним мотивом вибору був сам університет, складала 73,8%, то у 2022 році вже 65,1%. Такі результати можемо віднести до змін загальних стратегій поведінкових практик абітурієнтів. Більш цікавим видається дослідження саме мотивів вибору конкретного університету та відповідної освітньої програми [1].

Акцентуємо увагу на підвищенні запиту щодо отримання якісної освіти та престижної професії. У даному випадку цікавим може бути поглиблене дослідження саме сутнісних характеристик концепту «престиж професії».

Таблиця 1

**Розподіл відповідей респондентів на питання
«Який вплив мали перелічені причини/мотиви на Ваше особисте
рішення щодо вступу до КНЕУ? (дайте оцінку за шкалою від 1 до 5,
де 1 – зовсім не вплинуло, 5 – цілком вплинуло)» [1].**

	Середня оцінка 2020	Середня оцінка 2021	Середня оцінка 2022	Різниця
Можливість отримати престижну професію	3,8	3,6	4,1	0,5
Можливість вступу на бюджет	2,6	2,0	2,5	0,5
Наявність у КНЕУ освітньої програми, за якою я хотів (-ла) навчатися	4,0	3,7	4,1	0,4
Отримання знань для влаштування на роботу	3,9	3,8	4,2	0,4
Бажання навчатися тільки в КНЕУ	2,7	2,7	3,0	0,3
Можливість отримання якісної освіти	3,9	3,8	4,1	0,3
Високий рейтинг, престиж та статус КНЕУ	3,7	3,6	3,8	0,2
Порада студентів даного ЗВО	2,1	2,3	2,5	0,2
Поради батьків/родичів	3,0	2,7	2,6	0,1
Попереднє навчання на курсах/школах при КНЕУ	1,2	1,4	1,5	0,1
Місцезнаходження ЗВО	2,9	2,7	2,8	0,1
Наявність гуртожитку	1,8	2,1	2,0	0,1
Сімейна традиція	1,3	1,4	1,4	0
Вибір був випадковим	1,7	2,0	2,0	0

Схожі результати бачимо й із виокремленням мотиву «отримання знань для влаштування на роботу», це свідчить про підвищення запиту на конкретні практичні навички та компетентності які затребувані зараз на ринку праці. Збільшується орієнтація на вибір саме конкретного ЗВО, його бренду, рейтингу, статусу та наявності відповідної освітньої програми. Визначені мотиваційні чинники можуть використовуватися для ефективного проведення рекрутінгової вступної компанії на різних медіа-ресурсах. Примітними є низькі оцінки впливу порад батьків на вибір університету.

Примітною є тенденція зростання очікувань стосовно отримання гарних перспектив у майбутньому — мати постійну роботу й стати впливовою/важливою людиною. Можливо, це можна пояснити саме гуманітарним спрямуванням навчання респондентів. Окрему увагу привертають високі оцінки

саме власної зацікавленості абітурієнта освітньою програмою, на відміну від впливу на вибір ОП зі сторони батьків, друзів та вчителів.

Таблиця 2

**Розподіл відповідей респондентів на питання
«Наскільки важливими були для Вас такі причини під час обрання
освітньої програми, за якою Ви зараз навчаєтеся?
(дайте оцінку за шкалою від 1 до 5, де 1 – не важливо,
5 – дуже важливо)» [1].**

	Середня оцінка 2020	Середня оцінка 2021	Середня оцінка 2022	Різниця
Бажання навчатися саме в КНЕУ і байдуже, на якій освітній програмі	2,0	1,8	2,3	0,5
Гарні перспективи мати постійну та надійну роботу	3,8	3,7	4,1	0,4
Гарні перспективи стати важливою (впливовою) людиною в майбутньому.	3,7	3,6	4,0	0,4
Престиж професії в суспільстві.	3,4	3,4	3,8	0,4
Особиста зацікавленість саме цією освітньою програмою	4,2	4,0	4,3	0,3
Висока заробітна плата після закінчення цієї освітньої програми	3,5	3,5	3,8	0,3
Мати диплом, який дає певний статус	3,3	3,1	3,4	0,3
Власні здібності	3,8	3,5	3,7	0,2
Покликання саме до такої діяльності	3,8	3,7	3,9	0,2
Широкий вибір професій після завершення навчання	3,7	3,7	3,9	0,2
Поради друзів	1,8	1,9	2,1	0,2
Бажання батьків	2,3	1,9	1,8	0,1
Поради вчителів	1,4	1,4	1,5	0,1

Підводячи підсумки, зазначимо, що виокремлені тенденції змін мотиваційних чинників вступу абітурієнтів до ЗВО будуть зазнавати й надалі суттєвих трансформацій під впливом різнорівневих чинників. До них можна віднести: продовження воєнного стану в Україні, підвищення соціальної мобільності населення країни, зміну балансу попиту на ті чи інші спеціальності, цифровізацію різних соціальних сфер, підвищення попиту на неформальну освіту та інші. У цьому контексті актуальним видається продовження таких

емпіричних досліджень та їх запровадження в інших ЗВО. Представлені результати надали можливість гарантам освітніх програм протягом 2022 року змінити тактики профорієнтаційної діяльності й зосередити увагу на більш затребуваних каналах комунікацій з абітурієнтами. Прикладом таких змін може слугувати збільшення набору здобувачів вищої освіти на спеціальність «Соціологія» з 8 осіб у 2021 році до 18 у 2022 році. Підкреслимо також і доцільність перегляду та корегування дослідного інструментарію з урахуванням змін запитів абітурієнтів, появи нових комунікаційних платформ та загальної трансформації процесу вступної кампанії до закладів вищої освіти.

Література

1. Горбова Ю. С., Чайка В. Г. Комплексний звіт за результатами моніторингового соціологічного дослідження «Соціологічний портрет студента-першокурсника». Факультет управління персоналом, соціології та психології (28.09-12.10 2022). URL: [https://drive.google.com/file/d/1pl30B\]kxsg7131hexaXYxmSLM7OTDbhf/view](https://drive.google.com/file/d/1pl30B]kxsg7131hexaXYxmSLM7OTDbhf/view)

Борущак Б. О.

*студентка 4-го курсу спеціальності «Соціологія»
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНИХ ТРАЄКТОРІЙ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ ІТ-СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У ході авторського дослідження методом онлайн-анкетування, що тривало з 21 січня по 04 лютого 2023 року, було опитано 205 студентів ІТ-спеціальностей Львівського національного університету імені Івана Франка, зокрема, це студенти та студентки двох факультетів: електроніки та комп'ютерних технологій (56,6% опитаних), а також прикладної математики та інформатики (42,4%). У дослідженні взяли участь студенти усіх наявних спеціальностей вказаних факультетів, серед опитаних більшість складають юнаки – 61,5%, тоді як дівчат – 38,5%.

З усіх опитаних студентів 43,9% є львів'янами, для решти респондентів додатково були поставлені питання про тип населеного пункту, де вони проживали, а також питання, що стосуються наявності труднощів з доступом до Інтернету та можливостями для відвідування секцій та курсів, які пов'язані з інформаційними технологіями. За результатами опитування, ситуація як з Інтернетом, так і з можливостями відвідувати різні курси і секції є дещо

краща у населених пунктах міського типу, проте саме останнє питання показує різницю відмінність.

Якщо аналізувати вплив батьків на формування інтересу до професії або на вибір спеціальності та ЗВО, то можна зробити висновок про те, що він у більшості випадків відсутній, слабкий, або ж є латентним, тобто неусвідомлюваним. Варто акцентувати, що 11,2% респондентів оцінили вплив як значний з прагненням уникнути шляху батьків, тобто можна сказати про мотивацію «від зворотнього» серед студентів, які обрали дану відповідь серед інших є найбільша частка тих, хто оцінив рівень матеріального становища як нижче середнього.

Близько половини респондентів (50,2%) вказали, що зацікавились інформаційними технологіями у період 12-16 років, що часто співпадає з навчанням у 6-9 класі, тобто у середній школі; значна частина студентів зацікавилась у віці 17-21 років (28,8%), тобто у старшій школі, перед вступом до університету або ж уже під час навчання в ньому; 9,3% вказали, що з дитинства цікавляться, і ще 5,9% зазначили, що інтерес до ІТ виник у період від 6 до 11 років, 3,9% респондентів вагаються з відповіддю, і є також незначна частка тих, хто не цікавився і не цікавиться інформаційними технологіями в цілому (1,5%)¹.

У ході перевірки припущення про те, що існує вплив шкільної освіти, її якості, а також вплив персоналії вчителя на формування освітньо-професійних траєкторій, було досліджено, які предмети користувались популярністю серед студентів у шкільні роки. На основі отриманих даних можна виділити наступні «фаворити»: 1) Математика (64% респондентів вказали в якості одного з улюблених предметів); 2) Інформатика (39,9%); 3) Іноземна мова та зарубіжна література (38,4%); 4) Історія України та всесвітня історія (25,6%); 5) Українська мова та література (25,1%); 6) Фізика (21,2%).

Відповіді стосовно улюбленого предмету мають доволі широкий пізнавальний потенціал. У ході аналізу результатів дослідження було з'ясовано, що ті студенти, що обирали математику та інформатику порівняно раніше зацікавились інформаційними технологіями, і серед них немає жодного, хто відповів, що інформаційні технології не цікавили та не цікавлять зараз, на відміну від тих, чийми улюбленими предметами були мови, література та історія.

Серед головних труднощів, з якими стикались студенти під час вивчення технічних предметів у школі: застаріла навчальна програма та відсутне

¹ База даних емпіричного дослідження, на основі онлайн-анкетування студентів ІТ-спеціальностей Львівського національного університету імені Івана Франка, проведеного у період з 21 січня по 4 лютого 2023 року.

або застаріле обладнання. Для студентів, що проживали у населеному пункті сільського типу брак техніки, вчителів, та негативні оцінки їхньої компетентності є більш значимими, ніж для мешканців міських населених пунктів та Львова.

Під час навчання у школі близько третини опитаних респондентів відвідували секції та гуртки, пов'язані з інформаційними технологіями (31,7%).

Найбільш вагомими факторами при вступі до Університету серед респондентів були наступні: 1) статус ЗВО (середній бал за 5-бальною шкалою становить 3,58); 2) наявність цікавих освітніх програм (3,55); 3) наявність перспектив працевлаштування (3,37); 4) розташування (3,31); 5) співпраця з Lviv IT Cluster (3,26).

За результатами проведеного факторного аналізу за допомогою SPSS, було одержано три групи взаємопов'язаних факторів:

1. «Цілеспрямований вибір»: наявність цікавих освітніх програм; відгуки випускників; наявність перспектив працевлаштування; співпраця з Lviv IT Cluster.

2. «Зовнішньо-обумовлений вибір»: зацікавленість у певних викладачах; порада батьків, родичів, друзів; реклама; порада вчителя (ів) у школі.

3. «Прагматичний вибір»: розташування; вартість навчання на контрактній основі; статус ЗВО.

Важливо підкреслити те, що цілеспрямований вибір є характерним для більшості опитаних студентів.

Незважаючи на те, що переважно студенти вказували на низьку роль тих чи інших труднощів при вступі до Університету, можна зробити певні узагальнення. Найбільш вагомими труднощами виявились такі, як високий прохідний бал, відсутність достатньої інформації про спеціальність або ЗВО, а також висока вартість навчання на контрактній основі. Наявність тиску з боку батьків при виборі спеціальності та ЗВО є більш характерним для львів'ян і для тих, хто не цікавився і не цікавиться інформаційними технологіями, а також є дещо більше поширеним серед дівчат, улюбленими предметами в школі яких були українська та іноземна мови, література, історія, географія, хімія. Для тих, хто зацікавився ІТ безпосередньо перед вступом до Університету більш поширеною є зневіра з боку вчителів у школі. Більше чверті дівчат у тій чи іншій мірі стикались з гендерними стереотипами при виборі спеціальності та ЗВО. З відсутністю підтримки з боку батьків при вступі до Університету, переважно стикались студенти, які не є зі Львова (71,1%), зацікавлення у інформаційних технологіях відбулось під час навчання у середній та старшій школі.

Серед труднощів, з якими найчастіше стикаються студенти у навчальному процесі у ЗВО: багато застарілої інформації, велике навантаження, відсутність практики та допомоги з працевлаштуванням, а також відсутність мотивації. Найменшу вагу мають технічні труднощі та корупція, які майже не зустрічаються у навчальному процесі. На основі одержаних відповідей можна простежити, що проблема розчарування у спеціальності не є актуальною для тих, хто зацікавився інформаційними технологіями в дитинстві, початковій або середній школі, на відміну від своїх колег, які зацікавились пізніше або цілком не цікавляться ІТ. Також можна виокремити наступну тенденцію: для тих студентів, які давно цікавляться ІТ більш вагомими є труднощі застарілої інформації, великого навантаження та відсутності мотивації, тоді як ті студенти, що зацікавились ІТ перед вступом більше акцентують на проблемах застарілої інформації, відсутності практики та допомоги з працевлаштуванням. Отже, можна припустити, що перша група у процесах працевлаштування здебільшого покладається на себе, а друга – на ЗВО у питанні працевлаштування.

Студенти активно користуються засобами неформальної та самоосвіти за фахом – 59% від опитаних практикують неформальну освіту, так, 32,7% відвідують онлайн чи офлайн курси, 26,3% періодично відвідують лекції, тренінги, 76% від усіх респондентів практикують самоосвіту за фахом і лише 6,3% займаються самоосвітою не за фахом, оскільки планують змінити спеціальність. Серед найбільш популярних практик самоосвіти: самостійне проходження онлайн-курсів, перегляд лекцій у відкритому доступі та вивчення іноземної мови.

Ситуація із працевлаштуванням є такою, що на кожному наступному курсі зростає частка тих, хто працює за фахом, включаючи самозайнятість (роботу на фрілансі). Серед усіх респондентів 82,4% планують працювати за фахом у майбутньому, натомість 4,9% точно не планують, і ще 12,7% не визначились. Із тих, хто планує, переважну більшість складають ті студенти, інтерес до ІТ у яких сформувався під час навчання у середній школі.

З числа чинників, що впливають на вибір місця роботи більш значущими є можливість кар'єрного зростання, забезпечення можливості розвитку (підвищення кваліфікації), висока заробітна плата, хороший колектив, цікава робота. Факторний аналіз, здійснений за допомогою SPSS вказує на наявність трьох груп пов'язаних чинників:

1. *Прагматична орієнтація та самореалізація*: цікава робота, зручний графік роботи, можливість дистанційної роботи, зручне розташування офісу, гарні умови праці (сучасний офіс), висока заробітна плата, забезпечення можливості розвитку (підвищення кваліфікації), кар'єрне зростання.

2. *Соціальна орієнтація*: можливість проявити ініціативу, відповідальна робота, робота, що викликає повагу, соціальний пакет, хороший колектив.

3. *Додаткові переваги*: нескладна робота, можливість релокації закордон.

Серед переважної більшості студентів домінують позитивні установки, щодо роботи в ІТ: респонденти погоджуються з тим, що за ІТ-фахівцями майбутнє і культура даних спільнот є привабливою, ІТ-компанії піклуються про своїх працівників, робота не є виснажливою тощо. Щодо ідеї гендерної рівності, то як чоловіки, так і жінки не підтримують ідеї про те, що чоловіки стають кращими ІТ-фахівцями і також між чоловіками та жінками немає вагомій різниці у мірі згоди з твердженнями про те, що ІТ-фахівців необхідно звільнити від призову та дозволити виїзд закордон, обидва твердження не знайшли підтримки серед більшості студентів.

Фабер Д. О.

аспірант кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

ЖИТТЄВІ СТРАТЕГІЇ ІТ ФАХІВЦІВ В ЧАСІ ВІЙНИ

Сучасний рівень розвитку суспільства дає людині широкі можливості для самостійного вибору і побудови власного життєвого шляху. Проте широке поле можливостей і свобода вибору особистістю власного життєвого шляху може значно обмежуватися тими процесами, що відбуваються в нашому суспільстві нині. Українське суспільство переживає кризовий стан, що зумовлений низкою подій, як-то: наслідки двох політичних революцій, процес довготривалої гібридної війни, кризові соціальні та економічні наслідки тривалих карантинних обмежень у зв'язку із COVID-19 та широкомасштабна війна, з наслідками якої суспільство живе вже більше року.

Низка вчених провели дослідження, в яких було виявлено, що наше суспільство переживає стан аномії та кризи, перебуває у стані нестабільності соціальної структури. Суспільна нестабільність визначається як кризовий період у житті суспільства, коли цінності попередніх поколінь втрачають свою актуальність, критерії нормальної поведінки стають менш зрозумілими, що породжує конфлікти між поколіннями [1]. У таких умовах особистість переживає стан тривоги внаслідок втрати визначеності власного майбутнього, втрати ціннісних орієнтирів, нечіткості соціальних норм. Також люди переживають кризу ідентичності та відсутність відчуття власного впливу

на життя суспільства. У такий період може ставитися людиною під сумнів постійність і безперервність буття, відбувається дестабілізація уявлень про навколишній світ. Втрата можливості передбачати майбутнє ускладнює можливість для осмисленого життя окремої людини та реалізації нею власних життєвих цілей [2].

Тому в таких умовах важливим стає питання: як особистість будує власний життєвий шлях, яким способом реалізує життєві цінності за допомогою тієї чи іншої життєвої стратегії. Життєві стратегії можна розглядати як спрямованість поведінки людини в суспільстві, що обумовлена різноманітними факторами та умовами особистого вибору [3].

Для цієї доповіді використана класифікація життєвих стратегій запропонована С. Бабенко [4], а саме життєві стратегії досягнення, адаптації, виживання та ексклюзії.

Дослідження проведене соціологічною групою «Рейтинг» показало, що з початку повномасштабного вторгнення суспільство демонструє високий рівень життєстійкості, значення Індексу зменшилося мінімально (з 3.9 до 3.7) [5].

“Горизонт планування” є важливим показником адаптації. Дослідження показало, що він не зазнав суттєвих змін: 45% наразі не планують своє життя взагалі. Кількість тих, хто має плани на кілька років уперед знизилася з 23% до 19%.

Ще одне дослідження проведене в квітні 2022 р. показало, 50% українців намагається активно вирішувати свої проблеми. Відповіді на запитання “У складних життєвих обставинах, як зараз, Ви частіше...” характеризують активність життєвої позиції респондента. Варіант відповіді “Намагаєтесь активно вирішувати свої проблеми” можна розглянути як стратегію досягнення, тоді як “Шукаєте підтримки в інших людей” можна розглянути як стратегію виживання. Щодо “Намагаєтесь перечекаати, не поспішати з рішенням”, то її можна розглянути як стратегію адаптації. Відповідь “Важко відповісти” можна розглянути як стратегію ексклюзії. Згідно з результатами, половина опитаних – 50% мають життєву стратегію досягнення, 35% – адаптації, 13% – виживання та 5% – ексклюзії [6].

Щодо IT фахівців, то їхнє життя, як і життя всього суспільства, зазнало змін. Львівський IT Кластер проаналізував зміни у житті IT-фахівців у дослідженні “IT Research Resilience: Вплив війни на розвиток IT-індустрії”. Опитування тривало впродовж травня-червня 2022 року [7].

Війна спричинила зміни в роботі – це підтверджують 44% опитаних айтівців. Якщо до 24 лютого найчастіше IT-фахівці змінювали місце праці або

переходили на інший проєкт, то після початку повномасштабного вторгнення з'явилися нові тенденції. Наприклад, перехід на часткову зайнятість, яку зазначили 11% респондентів, а ще 11% втратили роботу та перебувають в пошуку нової.

ІТ спільнота активно долучається до перемоги донатами на ЗСУ. 89% спрямовують кошти на благодійність (донатять). З них 14% витрачають на це більше 25% свого доходу. Середньомісячний внесок тих, хто донатись становить 270\$. ІТ компанії навіть перевершують своїх працівників в цьому. Так, 96% компаній фінансово підтримують ЗСУ, ТрО, гуманітарні місії, закупівлю обладнання. Станом на травень 2022 року 38% компаній переказали до 20 тис \$, 30% – від 21 до 50 тис. \$, 10% – від 51 до 100 тис. \$, 11% – від 101 до 300 тис. \$ та 11% понад 300 тис. \$ [8].

Відбулася зміна ландшафту ІТ ринку. За рахунок як внутрішньої міграції, так і виїзду за кордон. Так в західних областях України кількість фахівців зросла з 16,5% до 24%. В центральних областях кількість зросла з 8,4% до 22%. Південні області втратили 3,2%(з 8,2% до 5%). В східних областях відбулися найбільші зміни. Від 27,8% до ~10%(17.8%). Північні області майже не зазнали змін. Орієнтовно 17-20% ІТ фахівців виїхали за кордон. Це орієнтовно 50 – 57 тисяч чоловік. Відсотки приведені від загальної кількості ІТ фахівців на грудень 2021 року – 285 тисяч, на травень 2022 року – 228 тисяч.

Приблизно 7000 ІТ-спеціалістів мобілізовані до ЗСУ чи ТоО станом на травень-червень 2022 року. У цей же період орієнтовно 63% компаній різного розміру підтверджують наявність мобілізованих працівників, 34% не мають мобілізованих спеціалістів. Схожа ситуація і з отриманням повісток: 58% мають працівників, які найближчим часом можуть тимчасово припинити робочий процес через призов, 32% не мають працівників, які отримали повістки. Компанії фінансово підтримують членів команди, мобілізованих до ЗСУ та ТрО. 64% компаній частково компенсують винагороду працівників, які стали на захист України, 28% виплачують фіксовану суму.

Кожен шостий ІТ-спеціаліст має членів сім'ї, які перебувають за кордоном, зокрема переїхали через війну. Частина опитаних (21%) проживає окремо від інших членів сім'ї у різних містах України.

За даними ІТ Research Resilience, іншими чинниками, які спонукають айтівців до виїзду за кордон, є гіпотетична втрата житла чи роботи в Україні, жорстке державне регулювання економіки, зокрема, оподаткування, замороження воєнної ситуації, а також нестача вакансій в Україні. За таких умов від 40% до 49% опитаних готові стати ІТ-емігрантами. Найбільш імовірно, що намагатимуться виїхати за кордон фахівці, середній вік яких становить 34 роки, які працюють у великих компаніях та мають пару.

Змінився також емоційно-психологічний стан. Головними почуттями влітку 2022 року, як і на початку війни у березні, залишаються втома (58% опитаних спеціалістів) і тривога (48%), проте тривога посунулася з першого місця на друге. 37% відчують сум. Однак стало помітно більше позитивних емоцій: 46% ІТ-спеціалістів відчують надію, 38% – оптимізм, 25% – радість (у березні – 8%), 24% – спокій (у березні – 15%). Зменшилась частка тих, хто відчуває ненависть (з 46% до 26%) та лють (з 42% до 24%). Війна вплинула на навчання та саморозвиток ІТ-спеціалістів. Майже вдвічі зросла частка тих, в кого немає часу на професійний розвиток – з 11% рік тому до 20% зараз. Серед способів навчання на перший план виходять онлайн-події (58% опитаних проходять онлайн-курси та тренінги), а важливість профільних конференцій та зустрічей падає (до 14% з 22% рік тому), як і професійної літератури (у 2022 році її читають 48% проти 75% 2021-го) [8].

Отже, підсумовуючи вищевикладене можна сказати що життєві стратегії ІТ фахівців схожі стратегії решти суспільства. Вибрані стратегії змінюються і перетікають одна в одну. На початку війни вибір стратегій був різний. Більшість обрала стратегію адаптації, хоча деякі стратегію виживання. Та вже станом на літо 2022 можна сказати що стратегія адаптації переросла в стратегію досягнення. Про це свідчить те, що ІТ фахівці активно донатять, займаються саморозвитком, навчанням.

Література

1. Злобіна О. Соціальна регуляція поведінки в умовах суспільної нестабільності. Київ, 2013. С. 320.
2. Уварова С. Г. Сучасне суспільство у вимірі перманентної кризовості. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2015. Т. 2. № 1. С. 113–119.
3. Коваліско Н. В., Савчинський Р. О. Сучасне українське суспільство: стратифікаційний вимір регіону. Монографія. Львів, 2007. С. 121.
4. Бабенко С. С. Социальный механизм постсоветской трансформации: деятельностно-структурный подход. Харків, 2004. С. 251-274.
5. Комплексне дослідження: як війна змінили мене та країну. Підсумки року. Група «Рейтинг», 2023. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html
6. Восьме загальнонаціональне опитування: Психологічні маркери війни. Група «Рейтинг», 2022. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/b29c8b7d5de3de02ef3a697573281953.html?fbclid=IwAR2MvqfCLFBxGIQLuJGD5hBKzY1wj5maxFXRyplkS02AiS TB4F0 RdSmRVk>

7. Вплив війни на розвиток IT-індустрії України. Lviv IT cluster, 2023. URL: <https://itcluster.lviv.ua/projects/it-research/>
8. Портрет IT-спеціаліста - 2022. Аналітика. DOU, 2022. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/portrait-2022/>

Сірий Є. В.

д.с.н., проф.,

*гол. наук. співробітник науково дослідницького центру
«Інститут сімейної та молодіжної політики
імені Олександра Яременка»*

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ВІЙНА ЯК ДЕСТРУКЦІЯ У ФОРМУВАННІ ЖИТТЄВОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДІ: ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО САМОПОЧУТТЯ

Різні процеси та явища, підвищують суспільні ризики та соціальну напруженість у палітрі її різних форматів (зокрема йдеться про феноменологічні та екзистенціальні внутрішньожиттєві параметри вивчення соціума), потребують відповідної їх наукової репрезентації. Загарбницька війна в Україні з масовим геноцидом сьогодні у центрі Європи, кинула виклик і гносеологічному базису соціогуманітарної науки [1].

Саме у війнах і в подібних воєнізованих процесах (революції, перевороти та ін.) завжди втілювалися та втілюються соціальні катастрофи, які вели та ведуть до руйнування соціальних систем, спільностей, до значних втрат населення, деструктивних зрушень у демографічній та соціальній структурах суспільства, у його духовному житті, детермінованих різними соціальними факторами [2; 3].

Однак, у науковому дослідженні війни досить мало висвітлювалося про соціальні трагічні сторони явища війни. Крім того, не менш актуальним є і екстраполяція результатів вивчення сьогоденності на розбудову майбутнього, принаймні короткострокової перспективи. Зокрема сфера трудового потенціалу країни представляє на сьогодні високу значимість у подоланні викликів війни (психологічних, соціальних), зокрема пошуки нових форм та способів економічної активності молоді. Особлива увага тут прикута до молоді, до переживання нею психологічної і соціальної травми, коли всі очікування руйнуються, і в кращому разі набувають трилогічної системи соці-

ально-часового сприйняття: життя «ДО», «ЗАРАЗ», і «ЩО ПІСЛЯ?». В гіршому – чи можливе це взагалі у звичному розумінні. У даному ракурсі нагальності набуває дослідження системи очікувань у механізмі саморегуляції життєдіяльності, вивчення зв'язку нереалізованих очікувань із соціальними почуттями молодих людей, аналіз їх зв'язку з екстремальними настроями [1].

Війна як жах хаос надає впливу на психічне здоров'я людей, і особливо молоді. Людина переживає певну стадію психологічної травми. Кожний індивід порівнює своє життя до війни і під час неї. Кожна людина сумує і виявляє велике життєве розчарування, страх, бо вже не можна повернути те, що було колись. Питання стоїть про необхідність та можливість змиритися з цим та якось прийняти це.

Для вирішення подібних завдань дослідження передбачає використання методів логічного, порівняльного аналізу, аналіз вторинної соціологічної інформації кількісних опитувань, довільні фокусовані інтерв'ю, використання аналізу життєвого шляху у вивченні життєвих планів та стратегій молоді, механізми життєвого та соціального конструювання, особливо у критичний період (що пов'язано з війною).

Різні джерела соціальної інформації вказують на те, що чимало людей, так чи так, зіткнулись з її наслідками особисто або опосередковано. І це різним чином не могло не вплинути на їхнє здоров'я, особливо – ментальне.

Те, що було і вважалося для багатьох важливим – зараз зазнало сильних змін, іноді — незворотних. Для багатьох стало проблемою. Як і особистісна, так і колективна травма війни, гострий воєнний стрес накладає відбиток на всіх людей по-різному. Хто має «травму свідка» прямого чи посереднього, переживає вимушену евакуацію або страждає від втрати близьких чи сильно переймається чужою бідною та убогою за інших характеризується специфічними рисами такого страждання, які потім трансформуються у легші форми для психо-соціальної інтеграції. Сюди, за оцінкою та досвідом фахівців, можна віднести:

1. *Невпізнанність* (зміна ідентичності), яке виникає від болісної вимушеної зміни ідентичності з відсутністю звичного психічного відображення речей і подій, звичних інтерпретацій і значень [4].

2. *Безсенсовність*, як не бачення жодного для себе сенсу у вимушеній болісній зміні зовнішніх обставин, відчуття абсурду і невчасності.

3. *Невизначеність майбутнього*.

4. *Порожняча*, як переживання певного символу втрати чогось,

5. *Синдром відкладеного життя* – коли людина відчуває, що ніби життя зупинилося, постійно переживає через минуле чи майбутнє. У цьому випадку

людна відкладає своє життя до настання умовного «світлого майбутнього», яке асоціюється з миром і благополуччям.

Ці риси та ознаки у відчуттях людей, зокрема молоді були виявлені під час проведення наших спостережень, обстежень у формі співбесід, довільних інтерв'ю, сфокусованих на питаннях переживання ситуації з війною, про втрату роботи, вимушене переселення тощо. У даному дослідницькому проєкті використовуються матеріали цих обслідувань з представниками «цільової групи» (n=18, географія опитування та цільової групи: Київська, Тернопільська, Львівська, Харківська області).

Зі слів респондентів, у перші дні, тижні, і навіть місяці війни всі відчували страх за власне життя та життя рідних, а декого охоплювала паніка. Цей стан ще проявляється і зараз. Але війна триває, і на зміну гострому страху приходять апатія та депресивний стан, який і далі певною мірою знесилює багатьох українців. Це чітко знаходить підтвердження у різних національних соціологічних опитувань, які торкаються цієї тематики, зокрема опитування Фонду «Демократичні ініціативи» та соціологічної групи «Рейтинг», проведені протягом 2022 року [5; 6; 7; 8].

Беручи до уваги рівень таких вимірювальних індикаторів у вивченні соціального настрою (емоційні прояви у сприйнятті дійсності), як: «надія», «інтерес», «байдужість», «важко відповісти» – як *нейтральність*; «оптимізм», «упевненість», «радість», «задоволеність» – як загальна *оптимістичність*; «тривога», «розгубленість», «страх», «безвихідь», «песимізм» – як загальна *песимістичність*, то видно, що соціальний настрій українців (самопочуття, емоції, очікування) загалом характеризується песимістичними емоціями, які в сукупності переважають групу оптимістичних і групу нейтральних (див. Табл. 1). Якщо говорити про домінуючі емоції за цей весь час війни, то для більшості респондентів характерним було і є тривога. А загалом думки та почуття українців про своє майбутнє балансують між надією та тривогою.

Однак, окремою лінією у системі основних характеристик соціальних катастроф, як об'єкта дослідження можна вважати і можливість системно-соціального відродження соціуму, можливості реалізації життєвих планів та стратегій кожного його члена, експекційні можливості (переживання майбутніх перспектив), а також рівень їхньої психологічної та культурної травми [1]. За результатами порівняльних досліджень, з початку повномасштабного вторгнення наше суспільство все ж демонструє високий рівень життєстійкості, значення Індексу зменшилося мінімально (з 3.9 до 3.7) [7].

Ці та інші дослідження показують, що під час повномасштабної війни абсолютна більшість українців дивляться у своє майбутнє з надією. Хоч «надія», є далеко не оптимістичною ознакою у соціальній поведінці людей,

у порівнянні з оптимізмом, все ж вона є однією із ключових емоцій українців. Про це свідчать результати відповідних соціологічних опитувань [5; 6; 7; 8]. Так, згідно результатів опитувань, за сприянням Фонду «Демократичні ініціативи», проведених у травні, серпні та грудні 2022 р. (окремі позиції носили порівняльний характер) не важко помітити поступовий зсув характеру емоцій та очікувань в позитивну сторону – в сторону оптимізму. Так, порівнюючи результати опитувань, проведених протягом пів-року, відносний індекс (за нашими власними розрахунками на базі вторинних даних опитування, $0 > I < 1$) загальної *песимістичності* поступово зменшується. Відповідно, рівень (індекс) загальної *оптимістичності* почав зростати. Індекс *нейтральних* емоцій (*емоційна нейтральність*) залишається відносно стабільним (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка зміни соціального настрою українців під час
широкомасштабної війни (I)***

	Травень 2022 р.	Серпень 2022 р.	Грудень 2022 р.
Загальна песимістичність (I)	0,48	0,39	0,36
Загальна оптимістичність (I)	0,20	0,28	0,30
Емоційна нейтральність (I)	0,32	0,33	0,34

* Розрахунки здійснені автором на основі вторинних даних соціологічних опитувань, проведених Фондом «Демократичні ініціативи» у травні, серпні та грудні 2022 р.

Загалом, згідно результатів опитування, молодь оптимістичніше та впевненіше дивиться на власне майбутнє та майбутнє України, ніж люди старші 60 років (і це цілком закономірно).

Крім того, віра в перемогу є зараз характерною ознакою нашого суспільства і становить 95%, тоді як ще в березні-квітні 2022 року становила 56%.

Крім того, віра в перемогу є зараз характерною ознакою нашого і становить 95%, тоді як ще в березні-квітні 2022 року становила 56%.

Висновки. Таким чином ми бачимо, що поступово населення України (і особливо молодь) виходить з песимістичного стану в оцінці та сприйнятті викликів війни. Хоч війна по-різному змінила життя кожного, зокрема – молодого українця і повернутись до роботи було непросто, зокрема із внутрішніх психо-соціальних причин, однак захист себе, сім'ї, краю, країни можливий лише завдяки збереженню та відтворенню власного життєвого ресурсу – інтегральної складової соціального, психологічного, фізичного та матеріального ресурсу та потенціалу. Тому потрібно і надалі мобілізувати установку

та думки на те, як продовжувати жити, не зважаючи на війну. Тут стоїть питання і завдання знайти сили, щоб працювати продовжувати будувати своє життя. Як показують різні соціальні обстеження, такі позитивні процеси набувають зростання.

Література:

1. Сірий Є. В., Сіра О. В. Методологічні аспекти дослідження викликів війни в Україні як соціальної катастрофи. *Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір*: матеріали III міжнар. наук.-практ. конференції (м. Одеса. 24 червня 2022 р.). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2022. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/18466>.
2. Малышева Е. М. Мировые войны и локальные военные конфликты в истории: последствия, уроки. *Вісник Адигейського університету*, 2005. № 1. С. 69–78.
3. Сірий Є. В. Нові виклики у тематиці дослідження соціального становлення молоді та проблеми її самореалізації. *Соціологія – соціальна робота та соціальне забезпечення – регулювання соціальних проблем*: матеріали XII міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 9–10 червня 2022 р.). Львів, 2022. С. 72–74.
4. Колективна травма війни. URL: <https://life.nv.ua/ukr/blogs/psihologiya-gostriy-voyenniy-stres-viyuna-v-ukrajini-50243546.html>.
5. Фонд «Демократичні ініціативи». URL: <https://dif.org.ua/article/dovira-doderzhavi-yak-zberegiti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>.
6. Фонд демократичні ініціативи. URL: <https://dif.org.ua/article/samopochuttya-ukraintsiv-pid-chas-viyini-emotsii-ochikuvannya-osobistiy-dosvid-opituvannya-u-zakhidnikh-ta-tsentralnikh-regionakh>.
7. Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html.
8. Фонд «Демократичні ініціативи». URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2022-pid-sino-zhovtim-praporom-svobodi>.

Степико В. П.

к.ф.н.,

*проф. кафедри соціології та публічних комунікацій
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова*

БАТЬКІВСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ

В умовах повномасштабного вторгнення на територію України 24 лютого 2022 року РФ намагалася зруйнувати ще крихку соціальну конструкцію, яку вибудовувало українське суспільство за західними демократичними цінностями. Як зазначають соціологи інституту НАН України, ця ситуація зумовила прояви різних процесів: по-перше, хаос, багато хибних оцінок, неспроможність соціальних інститутів швидко знаходити адекватні рішення; по-друге, поширення адапційних практик індивідуального самозахисту, інноваційних форм взаємодії та співробітництва між інститутами та організаціями, окремими громадянами, які сприяли формуванню осібних анклавів соціального порядку, принагідно стверджуючи нову нормальність посеред викликаного війною безладу [1, с. 20]. Російські військові не тільки грабували та вбивали людей, руйнували житло, школи тощо, а і усталені форми життя. Відтак більшість проблем людського буття вирішувалися в екстремальних умовах, оскільки ні держава, ні суспільство до них не були готові.

Ці процеси можна проаналізувати і через ті виклики, які постали перед інститутом батьківства, який складається з системи обов'язків, прав, соціальних очікувань і вимог, що висуваються до чоловіка і жінки, як до батька та матері.

Якщо в умовах довоєнної трансформації українського суспільства основна увага науковців була зосереджена на дослідженні осучаснення практик батьківства на принципах гендерної рівності та відповідального батьківства [2 – 4], то в умовах надзвичайності на перше місце постала проблема збереження та захисту життя дітей, що зумовило поширення нових соціальних практик, які і стали об'єктом даного дослідження. У дослідженні були застосовані такі методи наукового пізнання як аналіз та синтез, порівняння, узагальнення тощо. Для дослідження використано дані публікацій, які висвітлюють виклики та загрози у сфері батьківства, що були викликані повномасштабним вторгненням Росії в Україну.

Традиційно вважалось, що «справжній чоловік-батько» є захисником та годувальником для своєї сім'ї та дітей, а «справжня жінка-матір» традицій-

но повинна більше приділяє часу піклуванню про дітей. Але в умовах війни значна частина і чоловіків, і жінок боронять свободу та незалежність і своєї країни, і життя та майбутнє своїх дітей.

Якщо у лавах Збройних сил України до початку повномасштабної війни з Росією було близько 261 тис. осіб, з урахуванням цивільних, то на жовтень 2022 року лише у ЗСУ налічується приблизно 700 тис. осіб, а весь сектор безпеки та оборони охоплює до мільйона українців [5]. При цьому, у Збройних силах України служить понад 38 тис. жінок, 7 тис. з них пішли у армію після початку повномасштабної війни. В Україні було два сплески збільшення кількості жінок у армії: у 2014-му і у 2022-му. Також є і цивільні жінки, тобто, загалом у ЗСУ – понад 50 тис. жінок [6].

Але незалежно від того, яка кількість чоловіків і жінок стали на захист своїх родин, дітей та країни, їх батьківські ролі зазнали суттєвої трансформації. В умовах війни відбувається передача функцій батьківства від окремої сім'ї до відповідних інституцій суспільства. Певні функції батьківства беруть також на себе рідні та близькі, благодійні фонди, волонтери та різні громадські об'єднання.

Суттєвих змін в умовах війни зазнали перш за все, психоемоційні стосунки батьків та дітей. Батьки, які знаходяться на фронті, і змушені були залишити своїх дітей на рідних або близьких, болісно переживають втрату можливості безпосереднього спілкування з ними, впливу на їх виховання, передачі своїх знань та життєвого досвіду. З цими ж проблемами стикаються і діти: вони болісно переживають відсутність тата, та матері і бажають скорішого їх повернення та болісно переживають їх втрату.

Суттєвим негативним наслідком війни є внутрішня та зовнішня міграція населення України. Як свідчать дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи за період повномасштабного вторгнення країну покинуло 8 мільйонів українців [7]. Переважно виїжджали матері з дітьми, перш за все, до країн Європи, де вони намагалися пристосуватися до нових умов: знайти житло, роботу, дитячий садок та школу, організувати побут та налагодити комунікації.

Українці намагалися не тільки виїхати за кордон, а і переселитися в більш безпечні місця. В Україні наразі обліковано 4,8 млн внутрішньо переміщених осіб, однак їх реальна кількість становить майже 7 млн людей [8]. Окрім того, близько 77% дітей-переселенців були свідками обстрілів та бомбардувань, трохи менше перебували в укриттях, майже третина – пережили окупацію. Ще 4% українських дітей пройшли через російські фільтраційні табори, а близько 8% маленьких українців пережили голод та відсутність доступу до

питної води [9]. Певна кількість дітей-переселенців втратила батьків та стали напів або повними сиротами.

В складних умовах опинились і батьки та їх діти на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) – вони повинні були пристосовуватися до нових небезпечних умов життя, тотального його контролю. Особливу соціокультурну загрозу майбутньому дітей становить намагання окупантів зросійщити освітній процес. Окупанти погрозами змушують долучити дітей до світу «руського міра» шляхом їх переходу на навчання за російськими стандартами та програмами.

Окремою проблемою війни є примусова депортація дітей з окупованих територій до Росії: станом на 28 грудня 2022 р. визначено 13 876 депортованих дітей. Зі сторони агресора, це є свідомою, заздалегідь спланованою пропагандистською акцією [10]. Оскільки країна-агресор переймається не стільки піклуванням про дітей, а свідомо вживає всіх можливих заходів, щоб стерти українську ідентичність депортованих дітей та унеможливити їх національну самоідентифікацію як українців в майбутньому. Це стосується, перш за все, дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Батьки, які проживають на вільних від окупації територіях, знаходяться теж в складних умовах, оскільки ці території знаходяться під ворожим обстрілом. Налагодження життя власних дітей вимагає тут значних зусиль в умовах постійних повітряних тривог, руйнації будинків, лікарень, шкіл, магазинів, загибелі і дорослих, і дітей.

Дослідження дозволило проаналізувати найбільш характерні ситуації в яких опинились батьки та їх діти внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ на територію України. Очевидно, що в умовах війни, батьки роблять свій життєвий вибір відповідно до контексту конкретної ситуації, а також свого світосприйняття та своєї системи цінностей і бажаного майбутнього для своїх дітей та країни. Ця війна стала для українців суворим випробуванням їх міцності та бажання жити в незалежній, вільній, суверенній країні.

Література

1. Головаха Є., Дембіцький С., Макеєв С. Вступ. Соціологія надзвичайності. *Українське суспільство в умовах війни. 2022*: кол. моногр. Київ, 2022. С. 15-24.
2. Курило И. Рождаемость и родительство в социально-демографическом измерении. URL: https://www.idss.org.ua/monografii/2018_Kurilo.pdf (дата звернення: 1.03.2023).
3. Слюсар Л. Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2016, № 2 (27). С. 26-38.

4. Стрельник О. Турбота як робота: материнство у фокусі соціології: моногр. Київ, 2017. 288 с.
5. Як змінювалась чисельність Збройних сил України. URL: <https://slovoidilo.ua/2022/10/14/infografika/bezpeka/yak-zminyuvalasya-chyselnist-zbrojnyx-syl-ukrayiny> (дата звернення: 10.03.2023).
6. Танкістки та артилеристи: у Міноборони розповіли, скільки жінок служать у ЗСУ. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/07/24/249693/> (дата звернення: 10.03.2023).
7. Як через війну скоротилось населення України та що з цим робити: розповідає експерт. URL: <https://suspilne.media/354672-ak-cerez-vijnu-skorotilos-naselen-na-ukraini-ta-so-z-cim-robiti-rozpovidaie-ekspert> (дата звернення: 10.03.2023).
8. У Мінреінтеграції розповіли, скільки в Україні зареєстровано переселенців URL: <https://slovoidilo.ua/2023/02/07/novyna/suspilstvo/minreintehracziyi-rozpovily-skilky-ukrayini-zarejestrovano-vnutrishno-peremishheny-osib> (дата звернення: 12.03.2023).
9. Стало відомо, скільки українських дітей пережили бойові дії та окупацію. URL: <https://sobor.com.ua/news/diti-4> (дата звернення: 12.03.2023).
10. Депортація українських дітей до Росії: хронологія злочину. URL: https://lb.ua/blog/kateryna_adamova/540942_deportatsiya_ukrainskih_ditey.html (дата звернення: 14.03.2023).

Ляшенко Н. О.

*к.с.н., доц. кафедри соціології і публічного управління
інституту соціально-гуманітарних технологій
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

ІНФОРМУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ПРО РЕАЛЬНІ ЗАГРОЗИ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПІДВИЩЕННЯ ЙОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ

Після року повномасштабної війни проти України з боку Росії, великої кількості її жертв серед цивільного населення виникає питання, чи правильною була стратегія влади щодо інформування українців про вірогідність її початку. Зараз ми вже маємо інформацію про те, що розвідка США попереджала керівництво країни про те, що буде війна, що було проведено низку евакуаційних заходів представниками силових структур щодо перевезення секретних документів з територій, що наближені до кордону. Але, щоб нібито не виникли панічні настрої у населення, рівень реальної загрози

в вітчизняних ЗМІ свідомо зменшувався. Така поведінка органів влади є цілком доцільною, якщо розроблені плани евакуації, проведено аналіз транспортних засобів, що можна швидко залучити для її здійснення, підготовлені місця для розміщення евакуйованих з місць, які в першу чергу будуть на лінії вогню. Тоді самостійні хаотичні переміщення населення, що намагається зберегти своє життя під загрозою реальної війни можуть зруйнувати більш надійні та організовані владою евакуаційні схеми. В нашому випадку цього не було.

Тому, для того, щоб довести необхідність інформування населення про реальні загрози та дії, які можуть допомогти їх зменшити, ми, спираючись на дані інтернет-опитування, розглянемо типові підготовчі дії українців в залежності від їх очікувань щодо початку війни. Це дослідження було проведено викладачами кафедри соціології та публічного управління НТУ «ХПІ» в червні-липні 2022 року (N=1170 осіб) за участю автора (вибірка була стихійною, результати опитування відображають загальні тенденції, але можуть бути валідалізовані лише щодо вибіркової сукупності) [1].

За результатами дослідження переважна більшість респондентів не вірила в можливість початку бойових дій з боку Росії: у 54% виникала занепокоєність, але вони не вважали сценарій війни реалістичним, ще 18% не надавали значення інформації в ЗМІ щодо вірогідності війни, та ще 9% вказали на те, що зовсім не обговорювали в їх колі можливість війни. Лише у 18% очікування війни були реалістичними. Зрозуміло, що вірогідність сприйняття загрози формує поведінку людини стосовно дій щодо її зменшення.

Респонденти вказували на ті дії, що вони робили напередодні війни для власної безпеки та безпеки близьких. Якщо проаналізувати загальну статистику, то майже половина респондентів (54%) взагалі ніякої підготовки не проводили, кожний третій (36%) зібрав «тривожну валізу», кожний четвертий (26%) зробив деякі запаси продуктів та води, кожний п'ятий (22%) подбав про запаси необхідних ліків, кожний шостий (16%) отримав інформацію стосовно бомбосховища поблизу свого дому.

Різниця у підходах до власної безпеки добре простежується, якщо проаналізувати двомірний розподіл змінних, сумістивши показники з першого і другого питань (див. табл. 1). Дані показують залежність загальнодоступних практичних дій з рівнем поінформованості громадян і ступенем тривожності особистості стосовно військової загрози. Найбільш обережні, поінформовані, далекоглядні респонденти не вірили в заспокійливі наративи влади та вживали заходи, які могли зменшити ризики.

Таблиця 1

**Стратегії підготовчих дій респондентів
в залежності від їх очікування щодо початку війни, у %**

Варіанти підготовчих дій щодо початку війни	Групи респондентів щодо їх очікування вірогідності початку війни			
	Не думали про війну зовсім	Щось чули, але не переймалися тривожними думками	Були поінформовані, але не вважали сценарій війни реалістичним	Вважали сценарій війни реалістичним
Ніяким чином не готувалися	90	85	50	21
Дізналися про бомбосховища	2	10	17	28
Обладнували бомбосховище	2	4	2	6
Зібрали тривожну валізу	5	18	37	70
Зробили запаси їжі та води	10	14	25	54
Подбали про запас ліків	7	9	21	48
Склали маршрут евакуації	2	1	8	20
Підготували авто для дороги	2	0	15	29
Виїхали заздалегідь	0	0	2,1	8
Відправили дітей у безпечне місце	2	3	1	3

За даними нашого дослідження абсолютним лідером серед транспортних засобів під час евакуації навесні 2022 р. були приватні автомобілі, власні або родичів та знайомих – 63% респондентів вказало, що скористалися цими видами транспорту. Зрозуміло, що якщо людина заздалегідь готує автомобіль до тривалої подорожі, має запас палива, це зменшує вірогідність поломок, аварій викликаних технічними причинами.

На нашу думку, якщо би була проведена кваліфікована інформаційна кампанія серед населення, це допомогло би облаштувати укриття в достатній кількості та за необхідними стандартами безпеки для мешканців міст за участю самих мешканців; спланувати керівникам та відповідним службам шляхи евакуації з найбільш небезпечних прикордонних регіонів вихованців дитячих будинків, пацієнтів психіатричних лікарень, будинків престарілих. Більша кількість людей підготувала б власні автомобілі, купила необхідні ліки, склала «тривожні валізи»; здійснила би заходи по перевезенню літніх батьків, дітей з прикордонних регіонів; не витратила б зайві гроші на ті речі, які не були необхідними та змогла б використати їх в скрутні часи війни. Той факт, що

найбільш великі ІТ-компанії, що працюють в Україні заздалегідь розробили систему «кодів небезпеки» та до початку бойових дій активно стимулювали переїзд своїх фахівців з Харкова, Запоріжжя, Дніпра, Херсону та Києва демонструє нерівний доступ до інформації про реальність початку війни.

Можна було заздалегідь обмежити виїзд за кордон чоловікам призовного віку, прийнявши відповідний правовий акт, що допомогло б проведенню мобілізаційних заходів та запобігло б виїзду частини з них за кордон. Переважна більшість українців цінує місце праці, тому скоріш за все не було б масових звільнень, але організації заздалегідь могли б скласти протоколи евакуації або підготувати необхідні приміщення для роботи під час війни.

Більшість людей не здатні самостійно критично аналізувати складну політичну інформацію. Вони довіряють офіційним джерелам, які несуть відповідальність за коректне правдиве інформування населення про можливі загрози (військові, техногенні, природні).

Література

1. Бірюкова М., Руценко І., Ляшенко Н., Григор'єва С. Біженці і внутрішньо-переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. № 6. С. 143-156. DOI: <https://doi.org/10.15421/172282>

Юзва Л. Л.
к. соц. н.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ВІЙНИ ЧЕРЕЗ ПРОЕКЦІЮ КОГНІТИВНИХ КАРТОК

Сучасна реальність соціологічної спільноти занурена у контексти війни. Крайні кілька десятиліть характеризуються тим, що людство може спостерігати за такими моделями війни, як холодна війна, війна з терором, гібридна війна та багато інших (Widmaier, 2007). Проте в сьогоденному інформаційному світі поряд з фізичним виміром існує настільки ж потужний – дискурсивний. У одному вимірі люди використовують зброю, руйнують простори і реально помирають, в іншому – люди проговорюють війну, формують свої ставлення й отримують емоції. Мегазадачею соціологів є комплексне вивчення цих вимірів. Але окрім такої диференціації війни за вимірами, перед соціологічною наукою постає методологічна задача, адже предметне поле війни є сенситивним, значна кількість

аспектів можуть мати латентні складові тощо. Тож, як у часи пандемії класичні методології змістились у простір онлайн-застосування й змушені були адаптувати свої методи до нових дослідницьких реалій, так часи війни знову вимагають нових пошуків і адаптацій.

Нещодавно була річниця початку повномасштабної війни в Україні й багато соціологічних компаній запропонували громадськості результати своїх досліджень щодо змін в українському суспільстві й сприйняття війни населенням, себто, фактично, фізичного виміру війни. Основними результатами, отриманими InfoSapience, стало те, що зросли віра в українську державність та її майбутнє, громадянська активність, довіра людей один до одного та до всіх соціальних інститутів, неприйняття всього російського (Волосевич, 2023: 25). Ракетні обстріли міст були названі респондентами найжахливішою подією війни за результатами дослідження Gradus Research (Суспільні настрої, 2023). Також результати досліджень цієї компанії свідчать про те, що відбувається кристалізація ідентичності українців, що є позитивною зміною часів війни, але – загальний рівень суб'єктивного стресу залишається дуже високим – 84%, що є негативним наслідком воєнного періоду (Соціальні тренди, 2023). У дослідженні, реалізованому КМІС, респонденти зазначили, що від початку повномасштабної війни вони стикались з такими явищами, як зниження доходу, погіршення психічного та фізичного здоров'я, розлука з сім'єю тощо (Можливості та перешкоди, 2023: 5). Результати комплексного дослідження Соціологічної групи «Рейтинг» зафіксували значне зростання суспільної самооцінки. Дві третини опитаних оцінили майбутні перспективи України на найвищому рівні. Головна емоція, яку відчувають респонденти, думаючи про Україну – гордість. З початку повномасштабного вторгнення суспільство демонструє високий рівень життєстійкості, проте негативні емоції, такі як сум і злість, більш виражені, ніж позитивні, такі як радість і натхнення (Як війна змінила, 2023: 4-5).

Методи, які були використані для збору даних у вищезгаданих дослідженнях – це здебільшого онлайн-анкетування, також телефонні опитування та фокус-групи. Проте беззаперечним є зсув соціологічних методологій у площину онлайн-збору даних. Також варто зауважити, що дослідження орієнтувались на отримання думок респондентів щодо великої кількості аспектів року повномасштабної війни, тому переважала стратегія звернення до кількісних методологій, що ґрунтуються на процедурі вимірювання. Однак, період повномасштабної війни є для більшості людей досвідом, наповненим сенситивними епізодами, частина з яких можуть також мати компоненту латентного. Такі досвіди потребують застосування процедур виявлення, себто – звернення до якісних стратегій.

Повертаючись до думок про два виміри війни, на сьогодні поки не має комплексних досліджень концепту «війна» у різних інформаційних просторах, таких як медійний, публіцистичний та повсякденний тощо. У роботі 2018-го року Є. Васянович проаналізовано структурно-семантичне наповнення концепту «війна» у працях сучасних українських та зарубіжних дослідників (Васянович, 2018). Авторка наголошує, що одним із способів вивчення існування певних концептів у свідомості лінгвокультурної особистості є виявлення їхніх асоціативних складників за допомогою асоціативного експерименту. Застосування цієї методики передбачає класичну якісну методологію, що ґрунтується на процедурі виявлення. Аби почати заповнювати фахову прогалину в розумінні наповнення побутового рівня концепту «війна» мною було проведено розвідувальне пілотажне дослідження.

Предметним полем дослідження стали складові концепту «війна». Рамковий теоретичний підхід до дискурсивного поля концепту «війна» ґрунтувався на тому, що мовні реакції респондентів відбивають цілісну картину їхнього світу, яка існує поза мовним простором і лише вербалізується в ньому. Теоретичним підґрунтям дослідження також виступали думки Г. Яворської, щодо того, що для визначення сутнісних ознак війни необхідно враховувати два модуси її існування: (1) війна як феномен фізичної реальності; (2) війна як дискурсивний конструкт. Співвідношення між двома модусами може бути описане, зокрема за допомогою сучасних когнітивносемантичних та комунікативних підходів, які дозволяють поставити питання про характер зв'язку між текстами щодо війни (дискурсивними практиками й наративами) та матеріальними (фізичними) параметрами воєнних дій (Яворська, 2016: 43).

Респондентами дослідження стали дев'ять студенток і два студенти КНУТШ віком 19-20 років². Дані були зібрані на основі застосування методики когнітивних карток, в основу якої покладені техніки асоціативного експерименту. Себто, реалізовано якісну методологію на основі застосування проєктивної методики. Оди-

Масив карток

Кодувальна матриця

ницями аналізу виступали когнітивні картки, а одиницями рахунку – окремі (асоціативні) мовні реакції респондентів. Вихідним словом-стимулом для розгортання мапи мовних реакцій був концепт «війна». Кількість реакцій на нього була регламентованою – респонденти мали дати три мовні реакції. У

² Частково інформацію про респонденток і респондентів анонімізовано згідно етичних принципів якісної методології дослідження.

подальшому кількість реакцій на кожне наступне слово-стимул не регламентувалась, проте надавалась порада, що бажано аби кількість таких реакцій була 2-3³. Спілкування-інструктаж відбувалось на основі застосування платформи Google Meets. Респонденти в режимі живого часу наповнювали картки й по завершенню встановленого часу (30 хв.) надсилали світлини⁴. Збір даних відбувався 29 вересня 2022 року.

Отримані мовні реакції було внесено до кодувальної матриці (Microsoft Excel), при цьому враховувався рівень появи мовної реакції⁵. Першим рівнем став регламентовані трьома реакціями мовні асоціації з концептом «війна». Усього в дослідженні було отримано 667 реакцій⁶, проаналізовано 661 через неможливість зчитування деяких з них. Мінімальна кількість рівнів у картці – 4, а максимальна – 14. Мінімальна кількість реакцій у картці – 33, а максимальна – 89. Поява реакцій відповідала нормальному розподілу зі зміщенням (див. рис. 1).

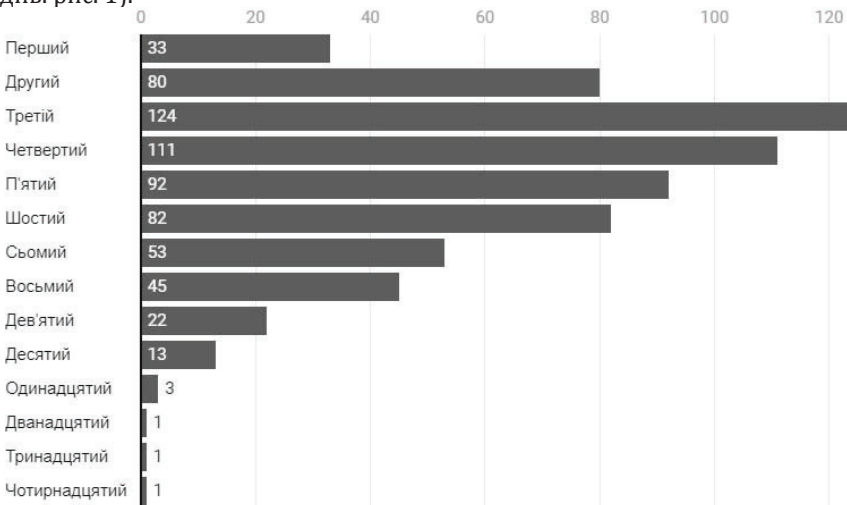

Рис. 1. Рівень та кількість мовних реакцій на ньому

³ Згідно методичних особливостей застосування асоціативних експериментів різного типу так звані чистими когнітивними реакціями є саме перші три. Надалі долучаються процеси мислення, які призводять до формування думок, а не реакцій.

⁴ В межах реалізації одного з принципів академічної доброчесності – відкритості даних, усі матеріали емпіричної частини мого дослідження доступні за qr-кодами в тексті.

⁵ В масиві карток на одній з карток є кольорові позначки, які демонструють систему рівнів появи мовних реакцій. Кожен з кольорів позначки відповідає іншому рівню. Так, червоний – перший рівень появи, синій – другий і т.д.

⁶ Під реакцією мається на увазі слово або словосполучення.

Аналіз закодованих даних передбачав можливість реалізації двох аналітичних шляхів. По-перше, це аналіз кожного з отриманих рівнів з урахуванням віддаленості мовних реакцій від першопочаткового концепту «війна». По-друге, це одночасний аналіз усього масиву отриманих реакцій шляхом виділення аналітичних категорій. Раціональним в межах першого шляху був аналіз першого рівня, як найближчого до концепту «війна» і регламентованого кількістю реакцій. Найчастотнішою реакцією цього рівня стало слово «смерть» (див. рис. 2).

Джерело: дані авторського дослідження
Інструмент: Word It Out

Рис. 2. Мовні реакції першого рівня на концепт «війна»

У статті О. Бойко зазначається, що мова напрочуд чутлива до суспільних змін. Тож, повномасштабна війна змусила доповнити словник термінів, напрацьований з 2014 року, що тривала гібридна російсько-українська війна, адже концептів виявилось замало для нової реальності, в якій опинилася країна після 24 лютого. Мовці, а з ними й мова, швидко адаптувалися — вигадали нові глузливі прізвиська для окупантів чи повітряних тривог, дібрали слова на позначення героїзму ЗСУ та визначилися, як називати російську політику знищення України (Бойко, 2022). Слова «смерть» серед новітніх термінів війни у запропонованій абетці немає. Вочевидь, через його банальність й поверхневу очевидність у асоціативному ряду з концептом «війна». Немає його і в іншому словнику від Читомо, складеному на основі почутих автором

розмов пересічних людей (Сливинський, 2022). В публіцистичному дискурсі концепт «війна» часто вербалізується насамперед у воєнних термінах, таких, як, наприклад, гвинтівка, гармата, постріл, атака та ін. (Васянович, 2018: 8).

В отриманому масиві серед перших 33 реакцій, власне, частотними⁷ є смерть, страх і біль. Також, варто відмітити, що суто мілітаризованих мовних реакцій не так багато. До чистих типів можна віднести – танк, вибухи, руйнування. Проте, відразу з'являється дискурс втечі від війни вербалізований через такі мовні реакції, як – біженці, розлука, переселення. Тема втечі від війни була потужним медійним інфоприводом на тлі реальної масової міграції з країни та всередині держави впродовж короткого періоду. Тож, це не могло не відобразитись у когнітивній картині цієї фази війни.

В межах другого шляху аналітичної роботи з отриманим масивом мовних реакцій було сформовано перелік аналітичних категорій. Таких категорій було виокремлено 27. Вони стосувались емоцій та відчуттів, тематики переміщення, цінностей, зовнішності, фізіології війни, персоналій, наповнення «вільного» часу, релігії, ознак воєнного часу, тілесності та медичних аспектів, ознак державності, просторових характеристик, фінансових аспектів, образу ворога, бачення перемоги, їжі, наповненості ситуації війни, зайнятості, освіти, життєствердної та песимістичної позицій, термодинамічних ознак, а також включали – соціоніки, політоніми й колоремами. Найбільш представленою у частотному вимірі стала аналітична категорія, що представляє емоції та відчуття (144 реакції). Як свідчать дані кількісних соціологічних досліджень, зокрема, наведених вище, ментальне здоров'я – це справді та компонента, яка зазнала чи не найбільш потужного впливу війни. Тож, такий розподіл на основі застосування проєктивної методики підтверджує потужність впливу війни саме на ментальну складову, зокрема, молоді.

Дослідження продемонструвало евристичний потенціал методики для виявлення широкої палітри концептів-складових понять «війни», яка може використовуватись як для розробки валідних анкет у дослідженнях з кількісною методологією, так і в якісних методологіях для формування релевантних путівників та ґайдів. Кількість отриманих реакцій у досить невеликій групі респондентів (відповідно, карток) дозволяє робити певні висновки й формулювати дослідницькі гіпотези для подальшого вивчення війни у різних її вимірах, не лише дискурсивному. Змістовний аналіз демонструє, що однією з найчастотніших мовних реакцій є – страх. Важливо у подальшому концептуалізувати його не лише як емоцію, а як мотив до дій – запитання про те, яких саме дій може становити окреме дослідницьке питання.

⁷ Такими, що мали більше, ніж одну появу в когнітивних картках.

Література

1. Widmaier W. W., Blyth M., Seabrooke L. Exogenous Shocks or Endogenous Constructions? The Meanings of Wars and Crises. *International Studies Quarterly*. 2007. Vol. 51, No. 4. pp. 747-759.
2. Яворська Г. М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4 (41). С. 41-48.
3. Волосевич І. Зміни в українському суспільстві за рік повномасштабної війни. *InfoSapience*. 2023. 25 с.
4. Суспільні настрої до річниці повномасштабного вторгнення Росії. *Gradus Research*. 2023. 7 с.
5. Соціальні тренди 2023 від Gradus Research: як війна перетворила українців на більш свідому націю. *Gradus Research*. 2023. 6 с.
6. Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України. *National Democratic Institute*. 2023. 38 с.
7. Як війна змінила мене та країну. Підсумки року. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2023. 58 с.
8. Васянович Є. Структурно-семантичне наповнення концепту «війна» у лінгвістичних дослідженнях. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2018. № 38. С. 5-10.
9. Бойко О. Абетка повномасштабної війни: які слова ввійшли в ужиток і чому. *Читомо*. 2022. URL: <https://chytomo.com/abetka-povnomasshtabnoi-vijny-i-aki-slova-vviyshly-v-uzhytok-i-chomu/>(дата звернення: 16.03.2023)
10. Сливинський О. Словник війни: від сміття до складу. *Читомо*. 2022. URL: <https://chytomo.com/slovyk-vijny-vid-smittia-do-skladu/>(дата звернення: 16.03.2022)

Пліс Г. В.

*аспірантка Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ОНТОЛОГІЧНІ ПРОЯВИ СИМВОЛІЧНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Набір нематеріальних ресурсів, які використовуються людьми задля досягнення своїх цілей у соціальному середовищі є символічним капіталом [2, с.235]. Цей капітал може мати різні форми, такі як освіта, професійний досвід, репутація, відомість у соціальних мережах та інше. Форми символічного капіталу переважно залежать від контексту соціальної дійсності, тож в залежності від ситуації у суспільстві можуть бути різними. Тому для нас, як соціо-

логів, стає цікавим дослідити які форми символічного капіталу переважають у соціальній дійсності українського суспільства, що перебуває у складному становищі війни.

Дослідження символічного капіталу сучасного суспільства можливе лише у розгляді його як складної категорії, яка вимагає міждисциплінарного підходу і розуміння його теоретичних основ. Тому у дослідженні використовувався метод аналізу матеріалів загальної соціологічної теорії. Для виявлення основних форм символічного капіталу українців використовувались наступні методи дослідження: культурно-історичний аналіз (для розгляду символічного капіталу у різні періоди життя суспільства), абстрактно-логічний (для структуризації інформації та формулювання висновків), спостереження та опис.

Символічний капітал прийнято пов'язувати з суспільним визнанням та повагою до певних осіб, інститутів чи ідей. Під час війни, символічний капітал може змінюватись в залежності від ролі, яку відіграють різні особистості та інститути у структурі сучасного порядку. Так можна спостерігати заміщення одних осіб чи систем з розвиненим символічним капіталом на інших, у силу не популярності чи не доречності перших. Так лідери, які успішно ведуть військові стратегії, можуть набувати більшого символічного капіталу серед суспільства. Вони стають символами патріотизму та героїзму, і їхній рейтинг, популярність і значущість зростає. З іншого боку, якщо лідери ведуть невдалу риторику яка призводить до людських та матеріальних втрат, то символічний капітал таких лідерів зменшується, а громадська думка постає проти них.

Відбувається переформатування поглядів на критерії успішності накопичення символічного капіталу. Змінюється система цінностей, у якій переважну роль зараз грають мужність, героїзм, патріотизм та самовіддача задля безпеки інших.

Також можна спостерігати зміни символічного капіталу для організацій соціального порядку інститутів, як то армія чи уряд [1, с. 69]. Якщо за спокійних умов армія виконує лише функцію системи накопичення сил для ймовірного захисту держави, то наразі можна спостерігати за зростанням символічного капіталу інституту армії. Навколо нього формується багато зусиль для підтримки як духовного так і матеріального капіталу. Символічний капітал армії змінився оскільки вона стає символом могутності та захисту країни.

Онтологічна специфіка символічного капіталу дещо змінюється тому для соціологічного теоретизування постає новий виклик в описанні нових змін. Під час війни символічний капітал змінюється залежно від ролі, яку

відіграють інфлюенсери, лідери, військові лідери та інститути у конфлікті. Старі форми символічного капіталу змінюються і набувати нових значень відповідно до контексту військового конфлікту. Проаналізувавши інфо-поле українського суспільства ми змогли виділити оновлені форми символічного капіталу.

Перша форма, військові звання та нагороди. Військові звання та нагороди можуть стати дуже важливими формами символічного капіталу для військових командирів та громадянських лідерів, які показали свою відвагу та відданість країні. Героїзм і мужність стають одним із найпрестижніших шляхів накопичення символічного капіталу під час війни. Героїчні вчинки, такі як порятунок життів або здійснення подвигів на полі бою, можуть стати основою створення репутації та авторитету. Стати на лави збройних сил України стає престижним, викликає у суспільства повагу та шану. Така зміна у ставленні суспільства до військових обумовлена наявністю національного ворога, проти якого треба зібрати всі сили для захисту своїх кордонів. До цього етапу історії нашої країни, армія мала значно нижчий рівень символічного капіталу.

Друга форма, медійна популярність волонтерства. Вплив волонтерів при спокійному стані країни не мав такий великий рівень як сьогодні. Волонтерами ставали перед усім люди які вибачали у цьому для себе суб'єктивний сенс та жагу допомогти іншим. У сучасній Україні ми відзначаємо зростання популярності позицій волонтерства. Допомогти армії, постраждалим в наслідок ворожої агресії стає невід'ємною частиною життя кожного українця. У свідомості багатьох бути волонтером це не про популярність а про глибоку самосвідомість і любов до свого народу. Під час війни медійна популярність стає вкрай важливою для соціальних активістів та лідерів думок, оскільки вона дозволяє їм надихнути народ на допомогу своїй країні, згуртувати та акумулювати зусилля у досягненні національних цілей. Рівень соціального капіталу волонтерства стає високим саме через те, що воно відіграє важливу роль у підтримці військових операцій та допомоги тим, хто перебуває у зоні бойових дій.

Третя форма, патріотизм та національна ідентичність. Патріотизм і національна ідентичність розглядаються, як одна з форм символічного капіталу, тому що вони є набором загальноприйнятих символів, знаків і значень, які пов'язують людей з певною нацією або державою і допомагають їм відчувати приналежність до цієї групи [3, с. 129].

Під час війни національна ідентичність українців різко підвищилась. Значно зросла популярність української культури, національного одягу і найголовніше мови. Як ніколи раніше для українців мова стає певним інстру-

ментом кодування, для розуміння своїх і чужих. Символічний капітал людини яка говорить українською значно підвищується, оскільки навколишні розуміють її цінності і культурну єдність з країною. Це не тільки допомагає людині відчувати себе частиною великої спільності, виражати свою лояльність, відданість своїй країні а й допомогти сприяти повазі з боку інших націй.

Четверта форма, профіль у соціальній мережі. Кількість підписників у соціальних мережах визначає рівень символічного капіталу та успішність його реалізації, а звідси і його рівень. Процес набуття впливу соціальних мереж сформувався швидко і має велике значення. Сьогодні ми спостерігаємо активне використання авторитету приватних профілів як звичайних людей, так і інформаційних каналів / груп як головних чинників інтенції суспільства у певному напрямку.

Розглядаючи символічний капітал у полі соціального життя людини соціологічна теорія потребує постійного аналізу його форм і їх можливих змін. Роблячи узагальнення нашого аналізу, ми виявили, що символічний капітал українців набув нових форм. У соціальному полі вибудовуються нові стандарти, форми та критерії здобуття символічного капіталу у контексті суспільства під час війни. Рівень символічного капіталу людини чи організації сьогодні, на сам перед, залежить від активної участі у житті країни та від ступеня корисності їх дій у контексті сучасних складних військових реалій.

Література

1. Борщ В. Роль соціального капіталу в процесі формування та розвитку людського капіталу організації. Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство». 2015. № 1. С. 68-70.
2. Бурдье П. Практичний зміст. СПб.: Алетейя, М.: «Інститут експериментальної соціології». 2001. 562 с.
3. Григорів В. Українська ідентичність: проблеми формування. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологія: теорія, методологія, методика». 2010. Вип. 40. С. 128-135.

Борецька М. Ю.

аспірантка кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

ЦІННІСНА ПРОБЛЕМАТИКА В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ

Відкритий повномасштабний воєнний напад російської федерації на Україну в лютому 2022 року став справжнім викликом не лише для вищого керівництва нашої держави, світової спільноти, але, звісно, й для всього українського соціуму. Суттєва та неочікувана для більшості зміна соціального контексту безперечно мала вплив як на морально-психологічну стабільність суспільства, так і на життєвий уклад його членів. За таких обставин швидкість адаптації українців до життя під час війни, їх повернення до відносно нормального функціонування в непевному часі відіграла важливу роль. Помилково припускати, що таке пристосування обмежилось лише частковою зміною поведінкових практик індивідів. Насправді ж під впливом нової реальності опинилися й ціннісно-мотиваційні стратегії людей. Від рівня відповідності останніх вимогам часу та обставинам напряду залежить якість функціонування соціуму, що особливо важлива в час війни. Ціннісний простір є чутливим до локального контексту: він залежить від поточного стану всіх сфер життєдіяльності суспільства та ефективності функціонування соціальних інститутів у ньому (*тут*: інституту держави, приватної власності, інституту судової влади тощо), тому зміни у будь-якій із підсистем соціуму (*тут*: політичної) впливають на стан його аксіопростору [1: 32].

Ціннісна проблематика в контексті теперішньої російсько-української війни знаходить свій відгомін не лише на рівні індивідів чи їхніх груп. Сучасне російсько-українське протистояння вийшло за межі класичної війни як боротьби за території, сфери впливу та владу. Де-факто, сьогодні спостерігаємо битву “старого” та “нового” (демократичного) світу; зіткнення відмінних культур як наслідку розташування України на “лінії (міжцивілізаційного) розлому” (за С. Хантінгтоном) [2]; протистояння двох різних традицій пам’ятування спільного минулого та бачення майбутнього, основами яких є відмінні ціннісні парадигми та ідейні тяжіння. За своєю суттю це боротьба культур, менталітетів, відтак і цінностей.

Сучасна Україна – унікальний у багатьох аспектах кейс та величезна Terra Incognita в центрі Європи водночас. Порівняно молода країна з тисячолітньою та неоднозначною історією, що досі знаходиться на етапі свого становлення.

У соціокультурному контексті вона є суспільством “стихійної пострадянської трансформації та відкладеного декларованого транзиту”, що обрало євроінтеграцію як геополітичний курс [3: 26]; народ, що нині викристалізувався в націю, самовизначену та по-справжньому свідому своєї ідентичності та самотності. До того ж аксіосфера українців у довоєнний час характеризувався 1) дуальністю – існуванням двоїстих та опозиційних за характером ціннісних пар, які вважаю проявами поступового процесу відмови від рудиментів колишньої системи цінностей Homo Sovieticus та початком формування нових, зокрема європейського ґатунку цінностей (консерватизм — відкритість до змін, патерналізм — взаємодопомога тощо) [1: 38]; 2) чіткою регіональною специфікацією – відмінністю домінуючих цінностей, електоральних переваг, культурно-поведінкових практик громадян різних регіонів (першочергово жителів Заходу та Сходу України) [4]. Попри такий стан аксіосфери, емпіричні дані останніх хвиль WVS демонстрували, що впродовж 1996–2020 років усе українське суспільство здійснювало поступовий, проте нелінійний рух від традиційних цінностей до цінностей секуляризації та самовираження, що відповідає загальній світовій тенденції [5]. Істотний зсув від цінностей виживання до цінностей самореалізації тоді відбувався практично в усіх вікових групах, хоча найістотнішим він був у ціннісних орієнтаціях української молоді як найбільш адаптивної та прогресивної частини соціуму, драйвера суспільних змін [1: 31].

Результати численних соціологічних досліджень ціннісних трансформацій українців, реалізованих вітчизняними соціологами за час війни, дозволяють зробити наступні узагальнення: 1) *зберігається динаміка руху в бік цінностей самовизначення та відкритості до змін; “відкат” до цінностей виживання не простежується*, попри очікування вони не стали домінуючими [6]; 2) *актуальними залишаються вікові відмінності в ціннісних перевагах українців – цінності самостійності, багатства та гедонізму притаманні більш молоді (18-35 років), тоді коли представники середньої (36-50 років) та старшої (51+ років) вікових груп більш схильні до консерватизму, традиційності та конформізму* [6]; 3) *зберігається тренд на посилення громадянської ідентичності*; фактично фіксуємо завершення процесу національної самоідентифікації українського народу (абсолютна більшість опитаних українців ідентифікує себе як громадян України – їх частка зросла з 76% у 2021 році до 94% у 2023 році; також половина опитаних ідентифікує себе європейцями (подвійний ріст) [7]); 76% опитаних українців вказали українську мову як рідну, 19% – російську; 30% російськомовних українців вважають своєю рідною мовою українську; 86% опитаних українців вважають, що українська мова повинна бути єдиною державною мовою) [6]; головна емоція, яку

відчувають респонденти, думаючи про Україну – гордість (75%) [7]); 4) *послаблення позиції довіри до світу та до “інших” як базової цінності* через війну (83% опитаних вважають, що треба бути обережними з людьми, натомість у 2020 році таких було лише 54%) та на протипагу цьому 5) *суттєве зростання довіри громадян до державних інституцій* (довіра до ЗСУ зростає з 65 до 97%, до Президента – з 36% до 90% [7]); 6) *спостерігаємо укріплення позиції громадянських, ліберальних цінностей* (зростання частки людей, що займаються благодійницькою чи волонтерською діяльністю – з 47% у 2020 році до 64% у 2022 році; збільшення частки з 54% в 2016 році до 64% у 2022 році тих, хто вважає, що демократія є найбільш бажаним типом державного устрою; 60% опитаних вважають, що ЗМІ повинні мати право вільно критикувати владу; 47% вважають, що заради свободи та гарантій особистих прав можна й потерпіти матеріальні труднощі (у 2006 році таких було 26%) [8]).

Аксіопростір українців в умовах війни не зазнав значних трансформацій. Зміна соціального контексту лише несуттєво вплинула на ієрархію цінностей, що частково перемінило погляди, переконання та поведінкові практики співвітчизників. Зазначу, що деякі з цих змін не носять перманентний характер. Також повномасштабна війна посилила позиції громадянських, ліберальних вартостей у ціннісному просторі українців, що ще задовго до її початку інтеріоризувалися туди. Останні є архіважливими для післявоєнного відновлення України та становлення її повноправним гравцем на політичній арені світу і правдивим членом європейської спільноти.

Література

1. Борецька М. Ю., Європейські цінності в аксіопросторі сучасної української молоді. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2021. № 2. С. 24–44.
2. Huntington S. P. *Clash of Civilizations*. New York: Touchstone, 1997.
3. Головаха Є., Українське суспільство: шляхи трансформації. *Український соціологічний журнал*. 2016. № 19 (1–2). С. 26–30.
4. Грицак Я., Черниш Н., Сусак В. Львів – Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. Спеціальний випуск. *Україна модерна*. 2007. № 12 (2).
5. World Values Survey (2017-2020). URL: <https://worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>
6. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування “Ідентичність. Патріотизм. Цінності” (17-18 серпня 2022 року). Соціологічна група “Рейтинг”. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonacjonalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_1718_serpnja_2022.html?fbclid=IwAR1ShITAR6jP3xzbvZAGBTv12N9hP9mnCbsRIQ6bzzifwLJ0ab-LQ8au0

7. Комплексне порівняльне дослідження “Як війна змінила мене та країну. Підсумки року” (6-7 лютого 2023 року). Соціологічна група “Рейтинг”. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html
8. Судин Д. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам’ять та цінності. *Український тиждень*. 2022. URL: <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti/>

Калашнікова Л. В.

*д.с.н., проф. кафедри соціології та масових комунікацій
Криворізького державного педагогічного університету*

Черноус Л. С.

*к.с.н., доц. кафедри соціології та масових комунікацій
Криворізького державного педагогічного університету*

ТРЕНДИ СОЦІАЛЬНОЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Цифровізація є новим етапом технологічної революції, що характеризується докорінними зрушеннями у системі соціальних відносин внаслідок запровадження нових засобів виробництва і зміни способів комунікації, які за масштабами і наслідками можна порівняти з появою писемності. Футурологи передбачають, що, імовірніше за все, цифровізація триватиме до кінця нинішнього століття і буде виражатися у масовій роботизації, створенні Інтернету речей, модифікації пізнавальних можливостей і тілесної організації людини від впливом рутинізованих соціальних практик використання інформаційно-комунікативних технологій та мережевих ресурсів.

Оскільки функціонування і розвиток цифрового суспільства детерміновані не лише технічною, а й соціальною складовою, доречно говорити про соціальну цифровізацію, аналізуючи як її переваги, так і недоліки. З-поміж нагальних дослідницьких завдань, які потребують свого вирішення, слід виокремити такі, як: окреслення зрушень соціальних відносин у сфері цифрової економіки, політиці та державному управлінні; аналіз динаміки соціальних взаємовідносин і зв’язків в Інтернет-просторі на особистісному та глобальному рівні; опис форм духовного розвитку цифрової людини.

Становлення й розвиток цифрової економіки сприяло зростанню продуктивності праці та підвищенню якості соціальних послуг, спрощенню і прискоренню процесів міжнародної комунікації між бізнес-партнерами, забезпеченню широким можливостей щодо вирішення глобальних проблем су-

часності. Концепція «Індустрія 4.0» активно реалізується як на глобальному, державному, регіональному, так і корпоративному рівнях, знайшовши своє відображення у державних програмах і стратегіях бізнесу. Зміни характеру соціально-економічних відносин у цифровому суспільстві пов'язані з автоматизацією бізнес-процесів, використанням технологій доповненої та віртуальної реальності, впровадженням SD-моделювання і SD-друку, технологій машинного навчання та штучного інтелекту, введенням електронних грошей, криптовалюти тощо.

Україна взяла курс на цифрові перетворення, затвердивши у 2018 р. Концепцію і План дій щодо розвитку цифрової економіки та суспільства [5]. Їх реалізація спонукала створення у 2019 р. Міністерства цифрової трансформації [1], а також розробки у 2019-2020 рр. проектів «Національна стратегія Індустрії 4.0» [3] та «Цифрова адженда України» [6]. Цифровізація національної економіки сприяла створенню нових вакансій у сфері ІКТ і послуг, проте зворотній бік цього процесу – скорочення зайнятих на виробництві, особливо з-поміж працівників середньої ланки, посилення протиріч між високо- і низькокваліфікованою працею, стагнація розмірів заробітної плати, зростання неповної зайнятості та безробіття, зниження рівня життя, зникнення окремих професій. Гібридна та віддалена зайнятість стали важливими пріоритетами цифрової трансформації 2021-2022 рр. У майбутньому підприємства будуть отримувати інвестиції від впровадження цих інновацій, проте більшість роботодавців готові повернутися до звичного режиму роботи, тому віддалена робота буде скоріше виключенням, аніж нормою.

Незважаючи на те, що повномасштабна війна частково пригальмувала процеси цифровізації економіки в Україні, окремі ініціативи продовжують реалізовуватися, зокрема ратифіковано Закон «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо платіжних послуг)», який стане додатковою підтримкою для розвитку вітчизняної промисловості і бізнесу, спростивши механізм податкових перевірок в умовах воєнного стану [4].

Не менш важливою складовою цифровізації є реалізація концепції електронного урядування, яка спрямована на підвищення ступеня участі громадян у процесах управління за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Одними з перших кроків у запровадженні цифрових трансформацій в Україні у 2015 р. стала реалізація проектів розумного міста [7], у 2016 р. – створення електронної системи публічних закупівель «Prozorro», у 2019 р. – розробка державного порталу «Дія» [2]. Від початку війни активно розширювався опції мобільної версії «Дія» – з'явився «єДокумент», що інтегрував

інформацію про паспортні дані та ідентифікаційний код, почали функціонувати Дія.Радіо та Дія.TV, з'явилася можливість придбати онлайн військові облігації, повідомити про пошкоджене майно, отримати статус безробітного, оформити пакет соціальних гарантій для ВПО та ін. Проте, попри усі наявні переваги щодо запровадження електронного урядування, провідним ризиком є проблема безпеки персональних даних, а відтак і поширення кіберзлочинності.

За даними Data Reportal станом на січень 2023 р. кількість українських користувачів мережі сягала 28,6 млн осіб (79,2% від загальної чисельності населення країни), аудиторія соціальних онлайн-мереж налічувала 26,7 млн осіб, середньодобовий час перебування користувача в мережі становив 6,5 годин. На перегляд телепередач в Інтернеті користувачі витрачають 3,4 години, спілкування у соціальних мережах – 2,5, читання онлайн-видань – 2,2 і т. д. [8]. Як бачимо, традиційні канали інформування, поступилися соціальним мережам і конвергентним ЗМІ, які супутно задовольняють потреби у комунікації та соціалізації. У рейтингу мотивів перебування в мережі інформанти означили пошук інформації, спілкування з друзями і родиною, читання новинної стрічки, перегляд відео, пошук лайфхаків, дослідження продуктів і брендів, пошук та прослуховування музики, проведення вільного часу й безцільне «блукання» мережею, освіта і навчальні курси, аналіз можливостей відпочинку, маршрутів мандрів, вивчення проблем здоров'я та харчування, управління фінансами і заощадженнями, ігри, знайомства, нові контакти. Найвідвідуванішими сайтами є чати і месенджери, пошукові сервіси, електронні сервіси шопінгу, карти, паркування, сервіси локації, електронна пошта та ін. [8].

Поява Інтернету дозволила суттєво розширити соціокультурні взаємодії, створивши нові форми соціального капіталу. «Переселення» людей в онлайн сприяло становленню суспільства «сконцентрованого на собі» за рахунок посилення індивідуалізму, автономності. Завдяки можливості асинхронного спілкування користувач мережі отримав здатність впливати на час, відтерміновуючи комунікацію. Переплетення соціальної дійсності й віртуальної реальності спричинило фрагментарність суспільства й особистості, як наслідок, втрати останньою її суб'єктності. Анонімність та фактична відсутність норм мережевого спілкування породила дестабілізаційний ефект у поведінці, мотивації вчинків особистості, поставивши від загрозу звичний соціальний порядок. Відтак, у цифровому суспільстві постає питання необхідності переосмислення людиною способів взаємодії з Інтернетом як продуктом її власної творчості.

Мережеві можливості сприяли розвитку нових культурних ринків. Під впливом інформаційно-комунікативних технологій виникли гібридні види мистецтва (відео-арт, комп'ютерна графіка, анімація, електронна музика й т. ін.), а також нові форми усної народної творчості – кіберфольклор (бесіди в чатах, форумах, пости в блогах, меми та ін.). З-поміж цифрових ризиків цієї сфери слід означити поглиблення культурної нерівності на тлі доступу до мережі, адже через брак коштів, інфраструктури, часу та персоналу далеко не всі сектори культури підлягають цифровізації.

У період пандемії, а пізніше повномасштабної війни, у мережевому просторі поширилися такі нові соціальні практики, як: офіційне інформування та кризова комунікація між органами влади і широкими колами громадськості (розповсюдження даних про епідемічну ситуацію, способи вакцинації, оприлюднення фото і відео злочинних дій з боку країни-агресора); волонтерство і фінансова підтримка (публічний збір коштів на потреби армії, ВПО тощо); популяризація національної ідеї, української культурної спадщини, збереження історичної пам'яті; організація дозвілля (інформаційна розрядка, стабілізація психічно-емоційного стану) й т. ін.

Узагальнюючи, зауважимо, що інформаційно-комунікативні технології та цифрові інновації, поширюючись повсюди кардинально змінили спосіб життя, професійної діяльності, спілкування за відносно короткий (в історичному аспекті існування людства) проміжок часу. Поряд із новими можливостями цифрові технології несуть із собою й неминучі ризики. Перед соціологами, які вивчають проблеми становлення та функціонування цифрового суспільства, постає виключно важливе завдання розробки нових інструментів аналізу наслідків цифрової трансформації як на рівні конкретної особистості, так і суспільства в цілому, зокрема в умовах війни.

Література

1. Міністерство цифрової трансформації України : офіційний сайт. URL : <https://thedigital.gov.ua/ministry> (дата звернення: 23.01.2023).
2. Мураєв Є. В. Український досвід впровадження концепції смарт-міст: основні досягнення та проблеми. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 2. С. 91–96. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?p=843> (дата звернення: 23.01.2023).
3. Національна стратегія Індустрії 4.0. Асоціація підприємств промислової автоматизації України. 2019. URL: <https://mautic.appau.org.ua/asset/42:strategia-rozvitku-4-0-v3pdf> (дата звернення: 21.01.2023).
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо платіжних послуг. Закон України від 12.01.2023

- № 2888-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2888-20#Text> (дата звернення: 14.03.2023).
5. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. Верховна Рада України. *Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.01.2023).
6. Проект Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020) Концептуальні засади (версія 1.0). URL : <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 21.01.2023).
7. Сидоренко Н. О. Державний портал «Дія» – шляхи удосконалення сфери надання адміністративних послуг. *Наукові перспективи (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*. 2021. № 9 (15). С. 227-238. URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/480/483> (дата звернення: 22.01.2023).
8. Kelm S. Digital 2023: Ukraine. *DataReportal*. 14 February 2023. URL : <https://datareportal.com/reports/digital-2023-ukraine> (date accessed: 23.02.2023).

Мельніков А. С.

*д.с.н., доц. кафедри соціальних структур та соціальних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ АСПЕКТИ «ПОВСЯКДЕННОЇ ЕТНІЧНОСТІ»

Одним із актуальних напрямів сучасних етносоціологічних досліджень є проблематика «повсякденної етнічності». Академічний інтерес до цієї проблематики пов'язаний із більш загальною тенденцією розвитку суб'єктивістської (некласичної) парадигми та якісної стратегії соціологічного аналізу. Соціологія повсякденності, що виникла у 1970-х рр. у США, вже стала поширеною теоретико-методологічною основою для низки галузевих дисциплін, серед яких можна позначити й етносоціологію (*sociology of ethnicity*). Водночас, у межах етносоціології триває пошук «нових синтезів» з метою теоретичного посилення сформованих концепцій. Одним з таких «синтезів» є поєднання соціології повсякденного життя з перспективою екзистенціальної соціології [1].

Екзистенціальна інтерпретація «повсякденної етнічності» уможливила окреслення концептуального формату подальшого застосування даного поняття. Перш за все, повсякденне життя виступає для екзистенціальної соціології конститутивним соціальним локусом або структуротворним

онтологічним виміром, поза яким не існує суспільна реальність. У розгляді етнічності, підкреслення її повсякденних характеристик вказує на атрибутивність досвідних, власне екзистенційних параметрів. У такому розумінні, повсякденна етнічність є модусом конкретної інтерсуб'єктивності, що існує як синхронне переживання «тут-і-тепер» для етнофорів і етнічних спільнот. Цей модус поєднує матеріальні та ментальні прояви (маркери) етнічності в її досвідних формах.

Низка сучасних фахівців у галузі соціології етнічності сприяли закріпленню поняття повсякденної етнічності у соціологічному лексиконі. Зокрема, Роджерс Брубейкер концептуально розширив це поняття та застосував його в емпіричному дослідженні конструювання етнічності серед румуномовної більшості і угорськомовної меншості міста Клуж [2]. Він зазначає, що у повсякденних контекстах етнічність існує як певна інтерналізована структура колективної свідомості, детермінована мовними формами, проте важливим також є й врахування матеріального виміру повсякденної етнічності (маркери матеріальної культури, артефакти). Інший сучасний фахівець, Крістіан Карнер, поєднує у своїх дослідженнях теоретичний аналіз та метод кейс-стаді (мандрівники, Південно-Азійська діаспора, сучасна Австрія, міграційні потоки до Європи) [3]. На його думку, повсякденна етнічність має «дуальний характер», оскільки одночасно здійснює функції політичного інструменту ексклюзії, але також є джерелом солідарності та продукування сенсів соціальної реальності. Етнічність відтворюється на перетині системних відношень культури, влади, ідентичності та обумовлюється історичним і соціально-економічним контекстами.

У загальному теоретико-методологічному плані екзистенціальний аналіз етнічності спирається на низку наступних парадигмальних положень:

- розгляд проявів етнічності як феноменів, що сприймаються «від першої особи» (*first-personperspective*, суб'єктивний реалізм, реляціонізм);
- провідна роль конкретних контекстуальних чинників у інтерпретації смислових характеристик етнічності («ситуаційна етнічність» [4]);
- застосування «сенсорних методологій» у розкритті перцептивно-відчуттєвих вимірів етнічності (візуальність, аудіальність, тактильність тощо);
- реконструкція «етнічного досвіду» у природній єдності його ментальних, емоційних та діяльнісних елементів;
- індуктивна дослідницька стратегія, спрямована від етнофорів до макро-соціальних рівнів функціонування етнічних спільнот;
- «онтологізація етнічності» — зниження ступеню абстрактності теоретичних конструктів у поєднанні з підходом «повільної науки» (*slowscience*).

Парадигмальні положення екзистенціальної соціології формувались з орієнтацією на певне предметне поле, яке у співвідношенні з проблематикою повсякденної етнічності набуває нових змістів:

- автентичність як характеристика етнічної самосвідомості та ідентичності;
- етнічні складові світоглядних цінностей;
- негативний соціальний досвід етнічних спільнот (міжетнічні конфлікти, культурні травми тощо);
- екзистенційний вибір та соціальна відповідальність.

Наведені тематичні напрями забезпечують початкове теоретичне впровадження екзистенційних аспектів етнічності в її повсякденних формах, а також вказують на перспективи подальших соціологічних розвідок, зокрема щодо збереження етнічної автентичності через колективні практики та інституційні механізми комеморації, етнічних чинників екзистенційного вибору у граничних ситуаціях (війна, геноцид, катастрофи) [5-6], або ролі етнічної культури у формуванні життєвих стратегій особистості та конструюванні базових смислових структур повсякденної соціальної реальності.

Література

1. Мельніков А. Екзистенціальна соціологія. К., 2022.
2. Brubaker R., et al. Nationalist politics and everyday ethnicity in a Transylvanian town. Princeton, 2006.
3. Karner C. Ethnicity and everyday life. London, 2007.
4. Okamura J. 1981. Situational ethnicity. *Ethnic and racial studies*. 1981. No 4 (4). P. 452-465.
5. Проблема екзистенційного вибору під час Голодомору-геноциду: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (20 листопада 2019 р.). К., 2020.
6. Abulof U. "Small peoples": the existential uncertainty of ethnonational communities. *International studies quarterly*. 2009. No 53. P. 227-248.

Стадник А. Г.

*к. с. н., доц. кафедри філософії та соціології
Маріупольського державного університету*

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ЯК МЕХАНІЗМ ВПЛИВУ НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ ТА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ

З розвитком інформаційного суспільства поняття «інформація», «інформаційна війна» потребують наукового вивчення й аналізу. Поняття «інформація» походить з лат. Information і означає «роз'яснення». Перші кроки в теорії інформації були зроблені ще в першій половині ХХ ст. Так, у 1928 р. Р. Хартлі вперше дав кількісне визначення інформації. Н. Вінер, один із основоположників кібернетики і сучасної теорії інформації, розуміє під інформацією «позначення змісту, отриманого із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього і пристосування наших почуттів» [2]. У цьому визначенні вчений акцентує увагу на тому, що головним моментом є обмін інформацією серед громадськості, у результаті чого з'являється приріст знання.

Таким чином, власне «інформацією», згідно з Н. Вінером, є «інформація впливу» (або «взаємодії»), що ближче до кількісної концепції Р. Хартлі [2]. Інформація, подана у такому вигляді, втрачає свою незалежність від носія (соціального замовника), тобто вона вже не може розглядатися як певне субстанційне начало, що формується саме по собі і потрапляє в громадськість. У сучасному інформаційному суспільстві інформація (стиль її подачі, зміст, мета тощо) прямо залежить від того, хто стоїть за її подачею.

Використання ж інформації під час війни зумовлено тим, що за її допомогою можна без кровопролиття домогтися мети, яка є вигідною соціальному замовнику (зміна влади, переворот, революція тощо). Для того, щоб зрозуміти сутність використання інформації у ході війни, слід звернутися до визначення А. Коларіка наведеного у праці «Кібер-війна та кібер-тероризм»: «Інформаційні способи ведення війни – це використання і управління інформацією в гонці за конкурентною перевагою над опонентом» [2]. Тобто інформаційна війна – це війна з використанням інформаційних технологій її ведення. Цей термін, на наш погляд, є більш прикладним за змістом і найчастіше використовується в американському військовому дискурсі. Існують також інші визначення поняття «інформаційна війна».

Останніми роками інформація набуває руйнівної сили. З появою комп'ютерів у ХХ ст. процес інформатизації значно прискорився і дав змогу отримувати та використовувати інформацію на свій розсуд і часто з негатив-

ною метою. Слід зауважити, що час не змінив сутності інформації, він змінив її інтенсивність, контекст та стиль її подачі (який у процесі інформаційної війни має руйнівний характер). Саме тому, на нашу думку, виникло таке явище, як інформаційна війна.

У кожній інформаційній війні є суб'єкт, тобто той чи ті, хто керує інформаційними потоками. Безпосередньо до суб'єктів діяльності в інформаційному просторі суспільства, що реалізує державну інформаційну політику, належать:

1. Органи державної влади та управління, які мають стабільні інтереси в інформаційному просторі; формують і контролюють національний інформаційний простір; створюють структурні підрозділи, до функцій завдань яких входить забезпечення інформаційної безпеки.

2. Міжнародні організації, які мають стабільні інтереси в інформаційному просторі та беруть участь у формуванні інформаційного простору; використовують національні структури, інтегровані в міжнародні організації; створюють власний науково-технічний потенціал і використовують потенціал країн.

3. Недержавні організації, які мають інтереси в інформаційному просторі; створюють власний сегмент інформаційного простору; створюють у рамках своїх структур підрозділи, до функцій і завдань яких входить ведення інформаційного протистояння; створюють і використовують власний науково-технічний потенціал та використовують потенціал союзників, а також країн, які так чи інакше пов'язані з діяльністю цього суб'єкта; розробляють і закріплюють на рівні своєї офіційної ідеології певні цінності та ідеали [3]. Ці організації можуть створюватися для соціальних замовників з метою досягнення їх цілей, це можуть бути: політичні партії і рухи, профспілки, товариства тощо.

4. Засоби масової інформації та засоби масової комунікації (іноді для зазначення ЗМІ та ЗМК використовують термін «мас-медіа»), основною функцією яких виступають поширення знань, ідей і цінностей, формування певних поглядів, уявлень і емоційних станів.

Інформаційні війни на їх нинішньому рівні вже стали частиною сьогоденних реалій. У результаті відповідного висвітлення подій засобами масової інформації у населення складається певне уявлення про ту чи іншу країну (яскравий приклад – зміна ставлення росіян до українців як результат інформаційної війни проти України шляхом використання телебачення). Таким чином, імідж країни продуктивно створюють ЗМІ. Засоби масової інформації мають значну кількість прийомів впливу на суспільну свідомість. Інформаційна війна виступає засобом для досягнення будь-якої мети сторони, яка

веде цю війну. Як і будь-який засіб, інформаційна війна призначена для виконання певних функцій, а саме для контролю над громадською думкою та масовою свідомістю і їх певною корекцією.

Література

1. Вінер Н. Кібернетика і суспільство. URL: http://fant-usas.at.ua/load/n_viner_kibernetika_i_obshhestvo/1-1-0-15 (дата звернення: 08.08.2018).
2. Валиуллин И. И. Эволюция понятия «информационная война» в политической науке. URL: http://nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=27257 (дата звернення: 09.01.2016).
3. Информационные войны. URL: <http://psyfactor.org/lybr62-1.htm> (дата звернення: 23.01.2016).

Ткаченко М. В.

*аспірантка кафедри соціології та публічних комунікацій
соціально-правового факультету*

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

РОЗПОВСЮДЖЕННЯ НЕО-РАСИСТСЬКИХ НАСТРОЇВ ЯК ЗАГРОЗА СУСПІЛЬНОМУ МИРУ

Розвиток сучасних суспільств позначений кількома суттєвими особливостями. Перше, глобалізацією, обумовленою утворенням єдиного світового економічного простору. Друге, розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, що обумовлює зв'язки та відносини не лише на рівні держав і регіонів, а й на рівні окремих осіб. Це призводить до суттєвої демократизації суспільних відносин та узгодження основних рис життя сучасних суспільств. Третє, міграційними процесами, що, з одного боку, створює більш різноманітні та полікультурні суспільства, а з другого – нівелює національні особливості. Права людини та демократичні свободи розширюються та гарантуються як на міжнародному рівні, так і на рівні держав. Однак, ретельне вивчення сучасних соціальних процесів доводить, що передчасно стверджувати про подолання такого явища як расизм, який неодноразово був засуджений прогресивним людством. Як зазначають дослідники цього явища, прояви расизму можна спостерігати повсюдно.

Феномен расизму вже давно є предметом соціологічного та правового дискурсу. Прийнято численні резолюції міжнародних організацій і законодавство, що засуджують расизм практично в кожній країні світу. Демократич-

ні перетворення світу й документи світового співтовариства, спрямовані на подолання расизму, обумовили різке зменшення його проявів, проте закони розвитку світ-системи однак його породжують, лише в інших формах. (Тут ми використовуємо термін «світ-система», як його розумів Еммануїл Валлерстайн.) Нова соціально-історична реальність дає привід виникненню расизму як несприйняття «іншого», окреслення іншої культури як другосортної тощо. Такі прояви расизму отримали назву «нео-расизм». Сучасні соціологічні концепції розкривають причини появи нео-расизму та форми його виявлення, що не тільки проявляються на державному рівні, але й застосовується для виправдання нерівності на міжнародному рівні.

Так, дослідник Пітер Алава вважає феномен расизму глобальним явищем, що триває з часів античності й донині. На думку дослідника, феномен расизму змінює критерії, на основі яких відбувається дискримінація, однак незмінним залишається бажання одних людей панувати над іншими. «Загальним для всіх расизмів є тенденція одних людей, які хочуть домінувати та контролювати інших, оскільки ті нижчі, а вони статусом вищі, є джерелом цієї проблеми. З вищесказаного добре видно, що расизм є універсальним явищем усіх віків і звичаїв, а основними загальними характеристиками є переваги над меншовартістютих, хто постраждав від нього. Сучасний світ побудований не на расі, кольорі та культурі, а на наукових відкриттях, які не визнають цих відмінностей» [2: 4], підсумовує П. Алава.

Поширення расистських настроїв пов'язано з економічним спадом у Європі, а також постійними конфліктами у країнах Африки та Близького Сходу, що породжує страх перед іммігрантами. Використовуючи цей страх, політичні та економічні еліти вводять у повсякденний дискурс ідеї нео-расизму і з плином часу такі ідеї стають нормою в суспільстві. Це призводить до того, що людей, які використовують ідеї культурного расизму в своїй життєдіяльності, не визначають як расистів і вони не оцінюють ситуацію в суспільстві як несправедливість і порушення законодавства, а також не усвідомлюють, що до певної групи в суспільстві ставляться краще.

Прихильники нео-расизму виступають проти іммігрантів та заперечують сумісність різних культур. Неорасизм не завжди передбачає ієрархію культур, але стверджує неможливість різних культурних цінностей ужитися разом.

Посилаючись на Голдберга, нідерландська соціологиня Інеке ван дер Валк вказує на те, що расизм наразі описують в контексті виключення «інших», а не панування (домінування над) ними: «...виключення буде расистським, коли базова характеристика (...) є расизованою, або пов'язаною з історією

расової характеристики. Тоді можна сказати, що характеристика, про яку йдеться, відповідає традиції такого посилання. Таким чином підтверджується історична наступність у формах соціального панування та виключення» [3].

Нові типи расизму мають дві притаманні їм особливості: відкидання «білими» расової нерівності як факту і використання філософських теорій задля виправдання нерівності.

Детальний опис цих двох пов'язаних тенденцій подає Люк Фаучер: «Завдяки просуванню громадянських прав та ухваленню антидискримінаційних законів, білі зараз вважають, що вони живуть у «пострасовому» суспільстві, де расові меншини більше не страждають від дискримінації та упереджень (тому будь-які скарги на расову дискримінацію або будь-які вимоги позитивної дискримінації з метою виправлення расової несправедливості сприймаються як необґрунтовані та розглядаються, як спосіб повернення раси на перший план, тому можуть розглядатися як форма расизму)... білі використовують соціально доступні ідеологічні «сценарії», «рамки» або набори переконань для пояснення та збереження диспропорцій. Ці сценарії, рамки або набори переконань або виправдовують білих, які несуть відповідальність за расові диспропорції та/або неправдиві культурні особливості расових меншин за існування цих диспропорцій» [1: 409–410].

Підсумовуючи, зазначмо, що у сучасному філософсько-соціологічному дискурсі нео-расизм визначають як новий феномен, що виник шляхом пристосування біологічного расизму до нової кон'юнктури світу та поширився в останню чверть XX сторіччя й триває донині. Існування нео-расистських конотацій створює підґрунтя для існування расизму. Їх популяризація владними елітами та застосування на практиці дозволили поширитись цьому феномену та закріпитись у свідомості людей як явищу нормальному та звичному, що по суті не позбавляє суспільство феномену расизму і не сприяє гармонійному суспільному розвитку.

Література

1. Faucher L. Racism. Routledge Handbooks Online. 2017. URL: <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315884424-29>.
2. Peter A. A. Philosophical Analysis of the Impact of Racism in the Contemporary Society. Journal of political sciences & public affairs. 2017. № 5(2). С. 1–6.
3. Van der Valk, I. RACISM, A THREAT TO GLOBAL PEACE. International Journal of Peace Studies. – 2003. – № 8 (2). URL: https://www3.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol8_2/valk.htm.

Калиняк О.Т.

*к.с.н., доц. кафедри соціології
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Калиновська Д. В.

*магістр соціології, фахівець першої категорії
у Відділі менеджменту якості вищої освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка*

МАНІПУЛЯЦІЇ СВІДОМІСТЮ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ: КОНСТРУЮВАННЯ ДИСКУРСИВНОГО СПРИЙНЯТТЯ ТА ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКИ ЛЮДЕЙ

Модель поведінки – це певна сукупність дій та рішень індивіда, які він ухвалює за тих чи інших об'єктивних обставин. Під час суспільних викликів останніх років, які стрясають світ, українці вибудовують різні моделі поведінки, які формуються через умови, спричинені тими чи іншими викликами, як, наприклад, пандемія коронавірусу та карантинний режим, а згодом і війна.

Ми припускаємо, що модель поведінки людини під час суспільних викликів формується на основі трьох чинників, а саме на основі *когнітивного*, який базується на знаннях та значеннях, *оціночно-емоційного*, який базується на емоційних реакціях, та *поведінкового*, який базується на тій чи іншій дії або бездіяльності індивідів. Всі три чинники дозволять сконструювати різні моделі поведінки людей, котрі мають у собі різні прояви цих чинників та формуються внаслідок нав'язування тієї чи іншої інформації.

Досліджуючи дискурси пандемії та їх вплив на формування поведінки у 2020 році ми змогли виокремити декілька моделей поведінки, яких притримуються українці. Першою моделлю поведінки є *«свідома»* – це індивід, який притримується того, що «COVID-19 – це реальна хвороба, від наслідків якої можна померти», говорить про те, що карантин необхідний, аби стримати кількість хворих в країні, схвалює запровадження карантину, він не схвалює дії людей, які не носять засоби особистого захисту та загалом дотримується правил жорстокого карантину.

Друга модель поведінки *«вимушено-свідома»* – це індивід, який вважає, що «COVID-19 – це реальна хвороба, але вона не страшніша за сезонний грип та її наслідки перебільшені», говорить про те, що у карантині немає особливої потреби, йому байдуже на дії людей, які не носять засоби особистого захисту та загалом дотримується карантину за типом «шведського сценарію».

Третя модель поведінки **«вимушено-нейтральна»** – це індивід, який впевнений, що «COVID-19 – це штучно сфабрикована хвороба, якої не існує», говорить про те, що карантин запроваджують задля певних цілей, не схвалює запровадження карантину, йому байдуже на дії людей, які не носять за собою особистого захисту, адже сам є одним з таких людей, загалом не дотримується карантину.

В ході власного дослідження було проведено 11 інтерв'ю з респондентами, які підтримують той чи інший дискурс щодо вірусу COVID-19. Варто зауважити, що результати проведеного дослідження напряму залежать від часового континууму, у якому перебуває респондент на етапі проведення з ним інтерв'ю. Оскільки світ переживав пандемію COVID-19 у реальному часі, її події були досить швидкоплинними, то й відповіді, задекларовані респондентами могли відрізнитися у різні періоди часу.

У ході планування авторського дослідження ми припускали такий перебіг формування моделей поведінки українців: логічним, на нашу думку, є те, що якщо людина добре обізнана щодо хвороби, тобто знаходиться під впливом когнітивного чинника, то вона мала би виконувати усі правила, аби запобігти хворобі, робити щеплення проти хвороби тощо. Такою була логіка побудови першої моделі поведінки – якщо людина багато знає, значить виконує усі надані карантином рекомендації. Проте в дійсності виявилось, що така ситуація не є паттерном. Під час дослідження з'ясувалося, що зараз люди сповна обізнані щодо хвороби, але це не забороняє їм не виконувати правила карантину. Цим самим можна зазначити, що відбувається «змішання» логічних ліній поведінки українців під час пандемії.

Отже, під час емпіричного дослідження нам вдалося виокремити дві моделі поведінки українців, які сформувалися під час пандемії:

1. **«Свідома»**: індивід, який дотримується усіх правил карантинних обмежень, довіряє українській медицині, цікавиться новинами про коронавірус (статистика захворюваності), довіряє риторичі Міністерства охорони здоров'я України, не має негативного впливу на роботу та своє фінансове становище внаслідок карантину, а також вважає карантин доцільним превентивним засобом розповсюдження захворюваності.

2. **«Свідомо-нейтральна»**: індивід, який частково дотримується карантинних обмежень, живе по так званому «шведському сценарію», має посередній рівень довіри до української медицини, не цікавиться новинами про коронавірус, довіряє громадській думці більше, ніж заявам офіційних інституцій, відчув негативний вплив карантину на своє фінансове становище, а також вбачає у карантинних обмеженнях негатив та певний задум з боку владних еліт.

Таким чином, зазначене дослідження, що стосувалося дискурсивного сприйняття та поведінки в умовах пандемії коронавірусу, продемонструвало наявність зв'язку між поширеними у суспільстві дискурсами та моделями поведінки людей. Вибудувана авторська схема цього взаємозв'язку потребувала наступної апробації, об'єктом котрої було обрано війну росії проти України.

У 2022 році Україна зазнала повномасштабної війни від російської федерації, що повністю змінило життя української нації. Наше дослідження впливу різних дискурсів на моделі поведінки під час війни знайшло своє продовження у проведенні глибинних інтерв'ю з 12 особами зі Львова та Харкова. Таким чином на основі когнітивного, оціночно-емоційного та поведінкового чинників ми змогли змоделювати 5 ймовірних моделей поведінки, які сформувалися в українців під час повномасштабного вторгнення. Перша модель поведінки – це **«оптимістична поведінка»**, згідно з якою людина уважно слідкує за перебігом новин щодо війни, дізнається інформацію з офіційних джерел, вважає, що українці стали більш патріотичними через війну, поважає військових, співчуває вимушено переміщеним особам, підтримує державу та армію власними ресурсами, повністю відмовилася від усього російського. Людина такої моделі поведінки здебільшого розглядає війну як певний трамплін для України, етап, який необхідно здолати для кращого життя у майбутньому.

Друга модель – **«обережна поведінка»**, де індивід вірить у перемогу України, підтримує країну своїм ресурсами, відмовляється від російського продукту. Проте страх війни та маніпулятивні наративи не дозволяються людині з такою моделлю поведінки бути цілком оптимістичною і довіряти українській владі та армії. Саме у цьому друга модель є відмінною від першої.

Третя модель – **«песимістична поведінка»**, відповідно до якої людина дізнається інформацію з офіційних джерел, вважає, що між українцями стало багато конфліктів під час війни, співчуває переселенцям, проте водночас вважають, що вони поводять себе некоректно, не підтримує армію матеріально, також не займається волонтерством. Людина, яка дотримується такої моделі поведінки вважає, що після війни Україні буде важко вийти навіть на той рівень життя, на якому вона знаходилася до війни.

Четверта модель поведінки – **«відсторонена поведінка»**, де людина рідко слідкує за перебігом новин (зазвичай, дізнається їх від знайомих та/або блогерів), вважає, що в свідомості українців війна нічого не змінила, не витрачає свої ресурси на підтримку та допомогу армії та державі, споживає російський продукт під час війни. Людина, яка притримується такої моделі

поведінки, зазвичай хоче, аби війна закінчилася скоріше будь-яким чином, навіть якщо є ризик втрати українських територій.

П'ята модель поведінки – це **«скептична поведінка»**, котра виявляється у тому, що індивід хоч і обізнаний щодо перебігу війни, проте скептично налаштований до перемоги України та оптимістичного її майбутнього.

Між теоретичним моделюванням та емпіричними даними в ході дослідження нам вдалося знайти деякі відмінності, тож **було виокремлено три яскраво виражені моделі поведінки із запропонованих моделюванням п'яти**, а саме це «оптимістична модель поведінки», «скептична модель поведінки», «відсторонена модель поведінки». Ми можемо пов'язати відмінність між теоретичним моделюванням та емпіричними даними, а саме те, що не вдалося відобразити модель «песимістичної поведінки» з тим, що на разі, під час війни, в українському суспільстві непопулярним є висловлювати песимістичну думку про перебіг та закінчення війни на території України. Також не було виокремлено «обережну модель», яка була запропонована у моделюванні – ми можемо пояснити це тим, що безпосередньою складовою такої поведінки є страх війни, а така тема є чутливою та такою, про яку респонденти не охоче розповідають на інтерв'ю, не активно про неї говорять.

Таким чином, дослідження, що стосувалося маніпуляцій в ході війни, підтвердило наявність зв'язку між дискурсивними баченнями та відповідними моделями поведінки. Як і в попередньому дослідженні, кількість теоретично виокремлених поведінкових моделей була ширшою, ніж тих, що вдалося виявити за результатами дослідження.

Отже, можемо стверджувати, що авторська схема була вдало апробована на прикладі двох досліджень суспільних соціально-чутливих тем (пандемія коронавірусу та війна росії проти України). Це дає підстави запропонувати цю авторську розробку для вивчення взаємозв'язків між наявними у суспільній думці дискурсами та моделями поведінки людей також для вивчення інших тем.

Кудринська Г. І.

к.с.н., доц. кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

Шевчук Т. В.

к.е.н., доц. кафедри безпеки інформації та бізнес-комунікацій

Львівського національного університету імені Івана Франка

СУЧАСНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО – ЛЕЩАТА ДЛЯ МАНІПУЛЮВАННЯ ОСОБИСТІСТЮ

Бурхливий розвиток інформаційних технологій – одна з основних ознак сучасного суспільства. Інформаційна матриця визначає соціальну реальність, повсякдення кожного з нас, зумовлює зміни в усіх сферах суспільного життя, сприяє зануренню в інфопростір. Такий насичений інформаційний простір, активне використання сучасних інформаційних технологій у всіх сферах суспільного життя, їх ускладнення та багатоваріантність прояву не лише спрощують способи отримання та розповсюдження інформації, пропонують нові можливості для задоволення численних потреб особистості, а й створюють оптимальні передумови для маніпулювання її свідомістю. Відтак, проблема психологічного впливу набуває виняткової актуальності, що й обумовлює мету нашої розвідки – окреслення маніпулятивного потенціалу сучасного інформаційного суспільства.

Інформаційні технології здійснили суттєві революційні зміни в комунікативному просторі, скоротили простір і час шляхом збільшення швидкості передачі інформації (вона стає зовнішньо легшою, доступнішою для сприйняття). Це, з одного боку, значно прискорює процеси її обробки та накопичення, а з іншого, – призводить до небачених раніше можливостей трансформації її змісту, аж до повного спотворення [5, с. 4], що формує підґрунтя для інформаційно-психологічного впливу на індивідуальну, групову та масову свідомість. На людей щодня обрушується нестримний потік даних, що зумовлює їхнє занурення у різновекторний інфопростір. Така інформаційна перенасиченість уможливорює маніпулювання суспільством в цілому й окремим індивідом, зокрема.

Маніпулювання передбачає прихований вплив на когнітивно-емоційну сферу індивіда, націлене на формування «недомислу». Як наслідок, індивід несвідомо приймає ту точку зору, що пропонують ЗМІ. Маніпулювання – це спокуса, якій часто піддається особистість, навіть не усвідомлюючи цього.

Першочерговою, успішною передумовою маніпулювання є те, що більшість індивідів не схильні витратити власні розумові, інтелектуальні здібності та час на те, щоб піддати обґрунтованому сумніву ті чи інші інформаційні повідомлення. Здебільшого, це пов'язано з тим, що їм простіше пасивно сприймати інформацію, аніж критично її осмислювати. Зрештою, віднайти будь-які «симптоми» маніпулювання складно, якщо індивід не володіє певним «набором аналітичних інструментів», оскільки маніпулятивний вплив безпосередньо спрямований на: подолання здатності до критичної оцінки нової інформації, нав'язування індивіду неактуальних бажань та мотивів, отримання вигоди від ситуації [1].

Під впливом маніпулятора індивід може приймати чи змінювати свої рішення саме в тому векторі, який очікується від нього. При цьому буде абсолютно впевнений, що всі прийняті ним рішення, є усвідомленими. Таким чином, навколишній світ залишається тим самим, але особистісне його сприйняття змінюється, іншою є реакція індивіда на нього [4]. Тобто під час маніпулювання засобами різноманітних інформаційно-психологічних технологій створюється ілюзія об'єктивності, достовірності, важливості, значущості та можливості власного вибору.

Інформація набуває панівного впливу у новій інтерактивній реальності сучасного суспільства, слугує стратегічним ресурсом, а цілеспрямоване маніпулювання громадською думкою із застосуванням різноманітних технологій інформаційного впливу стає одним із найважливіших та найбільш небезпечних проявів війни, що й демонструє держава-агресор.

У реаліях сучасного українського суспільства, щоб не бути об'єктом постійних маніпуляцій, ми повинні адекватно сприймати й інтерпретувати будь яку інформацію, що пропонується в ЗМІ, глобальних комп'ютерних мережах тощо. За умови вдалого маніпулювання свідомістю мас можна досягти практично будь-якої мети: впливати на громадськість та державні рішення, усунути конкурентів чи, навіть, розпалити війну, як це зробила росія (завдяки потужній пропаганді, розпочала та веде війну в Україні). З початку повномасштабного вторгнення росії, не отримуючи суттєвих здобутків на полі бою, ця зброя для нашого агресора є особливо затребуваною. Україна зазнає постійних інформаційних атак ворога, росія продовжує маніпулювати фактами, інформаційними вкидами та неправдивою інформацією, намагаючись спотворити картину бойових дій на фронті, а також маніпулювати свідомістю не тільки росіян, але й світової спільноти. З огляду на це фраза відомого канадського дослідника М. Маклюєна: «Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації», – не втрачає своєї актуальності [3].

У контексті інформаційних маніпуляцій під час війни слухними є й міркування психологині та журналістки Л. Волошиної, озвучені нею в ефірі радіо «Культура». Зокрема вона зазначає, що інформаційно-психологічні спеоперації не відбуваються безвідносно, а є контекстом інших подій. Тому, коли ми бачимо інформацію, що стосується важливих для нас тем, не варто вдаватися до тих емоцій, які має намір викликати маніпулятор – зневіра, недовіра, розчарування тощо. Апелювання до таких емоцій, відсутність балансу думок та дослідженого факту, брак належної інтерпретації слугують деструктивними чинниками сприйняття інформації. Як наслідок, перетлумачення подій відбуваються у потрібному для маніпулятора ключі [2].

Отже, попри безперечно позитивні аспекти інформаційного суспільства існує чимало потенційних загроз (ризиків), які створюють оптимальні передумови для маніпулювання свідомістю особистості. Значно мірою це пов'язано з тим, що Інтернет у реаліях сучасного суспільства слугує не лише дієвою системою, орієнтованою, передовсім, на постачання інформації, а часто перетворюється на майданчик для інфоманіпулювання особистістю. Відтак, щоб не потрапити в лещата маніпулювання, ми завжди повинні адекватно оцінювати й інтерпретувати ту чи іншу інформацію, об'єкт або подію, що потрапила у фокус уваги. Це передбачає наявність уміння належним чином вибудовувати логічні ланцюжки, віднаходити прихований контекст у тій інформації, яку нам пропонують засоби масових комунікацій (преса, радіо, кіно, телебачення, реклама, соціальні мережі та Інтернет). Сьогодні маніпулятори, спрямовують свій вплив на різні аспекти життєдіяльності особистості, вміло балансують та урізноманітнюють моделі поведінки. Таким чином, аби убезпечити себе від перманентних маніпуляцій, кожному з нас необхідно навчитися більш критично ставитись до запропонованих у засобах масової інформації «беззаперечних» фактів та гасел, правильно сприймати й адекватно оцінювати всю інформацію, що нам пропонується. Сучасне інформаційне суспільство передбачає формування інформаційно-грамотної особистості, «озброєної належними інтелектуальними інструментами», що уможливлить протистояння інформаційно-психологічним впливам.

Література

1. Брижко В. М. Маніпулювання свідомістю людини у проблемі впорядкування інформаційних відносин. Правова інформатика. 2015. № 1 (45). С. 18–32.
2. Волошина Л. Очікування швидкої перемоги породжує розчарування – психологиня про інформаційні маніпуляції під час війни. URL: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=100656> (дата звернення: 16.03.2023).

3. Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації. URL: <https://armyfm.com.ua/ua/istinno-totalna-vijna-%E2%80%94-ce-vijna-za-dopomogoyu-informacii> (дата звернення: 20.02.2023).
4. Каліпська О. П. Маніпуляція як психологічна проблема впливу у сучасному суспільстві. URL: https://oldena.lpnu.ua/bitstream/ntb/52690/2/2019_Kalinska_O_P-Manipuliatsiia_yak_psykholohichna_217-218.pdf (дата звернення: 16.02.2023).
5. Кремень В. Г. Інформаційне середовище – криза культури чи нове буття? Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: збірник наук. праць. Вип. 5. Львів: ЛДУ БЖД, 2017. С. 3-9.

СЕКЦІЯ 2

**ПАРАДИГМА МИРУ ТА ВІЙНИ ДЛЯ СВІТУ Й УКРАЇНИ:
ДИСКУРС НОВИХ ПОРЯДКІВ**

Катаєв С. Л.

*д.с.н., проф., зав. кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету*

ТРАДИЦІОНАЛІЗМ РОСІЯН ЯК ЧИННИК ВІЙНИ

Ми пропонуємо концепцію потрійного традиціоналізму в Росії. Процеси, що відбувалися у 80-90 х роках, дали початок подвійному традиціоналізму: досоціалістичному и соціалістичному. З цього випливає багато плутанини, коли йдеться про аналіз політичних процесів. Відбувається сполучення різних шарів традицій, які протистоять сучасній модернізації. Найкращий приклад – це політичне спілкування комуністів та церкви, поєднання архаїки архетипів з традиціями радянського минулого. Таке поєднання в сучасних умовах створює новітній традиціоналізм, який не є повністю традиціоналізмом архаїки чи традиціоналізмом радянщини. Новітній традиціоналізм – це суміш різних шарів традиціоналізму в умовах сучасного цифрового суспільства. В Росії фактично паралельно існують та переплітаються ці три види традиціоналізму і створюється гібридний традиціоналізм.

З погляду теорії потрійної традиції – це не абсурдне, а цілком зрозуміле явище. Взагалі, в будь-якому випадку поживно позначати ірраціональність потрійної традиції клінічним терміном, а саме соціальним безумством. Дійсно, химерним виглядає спроби поєднати соціалістичну та досоціалістичну традицію для опору новітнім соціальним процесам. Формується потрійний традиціоналізм: ірраціональний, абсурдний, войовничий, що спотворено сприймає реальність, спотворює визначення ситуацій, які виникають у соціальному і політичному житті.

Світ, в уявленні концепції потрійного традиціоналізму, повинен дотримуватися химерному поєднанню прадавній та совкової традиції і цей конгломерат набуває статус нової традиції, що є кістяк сучасної російської ментальності.

Вплив архаїчного, середньовічного традиціоналізму пояснює крайній ступінь дегуманізації росіян, зниження рівня суспільної свідомості, її примітивізація, перехід до рівня племінної свідомості. Відбувається регресія суспільної свідомості, до рівня суспільної свідомості традиційного суспільства,

для якого війна є звичним методом зовнішньої політиці з метою захоплення територій. Для сучасного суспільства війна є вимушеним засобом захисту цивілізації, це боротьба за відстоювання гуманістичних цінностей, прав людини за гідне існування.

У росіян низька психосоціальна культура, що показує їх поведінка на окупованих територіях. В епоху традиційного суспільства завойовники досить часто поводитися дуже жорстоко по відношенню до переможених. Спалювали цілі міста, вбивали всіх, включаючи дітей, грабували майно, гвалтували жінок. Тому у поведінці російських загарбників немає особливо нічого унікального, якщо їх дії розглядати за логікою архаїчного, середньовічного суспільства. Росіяни показали себе людьми з дуже низьким рівнем цивілізованості. Характерна риса традиціоналістської племінної свідомості полягає в тому, що люди поведуться по-людськи тільки в межах свого племені. Людей із чужого племені вони не вважають за потрібне включати в коло свого морального стримування. Українців росіяни сприймають як представників чужого племені, з якими можна поводитися без морального стримування. Соціалізація більшості російських солдатів здійснено в урізаному, незавершеному вигляді. Вони готові до безчинства, насильства, якщо це не заборонено.

Радянська традиція обумовила, так звану, боротьбу росіян із «бандерівцями». Вона набула потворного, ірраціонального, цинічного, маніпулятивного характеру. Ще один міф – це боротьба нібито з нацизмом. Російська влада мотивує солдатів, експлуатуючи негативні аспекти історичної пам'яті. Моральне виправдання вбивств, руйнувань полягає у хибному переконанні щодо соціокультурної природи противника. Засоби масової інформації Росії створювали в очах росіян образ українців як абсолютного зла, яке треба знищити.. Пропаганда робила все, щоб сформувати образ українця, як погану людину, щоб розкувати узи моралі у росіян стосовно українців.

Новітній традиціоналізм обумовлює цивілізаційний тип війни. Росіяни прагнуть уявити її як війну Росії із заходом. У якомусь сенсі це так. Йдеться не лише про те, що Україні західні країни допомагають зброєю та дипломатією, економічними санкціями. Тут проявляється конфлікт цивілізаційних цінностей. Росіяни борються із заходом, розглядаючи його як агресивного поглинача всього російського, споконвічного. Україна, навпроти, стала форпостом західної цивілізації, захищаючи її від агресії Росії, що попраля всі цивілізаційні, правові норми.

Новітній традиціоналізм повинен також у фундаментальній кризі сучасного російського православ'я. Воно виявилось не здатним виробити церковну версію війни, поділяючи світські уявлення про неї.

Таким чином, російський традиціоналізм обумовив нехтування цивілізаційних норм міжнародних стосунків і став однією з причин війни проти України.

Бевзенко Л. Д.

*д.с.н., пров. наук. співробітниця
Інституту соціології НАН України*

ВІЙНА УКРАЇНИ З РОСІЄЮ ЯК ФАКТОР ЗМІН ГЛОБАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ – СИСТЕМНИЙ ПОГЛЯД КРИЗЬ ПРИЗМУ ПАРАДИГМИ СКЛАДНОСТІ

Наратив зміни глобального соціального порядку внаслідок потрясінь, викликаних війною України з Росією, виглядає таким, що набирає все більшої потужності. *Науковою проблемою* для соціології може бути питання пошуку наукової обґрунтованості або заперечення меседжів, що містяться в цих наративах.

Парадигма складності (Complexity theory) в даному разі видається найбільш адекватною методологічною платформою, яка може обслуговувати запит на побудову відповідних концептуалізацій [5;6;7]. Вона дозволяє подивитися на світову спільноту як на глобальну нелінійну соціальну систему з відповідними висновками і прогнозами.

Головний результат. Основні поняття, що досить специфічно визначаються і працюють в породжених парадигмою складності концептуальних соціологічних схемах, і якими в даному разі варто користуватися, будуть поняття *соціального порядку* і *поняття механізмів соціальних змін* (як змін соціального порядку).

Соціальний порядок – це сукупність практик соціальних взаємодій, які актуально присунуті в даному суспільстві. При цьому наголос робиться саме на повторюваних, усталених взаємодіях, в більшості своїй – практиках повсякденні. Таке визначення дозволяє, з одного боку, дивитися на соціальний порядок як на процес, що перебуває в постійній щоденній зміні, а з іншого – бачити його в конкретній емпірично досяжній соціальній представленості.

Найбільш важливим і інноваційним моментом в рамках таких концептуалізацій є погляд на соціальні зміни, які відбуваються під дією *двох механізмів* – *організаційного та самоорганізаційного*. Той механізм, який позначається як організаційний, є добре вивченим в більшості соціологічних підходах

функціоналістського типу. Цей механізм робить наголос на раціональності, усвідомленості, послідовності, функційності і проектності соціальної дії, що лежить в основі усіх соціальних змін. Натомість в рамках концептуалізацій, які ми розглядаємо, приділяється найбільша увага самоорганізаційним процесам, що вбирають в себе спонтанність, ірраціональність, неповну усвідомленість мотиваційних поштовхів в діях членів спільноти, які, тим не менш, відбиваються на реальних практиках, і, відповідно, на малюнку актуального соціального порядку.

Якщо шукати ідеї, що можуть вважатися передвісниками тієї уваги до процесів самоорганізації, то їх можна знайти перш за все в неофункціоналії Дж. Александера, ідеях культур соціології, що ним буди запропоновані [4].

Основною характеристикою нелінійної соціальної системи, яка і визначає суспільну динаміку, є рівень системної *соціальної напруженості*. Остання визначається рівнем стабільності, повторюваності, усталеності практик соціальних взаємодій [2]. До збільшення напруженості до критичного рівня приводить значне і раптове порушення цих звичних практик. В цьому разі говоримо, що система виходить на *точку біфуркації* – момент, коли криза, максимальна нестабільність, масштабна руйнація практик взаємодій стає основою для швидкого і непередбачуваного процесу зміни соціального порядку.

Тут ми можемо перевести фокус уваги з абстрактних схем на нашу реальну ситуацію і стверджувати – війна стала тим фактором, що різко змінив звичні усталені практик соціальних взаємодій для більшості українців. Більше того, війна відбилася на звичному і повсякденному для жителів, без перебільшення, всієї планети. Таким чином констатуємо – руйнація попереднього соціального порядку сягає світового масштабу. Міра масштабності і незворотності є різною, але вона присутня в усіх локальностях глобальної системи.

Формат і механізми соціальних змін, що мають місце в точках біфуркації, є принципово відмінним від періодів відносної стабільності і еволюційності. В ці моменти організаційні механізми втрачають адаптивну силу. Системна керуваність на рівні таких механізмів є дуже низькою. Соціологічно зрозумілою мовою це звучить так – формальні інституції, які формують свої правила інституційних практик виходячи з раціональної обґрунтованості і доцільності, виявляються функційно неспроможними. Останнє стосується як повсякдення пересічних громадян (України і не лише), так і тих практик взаємодій, що існували раніше на міждержавному рівні, забезпечувалися потужними міжнародними інституціями. Виглядає так, що МАГАТЕ неспроможне ефективно запобігти загрози аварії на ЗАЕС, Червоний Хрест не здатен виконувати свої

гуманітарні функції. Те ж саме стосується, по суті, і усіх інших відомих інституцій. Неповороткими і малорезультативними виявляються дії ООН, ОБСЄ.

Повертаючись до питання механізмів соціальних змін, що працюють в точках біфуркації, можемо стверджувати – тут на перший план виходять *самоорганізаційні механізми*. В чому суть? В появі соціальних структур принципово іншого типу по відношенню до формальних інституцій. Вони працюють на тих же інституційних полях, що і звичні інститути, але ті правила і порядки взаємодій, які вони породжують, виникають ніби спонтанно, без початкового плану чи тим більш чогось на кшталт штатного розкладу. І при цьому їхня інституційна функційність виявляється значно вищою, ніж у традиційних інституцій. Прикладом таких структур в у нас є масштабні волонтерські спільноти, що діють на різних інституційних полях. Добровольчі військові загони – окремий потужний вид таких самоорганізаційних структур.

Як можна описати той механізм, який працює в процесі появи таких структур? Свого часу, намагаючись дотримуватися ідей раціональності і методологічного індивідуалізму, Дж. Александер не знаходить можливості пояснити тих форматів активності громадянських структур, які він спостерігає. Те, що він бачить, виглядає більш схожим на культурподібні формати. І тут поняття, смислу, символу, коду, ритуалу виявляють затребувані і працюючими.

В своїх розвідках я дійшла приблизно такого ж висновку, але відштовхуючись від загальних характеристик динаміки складних систем. Виявилося, що в соціальному середовищі самоорганізація проявляється саме через появу культурподібних утворень. Вони не завжди розпізнаються як чіткі культурні чи субкультурні структури, але мають усі відповідні характеристики. Щоб узагальнити, я це позначила як перебування в спільному міфологічному чи ігровому полі [1]. Термін «культура» іде від слова «Культ», що вказує на наявність якоїсь цінності, що є значно більшою за власне біологічне життя. Як правило, в ядрі таких структур знаходяться харизматичний лідер. Його натхненність якоюсь ідеєю об'єднує і надихає усіх, хто до цього долучається. Натхненність ідеєю України, її свободи, Перемоги, відродження рухає більшістю наших самоорганізаційних волонтерських груп і добровольчих військових загонів, хоча ми не завжди знаємо імена їх лідерів. Навколо цього усі актуальні взаємодії, смисли, символи, ритуали, що їх супроводжують.

Але якщо ми повернемося до глобального контексту, то як працює самоорганізаційний механізм соціальних змін на цьому рівні? Йдучи від запропонованих концептуальних пропозицій ми можемо стверджувати – на глобальному рівні ми маємо очікувати радикальних змін саме глибинного, культурного характеру. Передчуття цих змін вже давно висіло в повітрі. Ви-

черпаність ресурсів культури Модерну була в основі тих дискурсів, що пропонувалися філософами постмодерну. Сам по собі Постмодерн не пропонував позитивного проекту, нігілізм і заперечення були тут основним трендом. Але саме це формувало очікування змін. Радикальні макрокультурні зміни, фазовий культурний перехід запускає криза. І ця війна її створила.

Для цієї нової культури вже є умовне ім'я – культура *Метамодерну* [8]. Виходячи з логіки запропонованої концепції можемо припустити – на зміну модерному домінуванню організаційних механізмів в створенні соціального порядку (і ставлення до самоорганізації як до чогось другорядного) прийде діалектична єдність організації і самоорганізації. На зміну людині модерну – індивідуаліста, інтелектуала, раціоналіста, схильного добиватися своєї мети, активно використовуючи різні маніпулятивні методи, прийде *людина метамодерну*. Щирість, відвертість, відкритість, вміння чути свій внутрішній голос, рефлексивність, довіра до своєї інтуїції, емоцій, емпатичність – це основні характеристики людини цієї нової культурної доби [3].

Короткі висновки можуть бути наступними. З огляду на все сказане ми можемо очікувати і стверджувати – наша країна Україна може стати точкою росту цієї нової культури Метамодерну. Окрім теоретичних прогнозів на це вказує і все те, що зараз відбувається в країні і навкруги неї. Здатність до самоорганізації є очевидною і неодноразово доведеною. Волонтери, добровольці, їхня щирість, часто нераціональність, але надзвичайна енергійність і впевненість в своїй силі дає нам підставу стверджувати – людина Метамодерну народжується саме тут, на полях цієї війни і нашого масштабного супротиву. І резонанс від цього спровокує культурні зсуви світового масштабу, що вже наблизили. Для них мав бути поштовх, він стався саме тут. І наступні зміни глобального соціального порядку стануть наслідком цих культурних змін.

Література

1. Бевзенко Л. Поняття міфу та гри в кризовому дискурсі сучасних соціокультурних процесів – соціо самоорганізаційний підхід. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2015. № 2. С. 112-130.
2. Бевзенко Л. Інтегративна концепція соціальної напруженості – методологія, концептуальна схема, прагматика. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. Ч. 1. 2018. № 3. С. 43-74; Ч. 2. 2018. № 4. С. 73-104.
3. Бевзенко Л. Парадигма складності в соціологічному теоретизуванні та культура метамодерну – контури взаємної легітимації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 1. С. 45-83.
4. Alexander, Jeffrey C. *The meanings of social life: a cultural sociology*. Oxford: Oxford University Press. 2003.

5. Cleveland, J. Complexity theory. Basic concepts and application to systems thinking. *Innovation For Communities*. 1994. URL: <https://www.slideshare.net/johnncleveland/complexity-theory-basic-concepts>
6. Grobman, G. M. Complexity theory: a new way to look at organizational change. *Administration Quarterly*; 2005. 29, 3; ABI/INFORM Global.
7. Turner, J. R., Baker, R. M. Complexity Theory: An Overview with Potential Applications or the Social Sciences. *Systems*. 2019. № 7. P. 4-23.
8. Turner, L. Metamodernism: A brief introduction. *Notes on Metamodernism*. 2015, January 12. Retrieved from <http://metamodernism.com/2015/01/12/metamodernism-a-brief-introduction/>

Кісла Г. О.

*к.ф.н., доц., проф. кафедри соціології та публічних комунікацій
Українського державного університету імені М. П. Драгоманова*

УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ВИБІР ГІДНОСТІ І ЄДНОСТІ НАЦІЇ

Драматичний етап розвитку української сучасності призвело до змін які дають підставу казати про величезний стрибок національної ідентичності українських громадян. Війна з загарбниками поставила перед українцями питання актуалізувати для себе своє ставлення до того, що означає бути українцем, що означає українська ідентичність.

Методологічною основою для дослідження феномену української ідентичності є теоретичні і емпіричні дослідження Київського міжнародного інституту соціології, Інституту соціології НАН України, Соціологічної Групи Рейтинг. Як вважає С. Дембіцький, «повномасштабна агресія російської федерації проти України наприкінці лютого 2022 року запустила чергові революційні зміни у ставленні до громадянської ідентичності, або розпочала третій етап громадянської мобілізації, за якої інші варіанти територіальної або політичної ідентичності отримали маргінальне або допоміжне місце. Я очікую, що відтепер і надалі, за умови сталого демократичного розвитку України, громадянська ідентичність не опуститься нижче показника у 75% [1].

Етапи розвитку української ідентичності I в продовжуванні теми етапів української ідентичності ми пропонуємо, як один з варіантів наступне:

Перше: етап невпевненості у своїй українській ідентичності.

По друге: етап осмислення своєї української ідентичності.

По третє: етап мобілізованої української ідентичності.

Причини зростання національної ідентичності під час війни в Україні.

1. Зростання ідентичності як соціальна рефлексія на екзистенційну загрозу.

2. Потреба в презентації латентне-існуючого соціального замовлення на категоричне визнання хто я?

3. Радикальне і болюче повернення українців до сакральної пам'яті і факту колонізації України.

4. Війна спрацювала на цивілізаційне роз'єднання українців і росіян і цей розлом надає українцям відчуття належності до світової цивілізації.

5. Ідентичність зросла тому що війна сконструювала стереотип у свідомості українців: бути українцем це гідно, розмовляти українською мовою це маркер приєднання до своєї цивілізованої країни, розмовляти російською це ганебно та соромно.

6. Високий стрибок соціальної солідарності: «я і мій народ» «я і моя держава» корелює з зростанням національної ідентичності.

Емпіричний аналіз мобільної української ідентичності.

Комплексне порівняльне дослідження Групи «Рейтинг» «Як війна змінила мене та країну. Підсумки року», яке опубліковано 21.02.2023 показало як змінилися у різних сферах погляди, оцінки й життя українців за рік повномасштабного вторгнення росії в Україну. Абсолютна більшість опитаних ідентифікує себе як громадян України (94%). Майже стільки ж – мешканцем свого регіону. Половина ідентифікують себе європейцями (близько 30% – ні). «Радянською людиною» ототожнюють себе майже 10%, натомість більше 80% – ні. Щодо громадянської ідентичності то не фіксується відчутних відмінностей в регіональному та віковому розрізі. Окрім того, європейцями себе частіше вважає молодь, а «радянською людиною» – старші [2].

Соціологічні дослідження КМІС стверджують про наступну динаміку української ідентичності: «Показовою є динаміка змін громадянської ідентичності, яка була зафіксована у 1992 році та у період з 2000 року й по теперішній час (для цього використані дані Інституту соціології НАН України). Так, громадянська ідентичність зросла майже у два рази – з 45,6% до 84,6%, зробивши тим самим маргінальними усі інші види ідентичності в територіальному та політичному контексті [3].

Особливість мобільної української ідентичності, на думку соціологів КМІС полягає в тому, що 85% населення України вважають себе перш за все громадянами своєї країни. При цьому серед різних соціальних категорій населення – вікових, регіональних, лінгво-етнічних, гендерних і поселенських – немає великої різниці за цим показником. Так, серед жителів Сходу 81%

вважають себе перш за все громадянами України, серед російськомовних українців – 81%, серед російськомовних росіян – 78% [3]

Соціологічне дослідження Групи «Рейтинг» «Ідентичність. Патріотизм. Цінності», яке було проведене 17-18 серпня 2022 року, презентує результат, який можна розглядати як доказ якісних змін української ідентичності. Це результат про те, що головна емоція, яку відчують респонденти, думаючи про Україну – гордість. Внаслідок повномасштабного вторгнення і героїчного спротиву українського народу цей показник виріс більш ніж вдвічі – з 34 до 75% [3].

Про зростання української ідентичності може свідчити і блок дослідження про мову, який проводила група «Рейтинг»: Продовжує зростати кількість тих, хто частіше розмовляє українською вдома. Так, сьогодні 51% зазначили, що розмовляють вдома українською (у квітні 2022 – 48%), третина – двома мовами, 13% – російською. Більше половини мешканців півдня і сходу двомовні, близько чверті – російськомовні. Використання російською у побуті зменшилося приблизно вдвічі. 76% вказали українську мову як рідну, 19% – російську. При цьому 30% російськомовних вважають своєю рідною українську. 86% вважають, що українська мова повинна бути єдиною державною мовою. 10% підтримують статус російської, як офіційної в окремих регіонах, лише 3% за російську як другу державну мову в Україні [4].

Війна стала часом для змін в українському суспільстві і ці зміни базуються на особистій декларації – я українець.

Література

1. Дембійський С. Показники національно-громадської української ідентичності. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=8>.
2. Соціологічна група Рейтинг. URL: https://atinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18.
3. Показники національно-громадської української ідентичності. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=8>.
4. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність, патріотизм Цінності (17-18 серпня 2022) URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18.

Воронянський О. В.

к.і.н.,

*проф. кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування»
та соціально-гуманітарних дисциплін
Державного біотехнологічного університету*

СИСТЕМНІ РИЗИКИ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ ТА ВІЙНИ

В умовах глобальних цивілізаційних трансформацій та розпаду сталих міжнародних торгово-економічних і культурних зв'язків на континенті, викликаного агресією керівництва РФ щодо України, актуалізується проблема стабільності соціальних систем постіндустріальних країн. Дослідження цієї проблеми здійснюється в рамках полідисциплінарних досліджень у рамках ряду сучасних теорій — неоінституціоналістських, структурно-функціональних, конфліктологічних, соціопсихологічних та інших.

Дана доповідь, що має на меті загальний розгляд причин виникнення системних ризиків порушення стабільності соціальних систем постіндустріального суспільства, базується на авторській концепції балансу ресурсних потенціалів акторів соціально-владних відносин, заснованій на положеннях неоінституціоналізму.

Сучасне постіндустріальне суспільство сформувалося як суспільство споживання, сконструйоване як альтернатива класовому антагоністичному соціуму періоду індустріального виробництва. В такому суспільстві джерелом добробуту основної маси населення (у першу чергу так званого середнього класу) стало гарантоване державою отримання базового рівня доходів (прив'язаного до офіційної мінімальної заробітної платні найманих працівників) та соціальних послуг. При цьому адміністративно-владне підтримання рівня споживацької платоспроможності через державне регулювання економічної сфери мало на меті уникнення причин традиційних для нерегульованого ринку криз. Однак побічним результатом неринкового підтримання платоспроможності стала системна залежність отримання благ від рівня доступу до центрів прийняття владних рішень, що зумовило формування рентоорієнтованої поведінки як домінуючої стратегії не лише для простих громадян, але й для корпорацій.

У перспективі дана тенденція створює ризик трансформації ринкового капіталізму в напрямку владної рентно-розподільчої моделі, де економічний

розподіл стає похідним від політичного порядку, обумовленого динамікою інституційної конфігурації суб'єктів політики, які розподіляють ресурси на позаекономічних підставах. Звідси постає ризик прискореного перетікання капіталу з реальної економіки в політичну сферу, зумовлений більш високою прибутковістю інвестування в статус учасника прийняття владних рішень щодо розподілу суспільних ресурсів у порівнянні з інвестуванням в економічні проекти. Інвестування ж у розвиток та відтворення соціально-економічної інфраструктури суспільства, яке завжди є більш затратним і ризикованим, ніж капіталовкладення в торгово-фінансові операції, неминуче відсторонюється на периферію економічної діяльності.

Скорочення обсягу затрат на виробництво реальних матеріальних благ має наслідком і скорочення обсягів ресурсів, доступних для владного розподілу. Це, у свою чергу, неминуче загострює конкуренцію за доступ до політичної ренти і викликає постійне збільшення частки ресурсів, які замість відтворення інфраструктури та споживання відчужуються на ведення конкурентної боротьби. Саме така перспектива ще в останній третині XIX ст. описувалася як «загнивання» капіталістичної системи.

На протязі XIX-початку XXI ст. ризики «загнивання» компенсувалися поглинанням капіталістичним ринком ресурсів докапіталістичних суспільств. При цьому більш розвинені в технологічному, організаційно-управлінському та військовому плані країни активно використовували всі свої конкурентні переваги для інституціонального закріплення порядку асиметричного обміну ресурсами на власну користь з менш розвиненими в даних сферах державами й суспільствами. Це надавало владним елітам вказаних країн системну можливість акумулювати ресурс позаринкової підтримки платоспроможного попиту основної маси своїх громадян при винесенні цієї маси за рамки виробництва реальних матеріальних благ та послуг. Таким чином, не дивлячись на те, що так званий середній клас не мав реального доступу до прийняття владних рішень у своїх державах, він становив соціальну опору владних еліт завдяки штучно підтримуваний у нього ілюзії квазіелітарного споживання, що дозволяло представникам цього класу самоідентифікувати себе з існуючим соціально-економічним порядком. Дана модель соціальних відносин отримала в соціологічній літературі назву ліберально-демократичного компромісу для країн «західного світу», а її варіант в Україні, РФ та пострадянських республіках Середньої Азії — корупційного компромісу.

Однак описана вище система міжнародних економічних відносин сприяла накопиченню критичної маси дисбалансів. Традиційними методами усунути їх неможливо, оскільки в постіндустріальний період можливість безкінечного розширення ринку за рахунок поглинення територій і населення, не вклю-

чених до того в процес капіталістичного обміну, в основному вичерпана. До того ж розвинені економіки Східної Азії (Японія, Південна Корея, КНР), країн ЄС та США нагромадили величезну кількість боргу. повертати який в рамках існуючої економічної системи неможливо, оскільки це створить невідворотні ризики для існування самої системи. Тому старі борги погашаються за рахунок створення нових, що підриває основи світової фінансової системи.

У плані сталості соціальних систем постіндустріальних соціумів це сприяє виникненню ще одного ризику. Рівень споживання середнього класу не був для нього закріплений доступом до контролю за джерелами цього споживання, що в умовах керованої картелями олігополій фінансової системи перешкоджало накопиченню в руках основної маси громадян ресурсної бази через системне знецінення накопичень. Вагома частка таких накопичень перенаправлялася не на реальне споживання, а на спекуляцію цінними паперами та криптовалютами, кінцевий контроль над якими здійснюють ті ж самі картелі фінансових олігополій. У результаті була створена спекулятивна фінансова піраміда, яка забезпечує підконтрольність ресурсів населення владній еліті. Порушення стійкості цієї піраміди через систематичне збільшення банківської відсоткової ставки сприяє суттєвому падінню норми прибутку (в першу чергу від розпорядження цінними паперами) у розвинених економіках. Викликане цим падінням скорочення ресурсної бази постіндустріального суспільства призвело до згортання ліберально-демократичного соціального компромісу і закріплення системного скорочення соціальних витрат держави. Це, в свою чергу, наочно засвідчує представникам середнього класу всю хисткість їх положення в існуючій економічній системі, яка перестає для них бути комфортною і сприйматися як «своя».

Вже в минулому році спостерігалось помітне зменшення споживання середнього класу (не кажучи вже про маси отримувачів соціальної допомоги) в країнах «першого світу», що в короткостроковій перспективі створює для них ризик суттєвого скорочення ємності ринку і як результат – надходжень до державних бюджетів. Звідси неминучим стає загострення конкуренції за доступ до права розпоряджатися обмеженими ресурсами для представників владної еліти. При цьому додаткове вилучення ресурсів на внутрішньоелітну боротьбу різко знижує ефективність традиційних рентиорієнтованих стратегій для всіх неелітних соціальних груп, радикалізуючи всі наявні, в тому числі заморожені політичні протиріччя між ними, які згладжувалися шляхом рентних роздач. Результатом загострення соціальних протиріч, у свою чергу, стає досить помітна адаптація соціальних інститутів, зокрема інститутів влади, до завдань відсікання основної маси громадян від будь-якого впливу на прийняття соціально значимих владних рішень, що відображається

в публічному житті як різке обмеження прав і свобод і громадян під приводом їх же безпеки.

Поряд із згортанням ліберально-демократичного соціального компромісу важливим напрямом виходу з системної кризи є входження в новий цикл економічного зростання на основі розбудови нової соціальної інфраструктури, для чого необхідно обнулити існуючу. Таке завдання в минулому сторіччі двічі вирішувалося через знищення соціальної інфраструктури розвинених європейських країн через світові війни, при чому локомотивом економічного зростання виступала економічна система США, яка не зазнавала руйнування під час військових дій і отримувала надприбутки від виконання іноземних військових замовлень та розпорядження значними обсягами капіталів воюючих країн. Нинішня масштабна війна в центрі Європи розпочалася з агресії РФ, однак основними бенефіціарами війни виступають не російські владні еліти, а глобальні фінансово-олігархічні групи, метою яких, очевидно, є руйнування розвиненої соціальної інфраструктури Європи та Північної Америки заради «розчистки місця» під початок нового економічного циклу. Не будучи зацікавленими в якнайшвидшій та повній перемозі України, вони блокують міжнародну військову допомогу їй та дозвано підтримують достатній для ведення довготермінової низкоінтенсивної війни рівень російської економіки. Це наразі не сприяє розростанню вогнища військового конфлікту до глобального масштабу, однак створює додаткові ризики для економічних систем провідних країн ЄС, прибутковість яких значною мірою забезпечувалася дешевою сировиною та енергоносіями з РФ, а також відсутністю значимих оборонних затрат. Зниження конкурентоспроможності європейських економік підриває їх здатність підтримувати звичний баланс соціально-владних відносин і ставити їх у залежність від глобальних фінансово-олігархічних груп.

Відповідно силові лінії основних політичних конфліктів і розломів найближчого майбутнього будуть неминуче пов'язані з правом системного контролю для окремих соціальних груп, політичних угруповань і держави як суб'єктів розподілу ресурсних потоків на різних рівнях політичної і економічної інфраструктур; диференційованою зміною засад доступу громадян та соціальних груп до суспільних ресурсів; правами на політичну ренту і виключенням значної частини населення із системи рентного доступу до суспільних благ.

Альтернативний сценарій політичної трансформації пов'язаний із переходом суспільства на більш складний етап інституціоналізації соціальних відносин, заснований на засадах загальносуспільного контролю за підготовкою та прийняттям суспільно значущих владних рішень, у першу чергу – направлених на встановлення порядку доступу до ресурсів і влади.

Медвідь Ф. М.

*д.п.н., проф. кафедри теорії держави і права
та конституційного права*

Інституту права Міжрегіональної академії управління персоналом

Чорна М. Ф.

PhD з права,

докторантка Інституту права

Міжрегіональної академії управління персоналом

ПАРАДИГМА МИРУ ТА ВІЙНИ ДЛЯ УКРАЇНИ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Парадигма (від грецького – приклад, взірець) – поняття, яке використовувалося в античному і середньовічному філософських дискурсах для характеристики відношення між фізичними та надфізичними світами. У сучасному дискурсі парадигма означає прийняту певним науковим співтовариством модель постановки та вирішення проблем, яка забезпечує існування наукової традиції. У цьому значенні термін парадигма був введений до наукового обігу американським ученим Т. Куном у праці «Структура наукових революцій» (1962), де була зроблена спроба елімінувати із сучасного філософського дискурсу нормативіські (властиві, зокрема, неопозитивізму та критичному реалізму К. Поппера) образи науки. Вибір парадигми зумовлює дальший творчий пошук в тій або іншій сфері наукового пізнання, зокрема в соціології.

Як відомо, плюралістичність ціннісних детермінант людського існування обумовлена культурно- історичним розвитком народів та держав. Разом з тим, існує низка цінностей духовного характеру, які мають загальнолюдський характер (при всіх відмінностях їх змістовного наповнення). До таких аксіологічних основ людського буття можна віднести: свободу, рівність, справедливість, безпеку, мир, права людини тощо. В умовах глобальної турбулентності та локальних війн особливої значущості набувають цінності миру та безпеки як для окремої людини, так і для суспільств й держав [5, с. 178-188].

Мир як соціальний стан буття, характеризується відсутністю збройної боротьби у масштабних і явно виражених формах. У сучасній соціальній філософії, політології, соціології мир у відносинах між державами і народами характеризується або повною відсутністю застосування збройної сили у відносинах (чи загрози сили), дотриманням прийнятих зобов'язань дружнього співіснування народів або припиненням на певний час широкомасштабних

війн і збройних конфліктів, закріпленням їх результатів у мирному стані [1, с. 5-60; 9]. Усвідомлення важливості миру як імперативної умови людського буття безпосередньо пов'язане з розвитком гуманізму та гуманістичної свідомості, яка передбачає використання ненасильницьких засобів під час вирішення будь-яких конфліктів і на міжособистісному, і на міждержавному рівнях. С. Франк убачав корені справжнього гуманізму в ідеї боголюдськості, котра протягом п'ятнадцяти століть «виховувала самосвідомість людини як особистості», вчила людину усвідомлювати в самій собі певне вище, абсолютно-ціннісне начало, завдяки якому вона протистоїть світу як особлива інстанція й має творчо визначити і вдосконалювати життя; вона виховала в людині вперше те, що можна назвати в загальному розумінні «гуманістичною свідомістю» [12, с. 81]. Отже, стрижневою цінністю гуманістичного світогляду є мир, реалізація якої у практичній площині має призвести до напрацювання форм безконфліктного існування людських спільнот.

Розумінню миру як базової цінності людського буття було приділено низку праць відомих філософів. Зокрема, І. Кант у трактаті «До вічного миру», підкреслював, що війна – це зло, вона здатна варварськими спустошеннями знищити усі досягнуті успіхи культури. Війна важким тягарем лягає на плечі народу і її наслідки жахливі, вони призводять до розорення кожної держав [4, с. 17]. Схожі з кантівськими ідеї висловлює і Й. Фіхте. Німецький мислитель виступає активним противником війни, насильницького втручання у державне будівництво інших держав. Й. Фіхте, як і І. Кант, вважав, що постійні армії повинні повністю зникнути з часом, оскільки вони загрожують війною, а їх створення, утримання і збільшення часто само по собі виявлялося причиною війн [13, с. 194-195].

На думку Г. Гегеля, війна є важливим чинником збереження суверенітету держави, вона вимагає жертв і передусім високої організованості й дисципліни, порядку і слухняності та відмови від власного мислення й розмірковувань [2, с. 363]. З іншого боку, у війні, яка є законною, справедливою, Г. Гегель вимагає проявляти рішучість. І «...хоча право на життя є священним, – заявляє Г. Гегель, – і все таки доводиться від нього відмовлятися, якщо цього вимагає держава від своїх громадян. Право держави – вище права окремої людини» [2, с. 394]. Отже, війна, на думку мислителя, є невід'ємним атрибутом суспільства і держави, і несе руйнування, втрати цінностей і людські жертви. Вона не може бути усунута через діалектичні суперечності, що існують у суспільстві. «Оскільки держава справді існує, – підкреслює Гегель, – вона повинна мати реальну можливість вести війну, і тому повинна володіти усім необхідним для цього» [2, с. 464]. Г. Гегель – прихильник сильної держави, яка здатна захистити себе від агресії інших держав. «Вища честь для народу,

– говорить мислитель, – полягає у тому, щоб створити державу і бути незалежним» [2, с. 479].

Війна – це стан, у якому держави застосовують одна проти одної усі форми тиску з дотриманням дії законів та звичаїв ведення війни (*jus in bello*). Останні є частиною міжнародного гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів. У стані війни відносини між державами (двома і більше) характеризуються насильством (Г. Гроцій), що є наслідком розриву мирних відносин (А. Фердросс). Війна як складний соціально-політичний феномен не може бути пояснений самим собою, без аналізу соціальних зв'язків її з іншими соціальними станами (мир, перемир'я, гонка озброєнь, «озброєний мир»), з усіма сферами життя, особливо з політикою, економікою, загальною та мілітарною культурою, домінуючою суспільною свідомістю, традиціями влади ставлення до силових засобів забезпечення зовнішньої політики. Як багатовимірне явище війна постає легітимним використанням збройної сили держави (правовий аспект), способом розв'язання соціальних конфліктів за допомогою зброї (філософський аспект), організованою збройною боротьбою за допомогою спеціального знаряддя – армії (військово-управлінський аспект), збройним, силовим засобом досягнення політичної мети (політологічний аспект). Політологічний аналіз війни проводиться під гаслом визнання її «продовженням і сумуванням політичного курсу тих сил, які його проводили у мирні часи». Водночас завжди слід розрізняти суто військову та політичну сторону війни. В силу цього, війна не випадкове, а закономірне явище суспільного життя, перспективу виникнення якої у тій чи іншій формі слід постійно враховувати політикам, державним діячам. Історія свідчить як про періодичне повторення війн, так і віддалену перспективу їх повного викоринення з життя суспільства. Перебіг війни підпорядковується дії особливих законів, прояв яких змінюється в залежності від характеру зброї, соціальної природи суб'єктів збройної боротьби, їх політичних цілей. Водночас, поле прояву випадковості на війні настільки широке, що глибокі мислителі (Л. Толстой, К. Клаузевіц) подеколи визнавали вирішальний вплив випадковості на перебіг та підсумок війн [9; 3; 10].

Переважна установка української громадянської ідентичності та смисли української належності стали важливою основою консолідації та масового спротиву українського суспільства російській воєнній агресії. Як справедливо зазначає український соціолог Є. Головаха, «українці нарешті прийняли свою державу», яка для них, попри всі негаразди, і навіть у своєму нинішньому стані заслуговує поваги і високої оцінки, особливо порівняно із сусіднім режимом на сході, що несе війну, смерть та руйнування в Україну. Цей практичний тест патріотизму та зсув в українській масовій свідомості щодо

держави підтверджується не лише спостереженнями, й соціологічними опитуваннями. Проблема суспільної консолідації на фоні гібридної війни РФ проти України знайшла своє відображення на Міжнародних і Всеукраїнських форумах [6, с. 38-42; 7, с. 125-131; 8, с. 239-245].

В умовах нової післявоєнної реальності Україні доведеться долати довгий шлях адаптації до нової холодної війни, перебуваючи на передовій лінії цієї війни. У цій своїй ролі вона, з одного боку, становитиме дедалі більшу цінність для союзників й матиме їхню зростаючу підтримку, з другого – зазнавати наростаючого тиску з боку РФ. Крім цього тиску, українському суспільству слід готуватися до подолання невідворотних соціально-культурних і психологічних наслідків війни, про які ще на початку минулого століття писав (насамперед у роботі «Сучасний стан Росії») видатний соціолог П. Сорокін. Крім прямих і непрямих втрат населення та шкоди стану його здоров'я, він виділяв також такі негативні наслідки війни, як зниження життєвого рівня; обмеження прав і свобод громадян, переміщення великих мас людей; мілітаризація та посилення втручання держави в усі сфери життя громадян. Йдеться і про необхідність повоєнного подолання таких руйнівних для демократичного суспільства феноменів, як політична радикалізація, мілітаризація свідомості, зростання тривожності, ворожості та агресії, чорно-біле сприйняття, атмосфера підозрливості, «полювання на відьом».

Сприятимуть подоланню цих негативних наслідків воєнних дій важливі соціально-культурні феномени, що спостерігаються останнім часом в українському суспільстві: соціальна консолідація та подолання суперечливих геополітичних орієнтацій, мобілізація ресурсів виживання, піднесення патріотичної свідомості та формування чітко визначеної національно-громадянської ідентичності в усіх регіонах України [11, с. 17].

Отже, війна і мир для України матимуть важливі і складні наслідки, хоч і сприяє консолідації українського суспільства.

Література

1. Війна і суспільство. Матеріали круглого столу «Філософської думки». *Філософська думка*. 2015. С. 5–60.
2. Гегель Г. В. Ф. *Философия права*. Пер. с нем.; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. Москва: Мысль, 1990. 534 с.
3. Глобальна та національна безпека: підручник / авт. кол. В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянюк та ін./ за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: НАДУ, 2016.
4. Кант И. К вечному миру. Сочинения: в 6-ти т. [под общ. ред. В. Ф. Асмуса и др.]. Москва: Мысль, 1996. Т. 6. 743 с.

5. Медвідь Ф. М., Чорна М. Ф. Гуманітарна безпека України. *Забезпечення національної безпеки за основними напрямками життєдіяльності України*: навч. пос.: у 2-х ч.: Ч. I. / В. А. Омельчук, М. П. Стрельбицький, С. Г. Гордієнко та ін.: за заг. ред. А. М. Кислого, і М. П. Стрельбицького. К.: МАУП, 2021. С. 178-188.
6. Медвідь Ф.М., Мурдій А. В., Шаповалова О.В. Українська державність: проблеми консолідації українського суспільства (питання теорії та історіографії). *«Українська державність: від витоків до сьогодення»*: збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конференції (Київ 07 грудня 2022р). Київ, 2022. С. 38–42.
7. Медвідь Ф.М., Ярмоленко В.М., Шаповалова О.В. Національно-патріотичне виховання студентів-юристів в умовах воєнного стану: питання історії та теорії. *Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні*: зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький: Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2023. Вип. 12.С.125 – 131.
8. Медвідь Ф. М., Бурлака А. А., Шаповалова О. В. Консолідація українського суспільства: гуманітарні виміри (питання теорії та історіографії). *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри*: збірник матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Івано-Франківськ, 27-28 жовтня 2022 р.). Івано-Франківськ, 2022. С. 239-245.
9. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ: НІСД, 560 с.
10. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ: НІСД, 2022. 456 с.
11. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенкотайн.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
12. Фоменко А. М. Виміри гуманізму: історико-філософський аналіз. *Вісник Національного авіаційного університету*. Сер.: Філософія. Культурологія. 2011. № 1. С. 80-84.
13. Фихте И. Г. К вечному миру. Философский проект Иммануила Канта 1796. Трактаты о вечном мире; предисл. Ф. В. Константинова; вводная ст. и прим. И. С. Андреевой. Москва: Соцэргиз, 1963. С. 193-202.

Малиш Л. О.

д.с.н., доц. кафедри соціології

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

СПРИЙНЯТТЯ НАСЕЛЕННЯМ КРАЇН ЄС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Після початку війни чимало українських громадян змушені були шукати притулок в європейських країнах, керівництво яких затвердило шерег пакетів санкцій проти РФ, надало значну фінансову та військову допомогу Україні. При цьому, політика урядів демократичних європейських країн спирається на волевиявлення громадян, враховуючи їхні очікування та потреби. Відтак, обізнаність європейців щодо ситуації в Україні та їхнє бажання підтримати боротьбу українців проти агресорів складають потужний поштовх для прийняття рішень на користь укріплення позицій нашої країни.

У квітні 2022 р. Європейською комісією було ініційовано дослідження думок населення країн ЄС стосовно війни в Україні, яке дало змогу зафіксувати розподіли відповідей на низку питань із цього приводу⁸. Водночас, зібрані дані потребують ґрунтовнішого аналізу, узагальнення та інтерпретації у контексті розбудови стратегії ефективної взаємодії з європейськими партнерами. Звідси, мету даного дослідження складає визначення основних трендів думок мешканців території ЄС щодо російсько-української війни та з'ясування міри їхньої крос-культурної варіативності.

Висновки дослідження спираються на масив даних соціологічного дослідження «Відповідь ЄС на війну в Україні», проведеного компанією Ipsos European Public Affairs на замовлення Європейської комісії у квітні 2022 р. У розглянутій 506-тій хвилі проекту генеральну сукупність склали громадяни 27 країн-членів ЄС у віці 15 років та старші⁹. Дані збирались шляхом самозаповнення респондентами інтернет-опитувальника (Computer Assisted Web Interview, CAWI). При формуванні вибірки було використано онлайн-панелі Ipsos та їхню партнерську мережу, квоти визначались за такими параметрами, як вікова категорія, гендер, географічний регіон¹⁰. Загальна кількість кейсів після редування масиву склала $N = 26053$.

⁸ European Commission, Brussels. [Flash Eurobarometer 506 (EU's Response to the War in Ukraine)]. 11 May 2022. GESIS - Leibniz-Institut für Sozialwissenschaften. ZA7871 Data file Version 1.0.0. Numeric. URL: <https://doi.org/10.4232/1.13919> (date of access: 16.02.2023).

⁹ Типовий обсяг вибірки по країнах складав 500-1000 респондентів.

¹⁰ Похибка вибірки не перевищувала 4,4% (для $N \approx 500$) та 3,1 (для $N \approx 1000$).

Задля створення цілісного уявлення про сприйняття населенням європейських країн війни в Україні, з масиву даних було відібрано дві групи індикаторів, кожна з яких включала по дві підгрупи.

Перша група показників характеризує інформаційний аспект сприйняття ситуації військової агресії з боку РФ. До її першої підгрупи, у свою чергу, включені індикатори залучення до подій в Україні, що відображують актуальність інформації про них для індивідів, які мешкають у країнах ЄС. До другої підгрупи відносяться змінні, які фіксують довіру громадян різним джерелам інформації про війну в Україні.

Друга група індикаторів відповідала діяльній компоненті сприйняття ситуації, вказуючи на уявлення індивідів про засоби розв'язання проблеми. До їхньої першої підгрупи належать показники підтримки заходів, анонсованих ЄС після початку війни в Україні. Друга підгрупа індикаторів уможливляла оцінку респондентами задоволеності реакцією ключових суб'єктів впливу на війну в Україні.

Стратегія аналізу даних полягала у зверненні до макроодиниць аналізу, презентованих окремими європейськими країнами, для яких визначались узагальнювальні характеристики інформаційного та діяльнісного аспектів ставлення до війни в Україні.

Загалом сприйняття населенням ЄС війни в Україні характеризується доволі високою інформаційною залученістю до подій, значною задоволеністю реакціями на них з боку основних суб'єктів впливу та підтримкою ключових заходів, спрямованих на протидію російській агресії. Вказані виміри мають не надто суттєві крос-культурні відмінності, тоді як довіра до різних джерел інформації доволі помітно варіює між країнами.

Сила зв'язку між активністю пошуку інформації та її обговоренням виявилась достатньо високою, тоді як підтримка політик ЄС та схвалення поведінки окремих акторів корелювали слабше, а значення відповідних коефіцієнтів кореляції суттєво різнились між країнами. Водночас, анонсовані ЄС заходи респонденти не розрізняли за значенням, так само, як і відгук всіх перелічених суб'єктів на ситуацію вони оцінювали приблизно однаково.

Респонденти частіше шукали інформацію щодо перебігу російсько-української війни, аніж комунікували з оточенням з її приводу. Регулярність вказаних практик у населення країн ЄС не надто сильно різнилась: варіаційний розмах обох показників, вимірених за 5-бальною шкалою, був меншим 1. Найвище інформаційне залучення до подій продемонструвало населення трьох країн — Італії, Литви та Польщі, дві останні з яких розташовані поруч з РФ та неодноразово згадувались її посадовцями.

Максимально авторитетними джерелами інформації про війну в Україні опитані вважали європейські та місцеві органи влади, за якими слідували громадські організації, а завершували цей перелік журналісти. І, нарешті, соціальним медіа здебільшого не довіряли.

У довірі населення різних країн до окремих джерел виокремились два основні тренди. По-перше, поєднання достатньо високої довіри до владних органів з дещо нижчою довірою до громадських організацій і журналістів на тлі значної недовіри до соціальних медіа. По-друге, переважання недовіри до більшості або й до всіх перелічених джерел інформації.

Заходи, анонсовані ЄС після початку війни загалом відчутно підтримувались населенням, середні значення показника перевищували середнє значення 4-бальної шкали на 0,1-0,9 пунктів у всіх країнах, крім Греції.

Задоволеність реакціями ключових суб'єктів впливу була доволі високою, сягаючи щонайменше на 0,67 пункти за середнє значення 4-бальної шкали. Тобто, рівень схвалення реакцій основних акторів виявився суттєво вищим, аніж офіційно проголошених частиною з них дій.

Окреслені у висновках цієї розвідки закономірності унаочнюють низку суперечностей у сприйнятті війни в Україні населенням європейських країн. Описовий характер дослідження, ініційованого Європейською Комісією, уможлиблює лише порушення низки питань, для відповіді на які необхідне проведення додаткових студій. Зокрема, потребують подальшого вивчення чинники інформаційного залучення до подій в Україні, підтримка європейцями окремих дій, скерованих на припинення російської військової агресії, а також їхні крос-культурні особливості.

Література

1. European Commission, Brussels. [Flash Eurobarometer 506 (EU's Response to the War in Ukraine)]. 11 May 2022. GESIS — Leibniz-Institut für Sozialwissenschaften. ZA7871 Data file Version 1.0.0. Numeric. DOI: <https://doi.org/10.4232/1.13919> (date of access: 16.02.2023).

Лапан Т. Д.
*к.і.н., доц. кафедри соціології
Львівського національного університету імені Івана Франка,*

Химович О.С.
*к.с.н., асист. кафедри соціології
Львівського національного університету імені Івана Франка,*

ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЧНОГО МИСЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ: НАЦІОНАЛЬНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ

Стратегічне мислення з'явилося 2 500 років тому, є вираженням духу сучасності й поки що надбанням небагатьох. Основні принципи стратегії єдині для війни, бізнесу, дипломатії, політики, історії адже в усіх випадках ми маємо справу з противником, найчастіше стійким, розумним і розважливим, і так само єдині принципи управління людьми – носіями вільної волі та власного погляду на світ. Стратегічне мислення – це вміння керувати своїми думками, досягати цілей і бачити перешкоди. Стратегічне мислення – це те, що зосереджується на підході, орієнтованому на майбутнє. Одними з ключових цілей цього типу мислення є досягнення бажаного, в умовах війни, очевидно, що бажаним є перемога. Проте, для досягнення цілей попередньо повинні бути встановлені стратегія та плани дій, які мають бути реалізовані.

Сьогодні, ми поки не можемо говорити, наприклад, про інфраструктурне відновлення, але точно можемо думати про *образ майбутнього*. Це зараз єдине питання, щодо якого ми маємо національний консенсус: вижити (під час війни) і відбудувати країну (після війни).

Доки триває війна, ми не можемо знати, якою власне буде політика Української держави в післявоєнний період. Ми можемо *тільки уявляти/конструювати*, і це також важливо: адже намагання знайти образ майбутнього дає відчуття ґрунту під ногами. Розмови про повоєнне відновлення України на нинішньому етапі – це радше спроба переосмислення та дискусії про те, яку країну треба відбудовувати. Попри те що, до прикладу, Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, у серпні провів соціологічне опитування разом із соціологічною службою Центру Разумкова за грантової підтримки Університету Бремена та Міжнародного фонду «Відродження»¹¹. На запитання «Думаючи про своє власне майбутнє, українці трохи частіше відчують розгубленість (19%), ніж коли думають про майбутнє України (9%). І навпа-

¹¹ Під час війни абсолютна більшість українців дивляться у майбутнє з надією, – соціопитування. URL: 15.09.2022 https://lb.ua/society/2022/09/15/529520_pid_chas_viyini_absolyutna_bilshist.html

ки, думаючи про майбутнє держави, українці трохи частіше відчують упевненість (24%), ніж коли думають про власне майбутнє (17%)», – йдеться у повідомленні.

Розмірковуючи про власне майбутнє, жінки частіше за чоловіків повідомляли про такі емоції та почуття, як розгубленість (+7%), надія (+7%), тривога (+10%) та страх (+7%), однак рідше за чоловіків відчували оптимізм (-7%) та впевненість (-6%).

Українці, які живуть за межею бідності, песимістичніші у своїх поглядах на власне майбутнє, ніж матеріально забезпечені українці. Вони на 12% частіше відчують безвихідь, на 11% частіше – розгубленість, на 22% частіше – тривогу, на 9% частіше – страх і на 26% рідше – оптимізм. Проте почуття надії майже однаково сильне як серед бідних, так і серед багатих.

Наступна наша думка, що війна часто приносить із собою посилення національно-консервативних поглядів. Цього буває важко уникнути. Це часом може бути прогресивно і продуктивно для країни, але, на жаль, далеко не завжди. Ми переконані, що війна і повоєнний період можуть стати для нашої країни часом ще більш глибоких трансформацій у сенсі національного самовизначення. І це може стати дуже важливим моментом справжнього відкриття України для всього світу.

Соціологічною групою «Рейтинг» в рамках Сімнадцятого загальнонаціонального опитування в умовах війни проведено комплексне дослідження різноманітних маркерів патріотизму українців. 17-18 серпня 2022 року, за скороченою методикою Шварца (Schwartz Shalom H.), встановлено, що абсолютна більшість опитаних ідентифікує себе як громадян України (94%). Майже стільки ж – мешканцем свого регіону. Половина ідентифікують себе європейцями (близько 30% – ні). «Радянською людиною» ототожнюють себе майже 10%, натомість більше 80% – ні.¹²

Варто звернути увагу, що продовжує зростати кількість тих, хто частіше розмовляє українською вдома. Так, сьогодні 51% зазначили, що розмовляють вдома українською (у квітні 2022 – 48%), третина – двома мовами, 13% – російською. Більше половини мешканців півдня і сходу двомовні, близько чверті – російськомовні. Використання російською у побуті зменшилося приблизно вдвічі. 86% вважають, що українська мова повинна бути єдиною державною мовою. 10% підтримують статус російської, як офіційної в окремих регіонах, лише 3% за російську як другу державну мову в Україні.

¹² Сімнадцяте загально національне опитування: ідентичність, патріотизм, цінності (17-18 серпня 2022 р.). Соціологічна група «Рейтинг». 23.08.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_cnmost_17-18_serpnja_2022.html.

Дослідження показало подальше погіршення ставлення українців до мешканців росії та Білорусі. 81% негативно ставляться до росіян (у квітні 2022 – 69%, у квітні 2021 – 41%), 14% – нейтрально, лише 3% – позитивно. До білорусів негативно ставляться 52% (у квітні 2022 – 33%, у квітні 2021 – 4%), нейтрально – 34%, позитивно – 10%. До росіян, які проживають в Україні, ставлення переважно нейтральне (42%). Позитивно ставляться до них 22%, негативно – 29%. До російськомовних українців ставлення переважно позитивне (51%) або нейтральне (31%), негативно – лише 14%. Загалом внаслідок війни ставлення до російськомовних українців покращилось з 37% (квітень 2021) до 51% (серпень 2022), хоча за чотири останні місяці рівень позитивного ставлення дещо знизився на користь нейтрального, при відсутності зростання негативу.

Під час війни єдність – це питання виживання. У момент, коли потрібно вибороти життя, усе решту можна відкласти. Але всі *внутрішні конфлікти* – міжрегіональні, суспільні, політичні тощо – насправду нікуди не зникають і в повоєнний період можуть становити неабияку небезпеку для України.

Підводячи до останньої змінної – чи усвідомлюють росія і Україна ціну, яку доведеться заплатити, якщо воюватимуть до повної *перемоги*. Для путіна поразка у війні стане його кінцем, оскільки росіяни навряд чи пробачать своєму президенту поразку від однієї з колишніх радянських республік. Навіть якщо його не скинуть, він буде змушений піти у відставку. Для Зеленського поразка у війні дорівнює (як він сам сказав) «рабству». Україна ніколи не оговтається від війни, а її членство в ЄС і НАТО залишиться лише мрією. Якщо Київ переможе, українці доведуть, що вони є справжніми спадкоємцями Київської Русі, а Москва зазнає найбільшого приниження з часів Брест-Литовського мирного договору. (Переяслав А. Дуди) Війна, яку Росія розв'язала проти України, змушує ще раз переосмислити роль історії в нашому житті.

Отож, після дванадцяти місяців з початку вторгнення рф в Україну дуже мало хто з аналітиків ще бачить перспективи перемоги росії (ISW). Навпаки, існує загальна згода, що в міру того, як його військова фортуна міліє, можливості путіна звужуються. Росія вже помітно ослаблена невдалим вторгненням. Поразка в Україні може призвести до розпаду самої рф або перетворення країни на васальну державу Китаю чи Заходу.

Україна має прагнути стати повноцінною ліберальною демократією з усіма інституційними запобіжниками щойно російські загарбники будуть переможені. Для цього треба вивчати українське суспільство. Висвітлювати, аналізувати відносини між різними спільнотами та процесами. Зосереджувати увагу на тенденціях розвитку суспільства.

Література

1. Під час війни абсолютна більшість українців дивляться у майбутнє з надією, – соціопитування. 15.09.2022. URL: https://lb.ua/society/2022/09/15/529520_pid_chas_viyni_absolyutna_bilshist.html
2. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: ідентичність, патріотизм, цінності (17-18 серпня 2022 р.). Соціологічна група «Рейтинг». 23.08.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnja_2022.html

Зубченко О. С.

*к.с.н., доц. кафедри філософії та соціології
Маріупольського державного університету,*

СПРОТИВ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ У ДЗЕРКАЛІ ВІЗУАЛЬНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

Із початку широкомасштабної російської агресії кремлівські війська змогли захопити три із п'яти районів та десять із чотирнадцяти міст Запорізької області. В окупації опинилися близько 700 тис. людей, життя яких розділося на «до» та «після».

Одним із перших кроків російських агресорів стала повна інформаційна ізоляція загарбаних земель – відключення українського радіо, телебачення, мобільного зв'язку та інтернету, захоплення місцевих інтернет-провайдерів, закриття друкованих ЗМІ та репресії проти українських журналістів. Разом із цим вкладаються величезні ресурси у розбудову пропагандистської мережі, посилюються фільтраційні заходи, тривають раптові обшуки та перевірки всіх гаджетів вдома та на вулицях. У деяких містах області окупанти для виявлення «нелояльних елементів» тимчасово відновили український інтернет, який ретельно прослуховується та контролюється. За таких умов фотографія стає чи не єдиним по-справжньому вільним комунікативним інструментом та виконує важливі функції: 1) демонстрація світові народного спротиву ворогу – того, що на Півдні України не зустрічають путінських вояків із хлібом-сіллю; 2) розкриття жахів окупації, терористичного характеру владних відносин, які встановили «визволителі»; 3) показ дисфункціональності та антигуманного характеру псевдо-інституцій в окремих сферах (управління, економіка, освіта тощо).

У нашому аналізі ми спирались на методологічні положення П.Бурд'є, який розглядав практики фотографування в контексті вивчення суспільства як

комплексу соціальних структур, підкреслював важливу здатність фотографій представляти соціальні ролі та стратифікаційні відмінності, показувати групову єдність та солідарність [1, с. 42-43]. Методом нашого дослідження було обрано якісний аналіз фото із окупованих територій Запорізької області, які було розміщено у вільному доступі в мережі Інтернет та регіональних телеграм-каналах протягом березня 2022 – лютого 2023 років.

Народний спротив ворогові на окупованих територіях Запорізької області в основному відбувається через три візуалізовані форми колективної дії:

1) блокування входження російських військ до м. Енергодар та м. Дніпрорудне, народна «оборона» яких тривала близько тижня; 2) мітинги протесту, найбільш численні з яких відбувалися у Мелітополі, Бердянську, Токмаку та Михайлівці; 3) патріотичний рух «Жовта стрічка».

Феномен народного захисту Енергодару та Дніпрорудного заслуговує на особливу увагу, адже протягом всіх років незалежності для цих монопромислових міст (АЕС та залізорудний комбінат) був характерний низький рівень громадянської активності. Тут не було велелюдних зібрань у часи Революції Гідності, коли майдани стояли навіть у великих селах. У цьому контексті варто згадати слова Г. Беккера про те, що інколи фотографії самі по собі формують певний інтелектуальний чи культурний концепт, у нашому випадку – самоорганізацію заради свободи [2, с.5]. По обличчях та емоціях людей видно, що всі прийшли до воріт рідних міст із власної волі, не побоявшись величезних колон російських військових. Важливо наголосити на готовності людей не лише до мирного, але й до збройного спротиву (капітально збудований блокпост, бендеро-смузи у руках).

Візуальний контекст протестів на території, яку тоталітарна Росія оголосила своєю, набуває вже зовсім іншого значення. Фотографія фіксує вияв групової, проукраїнської ідентичності, демонстрацію відданості своїй державі та національній символіці навіть за умов загрози життю і здоров'ю, що посилюється з кожним днем окупації, маркування меж між різними соціальними групами (синьо-жовтий майдан біля райадміністрації Мелітополя та натовп мародерів, який грабує «АТБ» у сусідньому кварталі). Окрім того, фото закріплює у колективній поведінці певні зразки соціальної поведінки, сприяє збереженню традицій та пам'яті про громадянську мужність, демонструє настрої людей, які очікують Українську армію. Візуалізація дає змогу побачити яскравий контраст між кількатисячним синьо-жовтим Майданом, що зібрався на власний страх та ризик, та заходами колаборантів, учасників яких за пакет харчів звозили з усіх куточків Мелітопольського району або силоміць зганяло начальство. На цьому тлі особливого значення набуває постать фотографа, який і здійснює вирішальний контроль над візуалізацією даних.

Якщо для активістів важливо було показати силу, масовість та незламність народного спротиву, щиро мотивацію його учасників, то агенти російських спецслужб та їхні поплічники фіксували переважно обличчя ораторів та найактивніших учасників. Прямо після мітингів патріотів викрадали, піддавали тортурам та примушували розкаюватися у своєму «націоналізмі».

У процесі укріплення окупаційних інституцій, посилення терору, збільшення кількості російських поліцейських та ФСБ-шників, виїзду значної частини проукраїнськи налаштованого населення на підконтрольну територію, рух спротиву все більше набуває підпільних форм. Синьо-жовті кольори зникають з адмінбудинків та центральних вулиць, але продовжують жити на дверях під'їздів, стінах будинків, бетонних парканах, трансформаторних будках та навіть на деревах у придорожній посадці. Поруч із стрічками кольору національного прапора зустрічаються листівки «Мелітополь (Бердянськ, Енергодар, Пологи) – це Україна», звернення до окупантів («Бердянск – это последний курорт, который ты увидишь»), гасла («Мелітополь, ЗСУ йде!», «Слава ЗСУ!»), погрози керівникам окупаційної адміністрації (вінки на воротах та зарезервовані місця на цвинтарі). Масовість та широка географія візуального спротиву (напис «Смерть ворогам» з'явився навіть на гаражах біля сільської ради, де живуть російські солдати), залучення для боротьби з ним колаборантської організації «Юг молодой» свідчить, що він став не тільки суспільним рухом, але й способом самовираження українців в окупації. Цінними є міркування Р.Барта про два рівні прочитання цього культурного тексту – денотивний (люди продовжують ототожнювати себе з Україною, незважаючи на фейковий референдум та незаконну анексію) та конотативний (суспільство через найпростіші технічні засоби, у маргінальному колісї жанрі графіті, чітко сигналізує про свої політичні пріоритети) [3, с. 15-17].

У ході дослідження ми дійшли таких висновків. По-перше, на тимчасово окупованих територіях, за умов тотальної інформаційної блокади, фото залишається однією із небагатьох технік донесення до України та світу правди про злочини ворога. Смартфон стає потужною зброєю, нарівні з хаймарсами та джавелінами. По-друге, з кожним днем процедура фотографування явищ, речей та процесів, що виходять за межі офіційного ідеологічного дискурсу, стає все більш ризикованою, дозволений для знімків простір звужується, а будь-яке контраверсійне фото може стати приводом для викрадення, ув'язнення та побиття. По-третє, події та факти відкритого або прихованого народного спротиву, які зафіксовано на фотоплівці або у пам'яті мобільного телефону, це не просто яскравий епізод історії, а частина соціального дискурсу Українського світу, який протистоїть загарбницькому «руському миру», та з нетерпінням чекає наших воїнів – визволителів.

Література

1. Круткин П. В. Пьер Бурдьє: фотография как средство и индекс социальной интеграции. *Вестник Удмуртского университета: философия и социология*. 2006. № 3. С. 40-55.
2. Бондар В. С., Одинак Я. М. Візуальна соціологія: розширення епістеміологічних меж соціологічної науки. *Наукові записки НАУКМА. Соціологічні науки*. 2011. Т. 122. С. 3–9.
3. Барт Р. “Camera Lucida. Нотування фотографії”. Пер. з франц. О. Червоник. Харків: МОКСОР, 2022. 176 с.

Шевель І. П.

*к.с.н., доц. кафедри міжнародних відносин
Київського національного університету культури і мистецтв*

ГЛОБАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ НА ТЛІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПІДТРИМКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Глобальні політичні проблеми на тлі міжнародної безпекової підтримки України в умовах військового стану стали надзвичайно актуальними для багатьох країн та міжнародних організацій. Саме тому варто розглянути детальніше, які проблеми виникають у зв'язку з військовим станом в Україні та яку підтримку надають їй міжнародні співтовариства.

Протягом останніх років Україна отримувала підтримку від багатьох міжнародних організацій та країн у зв'язку з військовим станом. Європейський Союз ввів санкції проти росії у зв'язку повномасштабним вторгненням в Україну, а також з анексією Криму, підтримує санкції проти окремих осіб та компаній. США та посилили військову допомогу Україні. Крім того, НАТО та інші країни надають Україні військову та гуманітарну допомогу, щоб допомогти їй боротися з агресією росії.

Однак, на жаль, ці дії не дозволили розв'язати проблему в Україні, росія продовжує вести війну на сході України, здійснює провокації порушуючи міжнародне право.

Наукова проблема полягає в аналізі та дослідженні вивчення глобальних політичних проблем, що виникають у забезпеченні міжнародної безпеки в Україні в умовах військового конфлікту з росією та оцінка ефективності міжнародної підтримки української держави.

Важливою частиною методології є аналіз інформаційної політики росії та української держави в міжнародному просторі, аналіз та порівняння стану міжнародної підтримки України від різних країн та організацій, аналіз ефективності міжнародних санкцій та інших інструментів впливу на росію.

До методів дослідження можна віднести опитування експертів з питань міжнародної політики та безпеки, аналіз законодавства та документів, пов'язаних з міжнародною безпековою підтримкою, та проведення порівняльного аналізу з іншими випадками конфліктів та міжнародної підтримки.

Однією з глобальних проблем сьогодення є ситуація на сході України. Збройний конфлікт триває там понад вісім років, а миротворчі операції та переговори не допомогли знайти рішення. Сьогодні ми бачимо, що ці території є самими гарячими точками у війні росії проти України [1, с. 132-137].

Іншою глобальною проблемою є окупація Криму росією. Західні країни вважають окупацію Криму незаконною та порушенням міжнародного права. Однак, росія не збирається повертати Крим Україні [1, 132-137].

Після повномасштабного вторгнення росії проти України, наша держава отримала підтримку від різних міжнародних організацій та країн у зусиллях забезпечити свою національну безпеку та територіальну цілісність. Європейський Союз, НАТО, США, Канада, Японія, Польща, Німеччина, Франція та інші країни надали допомогу Україні, надавши їй військову, гуманітарну та фінансову допомогу.

НАТО ставиться до військового стану в Україні з особливою увагою, оскільки Україна є однією з країн-партнерів НАТО, де з 2017 року була підписана Декларація про партнерство між Україною та НАТО, яка передбачає співпрацю у галузі безпеки та оборони. НАТО надає підтримку Україні через здійснення партнерської програми та надання допомоги у вигляді навчань, консультування та військової допомоги [2].

Європейський Союз також надає підтримку Україні через відновлення її економіки, політичних та соціальних реформ, фінансову допомогу та підтримку у галузі безпеки та оборони, розширення торговельних відносин, співпрацю в галузі енергетики та забезпечення безвізового режиму для українців. Однак, міжнародна підтримка України не вповній мірі вирішує основної проблеми агресії росії та окупації її території.

Країна агресор відкидає будь-які звинувачення та не визнає своєї відповідальності за конфлікт в Україні. Крім того, росія продовжує військовий конфлікт і постачає зброю та військову техніку на територію України. Незважаючи на санкції та обмеження, росія продовжує проводити дестабілізуючі дії в Україні та на території інших країн.

Міжнародна підтримка України є важливою, але не вирішує основної проблеми конфлікту. Для досягнення миру та стабільності в Україні необхідна дипломатична діяльність, політична воля та взаємне дотримання міжнародного права з боку всіх сторін є ключовими елементами для врегулювання конфлікту в Україні. Міжнародні організації, такі як ООН, Європейський союз та НАТО, вже вживають дій для вирішення розв'язання конфлікту в Україні, зокрема, шляхом введення санкцій проти росії, яка порушує міжнародне право та втручається в суверенітет багатьох країн, а також підтримкою реформ в Україні [3].

Також важливо звернути увагу на вирішення проблем внутрішньої політики в Україні, щоб забезпечити стабільність та розвиток країни. Необхідно підтримувати реформи, зокрема в сфері боротьби з корупцією та підвищення рівня життя громадян. Підтримка України в умовах військового стану є складними та потребують комплексного підходу для їх розв'язання. Необхідно залучати якнайбільше міжнародної підтримки та координації з метою забезпечення стабільності та безпеки в регіоні.

Узагальнюючи, глобально політичні проблеми на тлі міжнародної безпекової підтримки України в умовах військового стану є складними та потребують координації з боку міжнародної спільноти. Війна в Україні не тільки загрожують національній безпеці України, а й становлять загрозу міжнародній безпеці та стабільності у Європі та світі загалом. Глобально політичні проблеми на тлі міжнародної безпекової підтримки України в умовах військового стану потребують рішучої дії з боку міжнародної спільноти, зокрема, щодо забезпечення санкційного тиску на Росію, забезпечення підтримки України у війні на сході та повернення Криму під контроль України (див. рис. 1) [4].

Рис. 1. Позиції гарантій національної безпеки України після російського вторгнення [4]

Однією з ключових проблем є відсутність єдиної стратегії з боку міжнародної спільноти. Деякі країни продовжують підтримувати росію, ігноруючи міжнародні санкції та порушення міжнародного права, тоді як інші країни, зокрема США та Європейський союз, активно підтримують Україну та застосовують санкції проти Росії.

Третьою важливою проблемою, пов'язаною з міжнародною безпековою підтримкою України в умовах військового стану, є загроза морської безпеки у Чорному та Азовському морях [3]. У результаті цього контролю росія здійснює морську блокаду українських портів на узбережжі і завдає значних економічних збитків Україні.

Дані соціологічного дослідження, які були проведені Фондом «Демократичні ініціативи» у співпраці з соціологічною службою Центру Разумкова, яке було проведено у грудні місяці 2022 року видно, що громадська думка українського населення направлена на перемогу нашої держави у цій війні (див. рис. 2) [4].

Рис. 2. Ставлення населення до вступу в НАТО [4]

Отже, дані дослідження можуть бути важливим методом для розуміння громадської думки та підтримки населення в умовах військового конфлікту, що є важливим елементом вивчення глобальних політичних проблем [4].

Література

1. Сергієнко О. Міжнародна політика в сфері безпеки: підходи та проблеми / *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Політичні науки та міжнародні відносини*, 2018. Вип. 1 (15). С. 132-137.

2. Perrin C. Russia's invasion of Ukraine: implications for allied collective defence and imperatives for the new strategic concept, 2023. URL: <https://nato-pa.int/document/2022-russias-invasion-ukraine-implications-allied-collective-defence-and-imperatives-new>
3. Shulzhenko F., Gaydulin O. Legal and political aspects of war in Ukraine: philosophical reflection on the scene of battles. *Philosophy of law*. Vol. 2. 2022. URL: <http://PGP-journal.Kiev.ua/archive/2022/2/23.pdf>
4. Найкращою гарантією безпеки 49% українців вважають вступ до НАТО. 29.12.2022. (соціологічне опитування Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічною службою Центру Разумкова). URL: <https://ukrinform.ua/rubric-society/3643276-najkrasou-garantieu-bezpeki-49-ukrainciv-vvazaut-vstup-do-nato.html>

Єрескова Т. В.

к.с.н., доц. кафедри соціології

Київського національного економічного університету

імені Вадима Гетьмана

СОЦІАЛЬНА АДАПТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК СТІЙКОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ЕМЕРДЖЕНТНИХ ВИКЛИКІВ

Станом на зараз у світовому соціогуманітарному дискурсі існує певна «палітра» трактувань парадигми миру та війни (підходи до розуміння конфлікту та взаємодії між державами, народами та іншими групами людей; різні погляди на те, які фактори впливають на взаємодію між державами та їхніми конфліктами; ідея, що співпраця та дипломатія можуть розв'язувати конфлікти між державами; ідея, що розвиток та зміцнення міжнародних організацій та міжнародного права можуть сприяти зменшенню конфліктів та забезпеченню миру; міжнародна система колективної безпеки, яка забезпечує стабільність та сприяє взаємодії між державами тощо). У контексті України та її відносин з Росією, парадигма миру та війни набула особливої вагомості з 2014 року, а відкрита агресія з боку Росії у 2022 р. спричинила її ґрунтовне переосмислення, що є своєрідною відповіддю як на певну ригідність міжнародної колективної системи безпеки, так і на трансформацію в українському соціумі підходів до реагування на соціальні проблеми, ставлення до них та способів їх вирішення.

Виходячи з того, що концепція «дискурсу нових порядків» в соціології не лише допомагає визначити ключові тренди та зміни в суспільстві, що можуть не тільки впливати на різні аспекти життя, а й служити інструментом для аналізу та розуміння різних соціальних проблем та викликів, з якими суспільство стикається й може стикнутися у майбутньому, ми акцентували свою увагу на визначенні латентних чинників, які відображають зміну соціальних відносин у сучасному українському соціумі. На нашу думку, соціальна адаптація є одним з таких чинників.

Методологічне підґрунтя нашого наукового пошуку засноване на науковому доробку П. Штомпки, зокрема його теорії соціального становлення [1-2] та теорії міжособистісного простору [3]. При аналізі основних теоретичних позицій, у першу чергу, ми звернули увагу на залежність характеру трансформаційних змін у суспільстві від рівня віддзеркалення членами соціуму соціальної реальності. Ми спиралися на те, що за теорією соціального становлення, доцільно відокремлювати два рівня соціальної реальності – рівень спільнот або соціальних цілісностей надіндивідуального типу, які інтерпретуються як структури (соціальні системи, суспільство, культура і т. п.) й рівень індивідуальностей, агентів чи суб'єктів (окремі люди, групи). Останні не є пасивними об'єктами, але й не повністю автономні суб'єкти, вони мають певну свободи, але у той же час обмежені у своїй діяльності. Беручи до уваги, що соціальне середовище може як обмежувати, так і заохочувати зміни у адаптивних практиках на індивідуальному рівні, можна зазначити, що потенційні можливості соціальної системи до суспільно значущих трансформації значною мірою залежать від того, наскільки швидко соціальна адаптованість (як індивідуальна характеристика) переформується у соціальну інтеграцію членів соціуму (як групова характеристика) на підставі того, що люди у даному суспільстві дійсно думають й у що вірять [1]. А по-друге, що за теорією міжособистісного простору, рушійними силами трансформаційних змін можуть виступати певні прояви членами суспільства соціальної суб'єктності, бо за П. Штомпкою, ефективність суспільства (індивідів та спільнот, залежить від соціального капіталу, який вони мають [3, С. 373].

Теоретичні підвалини наших роздумів щодо адаптації соціальних систем до зовнішніх впливів ґрунтуються на науковому доробку Г. Спенсера, Ж. Тарда, Т. Парсонса, Л. Уайта, Дж. Мердока та ін., які, в цілому, визначали адаптивність як спроможність будь-якої системи наближати свою структуру до оптимальної стосовно соціальних умов існування. Тобто, адаптуючись, соціальна система не тільки не втрачає свої функціональні ознаки, але й збільшує їх ефективність завдяки зміні свого внутрішнього стану. Розглядаючи соціальну адаптацію у контексті ідеї стійкості соціальної системи, зазначимо, що

сама ця ідея якраз і є такою, що перевершує сенс індивідуального існування, і всі соціальні суб'єкти, застосовуючи, чи піддаючись тим и іншим соціальним практикам, формують кожен для себе окремо смисл та ціннісні підстави цієї ідеї. Проте, не маємо забувати, що, за механізмами соціалізації, не всі суб'єкти соціальної дії приходять до цього одночасно та й перебіг такої адаптації у кожного з соціальних суб'єктів не однаковий. Слід наголосити на тому, що у кризовій ситуації, як-от війна, усвідомлення необхідності інкорпорувати до свого внутрішнього світу нові практики суттєво збільшується, оскільки постає загроза самому існуванню налагодженого порядку речей та життєзабезпечення. Саме такі тенденції фіксують дані соціологічних опитувань щодо основних питань життєдіяльності українського соціуму в умовах відкритої російської агресії проти України [4-5]

Зрозуміло, що соціальна адаптація – це підсумок функціонування соціальних суб'єктів у різних соціокультурних середовищах (економічному, демографічному, моральному, соціальному). Але, на наш погляд, в умовах емерджентних викликів доцільно розглянути соціальну адаптивність як реакцію на неочікувані кризи, які необхідно осмислити та подолати (а не просто пристосуватися до соціальної реальності, яка змінилася) бо вони (неочікувані кризи) структурно та змістовно перебудовують вищеозначені сфери життєдіяльності соціальних суб'єктів. У такому контексті постають важливі питання – яким чином вимушена соціальна адаптивність в умовах емерджентних викликів перетворюється на добровільну, коли нові способи соціальної дії, які пропонує або обумовлює соціальне середовище вже не суперечать життєвим цілям, можливостям та цінностям соціальних суб'єктів; який характер носить соціальна адаптивність («прогресивний» чи «регресивний») або яка конотація соціальної адаптивності домінує у українському соціумі. На нашу думку, це є достатньо перспективним напрямком для сучасних емпіричних досліджень і ми вже розпочали наукові пошуки, які дозволяють визначити основні тенденції сучасних особливостей адаптаційних процесів у контексті їх впливу на стійкість соціальних систем різного рівня.

Отже, говорячи про соціальну адаптацію як одну з ключових характеристик стійкості соціальної системи, можна зробити висновок, що емпіричний аналіз як об'єктивних умов адаптивної ситуації, так і безпосередніх суб'єктів процесу адаптації (на рівні індивіда, соціальної групи, соціальної спільноти) надає можливості не лише відслідковувати як на практиці складається сьгодні співвідношення між різними механізмами та результатами соціальної адаптивності у контексті відкритої російської агресії проти України, а й прогнозувати вектор розвитку процесів соціальної взаємодії в українському соціумі.

Література

1. Sztompka P. Society in Action. The Theory of Social Becoming. Cambridge : Polity Press. 1993. 219 p.
2. Штомпка П. Соціологія. Аналіз суспільства. Львів: Колір ПРО, 2020. 800 с.
3. Штомпка П. Соціальний капітал. Теорія міжособистісного простору: пер. з польськ.: Микола Яковина. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2022. 400 с.
4. Результати загальнонаціонального телефонного опитування 2-11 травня 2022 р. «Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України». КМІС. URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20220630_m/May%202022%20survey%20-%20NDI%20Ukraine%20-%20Public_fin_UKR.pdf (дата звернення: 11.03.2023).
5. Результати комплексного порівняльного дослідження «Як війна змінила мене та країну: підсумки року» соціологічної групи «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zmnila_mene_ta_kraju_nu_p_dsumki_roku.html (дата звернення: 11.03.2023).

Вілкова О. Ю.

*к.с.н., доц. кафедри галузевої соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ВІЙНИ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Розглядаючи війну як соціальне явище, що має безліч деструктивних соціальних наслідків, а також певні конструктивні, не можемо оминати гендерно марковані проблеми, які загострились під час війни та матимуть своє вирішення, розвиток, поглиблення по її завершенню. Тож спробуємо окреслити основні з них.

Українське суспільство і до повномасштабного вторгнення важко охарактеризувати як егалітарне, в якому повною мірою забезпечена гендерна рівність та таке, що позбавлене гендерних стереотипів та гендерної дискримінації. Цілком очевидно, що війна як і будь яка надзвичайна та деструктивна подія в соціумі здатна поглибити існуючі кризи, висвітлити проблеми але водночас це й можливість знайти нестандартні рішення цих проблем та прискорити необхідні трансформації в різних сферах життєдіяльності. Починаючи із 2014 року ми спостерігаємо інтенсифікацію діяльності різноманітних жіночих рухів, громадських організацій, волонтерських об'єднань, що призвело, зокрема, й до ширшої включеності жінок у політичне життя, законотворчу діяльність як на національному, так і на міжнародному рівні. Надалі

ми спостерігаємо активну залученість жінок у реформуванні військового сектору безпеки – за ініціативи та активності жінок-військовослужбовиць «Невидимий батальйон» відбулись суттєві зміни в законодавчій базі. Були зняті обмеження щодо жінок у доступі до військових професій. Невпинно зростає кількість жінок у лавах ЗСУ, територіальній обороні. Станом на жовтень 2022 року 50 тисяч жінок працюють у різних військових структурах. З них 38 тисяч служить на військових спеціальностях. А серед цих 38, 5 тисяч перебуває на передовій. Але наразі військовослужбовиці стикаються із неготовністю армії до забезпечення їх базових потреб у відповідній військовій формі, засобами гігієни, військовим спорядження адаптованого для жіночої анатомії. Окрім того, можемо чути кейси жінок, що знаходяться у лавах сил безпеки та оборони, що їм доводиться долати традиційні гендерні стереотипи щодо спроможності жінок належним чином виконувати свої професійні обов'язки, посідати командні посади. Такі стереотипи зберігаються в українському соціумі і на ринку праці загалом, та призводять до явища так званої «липкої підлоги» чи «скляної стелі», що своєю чергою спричинює розрив у заробітній платі чоловіків та жінок. За даними щорічного Звіту про глобальний гендерний розрив (Global Gender Gap Report) Україна в 2022 році погіршила свої показники [Режим доступу: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf], зокрема і розрив в оплаті праці чоловіків та жінок в Україні залишається актуальним.

Окрім ситуації у військовій сфері, можемо спостерігати гендерно марковані наслідки війни й в інших. Сучасні міграційні тенденції мають «жіноче обличчя», що є об'єктивним але в перспективі не однозначно оцінюваним суспільством явищем: з одного боку жінки, які опинились у вимушеній еміграції набувають все більшої незалежності та самостійності у прийнятті рішень щодо облаштування власного побуту, побуту своїх дітей та родичів, приймають рішення щодо своєї професійної діяльності, організують волонтерську підтримку військовим, а от чи будуть ці зусилля та набута незалежність адекватно сприйнятими у власних родинах в майбутньому, питання. Наразі відбувається певна романтизація та звеличення образу чоловіка-воїна, наслідком цього, цілком ймовірно, може стати патріархалізація суспільства, прагнення повернутися до традиційного розподілу ролей в суспільстві. Вже зараз можемо почути висловлювання чоловіків стосовно того, що жінкам легше, вони не підлягають обов'язковій мобілізації, мають можливість перетинати кордон і це сигнал того, що потрібне навантаження, яке відчувають жінки обезцінюється, лишається знов непоміченим. Ще одним наслідком вимушеної жіночої міграції є втрата жінками попереднього професійного статусу, як наслідок

можемо прогнозувати подальший розрив у заробітній платі, поглиблення явищ «липкої підлоги», «скляної стелі». А разом із цим погіршення ситуації із домашнім насильством, сексуальними злочинами, які й наразі є одними із найжахливіших наслідків війни, що мають гендерне забарвлення.

Як окрему проблему варто визначити неможливість ЛГБТ-пар користуватись тими соціальними гарантіями, які передбачені законодавством щодо учасників бойових дій та їхніх родин. В Україні традиційно оминалась тема прав таких людей саме як сімейних пар, наразі війна змусила суспільство, державу вголос принаймні обговорювати існування такої дискримінаційної ситуації.

Також звернемо увагу на ще один можливий наслідок війни, що матиме гендерне забарвлення. В українському соціумі, за результатами соціологічних досліджень, однією із характеристик, що має бути притаманна «справжній», «ідеальній» жінці – є зовнішня привабливість, уявімо яка кількість жінок військових опиниться у ситуації необхідності прийняття себе отримавши фізичні каліцтва, втрату кінцівок, пошкодження шкіряного покриву тощо. Щодо чоловіків, то скоріше за все, соціум буде сприймати певні фізичні особливості, як прояви «справжнього» чоловіка, що перебував на війні та є героєм, то щодо жінок не маю такої впевненості, надто вкоріненим у нашу свідомість є стереотип щодо зовнішньої привабливості жінок, як обов'язкової жіночої характеристики. Внаслідок цього самим жінкам буде важче пройти всі етапи фізичної та психологічної реабілітації та відчувати себе «повноцінними». А до того ж є пересторога щодо звинувачення самих жінок у тому, що добровільно ризикнули життям, здоров'ям, покинули родини, дітей та обрали інші пріоритети.

Тут ми окреслили лише деякі із можливих наслідків війни, які мають та потенційно матимуть гендерне забарвлення. Звісно можливий й інший сценарій, коли війна призведе до подальшої демократизації та розвитку гендерно недискримінаційного суспільства, яке успішно долає гендерні стереотипи та прояви патріархатного порядку. Задля цього надважливою є кооперація зусиль державних органів влади, ефективна реалізація заходів гендерної політики, співпраця науковців, громадських феміністичних організацій та лідерів думок.

Література

1. Global Gender Gap Report 2022. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf.
2. Гендерні ролі та стереотипи. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_gender_032021_fin.pdf.

Шевченко С. Л.
*к.с.н., ст. наук. співробітниця
Інституту соціології НАН України*

ОЧІКУВАННЯ ВІД СОЦІОЛОГІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Екстремальна ситуація, в якій опинилося українське суспільство після широкомасштабного вторгнення, становить серйозний виклик для соціологічної науки.

Драматичні зміни суспільного устрою вимагають наукового осмислення, і соціологія не може залишатися осторонь цих процесів, маючи стати точним та неупередженим інструментом отримання наукового знання про зміни у суспільних відносинах. Можливо, по закінченню війни Україна стане найпривабливішим місцем для проведення соціальних досліджень, а поки що українські вчені залишаються сам на сам із суспільством в екстремальній ситуації, будучи частиною цього суспільства та переживаючи усі складнощі воєнного часу, і головне – не будучи сторонніми та неупередженими спостерігачами. Українські вчені, які опинилися в інших країнах, не стикаючись безпосередньо із загрозами для життя, повітряними тривогами, відключеннями світла та іншими проблемами викликами війни, все рівно навряд чи є сторонніми спостерігачами, при цьому безпосередньо спостерігати вони можуть хіба що таких самих воєнних біженців, а розуміння українського суспільства стає все більш складним в силу не-включеності в повсякденні практики останнього. Загалом видається, що перебування в ситуації війни для соціологів є більшим викликом, ніж для вчених в галузі точних наук, де можливо зануритися в об'єкт дослідження та вивчати його так само, як і в мирні часи. Соціологу (який є всього лише людиною зі своїми вразливими сторонами, які стають ще більш вразливими в ситуації війни) складніше відсторонитися від течії суспільних процесів, яка є більш бурхливими та, відповідно, захоплює набагато сильніше.

Виклики воєнного часу є каталізатором не тільки чеснот, а й протилежних людських якостей. І мірою зростання надводної частини айсберга із соціально схвалюваних активностей та переконань, які здебільшого потрапляють в опитувальники кількісних досліджень (волонтерство, гуманітарна допомога, донати на армію, віра в ЗСУ, патріотизм тощо), зростає і невидима його частина. В цій частині, крім втоми, стресу, економічних втрат (які теж більш менш вимірюються) – є сімейні трагедії, ПТСР, зловживання службовим становищем, підробка документів, ухиляння від повісток, зневіра, готов-

ність до територіальних поступок, посилення саморуйнівної поведінки та багато іншого). Припустимо, що у соціолога чи групи соціологів є психічна стійкість, науковий інтерес та фінансові можливості (що вже само по собі досить рідкісна комбінація) для вивчення цих темних сторін воєнного суспільства. Чи зможуть бути оприлюднені результати таких досліджень без ризику звинувачень у руйнуванні суспільної солідарності, яка, безумовно, є конче потрібною? Стійкість соціуму та його окремих представників не нескінченна, і неприваблива правда про темні сторони соціального життя може схилити до зневіри і відчаю найбільш вразливі верстви.

З іншого боку, дані масових опитувань, які потрапляють у суспільний інформаційний простір, хоча й заряджають оптимізмом щодо стійкості суспільства та впевненості з щасливому майбутньому (і тут маємо небачені до повномасштабної війни показники), але іноді викликають сумніви в аспекті репрезентативності. До 24.02.2022 українська соціологічна спільнота була свідомо того, що дані про генеральну сукупність не оновлювалися з перепису 2001 р., і помилок не можна уникнути, втім, вивчення суспільства як академічними, так і комерційними соціологічними центрами було здебільшого успішним. Під час великої війни бачимо панування телефонних опитувань (із респонс рейтом, який дуже рідко оприлюднюється), а також онлайн-панелей, де, в силу специфіки цих методів, результати зміщуються в бік більш благополучних та оптимістично налаштованих верств населення. Навіть рідкісні F2F-опитування, проведені на статистичних даних станом на початок 2022 р., не додають ясності, адже внутрішня та зовнішня міграція має безпрецедентний масштаб, і враховується при формуванні вибіркової сукупності тільки частково, бо відкритої адекватної статистики по міграції досі не існує.

Іншою проблемою масових досліджень є їхня поверховість (без якої, однак, не було б масовості). Наприклад, є багато окремих емпіричних досліджень щодо проблем та потреб українських біженців, проведених на замовлення міжнародних організацій, урядових структур, НУО і т.д. Кількісні дослідження, особливо лонгітюдні, добре показують динаміку змін у великих соціальних групах, але можуть не вловити певні мікротенденції, пов'язані із мотивацією людей. Наприклад, кількісні дослідження біженців вивчають в тому числі бар'єри та драйвери повернення в Україну, але в переліку альтернатив часто немає варіанту, який описує особливості сімейних відносин, в той час як для деяких жінок вимушене біженство стало можливістю позбавитися від домашнього насильства та аб'юзу, а для деяких – чоловік, що залишився один, «без нагляду», є вагомим драйвером повернення, адже він

може «дістатися» якійсь іншій жінці. Таких латентних факторів, насправді, є чимало, і ці «вислизаючі» теми можуть бути схоплені за допомогою якісних методів. Вочевидь, якісні методика мають свої обмеження, пов'язані із репрезентативністю, але, водночас, саме тут є шанс вловити менш очевидні тенденції та зрозуміти суспільні процеси більш повно.

Не виключено, втім, що вимушена академічна мобільність сприятиме пришвидшеній інтеграції українських соціологів до міжнародної наукової спільноти та дозволить включити дослідження українського суспільства до порядку денного світової соціології. Безперечно, глибоких досліджень та, мабуть, об'єднання зусиль багатьох вчених потребує і досвід життя в умовах екзистенційної небезпеки, і досвід міграції та адаптації, і феномен розділених сімей, і процес виходу суспільства та окремих груп з травми, і формування національної ідентичності, і процеси інтеграції населення тимчасово окупованих територій, і розколи в повоєнному суспільстві, і багато іншого. Тож, зберігаємо стійкість та працюємо на спільну перемогу.

Майструк Н. О.

*к.с.н., доц., наук. співробітниця
Інституту соціології НАН України*

КОНФЛІКТИ, ВІЙНИ ТА МИР У КЛАСИЧНУ ТА СУЧАСНУ ДОБУ

Е. Гіденс визначав глобалізацію як інтенсифікацію розповсюдження по всьому світу соціальних відносин, які пов'язують віддалені місцевості таким чином, що місцеві події формуються явищами, що знаходиться дуже далеко від них, та навпаки. Війна в Україні в цьому аспекті є водночас і локальною, і глобальною подією, має як глобальні, так і локальні наслідки, що актуалізує необхідність сучасних досліджень з проблематики війни та миру представників різних парадигмальних напрямів.

Дослідженню проблем війни та миру присвячено багато праць вчених-суспільствознавців різних періодів – Н. Макіавеллі, Г. В. Ф. Гегеля, Ф. Енгельса, К. фон Клаузевіца та ін. [2]; соціологів як класичного періоду – О. Конта, Г. Спенсера, Е. Дюркгайма, Г. Зіммеля, так і сучасних – Р. Дарендорфа, П. Сорокіна, К. Поппера, Р. Арона, Е. Гіденса, У. Бека та ін. Феномен війни, його особливості, різні інтерпретації, вплив війни на суспільство знаходився у центрі уваги соціологів з самого початку її інституціоналізації як самостійної науки. Зокрема, представники системних теорій (О. Конт, Г. Спенсер,

К. Маркс та ін.) феномен війни розглядали як субсистему, або інститут, що виникає разом із суспільством та розвивається разом з ним. Значний внесок у розуміння особливостей суспільних трансформацій у добу глобалізації, виникнення кризових явищ, суперечностей у сучасних суспільствах внесли Е. Гіденс, Ю. Габермас, У. Бек та ін. [1]. Глобальні та локальні наслідки війни в Україні знаходяться в центрі уваги таких українських соціологів, як Є. Головаха, С. Дембіцький, С. Макеєв, В. Степаненко та ін.

Сподівання людства на те, що завдяки багатовіковим зусиллям представників різних наукових напрямів, інституцій по упередженню насильства, озброєних протистоянь, конфліктологічному навчанню тощо, війни відійдуть у минуле, виявилися марними. Монстр війни у сьогоднішній неподоланий, він тільки змінив облік. Ведуться нові війни, що додають чергових злочинів до здійснених раніше, які не стали від цього менш жахливими. Зберігає свою актуальність класичне визначення війни як досягнення політичних цілей за допомогою інших засобів. Мир постає як мета ведення збройних дій, аби змусити переможеного прийняти умови, бажані для переможця. Стан миру є наслідком досягнутої після війни угоди і означає відсутність війни [3, с. 114]. Тобто, війни Першого Модерну мали початок та кінець, межі в яких вона допускалася, політичні цілі, мирні перемовини, що мають на меті закінчення кровопролиття та війни.

Якщо у минулому війни між державами закінчувалися перемогою однієї із сторін, то у війн нового типу немає часових та просторових меж. На зміну принципу «або-або» приходять принцип «і-і», що означає одночасність і війни і миру; участь як військових, так і поліцейських; загибель як військових, так і цивільних громадян. Таким чином, постнаціональна війна набуває транснаціональних ознак, а саме відбувається розмивання чітко зафіксованих раніше таких антиподів, як війна і мир; військові і громадянське суспільство; друг і ворог; армія і поліція. Якщо класичні війни Першого Модерну спиралися на монополію держави на застосування насильства, то зараз відбулася його «приватизація» окремими суб'єктами, а війна стала безмежною; постнаціональні війни відбуваються разом із старими міждержавними конфліктами.

Урізноманітнення форм класичних і посткласичних воєн супроводжується і зростанням та загостренням суперечностей на всіх рівнях функціонування глобального соціуму. Підґрунтя національно-транснаціональних конфліктів сучасності наступні [4;5]: 1. Відносини між капіталом та державою: боротьба за сфери впливу на глобальному ринку та владу між глобальними гравцями та національними державами з використанням різних методів, у тому числі загрозу уходу з глобального ринку, спонукання до «самостійного

видозмінення» держав за допомогою засобів глобальної «субполітики грошових потоків» тощо. 2. Відносини між працею та капіталом: капітал сьогодні транснаціональний, а групи зайнятості спираються на національну систему забезпечення та національні профспілки. 3. Відносини типу держава-держава: держави-лідери глобалізації, вибудовуючи свою політику на глобальному рівні, зберігають своє право на інтервенцію, діючи в супротив країнам, які відстоюють засади національно-міжнародного порядку за національно-державним принципом. 4. Відносини між національно та територіально визначеними державними акторами та транснаціональними організаціями. 5. Транснаціональність та транслокальність життєвих форм, які зустрічають супротив з боку держав та суспільств, що усвідомлюють себе єдиною нацією. Чинниками конфліктогенності транснаціональних форм є створення життєвих практик, що знаходяться у зонах, що межують між легальністю та нелегітимністю (наприклад, різні прояви нелояльності, акти спротиву, суперечки, кримінальна діяльність тощо). 6. Недооцінка культурної своєрідності транснаціональних форм життя.

Внаслідок суспільних трансформації сучасності, дії суперечливих тенденцій глобалізації; боротьби за сфери впливу та перерозподіл дефіцитних ресурсів між найпотужнішими глобальними гравцями; зростання ризикогенності глобального соціуму; напластування конфліктів Першого та Другого Модернів тощо, Україна перманентно тривалий час знаходилася на перехресті дій різних конфліктних ліній. Як зазначає Е. Головаха, українці опинилися у перехідних умовах, з різними вкрапленнями інституціональних систем. Щось залишилось з радянських часів, щось – з далекого традиційного минулого, а щось приходить з Європи. І все це перемішується, створює дуже невизначену ситуацію. І в цих умовах підвищується рівень недовіри до оточуючих. Така ситуація була характерна для західних суспільств на початку ХХ ст. І тільки у другій половині ХХ ст. вони побудували нову систему відносин, де все будується переважно на довірі. Європа після війни до своїх цінностей йшла 40 років. Ціннісні зміни взагалі не можуть статися швидко, на відміну від установок та настроїв, але останні – це передумова зміни цінностей [6]. Результати опитування, проведеного КМІС «Думки і погляди українців щодо відносин України із Заходом» (телефонні опитування, проведені 14-22 лютого 2023 року і 22 лютого-6 березня 2023 року) засвідчують зростання підтримки українцями підтримки вступу до ЄС, а російське вторгнення в Україну, сприяло їй в збільшенню в традиційно більш орієнтованих на Схід регіонах. Станом на січень 2022 року 92% українців бажають, щоб Україна стала членом ЄС, у регіональному зрізі по Україні

цей показник становить 88-94% (зокрема, на Сході 88% респондентів підтримують членство в ЄС). Водночас 81% українців вважають, що нинішні досвід війни і відсіч агресії – це виграш і для України і для Заходу [8]. Війна в Україні, згідно результатам соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України «Українське суспільство» сприяла зростанню консолідації українського суспільства, оптимістичних суспільних настроїв, довіри до економічних, політичних інститутів, держави в цілому, а також готовності українців терпіти матеріальні труднощі, що пов'язані з війною [7]. Соціологічний моніторинг як «барометр» суспільних змін, тенденцій має велике значення для суспільства у відносно стабільні періоди його функціонування, проте у часи війни його значення значно зростає. Не можна не погодитися з думкою Е. Головахи про те, що в умовах миру щорічний моніторинг – це нормально, в умовах війни треба мати щомісячний моніторинг установок населення, настроїв, оцінок, стану фізичного і психологічного здоров'я, міграції, соціальних травм.

Література

1. Maistruk N. Transnationalization and Transformation of Social Institutions in the Context of Globalization and War in Ukraine. DEVELOPMENT TRENDS IN SOCIAL SCIENCE IN THE ERA OF DIGITALIZATION. P.220-235. DOI:<https://doi.org/10.30525/978-9934-26-292-0-10>
2. Требін М. П. Соціологія війни: український контекст. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2015. № 1148. С. 30-34.
3. Яворська Г. М. Війна і мир у сучасних парадигмах без пекових досліджень. Стратегічніпріоритети. 2019. №1(49). С.110-116.
4. Beck U. The Cosmopolitan Perspective. Sociology for the Second Age of Modernity. British Journal of Sociology. 2000. 51. P. 79-106.
5. Beck U. Power in a Global Age. Cambridge: Polity, 2005.
6. Головаха Є. Оптимісти і циніки. Українці часів війни в дзеркалі соціології. Київ, 2023. URL: <https://pravda.com.ua/articles/2023/03/9/7392553/> (9.03.2023).
7. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство». Громадська думка в Україні після 10 місяців війни. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/news/gromadska-dumka-v-ukraini-pislya-10-misyaciv-vijni>
8. Думки і погляди українців щодо відносин України із Заходом. Результати телефонних опитувань, проведених 14-22 о лютого 2023 року і 22 лютого – 6 березня 2023 року. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=1203&page=1>

Ташченко А. Ю.

*к.с.н., асист. кафедри соціальних структур та соціальних відносин
факультету соціології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ВСІ МИ ЯК ДІТИ? ВІЗУАЛЬНІ ТА МУЛЬТИМОДАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ ВОЄННОГО І МИРНОГО ЧАСУ

За рік повномасштабної війни з'явилося багато виставок та публікацій воєнного образотворчого мистецтва різних жанрів і різної міри публічності [1; 2; 4; 8; 9; 14; 19], й осмислення візуальних, текстових і мультимодальних потоків даних від різних джерел та посередників не відстає [5; 15; 16; 17; 18]. Особливо мою увагу привернув один приклад дитячої творчості (див. табл. 1).

Таблиця 1

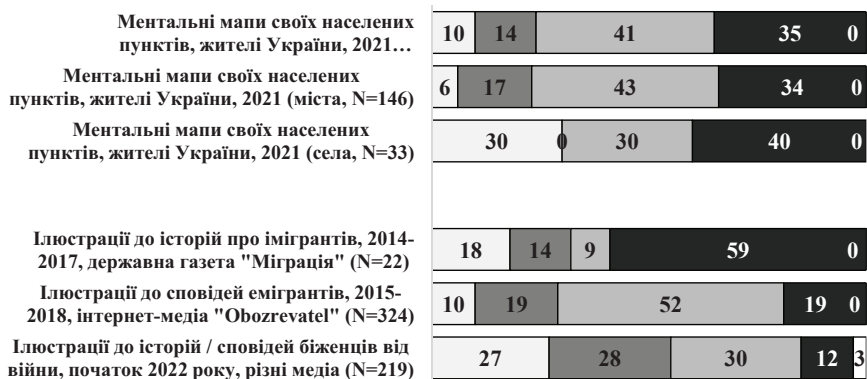
Діти малюють війну та майбутнє після війни (проект студії AzaNiziMaza [9])

<p>Війна: модерністські цінності (далі «МЦ») – адміністративні / символічні / солідні будівлі, акцент на них як таких</p>	<p>Після війни: традиційні (далі «ТЦ») та постмодерністські (далі «ПЦ») цінності – родина / сусіди / друзі та природа</p>

Оскільки офіційно актуалізовані обговорення «візуальної політики людини» [13] і «цінностей під час війни» [7], що означає існування цінностей під час її відсутності (і відповідних цим видам цінностей мультимодальних даних), я запитала: а чи зберегли ми чутливість до різниці ціннісних контекстів

воєнного і мирного часу будучи в інакших віці, статусах, середовищах тощо, і чи прагнуть її зробити видимою?

Методика: якісний візуальний контент-аналіз декількох масивів, уже відпрацьований [18] і доповнений навчально-практичними та науковими дискусіями. Я переглянула і доповнила дані, отримані власноруч та з допомогою колег і студентів (ДЯКУЮ їм).

□ Традиційні ■ Модерністські □ Постмодерністські ■ Змішані □ Без категорій

Рис. 1. Візуалізовані цінності на ментальних мапах та у медіа, % (без дублікатів, 1 декодер)

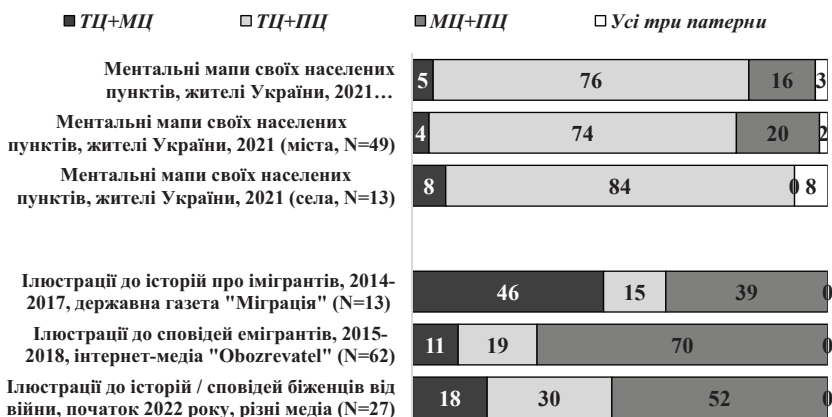

Рис. 2. Змішані візуалізовані цінності на ментальних мапах та у медіа, % (без дублікатів, 1 декодер)

Результати та висновки. По-перше, люди різного віку у 2021 р. бачили природу і базові потреби значимішими, ніж штучне і символічне, а медіа і до, і після 24.02.2022 частіше полюбляли візуалізації матеріального добробуту і статусності (див. рис. 1-2).

По-друге, глобальні медіа мали загалом однакову візуальну політику щодо поточної війни – сконцентровану навколо матеріальної та статусної компонент, а також персоніфікації війни, що можна порівняти з технологією персоніфікації брендів [10] (див. рис. 3).

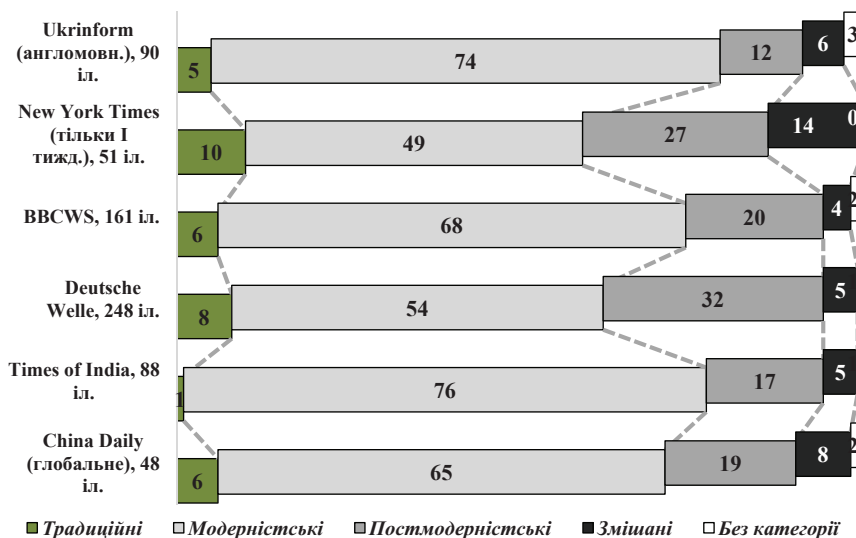

Рис. 3. Візуалізовані цінності у воєнних новинах глобальних медіа, перші 3 тижні війни, % (без дублікатів, 1 декодер)

По-третє, на прикладі ілюстрацій відносно мирного часу зрозуміло, що ціннісні контексти мають різну проблематичність у плані ідентифікації домінанти (див. табл. 2 з найменш проблематичними і табл. 3 з найбільш проблематичними візуальними даними).

По-четверте, існують повторювані індивідуальні складнощі в ідентифікації ціннісних контекстів (див. рис. 4 і табл. 4), пов'язані із відмінностями інтуїції, експериментальним розглядом зображень без текстового супроводу, асоціаціями з певними стилями життя і, отже, проведення дозвілля тощо.

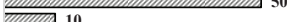

Таблиця 2

Візуалізовані цінності з чіткими домінантами, % (фото з вільних джерел [3])

	<p>Традиційні 100</p> <p>Модерністські 0</p> <p>Постмодерністські 0</p> <p>Без відповіді / категорії 0</p>
	<p>Традиційні 90</p> <p>Модерністські 10</p> <p>Постмодерністські 0</p> <p>Без відповіді / категорії 0</p>
	<p>Традиційні 82</p> <p>Модерністські 18</p> <p>Постмодерністські 0</p> <p>Без відповіді / категорії 0</p>
	<p>Традиційні 11</p> <p>Модерністські 11</p> <p>Постмодерністські 78</p> <p>Без відповіді / категорії 0</p>
	<p>Традиційні 78</p> <p>Модерністські 0</p> <p>Постмодерністські 0</p> <p>Без відповіді / категорії 22</p>
	<p>Традиційні 0</p> <p>Модерністські 22</p> <p>Постмодерністські 0</p> <p>Без відповіді / категорії 78</p>
	<p>Традиційні 10</p> <p>Модерністські 20</p> <p>Постмодерністські 70</p> <p>Без відповіді / категорії 0</p>
	<p>Традиційні 10</p> <p>Модерністські 30</p> <p>Постмодерністські 60</p> <p>Без відповіді / категорії 0</p>
	<p>Традиційні 60</p> <p>Модерністські 0</p> <p>Постмодерністські 10</p> <p>Без відповіді / категорії 30</p>
	<p>Традиційні 0</p> <p>Модерністські 60</p> <p>Постмодерністські 40</p> <p>Без відповіді / категорії 0</p>

Таблиця 3

Візуалізовані цінності без чітких домінант, % (фото з вільних джерел [3])

	<p>Традиційні 59</p> <p>Модерністські 33</p> <p>Постмодерністські 8</p> <p>Без відповіді / категорії 0</p>
	<p>Традиційні 56</p> <p>Модерністські 0</p> <p>Постмодерністські 11</p> <p>Без відповіді / категорії 33</p>
	<p>Традиційні 45</p> <p>Модерністські 55</p> <p>Постмодерністські 0</p> <p>Без відповіді / категорії 0</p>
	<p>Традиційні 55</p> <p>Модерністські 0</p> <p>Постмодерністські 0</p> <p>Без відповіді / категорії 45</p>
	<p>Традиційні 40</p> <p>Модерністські 50</p> <p>Постмодерністські 10</p> <p>Без відповіді / категорії 0</p>
	<p>Традиційні 50</p> <p>Модерністські 40</p> <p>Постмодерністські 0</p> <p>Без відповіді / категорії 10</p>
	<p>Традиційні 30</p> <p>Модерністські 20</p> <p>Постмодерністські 50</p> <p>Без відповіді / категорії 0</p>
	<p>Традиційні 10</p> <p>Модерністські 30</p> <p>Постмодерністські 50</p> <p>Без відповіді / категорії 10</p>
	<p>Традиційні 40</p> <p>Модерністські 10</p> <p>Постмодерністські 40</p> <p>Без відповіді / категорії 10</p>
	<p>Традиційні 30</p> <p>Модерністські 30</p> <p>Постмодерністські 30</p> <p>Без відповіді / категорії 10</p>

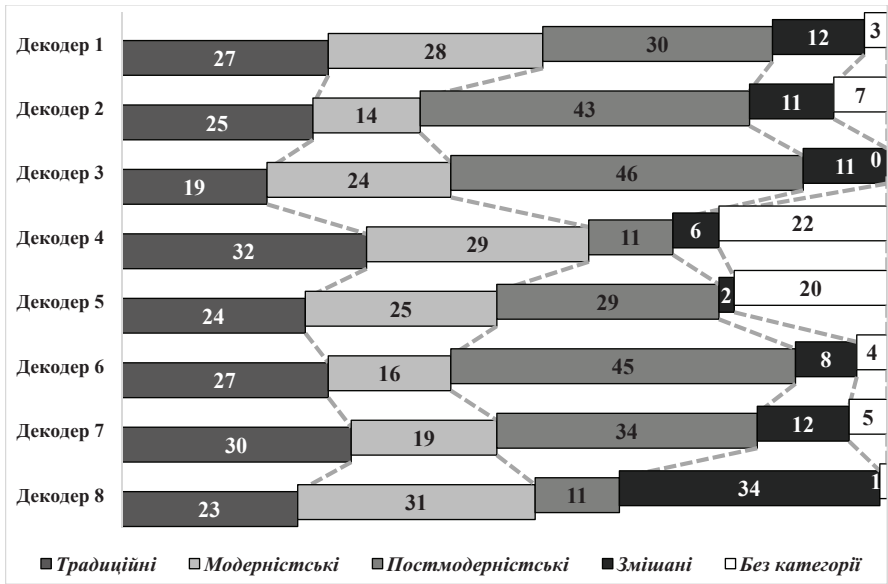

Рис. 4. Візуалізовані цінності у воєнних історіях і сповідях біженців, %
(додано до [18])

Таблиця 4

Деякі приклади виявлених «no text»-проблем із дискусій щодо масивів
віз. даних

<p>Масив–2022 (див. [18]): сестри (ТЦ) сприйняті як подруги (ПЦ)</p>	<p>Масив–2022 (див. [18]): випадкові знайомі (ПЦ) сприйняті як родина (ТЦ)</p>	<p>Масив 2015-2018 (з [6]): їжа + природа (ТЦ + ПЦ) сприйняті як розкіш (МЦ)</p>

Здається, що візуальна політика важливіша, коли стосується звітної інфографіки [11; 12], а конвенції щодо візуалізації цінностей ще очікують виявлення.

Література

1. Алексеева Т. Намалюю те, що думаю: як українці виражають свою позицію у плакатах. *Видавництво ArtHuss*. URL: <https://arthuss.com.ua/books-blog/yak-ukrayintsi-vyrazhayut-svoypozytsiyu-u-plakatakh-2> (дата звернення: 24.12.2022).
2. Вздутьська В., Луцшевська О. Листи на війну. Діти пишуть солдатам / пер. О. Луцшевська. Київ : Заліз. тато, 2022. 24 с.
3. Долі мігрантів. *Інформаційно-аналітична щомісячна газета Міграція*. URL: <http://migraciya.com.ua/news/destiny-immigrants/> (дата звернення: 24.12.2022).
4. Лоскот О. Діти проти війни: малюнки від маленьких українців, що розчулять кожного. *ICTV*. URL: <https://ranok.ictv.ua/ua/2022/03/07/diti-proti-vijni-malyunki-vid-malenkih-ukrayintsiv-shho-rozchulyat-kozhnogo/> (дата звернення: 24.12.2022).
5. Макарук Л. Візуальна мова війни в Україні очима іноземних карикатуристів, 2022. *YouTube*. URL: <https://youtube.com/watch?v=-jwFPUX4rmg> (дата звернення: 24.12.2022).
6. Новини на Обозревателе. *OBOZREVATEL*. URL: <https://www.obozrevatel.com/> (дата звернення: 24.12.2022).
7. Сміян Н. Цінності під час війни. Під таким лейтмотивом в Києві відбувся шостий Український жіночий конгрес. *Голос України – газета Верховної Ради України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/366417> (дата звернення: 24.12.2022).
8. Тищенко М. Зеленська про зйомку для Vogue: зараз кожна українка - обличчя й обкладинка нашої країни. *КП в Україні*. URL: <https://kp.ua/ua/politics/a653489-zelenska-pro-zjomku-dlja-vogue-zaraz-kozhna-ukrajinka-oblichchja-j-obkladinka-nashoji-krajini> (дата звернення: 24.12.2022).
9. Черничко А. Дитяча творчість під час війни: Як живе художня студія Aza Nizi Маза в Харкові. *Bird In Flight*. URL: <https://birdinflight.com/plitka-uk/20220404-aza-nizi-maza.html> (дата звернення: 24.12.2022).
10. Янько А. Маркетингова стратегія: креативні підходи. *YouScan*. URL: <https://youscan.io/ua/blog/marketing-strategy/> (дата звернення: 23.02.2023).
11. Allen W. L. The conventions and politics of migration data visualizations. *New media & society*. 2021. URL: <https://doi.org/10.1177/14614448211019300> (date of access: 24.12.2022).
12. Allen W. L., Bandola-Gill J., Grek S. Next slide please: the politics of visualization during COVID-19 press briefings. *Journal of european public policy*. 2023. С. 1–27.

URL: <https://doi.org/10.1080/13501763.2022.2160784> (дата звернення: 23.02.2023).

13. Chouliaraki L., Orwicz M., Greeley R. Special Issue: the visual politics of the human. *Visual communication*. 2019. Vol. 18, no. 3. P. 301–309. URL: <https://doi.org/10.1177/1470357219846405> (date of access: 24.12.2022).
14. Debbie Howard. LinkedIn. URL: <https://www.linkedin.com/in/debbie-howard-48b37348/>.
15. Maksymenko O., Marchuk N., Zemliana T. Teaching and learning in the first days and weeks of the war between Russia and Ukraine: A presentation at the TASA Social Sciences Week 2022. *Sociology: theory, methods, marketing*. 2022. Vol. 3. P. 210–216.
16. Połośńska-Kimunguyi E. War, Resistance and Refuge: Racism and double standards in western media coverage of Ukraine. *Media@LSE*. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/medialse/2022/05/10/war-resistance-and-refuge-racism-and-double-standards-in-western-media-coverage-of-ukraine/> (date of access: 24.12.2022).
17. Susarla A. Why Zelenskyy's 'selfie videos' are helping Ukraine win the PR war against Russia. *Media@LSE*. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/medialse/2022/03/03/why-zelenskyy-s-selfie-videos-are-helping-ukraine-win-the-pr-war-against-russia/> (date of access: 24.12.2022).
18. Tashchenko A. Something not skin-deep: visualised cultural values in the images of wartime. *Media@LSE*. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/medialse/2022/08/25/something-not-skin-deep-visualised-cultural-values-in-the-images-of-wartime/> (date of access: 24.12.2022).
19. Vasilyeva N. You're a Cossack now, Ukrainians tell Boris Johnson and his 'freedom-loving hair'. *The Telegraph*. URL: <https://telegraph.co.uk/news/2022/06/08/boris-johnson-freedom-loving-hair-win-honorary-cossack-title/> (date of access: 24.12.2022).

Пришва Р. В.

аспірант Інституту соціології НАН України

ДОСВІД МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ 1918–1939 РР. ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТЬОГО ПІСЛЯВОЄННОГО ПОРЯДКУ В СХІДНІЙ ЄВРОПІ ТА УКРАЇНІ

Російсько-українська війна стала віхою в історії Новітнього часу: за ступенем задіяних людських та матеріально-технічних ресурсів, географії ведення бойових дій, а також культурним і геополітичним контекстом вона наближається до форм військових конфліктів, які відбувалися у різних частинах Землі після завершення Першої світової війни. В цьому сенсі, перед вітчизняною

соціологією постає нагальна необхідність у осмисленні досвіду відповідних процесів сторічної давності задля визначення перспектив майбутнього післявоєнного порядку у Східній Європі, а значить і контурів майбутніх соціально-політичних процесів в Україні.

З урахуванням необхідності звертання до історії періоду міжвоєнного часу (1918–1939 рр.), соціальний дослідник має задіяти методологічний інструментарій історичної соціології. Місія останньої, як точно зауважив американський науковець Річард Лахман, полягає у тому, аби за рахунок проведення соціологічного аналізу історичних змін зрозуміти наш сучасний світ та масштаби й наслідки сьогodenних трансформацій [2, С. 4]. В свою чергу головним інструментом такого типу досліджень є компаративний метод, базований на порівнянні сучасних трендів в житті певного соціуму із схожими трендами, що мали місце в історії інших суспільств. Це дозволяє виокремити певні спільні риси відповідних трендів, зрозуміти їхні потенціальні лінії розвитку та спрогнозувати ризики чи переваги їх утвердження у конкретному сучасному соціумі. Таким чином, синтез історичного та соціологічного знання стає необхідною передумовою для вивчення комплексу питань дотичних до дискурсу соціально-політичних порядків.

Положення сучасної України дозволяє висунути припущення про те, що вона переживає і буде переживати процеси, які були характерні для суспільств міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). В цьому сенсі для вітчизняних дослідників особливої цінності набуває досвід Польської та Веймарської республік. Схожість соціально-політичних процесів у сучасній Україні та відновленої Польщі полягає у наступному: суспільства обох країн опинилися перед дійсністю лихоліть тривалих воєн; внаслідок бойових дій на значних територіях двох держав відбулася руйнація об'єктів інфраструктури та приватних господарств; широкі верстви і польського, і українського національно-демократичних суспільств з інтервалом у століття консолідовано, при підтримці коаліції провідних західних країн, виступили проти одного і того самого ворога – *homo soveticus*, що був і залишається носієм тоталітаризму; усередині польського та українського соціумів через комплекс соціальних, економічних та політичних факторів розвинулися передумови для посилення загального соціального невдоволення.

Це дозволяє сформулювати першу гіпотезу: викликом для соціально-політичного порядку післявоєнної України буде намагання Росії розкласти її зсередини за рахунок використання різноманітних груп населення, що постраждали внаслідок війни. Аналогічним займалися керівництво більшовиків після підписання Ризького мирного договору із Польщею (1921 р.) – архівні мате-

ріали доводять, що станом на 1923 р. радянська влада поставила своєю стратегічною метою використання у власних опортуністичних цілях українського національного руху в Польщі (Холмщина та Підляшшя) і Румунії (Буковина та Бессарабія) для послаблення цих держав, які, як відомо, були важливими складовими «санітарного кордону» із більшовицьким режимом [4].

Якщо говорити про історію Веймарської республіки, то схожість становища в ній із станом речей в Україні проходить по наступним лініям: завершення війни уможливило появу у двох демократичних країнах згуртованих груп професійних військових, об'єднаних корпоративним духом та бажанням створити умови для процвітання власної країни. Як демонструє німецькій досвід 1918-1920 рр. такі групи не тільки здатні забезпечувати правопорядок під час періодів соціально-політичної нестабільності (фрайкор), але і на фоні нездатності державних діячів забезпечити економічну та політичну стабільність можуть створювати окремі воєнізовані організації (як приклад – «Сталевий шолом») задля організації державних переворотів (Каппський заколот 1920 р.) та інших збройних виступів із відповідними наслідками для стабільності держави [2, С. 140].

Таким чином, резюмуючи все вищенаведене, можна сказати, що існують як і зовнішні, так і внутрішні загрози для повоєнного соціально-політичного порядку в Україні, причому в розвитку внутрішньої нестабільності найбільш зацікавлені саме зовнішні сили, зокрема Росія. При роз'єднанні українського суспільства, особливо в умовах можливих майбутніх економічних та політичних криз, РФ буде значно легше розпочати новий цикл війни з Україною.

В цьому сенсі соціологічне та політологічне осмислення історії міжвоєнного періоду (1918-1939 рр.) дозволяє розробити ефективні стратегії запобігання розгортанню таких вкрай деструктивних для України сценаріїв. Наприклад, ініціативи Юзефа Пілсудського по створенню антибільшовицької «малої Антанти» у складі новоутворених Балтійських держав, Польської та Чехословацької Республік, а також Румунського Королівства нині можуть бути використані українськими політичними діячами як основна державна стратегія України [3]. Напроти, методи, якими користалися державці Веймарської республіки для підтримки балансу сил між різними соціальними та політичними групами у їх країні, становлять прямий інтерес для українських урядовців, чий зусилля концентруються на охороні правопорядку.

Література

1. Grant Thomas D. Stormtroopers and crisis in the Nazi movement activism, ideology and dissolution. London; New York: Routledge, 2004. 208 p.

2. Lachmann R. What Is Historical Sociology? Cambridge: Polity Press, 2013. 160 p.
3. ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 601. Арк. 16.
4. ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 615. Арк. 46-47.

Погорілов А. А.

*студент спеціальності "Історія та археологія"
Львівського національного університету імені Івана Франка*

МИР ТА ПЕРЕМОГА В УЯВЛЕННЯХ УКРАЇНЦІВ

Не всі війни закінчуються однозначною перемогою чи поразкою. Після Другої світової багато воєн закінчувалися з дуже невизначеними результатами, які дозволяли висловлювати десятки інтерпретацій на тему, хто переміг, а хто програв. Поширені приклади – це заморожені або напівзаморожені воєнні конфлікти без договорів про мир чи навіть перемир'я, коли лінія фронту перетворюється на квазістабільну лінію, яка може існувати у такому стані десятиріччями. Тому вкрай важливо сьогодні *окреслити сучасне бачення українцями миру і перемоги у російсько-українській війні*. Перемога також включає аналіз змін сприйняття української влади та рівня довіри до неї. Ключовими моментами для реалізації сценарію перемоги є визначення поняття миру різними верствами українського населення (у тому числі різними віковими групами, людьми різних соціальних статусів та місць проживання). Чого українці хочуть від перемоги? Ідеальний мир для України – це такий результат війни, який дає Україні *реальні довготривалі гарантії ненападу на неї у найближчі десятиріччя*. Як цього досягти у майбутньому: це ключове питання, в першу чергу, для українського суспільства. Сьогодні важливо наголошувати на тому, що перемога України – це не лише перемога України у боротьбі з російською агресією, а ця перемога – це про відновлення світового порядку. Щоб зрозуміти, що є перемогою для України, можемо звернутися до класичного визначення перемоги, яке дав один із провідних стратегів ХХ ст. Безіл Генрі Ліддел Гарт: перемога – це мир, кращий за попередній, хай навіть лише з вашої точки зору. Відновлення територіальної цілісності України – це мир, *не кращий за попередній, бо це мир такий самий, як попередній*. Залишається росія з її агресивними імперськими характеристиками. Мир, кращий за попередній, – це коли росія *ніколи більше не загрожуватиме Україні*. Поки, на жаль, немає спільного розуміння, як має виглядати світ після війни, а отже тому, російсько-українська війна ще триває і не може завершитися.

У полі зору соціологів опинилось питання змісту понять миру та перемоги в громадській думці українського суспільства. Євген Головаха стверджує, що досі для українців не є зрозумілим, що саме вважати перемогою. Однак 90% опитаних впевнені у перемозі України. Розмірковуючи про те, на які втрати готове піти суспільство, аби досягнути перемоги, 69% опитаних Інститутом соціології НАН України готові терпіти теперішні й майбутні проблеми стільки, скільки буде потрібно до перемоги у війні. Для 15-20% респондентів перемогою вважається розміщення тризубу на Кремлі. У свою чергу, 50-60% опитаних вважають перемогою відновлення територіальної цілісності України до кордонів 1991 р. [1]

Стосовно визначення, як може виглядати мир, соціолог Володимир Паніотто стверджує: *«Українці не будуть погоджуватися на жодні поступки у боротьбі з Росією. Ми гадали, за рік більше людей будуть готові відмовитися від якихось територій заради миру. Цього не відбулося»* [2]. Мир сам по собі може бути різним і на різних умовах, тому для українців миром є закінчення війни на українських умовах. Українці не розглядають варіанту перемовин на російських умовах, що може привести до зупинки конфлікту, але його продовження у майбутньому. Відмова влади від діалогу з путіним не є так результатом дій влади, але результатом впливу громадської думки українського суспільства вестись на розмову з путіним. Одночасно підтримуючим фактором в українському суспільстві стало зростання рівня довіри до влади. Соціолог Олексій Антипович вважає, що така підтримка українців влади спричинена тим, що влада і українці стоять на одному – захисті держави. Захист держави став елементом не лише певних категорій людей, зокрема влади, а повністю охопив всіх. Можна стверджувати, якщо влада віддзеркалює громадську думку, то громадськість її підтримує.

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити наступні висновки:

Як і очікувалось, початок активних військових дій викликає відчуття постійного стресу майже у половини населення. З початку повномасштабного вторгнення українці перебувають у стані постійного стресу і переживають про власне майбутнє. Соціолог Сергій Дембіцький став автором тесту, за яким було зроблено висновки, що українці перебувати у стані стресу і до війни. 10% опитаних перебували у постійному стані тривоги, де жінки – частіше, а чоловіки – рідше. Після початку повномасштабного вторгнення ситуація змінилась – 40% відчувають стрес. Однак, достатньо високий рівень стресу серед українців не став фактором зниження віри в оптимістичне майбутнє. Український соціолог Євген Головаха стверджує, що три чверті українців вважають, що у майбутньому буде жити краще (результат відповіді на запитання «Що ви думаєте про майбутнє України?»). Позаминулого року результати

стверджували, що 40,5% мали песимістичну думку, що ніякого покращення не буде. З цього стає зрозуміло, що війна стала фактором об'єднання українців і зростанням віри у своє майбутнє [3].

Фіксується значне зростання кількості постраждалих внаслідок війни. Понад 25% населення стверджують про втрати у родині, серед друзів і знайомих.

Опитування вказують, що 60,2% довіряють сучасним лідерам держави, а 34,5% довіряють партіям, що є значним зростанням у порівнянні з попередніми періодами. Це пояснюється позитивною оцінкою дій влади у відвоєнуванні території України.

Цілком зрозуміло, що у суспільстві немає одностайності щодо розуміння перемоги. 90% опитаних впевнені у перемозі України, для більшості важливим є звільнення абсолютно усіх окупованих територій і вихід на кордони 1991 року. Для 15-20% українців перемога – це тризуб на Кремлі. Одночасно мир як припинення конфлікту не розглядається взагалі [4].

Відновлення територіальної незалежності як визначальної складової перемоги є ключовим моментом для визначення поняття «мир». Усі інші варіанти відкидаються.

Отож, після широкомасштабного вторгнення можемо стверджувати про процес консолідації українського суспільства і позитивні результати опитувань щодо можливих сценаріїв майбутнього України.

Література

1. Інтер'ю Рустема Халілова (Українська Правда) з Євгеном Головахою. URL: <https://pravda.com.ua/articles/2023/03/9/7392553/>
2. Втратити доходи, пережити розлуку, почуватися гірше – і залишитися щасливими. Соціолог Володимир Паніотто – про те, як українців змінив рік війни // База даних «Журнал Forbes Ukraine». 2023. URL: https://forbes.ua/lifestyle/vtratiti-dokhodi-perezhiti-rozluку-pochuvatis-girshe-i-zalishitis-shchaslivimi-sotsiolog-volodimir-paniotto-pro-te-yak-ukraintsiv-zminiv-rik-viyini-15032023-12333?fbclid=IwAR1mw2QUR15hvivfBIqG2X35EKXKDhtyO_zDRSeQR69ucyFcTorm0gdzWI
3. Те, що Зеленський лідер військового часу – безсумнівно. Чи буде він спроможний стати лідером мирних часів? – соціолог Євген Головаха. // База даних «Українська правда». 2023. URL: <https://pravda.com.ua/articles/2023/03/9/7392553/>
4. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» Громадська думка в Україні після 10 місяців. Інститут соціології НАН України, д.соц.н. С. Дембіцький. URL: <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE>

%D1%80/Downloads/Telegram%20Desktop/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D1%83,_2022_%E2%80%94_%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%20(2).pdf.

5. Гуменюк Л. Й. Соціальна конфліктологія: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 564 с.

Чорній С. В.

*студентка 2-го курсу спеціальності "Соціологія"
Львівського національного університету імені Івана Франка*

БАЛАНС СИЛ: (НЕ)ЗВИЧНІ ВИКЛИКИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Сучасний світ є складною структурою, схильною до постійних змін. Раніше створені норми урегулювання військових, економічних, інформаційних, культурних, ідеологічних та інші компонентів міжнародної взаємодії зараз є дуже хисткими, а повномасштабне вторгнення на територію України показало, що деякі форми нормалізації міжнародних конфліктів є недостатньо ефективними чи узагалі неіснуючими. Вестфальська модель світового устрою, що була створена у 1648 році, пройшла декілька етапів модифікації та видозміни і частково закріпилася в основоположних документах міжнародного права, таких як Устав ООН [1], у сучасних реаліях є нерелевантною системою на сучасній геополітичній арені [2]. Нова модель міжнародного світопорядку має вибудовуватися не лише на практиці, а й чітко та якісно описатися теоретично, аби за потреби до нових головних постулатів можна було повернутися та «порадитися» щодо реалізації нових правил життя всього світу.

Метою запропонованої статті є розгляд сутності балансу сил як явища, його сучасного стану та доцільності створення нової безпекової системи.

Баланс сил найчастіше визначають як відносно рівномірний розподіл сил на світовій арені. Деколи цей баланс може порушуватися та чинити перевагу одній із сторін. Загалом баланс сил можна описати так – це зовнішньополітична теорія, основною засадою якої є ідея закономірності розвитку відносин між державами в межах певних циклів упродовж світової історії. Головними засадами цієї теорії є: 1) стабільність, що викликана рівновагою між державами та створює можливості для підтримки раціональних міжнародних відносин; 2) війна може бути спровокована порушенням балансу між

ворогуючими державами та наданням одній з них відчуття можливості перемоги над іншою; 3) за умови виникнення держави-гегемона, баланс можна підтримувати шляхом створення коаліцій проти неї [3].

Е. Хаас виділяє наступні ознаки «балансу сил»: 1) опис існуючого розподілу сил між гравцями; 2) силова рівновага або умова рівності сил; 3) гегемонія; 4) стабільність та мир; 5) основний елемент політики; 6) універсальний історичний закон; 7) керівництво для людей, які приймають політичні і зовнішньополітичні рішення [2].

Для того, аби говорити про сучасний стан міжнародних відносин та їхнього врегулювання, варто звернутися до витоків даного явища. Сьогодні важко уявити світ без існування міжнародного права, але варто пам'ятати його витoki. Одними з таких основоположних документів є міждержавні угоди Мюнстера та Оснабрюка 1648 р. Саме вони дали поштовх до Вестфальських мирних перемовин, у результаті яких завершився один з наймасштабніших конфліктів на теренах Європи періоду Нового часу – Тридцятилітня війна [1].

Унікальність Вестфальського миру полягає в нових підходах до урегулювання визначних суспільних відносин, які здійснювалися в межах політики, повсякденного життя людей та юридичної їхньої складової (до прикладу, визнання кордонів та держави як явища «геополітичної реальності», визначення функціонування та розвитку відносин між різними релігійними конфесіями, створення інституту гарантів тощо) [1].

Однією з характерних рис Вестфальської моделі залишається європоцентризм. Система, що поширювалася спочатку на Західну та Центральну Європу, з часом «мігрувала» на Східну Європу та Північну Америку [4].

Баланс сил почав давати тріщини ще на початку XIX століття, проте вона нікуди не зникла, а навпаки – модернізувалася та стала основою для майбутніх угод. У часи Холодної війни принцип балансу сил похитнувся та спровокував дискусію щодо необхідності створення поствестфальської системи [4].

У сучасній Європі діють 3 блоки, що мали б забезпечувати баланс сил: європейський (ЄС, ОБСЄ та Рада Європи), євроатлантичний (ОБСЄ, НАТО) і євразійський (СНД, ОДБК). Визначальною характеристикою теперішньої безпекової ситуації є те, що вона впливає на весь світ, адже до перерахованих організацій дотичні держави поза географічними межами Європи [5].

Агресія росії проти України та анексія окремих територій показала, що баланс сил на території Європи порушено і доведено до критичного стану. Україна стала жертвою тривалої «позаблокової політики», яка призвела до негативних наслідків. За словами юриста-міжнародника О. Мережко, ігнорування анексії Криму та початку агресії здатне спричинити хаос у міжнародних

відносинах та початку так званої «війни всіх проти всіх». Дані події здатні спричинити загрозу сумніватися у всій системі міжнародного права [6].

Таким чином, можна говорити про те, що хитке становище теорії балансу сил з часів Холодної війни остаточно зруйнувалося у зв'язку з проблемою російської агресії на території України [6].

Якщо говорити про сучасний стан речей, то повномасштабне вторгнення росії на територію України спричинило прискорення створення нової світової системи безпеки. Водному зі своїх висловлювань Володимир Зеленський запропонував започаткувати її на основі українського державного фонду United24. Чи буде ця пропозиція реалізована зараз говорити складно, проте війна в Україні стала точкою неповернення до старих норм забезпечення міжнародної безпеки.

Український контекст безумовно вплинув на потребу у перегляді доцільності діяльності балансу сил у старому вигляді, модернізації чи створенні нових «правил поведінки» у сучасній Європі, адже вплив позарегіональних держав зобов'язує до створення нової, більш широкої безпекової системи світу.

Література

1. Шумський І. Вестфальська система як виток новомодерної системи міжнародних відносин. *Альманах міжнародного права*. Випуск 23. 2020. URL: http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v23/amp_23.pdf#page=81
2. Лепська Н. Баланс сил у геополітичному вимірі світоустрою // Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. *Гілея. Науковий вісник*. Вип. 142 (№3). Ч. 3. Політичні науки. Київ. 2019. URL: https://.researchgate.net/profile/Charles-Mcgrath-3/publication/332229711_Ukrainian_National_Identity_Taras_Shevchenko/links/5e4cb5d1458515072da89e5c/Ukrainian-National-Identity-Taras-Shevchenko.pdf#page=49
3. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник. // За науковою редакцією доктора політичних наук Хоми Н. М. Львів 2015. С. 22-23. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/%D0%A1%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%B%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BA%D0%B0_-%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf
4. Паламарчук Ю., Мелексцев К. Щодо сутності та актуальності принципів систем відносин Вестфальського типу. *Вісник студентського наукового товариства*

- Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вип. 13. Т. 1. Вінниця, 2021 URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/9945>
5. Максимець В. Парадигма європейської безпеки у вимірах встановлення нової системи «балансу сил» у Центрально-Східній Європі. *Прикарпатський вісник НТШ*. Думка. 2019. URL: <https://pvntsh.nung.edu.ua/index.php/idea/article/view/480/468>
 6. Максимець В. Концепція «балансу сил» в Центрально-Європейському регіоні крізь призму російської агресії проти України: теоретико-методологічні аспекти. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Вип. 8. 2018. URL: <http://litstudies.chdu.edu.ua/index.php/2312-8933/article/view/163561>

Беляєва В. О.

студентка спеціальності «Соціологія»

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ЦІННІСТЬ ОСВІТИ ТА ОСВІТНІ ЦІННОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ УКРАЇНИ: ЗНАЧУЩІСТЬ ТА ВПЛИВ ВІЙНИ

Повномасштабна війна на території України стала найбільшим викликом для українського суспільства, що призвело до значних змін у багатьох сферах життя, встановлення нових порядків, зокрема в освіті. Пандемія COVID-19 сприяла популяризації дистанційної освіти замість офлайн-навчання, тоді як в умовах постійної небезпеки та відключення електроенергії такий формат освітнього процесу також зазнає труднощів. Крім того, сьогодні актуальною є неформальна освіта, яку здобувають за допомогою різних інтернет-ресурсів та платформ, особливо популярним це є серед молоді [1, s. 27]. Така ситуація дозволяє нам припускати, що здобуття нових знань та навичок є цінними для сучасної української молоді навіть за умов війни. Отримання вищої освіти є також цінним для українських старшокласників (за даними С. Шарлєта, экс-міністра МОН України, у 2022 році до закладів вищої освіти вступили майже 415 тис. осіб [2]). Таким чином, важливим є вивчення освіти як цінності та освітніх цінностей в контексті того, як сучасна учнівська молодь їх розглядає, чого молоді люди очікують від освіти як соціального інституту, якими мотиваціями керуються під час вступу до закладів вищої освіти тощо.

Метою публікації є визначення значущості цінності освіти та освітніх цінностей для старшокласників України, а також впливу війни на ці аспекти.

Емпіричною базою є національне дослідження старшокласників України «Старшокласник – 2021», проведеного за ініціативи Соціологічної асоціації України наприкінці 2021 року¹³.

Цінність є експліцитною або імпліцитною концепцією того, що бажано, яка є характерною для індивіда або групи та яка впливає на вибір доступних способів, засобів та цілей дії [3]. Відповідно до типології М. Рокича, цінності поділяють на термінальні (головні орієнтири особистості, її цілі, ідеали, переконання) та інструментальні (певні засоби для досягнення цілей та ідеалів, які має індивід та які закладені в набір його термінальних цінностей) [4, с. 126].

Важливо розмежовувати цінність освіти та освітні цінності. Перша має місце в загальній ієрархії цінностей особистості, а другі виражають важливість тих чи інших аспектів, можливостей, які можуть бути реалізовані в межах освітнього простору, тобто інституціоналізованого процесу здобуття знань та навичок [5]. Звертаючись до вивчення освіти з точки зору ціннісного підходу, ми можемо розглядати її і як термінальну, і як інструментальну цінність. Таким чином, термінальною цінністю вона є в тому разі, якщо індивід розглядає освіту як самоціль. Часто в такому випадку мова може йти про освіту не як про набір знань та навичок, а як про інституціоналізований капітал. Освіта як інструментальна цінність є цінністю компетентності та виражає прагнення індивіда до оволодіння певними знаннями та вміннями, які він вважає необхідними та актуальними. В такому разі освіта є інструментом, цінністю-засобом, який людина розглядає як умову самореалізації, досягнення матеріального достатку, побудови кар'єри, встановлення певних соціальних зв'язків тощо.

Перш за все розглянемо важливість для старшокласників освіти як термінальної цінності. Загалом 14% українських старшокласників зазначили, що освіта є для них важливою. Ця цінність опинилась на 11 місці в їхній ціннісній ієрархії. Найбільш значущими цінностями є матеріальне благополуччя (50%), здоров'я (49%), сім'я (45%), друзі (31%) та можливість розвитку, реалізації своїх здібностей (28%).

Якщо порівняти значущість цінності освіти залежно від міста проживання, можна побачити, що в харків'ян вона посідає 11 місце (17%), в одеситів – 12 (10%), у черкасців – 7 (хоча у відсотковому співвідношенні це навіть менше, ніж у харківських старшокласників, – 15%), в івано-франківців – 11 (11%). Тож, цінність освіти не є дуже важливою для старшокласників.

¹³ Метод опитування – анкетування. Кількість респондентів: Харків – 475 ос., Одеса – 353 ос., Черкаси – 300 ос., Івано-Франківськ – 186 ос., загалом – 1314 ос.

Загалом термінальні цінності старшокласників чотирьох міст є досить схожими, найбільш значущими традиційно залишаються матеріальне благополуччя, сім'я та здоров'я.

Найважливішими інструментальними цінностями старшокласників України є такі: «високий інтелект, здібності» (47%); «працелюбність, сумлінність» та «знання іноземних мов» (по 32%); «уміння розпоряджатись грошима» (25%); «хороша освіта», «хороше здоров'я», «готовність йти на ризик» (по 23%) та «чесність, порядність, принциповість» (21%).

Отже, освітні цінності превалюють серед інструментальних. Якщо порівнювати по містах, то можна побачити, що інструментальні цінності старшокласників чотирьох міст відрізняються більше, ніж термінальні, що можна узагальнити висновком, українські старшокласники прагнуть загалом досягати одних і тих самих цілей, але різними способами. Проте цінність високого інтелекту та здібностей є панівною серед старшокласників з усіх чотирьох міст. Усе вищезазначене дозволяє нам зафіксувати, що освіта є для сучасних українських старшокласників цінною, але не як самоціль, а як спосіб досягнення інших цілей, тобто термінальних цінностей, серед яких, зокрема, панує цінність матеріального благополуччя, якого можна досягти за умов високого рівня освіченості, на думку школярів.

Говорячи про вплив війни на оцінку важливості освіти для старшокласників, можемо згадати, що поточного навчального року, попри війну, до закладів професійної, фахової передвищої та вищої освіти вступили понад 600 тисяч осіб [2]. Це означає, що освіта залишається цінною.

Цікавими в цьому контексті є результати дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», проведеного ще на початку повномасштабного вторгнення (19.03.22). Вже тоді українська молодь (18-35 років), відповідаючи на питання про плани після війни, перш за все обирала варіант «отримати додаткову освіту чи нові знання» (71%) [6]. Це дає підставу сформулювати гіпотезу, що цінність освіти навіть підвищилася або принаймні має потенціал до цього.

Отже, аналіз досліджень дозволив нам визначити, що освіта є інструментальною цінністю для сучасної учнівської молоді України, та освітні цінності мають панівні місця в низці інструментальних цінностей старшокласників. Попри війну та ті труднощі й обмеження, які вона спричиняє, молодь прагне вступати до закладів вищої освіти і планує підвищувати рівень своєї освіти після війни. Це дозволяє нам припускати, що найближчим часом освіта не втратить свою значущість.

Література

1. How does Ukrainian youth live in the times of COVID-19? URL: <https://undp.org/ukraine/publications/how-does-ukrainian-youth-live-times-covid-19> (дата звернення: 18.03.23)
2. Сергій Шкарлет про освітній процес в умовах воєнного стану та підсумки вступної кампанії. URL: <https://youtube.com/watch?v=G-zREkcSRBU> (дата звернення: 18.03.23)
3. Kluckhohn C. Value and value-orientation in the theory of action. Toward a general theory of action. New York: Harper, 1962.
4. Rokeach M. The Nature of Human Values. New York-London, 1973. 289 p.
5. Bieliaieva Viktoriia. Value transformations of Ukrainian student youth in the educational space. Media i Społeczeństwo. Nr 17/2022.
6. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни. Соціологічна група «Рейтинг». 19 березня, 2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyy_opros_adaptaciya_ukraincev_k_usloviyam_voyny_19_marta_2022.html (дата звернення: 18.03.22).

СЕКЦІЯ 3

**ГРОМАДСЬКІ ТА ВЛАДНІ ІНІЦІАТИВИ
В УМОВАХ ВІЙНИ:
ДОСВІД, РЕАЛІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Чепак В. В.

*д.с.н., проф., декан факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Бондаренко М. М.

*PhD з соціології,
асистент кафедри галузевої соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ДРАМАТУРГІЯ РОЛІ ЛІДЕРА У ВОЄННИЙ ЧАС: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

Одними з найпоширеніших видів організацій – політичних, економічних, освітніх, спортивних тощо – є організації лідерського типу. Крім того, ієрархічна структура та прямі відносини лідерства-підпорядкування мають чіткий прояв і у військовій сфері. Важливим аспектом лідерства в організації є комунікація – означення цілей, мети роботи організації, розкриття її «правил» і цінностей, інше формальне чи неформальне спілкування. Особлива роль лідера виявляється в управлінні комунікацією, оскільки та є циклічною, повторюваною [1]. Формальні організаційні комунікації формуються насамперед бюрократичною структурою та відповідають її інтересам, і функціонують як чітко відпрацьований соціальний механізм. Порушення в системі формальних комунікацій вважаються дисфункцією і долаються за допомогою різних стратегій у процесі життєдіяльності організації.

З іншого боку, неформальні комунікації виникають із повсякденних практик членів організації та зосереджуються «у формі спілкування між працівниками на особистісному рівні» [2, с. 133], тим самим ігноруючи організаційну структуру і пронизуючи всі рівні ієрархії (роблячи всіх членів організації учасниками інформаційного обміну). Відповідно, навіть незалежно від типу лідерства, комунікація керівника відбувається за деякими схемами, передбачає використання певних технологій у відповідності до функціонального навантаження подібного смислового обміну: окрім задоволення потреб «колег», ефективізації роботи та, аналогічно, спілкування, важливим аспектом постає зміцнення соціально-психологічного клімату у колективі [2, с. 133],

що ще більше актуалізується в моменти кризових суспільних ситуацій, одним з екстремумів яких виступає війна. Дійсно, під час соціальних потрясінь роль та значущість як «цивільного» лідера, що має організувати, згуртувати та мотивувати, наприклад, трудовий колектив, так і безпосередньо військового лідера, здатного до «налагодження ефективної внутрішньої комунікації», пошуку варіантів вирішення проблем та спроможного «швидше і краще встановлювати потрібні взаємини у підрозділі» [3, с. 259], – помітно зростають.

Відтак, комунікація між лідером організації та його послідовниками потребує структурування, що є можливим і доцільним завдяки низці соціологічних підходів, які розглядають комунікацію як специфічну інтеракцію на різних рівнях взаємодії. *Наукова проблема* даної роботи полягатиме у визначенні ключових комунікативних елементів, що визначають сутність управлінської діяльності лідера організації під час соціальних криз (війни). Це буде здійснено завдяки *теоретико-методологічній базі*, в основі якої лежатиме «драматургічний» підхід Е. Гофмана та суміжні йому концепції, що, завдяки методам синтезу, аналогій, моделювання, конкретизації та системного аналізу, дозволять відповісти на поставлене питання.

Основні результати. За Г. Ласвеллом, комунікація здійснюється згідно моделі, що містить передавача (транслятора повідомлення), меседж (те, що має бути донесеним), канал комунікації (спосіб передачі), приймача (аудиторію, на яку націлений меседж) та ефект (в тому числі провокування, мотивування чи заспокоєння) [4, р. 216]. Згідно соціологічної концепції Е. Гофмана, комунікація носить драматургічний характер, оскільки має на меті специфічне прагнення представлення «себе» (актора) «іншим» (аудиторії), через що і здійснюється вплив [5]. Така соціально-комунікативна драматургія може інтерпретуватися та успішно реалізуватися завдяки її базовим структурним елементам, серед яких виділяються:

- віра в свою роль, наслідки, ефект від її відігравання (безпосередня роль лідера, керівника);
- так званий «передній план» – «маска», котру вдягає актор – те «я» та зовнішні елементи «антуражу», завдяки яким актор може контролювати, як його бачитиме аудиторія (наприклад, маска непохитності, авторитетності, відповідні їм вигляд, манери, жести);
- драматична імплементація – ті елементи образу, акценти, що актор прагне демонструвати аудиторії (що саме лідер «підсвічує» у комунікації);
- деяка ідеалізація, адже «мотиваційна» комунікація міститиме певну частку драматизації у сенсі театральності, бо покликана

демонструвати дещо ідеалізований погляд на розвиток ситуації (у прагненні викликати довіру, мобілізувати «настрої» тощо);

- контроль експресії (актор намагається надсилати «правильні», з його точки зору, сигнали своїй аудиторії);
- відслідковування імовірних помилкових уявлень, котрі загрожують інтерпретації меседжу, адже актор прагне переконати глядачів у правдивості та релевантності свого повідомлення (незалежно від того, чи є воно таким, чи ні);
- містифікації, втаємничення частини образу чи повідомлення, навіть застосування міфів або легенд (задля мотивації, підвищення інтересу аудиторії) [5, р. 17-69].

Такий підхід доповнює інша концепція Е. Гофмана – концепція «стратегічної взаємодії», в основі якої лежить набір комунікаційних обмежень, структурованих виборів, «ходів» та внутрішніх факторів [6], що, окрім створення основи для системи примусу та контролю (авторитетності чи, подекуди, авторитарності), охоплює сферу репутації. Репутація (як і довіра до) лідера організації є локальною та ситуативною, вона може змінюватися, оскільки базується на очікуваннях певної групи – колективу чи зовнішніх аудиторій. У деяких випадках лідер має «право на помилку», але в багатьох інших, через публічність та очікування, такі помилки важко, довго або навіть неможливо виправити. Напрацювання репутації лідера, тобто формування у членів групи уявлення про себе як про надійну та відповідальну особу, людину, яка знає, що робити, та завжди готова взяти ситуацію під контроль, постає принциповим завданням для самого лідера в процесах комунікації під час соціальних криз.

Висновки. Арсенал соціологічних підходів та концепцій дозволяє систематизувати елементи комунікації лідера організації (в тому числі, під час таких соціальних потрясінь, як війна). Зокрема, завдяки комунікаційній моделі Г. Ласвелла та «драматургічному» підходу Е. Гофмана, процес комунікації може бути описаний структурно – від передавача до приймача – з фокусом на соціодраматичні елементи та ефект від передачі меседжу. Цей ефект від сприйняття має значний вплив на подальшу комунікацію та репутацію, що поширюється і на лідера, і на саму організацію, і, подекуди, на зовнішнє середовище. Комунікативний посил лідера (як головного «діючого» актора) та його інтерпретація аудиторією залежить і від психологічних особливостей обох сторін, і від соціальної ситуації. Це відкриває значні можливості для міждисциплінарного вивчення проблеми особливостей комунікації всередині та зовні організацій, соціальної психології мас як аудиторії тощо. Окрім

того, залежно від типу організацій та контексту, фокус може бути зміщений і у поле інших наук (наприклад, політології, міжнародних відносин) для більш докладного дослідження процесу комунікації певних типів організацій в конкретних суспільних сферах у конкретний період часу.

Література

1. Новак В. О., Мостенська Т. Л., Ільєнко О. В. Організаційна поведінка. Київ: Кондор-Видавництво, 2013. 498 с.
2. Крисько Ж. Л., Скишляк О. А. Важливість неформальних комунікацій в управлінні бізнесом. *Інфраструктура ринку*. Одеса, 2019. Вип. 32. С. 131–136.
3. Лагодзінський В. В., Шевчук О. В. Застосування військовим лідером навичок емоційного інтелекту у процесі налагодження внутрішніх комунікацій. *Габітус*. Одеса, 2022. Вип. 41. С. 255–260. Lasswell H. The Structure and Function of Communication in Society. *The Communication of Ideas* / L. Bryson (ed.). New York: Institute for Religious and Social Studies, 1948. P. 216–228.
4. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life. Garden City, NY: Doubleday, 1959. 259 p.
5. Goffman E. Strategic Interaction. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1969. 145 p.

Савка В. Є.

*к.с.н., доц. кафедри соціології та соціальної роботи
Національного університету «Львівська політехніка»*

АКТОРИ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ: ЗМІНА БАЛАНСУ СИЛ ТА ПОЛІВ ВПЛИВУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Зважаючи на перманентні трансформації і самих суспільних проблем, і змін у інституціях, призначених регулювати соціальні проблеми, і підходів до їхнього регулювання, весь комплекс питань, які відносяться до цієї сфери, постійно актуалізується, а відтак потребує уваги соціологів та вчених, які працюють в інших науках, що формують теоретико-методологічну базу соціального регулювання.

Предметне поле соціології у галузі управління соціальною сферою, виходячи із специфіки цієї науки, повинно концентруватися передусім на проблемах власне доцільності застосування зовнішніх управлінських впливів на сферу соціальних взаємин та проблеми, які їй присущі, а також на можливостях різних акторів здійснювати регулятивні впливи. Це передбачає, зокрема,

окреслення певних меж між соціальними полями, в яких переважають процеси саморегулювання та тих, де більш ефективними будуть зовнішні інтервенції різних соціальних акторів. При тому ефективність регулятивних втручань повинна оцінюватися з позицій інтересів всього суспільства, а не самих акторів регулювання.

В українському суспільстві, значною мірою патерналістично налаштованому, традиційно домінуючі позиції у регулюванні соціальних проблем займала держава, застосовуючи властивий їй інструмент – соціальне забезпечення. Його використання мало на меті не лише коригуючий вплив на проблеми, але і здійснення соціального контролю. Сфера застосування соціальної роботи, яка в ліберальних суспільствах виступає інструментом переважно структур громадянського суспільства в особі спеціалізованих громадських організацій, та керується принципами добровільного вибору реципієнтами послуг надаваної їм допомоги і обов'язкового їх залучення до створення таких послуг, була значною мірою обмежена.

Тому значна частина соціальних проблем регулювалася шляхом все більшого розширення складного та суперечливого нагромадження різного роду пільг, виплат, допомоги тощо. При тому держава, усвідомлюючи обмеженість своїх матеріальних ресурсів, часто прагнула перекласти значну частину затрат на відповідальність інших акторів регулювання, утримуючи їх під достатньо жорстким контролем. В результаті більшість соціальних проблем, навіть таких «традиційних» як, наприклад, бідність значної частини громадян, обмеженість асортименту соціальних послуг та їх доступності постійно відтворювалися.

Війна продемонструвала не лише тупиковість ситуації з домінуванням держави як основного актора регулювання соціальних проблем, але й можливості громадянського суспільства, головно волонтерських структур, органів місцевого самоврядування у цій царині. Вони не лише створюють нові послуги в рамках властивого їм інструменту – соціальної роботи, але й часто вимушено перебирають на себе функції, які б повинна здійснювати держава у соціальному забезпеченні громадян.

Ще одним аспектом у підході до регулювання соціальних проблем в час війни є, знову ж таки, вимушене розширення поля їхнього саморегулювання. Маємо на увазі ситуації, коли самі носії проблем знаходять власні ресурси для хоча б часткового впливу на ці проблеми.

Певне обмеження домінування держави у регулюванні соціальних проблем, посилення ролі структур громадянського суспільства та часто стихійна участь самих громадян у регулюванні соціальних проблем, викликані екстремальною ситуацією воєнного часу, мають, принаймні один позитивний

результат: нарощення потенціалу громадянського суспільства та громадянських компетентностей найширших мас українського суспільства, а отже послаблення їх патерналістських настроїв та залучення до розбудови системи ліберальної демократії в Україні.

Герус О. І.

*к.с.н., доц. кафедри соціології та соціальної роботи
Національного університету «Львівська політехніка»*

«ДІЯ» ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА РИЗИКИ

Впродовж останнього десятиліття українське суспільство переживає один з найбільших викликів своєї історії – війну не просто за незалежність та територіальну цілісність, а радше екзистенційну війну за існування. Трансформаційні процеси, спричинені війною, охопили усі без виключення сфери життєдіяльності, а інтенсивний рух України в напрямку європейської інтеграції загострили усі впроваджувані зміни. Одним із проявів такої стрімкої трансформації українського суспільства є цифровізація. І хоча, беззаперечним пусковим механізмом цих процесів стала пандемія COVID-19, проте повномасштабна війна безумовно загострила та актуалізувала необхідність застосування технологій для пришвидшення прийняття рішень та забезпечення умовно нормального функціонування суспільства.

Загалом процес цифровізації українського суспільства у сфері державних послуг триває уже впродовж останніх двох десятиліть починаючи із 2003 року. Новий виток цьому процесу надала ідея «держави у смартфоні», а зокрема, проект «Дія», запроваджений у 2019 році. «Дія: Державні послуги онлайн» – це українська електронна платформа, яка надає громадянам та бізнесу можливість отримувати державні послуги в режимі онлайн [1]. Платформа об'єднує сайт та мобільний додаток метою яких є спрощення доступу та покращення їх якості публічних послуг, що надають різні міністерства та відомства, зокрема з питань реєстрації бізнесу, отримання паспорта, видачі водійських посвідчень тощо. «Дія» є частиною більш широкої ініціативи уряду України з розвитку електронного урядування та покращення якості державних послуг.

Зважаючи на кількість акумульованої «Дією» інформації про користувачів, її можна охарактеризувати як інструмент Big Data. Зокрема, платформа збирає дані про вік, місце проживання, громадянство, соціальний статус та інші параметри користувачів, що дозволяє аналізувати поведінку та потреби різних категорій населення, визначити тенденції та патерни використання послуг, ідентифікувати проблеми та помилки, а також прогнозувати потреби користувачів у майбутньому.

Окрім безпосередніх функцій ця платформа застосовується і як інструмент проведення опитувань, вивчення громадської думки щодо певних соціальних питань. З точки зору соціології, цей кейс є доволі цікавим та вимагає додаткового вивчення, оскільки проведення опитувань в умовах війни є безумовно складним завданням, особливо в районах, які перебувають під контролем противника або в зоні бойових дій або ж формуванням вибірки для дослідження. У цьому контексті цифрові інструменти для дослідження громадської думки значно спрощують процес доступу до респондента, процедуру отримання та обробки інформації. Проте чи завжди такі інструменти є дієвими?

Згідно даними соціологічного дослідження, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» у 2021 році, 40% опитаних позитивно оцінили впровадження програми «Держава в смартфорні» [2]. При цьому цей показник є ідентичним для усіх груп областей. Це може свідчити про підтримку суспільством цього інструменту, а відтак формує певний рівень довіри.

Функція опитувань у додатку «Дія», яку президент Володимир Зеленський назвав «першим масштабним інструментом електронної демократії» і «початком цифрового народовладдя» з'явилась на початку лютого 2022 року. «Для мільйонів українців – це можливість висловлювати свою позицію та впливати на рішення, для держави – швидко дізнатися думку громадян з будь-яких питань в режимі реального часу та реальних цифр», – заявив він [3]. На цей час, як зазначається на сайті платформи, реалізовано уже 11 голосувань. Зауважимо, що опитування в дії складаються з одного питання різної тематики, наприклад, вибір кандидата на Євробачення, голосування за дизайн марки, перейменування ділянок Укрзалізниці тощо.

Проте більш цікавими кейсами таких досліджень є питання, які носять гостріший суспільно-політичний характер, як от, обрання дати Різдва, яке проходило 24 до 30 грудня 2022 року, участь у якому взяло близько 1,5 мільйона українців [4]. За результатами опитування найбільше голосів (59%) було віддано за святкування Різдва 25 грудня, 25% за святкування Різдва 7 січня, ще 13% голосів було віддано за обидві дати; а 3% людей сказали, що не святкують Різдво.

Наступним масовим опитуванням стало голосування про святкування 8 березня. З 28 лютого до 6 березня 2023 року українців запитували чи залишити цей день офіційним вихідним, чи зробити робочим [5]. При цьому зазначалось, що дані опитування будуть враховані перед ухваленням відповідного законопроекту. В цьому опитуванні взяли участь понад 2,1 млн українців. Майже 62% українців проголосували за те, щоб залишити Міжнародний жіночий день 8 березня вихідним, 33% вважають, що 8 березня має бути робочим днем, а 5% не визначилися.

Отже, як свідчать наведені приклади, «Дія», як інструмент дослідження громадської думки, дозволяє зондувати суспільство на предмет гострих питань, вивчати їхнє ставлення, а відтак прогнозувати певну реакцію суспільства на ті чи інші зміни. Такі дослідження проводяться максимально швидко та з мінімальними затратами, а результати оприлюднюються та поширюються у відкритому доступі. Окрім того, враховуючи залученість населення в платформу, цей інструмент забезпечує безперешкодний доступ до респондентів та уможливіє високий рівень вибірки. Проте, водночас виникає багато запитань та застережень до використання такого інструменту, зокрема як інструменту для проведення саме соціологічного опитування. По-перше, навіть при значному охопленні респондентів, виникає питання про репрезентативність вибірки, а відтак – валідність та надійність даних. З низки причин, як от відсутності технічних можливостей, браку навичок у використанні цифрових технологій, недовірі до державних ініціатив чи конкретного політичного діяча тощо, застосування цього інструменту порушує правило вибіркового сукупностей, про те, що усі в рівній мірі мають право бути відібраними для опитування. Відтак, питання репрезентативності опитувань в «Дії» може бути вирішеним лише тоді, коли буде забезпечено правильну вибірку, або ж опитування стануть суцільними.

По-друге, постають питання – хто визначає проблему, яка проблема обирається та як формулює запитання? У проведенні соціологічних досліджень процедура формулювання запитань та побудова емпіричних індикаторів для вимірювання цих запитань займає дуже вагоме місце. Те, яка проблема винесена на обговорення, як заформульоване запитання та які варіанти відповідей подано, впливає на безпосередні результати опитування. Для опитувань в «Дії» застосовується лише одне запитання, чого цілком достатньо для вивчення громадської думки, проте тоді виникає загроза до спрощення складних соціальних явищ, без урахування контексту та середовища. Як зазначає незалежний аналітичний центр Cedos, «спрощення всієї складності світу до одного чи кількох запитань з обмеженою кількістю відповідей завжди дає можливість врахувати одні варіанти та відхилити інші, поставити одні

питання й не запитувати про інше – таким чином впливаючи на кінцевий результат» та використати його для легітимації відповідного рішення [3]. Також не менш важливим є питання, хто виступає замовником та з якою метою будуть використані дані? Тут виникає ризик перетворення платформи з інструменту дослідження громадської думки на засіб політичного впливу на суспільство.

І, по-третє, на сучасному етапі використання цього інструменту відсутній механізм верифікації отриманих результатів та загалом можливість оцінити як відбувався підрахунок відповідей.

Отже, цифрові інструменти, такі як платформа «Дія», є дієвими для дослідження громадської думки та проведення соціологічних опитувань, проте, необхідно враховувати певні ризики та обмеження, що стосуються використання таких інструментів, зокрема в контексті гострої політичної кон'юнктури. Також важливо забезпечувати достовірність та репрезентативність отриманих даних. В цілому, використання цифрових інструментів у соціології відкриває широкі можливості для проведення досліджень та збору даних, проте вимагає обережного та відповідального підходу до їхнього використання.

Література

1. Дія: Державні послуги онлайн. URL: <https://diia.gov.ua/> (дата звернення: 15.03.2023).
2. Опитування на тему оцінки президентської діяльності. *Рейтинг*, 2021. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ukraine_2y_president_052021_press.pdf (дата звернення: 15.03.2023).
3. Опитування в «Дії»: ризики та перспективи / Центр досліджень соціальних змін, 2022. URL: <https://cedos.org.ua/opytuvannya-v-diyi-4-ryzyky/> (дата звернення: 15.03.2023).
4. У «Дії» завершили голосування щодо дати святкування Різдва: який день обрали українців. UNIAN, 2022. URL: <https://unian.ua/society/u-diji-zavershili-golosuvannya-shchodo-dati-svyatkuvannya-rizdva-yakiy-den-obrali-ukrajinci-12094938.html> (дата звернення: 15.03.2023).
5. У «Дії» українці вибрали, чи залишити 8 березня вихідним: це наймасовіше опитування в застосунку. Державні послуги онлайн, 2023. URL: <https://diia.gov.ua/news/u-diyi-ukrayinci-vibrali-chi-zalishiti-8-bereznia-vihidnim-ce-najmasovishe-opituvannya-v-zastosunku> (дата звернення: 15.03.2023).

Скокова Л. Г.

*д.с.н., доц., пров. наук. співробітниця
Інституту соціології НАН України*

ДОКУМЕНТУВАННЯ ДОСВІДУ ВІЙНИ У РАКУРСІ КУЛЬТУРНИХ ТА ПРОФЕСІЙНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Переживання травматичного досвіду надзвичайних подій, в тому числі події війни, може викликати бажання індивідів не повторювати його у розповідях, намагання забуття, замовчування навіть у колі родини – «закриття» (Ф. Щюце), а також протилежні інтенції – проговорити, повідомити про ті жахіття, учасником чи свідком яких людина стала. Такі спонтанні обговорення, записи, аудіо-, відеофіксації, художні образи стають основою і для підтвердження і змін культурних ідентичностей, пов'язаних із габітуальними настановами індивідів і груп, динамікою ціннісно-смыслових уподобань, впливами домінуючих дискурсів тощо [7]. Усні обговорення, письмові чи цифрові записи, артефакти тощо стають елементом живої культури суспільства, «слідками» пережитого досвіду війни, седиментованими елементами соціальної пам'яті. В умовах диджиталізації суспільства кожна значуща подія перебігу російської агресії в Україні знаходить висвітлення не лише засобами офіційних медіа, але й зусиллями користувачів соціальних мереж, які на сторінках своїх акаунтів чи в коментарях до різних дописів фіксують і коментують те, що відбувається безпосередньо з ними та їх близькими, а також в ширшому контексті щоденного життя.

Документування подій війни є також професійною практикою і важливим елементом професійних ідентичностей. Документування злочинів, правопорушень у ході війни є професійною практикою представників національних і міжнародних правових організацій як основа для притягнення до відповідальності злочинців і визначення постраждалих. Серед діючих нині можна назвати роботу Незалежної міжнародної слідчої комісії щодо України, уповноваженої ООН проводити розслідування порушення гуманітарних прав. Цій комісії доручено доповнювати, консолідувати, розвивати роботу Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (HRMMU) у координації з останньою та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини [4]. Учасники коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку» збирають та документують воєнні злочини і злочини проти людяності, вчинені в ході російської агресії в Україні [2].

Інформування суспільства шляхом фіксації подій (війни) є, як відомо, однією із основних функцій інституту демократичних медіа. Стає явною необхідність і важливість зберігання, архівування даних, створених журналістами протягом війни. Так, Лабораторія журналістики суспільного інтересу спільно з редакціями національних і регіональних ЗМІ ставить за мету формувати літопис історії українців після 24 лютого 2022 року. Матеріали розміщують на порталі «Життя війни» [1]. Документування важливих подій суспільної значущості є основою професійної діяльності та ідентичності для працівників архівної і музейної справи. Одним із напрямів діяльності Українського інституту національної пам'яті є фіксація суб'єктивного досвіду громадян (проект «Майдан: усна історія») у формі глибинних інтерв'ю як основа для архіву і джерельної бази істориків, соціологів, психологів тощо. Важливою для розвитку практик документування є законодавча, методологічна, технологічна робота Інститут з доступу до архівів тоталітарного минулого (проект «Відкриті архіви») [3].

До фіксації / документування, збереження і аналізу досвіду вимушених переселенців, волонтерів, жителів окупованих територій, комбатантів все частіше приєднуються митці, культурні активісти, діячі громадських організацій, дослідницьких центрів, які отримують фінансову підтримку в рамках міжнародних чи національних проєктів, спрямованих саме на виконання таких завдань [8].

Не останнє місце в цьому ряду займає діяльність представників соціальних і культурних дисциплін. Кожна з цих дисциплін (історія, психологія, соціологія, культурна антропологія тощо) оперує теоретичними підходами та емпіричними методами для збирання, збереження, аналізу даних індивідуального / соціального досвіду. Все частішими стають заклики до розвитку міждисциплінарних підходів, протидії проліферації та розпорошенню зусиль щодо фіксації і аналізу повсякденного досвіду, в т.ч. травматичних переживань, досвіду в умовах надзвичайності, вимушеного переселення, воєнних дій. В зв'язку з цим відбувається формування таких міждисциплінарних напрямів, як *memorystudies*, *militarystudies*, *narrativestudies* та інші.

Отже, носіями практик документування війни, тобто діячами, які беруть на себе справу просування / відтворення цієї практики, можуть бути як звичайні люди / свідки подій війни, які роблять це спонтанно, для своїх власних цілей, так і професіонали, які працюють за спеціально опрацьованими алгоритмами збирання і зберігання даних, а також можуть використовувати вже наявні у публічному просторі спонтанні дані.

Така множина агентів документування подій війни може створювати як значні переваги щодо широти охоплення подій, багатства джерельної бази,

так і ризики, зокрема щодо розрізненості зусиль, відсутності координації, втрати вже наявних даних, створення окремих архівів даних, недоступних ширшому загалу дослідників і звичайних споживачів. До того ж, в сфері права, в рамках соціальних наук останніми десятиліттями йдуть дискусії щодо важливості (можливостей) визначення аутентичності особистих та інших документів, прав на конфіденційність, розпорядження даними авторів особистих документів, прав на забуття / вилучення з публічного простору тих чи тих персональних документів тощо. Іншим виміром розвитку практик документування є питання співіснування державних і приватних (в рамках громадських, корпоративних організацій) архівів даних, джерел їх фінансування, можливостей співпраці архівів різного рівня і підпорядкування, співіснування письмових і цифрових даних тощо [6, 5].

Для соціології з її досвідом методологій і технологій проведення біографічних, етнографічних досліджень практика документування життєвого досвіду (в тому числі надзвичайних подій) є однією із традиційних. У реаліях війни залучення у практики збирання і аналізу документування війни з орієнтацією на власні дисциплінарні засади, а також співпрацю і координацію зусиль інших агентів практик документування стає важливим внеском у збереження і розвиток професійної ідентичності вітчизняних соціологів. Не менш важливими є і громадянські настанови, враховуючи що одним із ціннісно-сислових осердь практик документування є внесок у фіксацію і збереження соціальної пам'яті та комунікативне підтримання культурних ідентичностей.

Література

1. Мультимедійний літопис «Життя війни». *Життя війни* (URL: journalab.online) (дата звернення: 17.03.2023).
2. Україна. П'ята ранку. Коаліція правозахисних організацій, які збирають та документують воєнні злочини і злочини проти людяності, вчинені в ході російської агресії в Україні. Документування Воєнних Злочинів. URL: Ukraine.5am (дата звернення: 17.03.2023).
3. Український інститут національної пам'яті. Доступ до архівів. *Офіційний веб-сайт УІНП* (URL: uinp.gov.ua). (дата звернення: 16.03.2023).
4. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. URL: OHCHR (дата звернення: 17.03.2023).
5. Hansen L.-E., Sundqvist A. Memory at stake – Swedish private archives in a changing landscape. *Archives and Manuscripts*. 2016. Vol. 22 (3). P. 121-140.
6. Longley P. Digital Biography: Capturing Lives Online. *a/b: Auto/Biography Studies*. 2009. Volume 24. Number 1. pp. 74-92.

7. Preece S. (ed.). The Routledge handbook of language and identity. London: Routledge, 2016.
8. Project «Documenting Ukraine». URL: Documenting Ukraine | IWM WEBSITE. (дата звернення: 15.03.2023).

Терещенко Д. А.

*д.держ. упр., проф. кафедри соціології і публічного управління
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Сучасний світовий простір вже давно вийшов за рамки побудови інформаційного суспільства, адже цифрові технології поглинають усе більше сфер суспільного життя, докорінно змінюючи форми та методи їх реалізації. Україна забезпечує розвиток інформаційних технологій у різних сферах як публічного управління, так і суспільного життя. В період трансформації суспільних відносин в умовах внутрішніх недобровільних переміщень важливою є актуалізація Державної стратегії забезпечення прав і свобод ВПО на основі інституційних та інноваційних чинників. Наявність значної кількості органів публічної адміністрації, нормативно-правових актів, що регулюють їх діяльність, та недостатньої ефективності їх застосування засвідчує несистемність у питаннях реалізації державної політики щодо забезпечення прав ВПО. У зв'язку із цим існує необхідність проведення комплексу системних заходів, спрямованих на соціальну адаптацію та захист прав ВПО.

Основними стратегічними напрямками покращення організаційно-правового забезпечення державного управління, спрямованого на реалізацію гарантій прав ВПО в Україні є:

– вдосконалення нормативно-правової бази в зазначеній сфері, зокрема, забезпечення нормативного регулювання: порядку взаємодії між Центральними органами виконавчої влади та громадськими організаціями, волонтерськими/благодійними організаціями, місцевими військовими та цивільними адміністраціями, органами місцевого самоврядування; порядку реалізації повноважень, відповідальності органів публічної влади щодо забезпечення дотримання прав ВПО; програмного, інституційного, організаційно-управлінського та фінансового забезпечення реалізації Закону України «Про за-

безпечення прав і свобод ВПО»; гарантії права ВПО на отримання зворотного зв'язку від органів влади у відповідь на свої потреби; механізму реалізації права на інформаційний обмін між суб'єктами і об'єктами державного управління забезпеченням прав і свобод ВПО; положень щодо створення національної мережі регіональних моніторингових центрів з метою вивчення потреб ВПО і рівня їх задоволення;

– формування ефективних адміністративних структур для координації реагування у відповідь на потреби ВПО на місцевому та загальнонаціональному рівнях; розроблення моделі проведення моніторингових досліджень для різних рівнів державного управління забезпеченням прав ВПО; здійснення моніторингу якості ресурсного забезпечення, процесів і результатів державного управління забезпеченням прав зазначеної категорії громадян; розроблення системи показників якості надання адміністративних послуг ВПО на національному рівні, які відображають умови, процеси та результати діяльності державних службовців; розвиток механізмів громадського моніторингу, включаючи громадський контроль і громадський моніторинг ходу реалізації та результатів державної політики; проведення систематичних оцінних досліджень у названій сфері для вироблення державної політики, оцінки результатів та наслідків запроваджуваних реформ і нововведень, прогнозування перспектив розвитку системи забезпечення прав ВПО;

– удосконалення механізмів фінансового, організаційно-управлінського, інституційного, кадрового, наукового, інформаційного забезпечення державного управління забезпеченням прав ВПО (цілей, принципів, функцій, методів, інструментів, важелів); забезпечення – за рахунок національного бюджету та міжнародної допомоги – виділення належного фінансування, потрібного для підтримки процесу реалізації Стратегії забезпечення прав і свобод ВПО;

– посилення фаховості і комунікативних компетентностей суб'єктів надання адміністративних послуг; розвиток цифрових навичок публічних службовців у професійній сфері та цифрових прав громадян; організація навчання з питань прав ВПО;

– розробка і впровадження інноваційних комунікативних механізмів державного управління забезпеченням прав ВПО, інтенсифікація соціального партнерства, розвитку комунікативних мереж та переходу до нових принципів реалізації державного управління шляхом створення широкого кола консультативних і дорадчих рад, які б не тільки брали участь у обговоренні певного рішення щодо забезпечення прав ВПО, а й мали можливість впливати на їх ухвалення і брати участь у їх подальшій реалізації; проведення наукових досліджень з вивчення ефективних форм і механізмів державно-приватно-

го партнерства; організація і проведення дискусій, громадських слухань, переговорних майданчиків та інших форм діалогу; забезпечення розширення участі громадськості у благодійній діяльності; підвищення ефективності співпраці з міжнародними інституціями щодо заходів із соціальної підтримки ВПО та з метою залучення додаткових фінансових ресурсів; вивчення і врахування досвіду зарубіжних країн, яким довелося розв'язувати аналогічні проблеми та залучення неурядових організацій, експертів до налагодження постійних контактів та обговорень з представниками ВПО;

– формування електронного уряду шляхом розвитку сфери публічних послуг, комунікативних технологій їхнього контролю та планування, цільової специфікації інформації відповідно до запитів ВПО, а також розвитку різних призначених для користувача інформаційних сервісів середовища Інтернет; відкритих даних, національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; надання електронних та адміністративних послуг; електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; впровадження ІТ інструментів для координації процесів надання державної допомоги ВПО; подальший розвиток сучасної телекомунікаційної інфраструктури відповідно до інтенсивно зростаючої кількості ВПО.

Новітні інформаційні та комунікативні технології суттєво змінюють суспільні відносини – здійснюється становлення нового цифрового суспільства. При цьому зменшуються відстані, поглиблюється глобалізація, створюються сприятливі умови для розвитку регіонів. Відповідно, найдосконаліша форма управління – управління в цифрову еру – набирає обертів з цифровими технологіями як центральним елементом. Цифровізація всіх сфер життя в поєднанні з соціальними трансформаціями супроводжуються новими вимірами державного управління, які є незворотними та взаємопов'язаними. Це призводить до необхідності трансформації моделі державного управління для реагування на запити громадян, зокрема ВПО. Зосередивши свою увагу на цій проблемі, органи публічного управління за підтримки демократичного світового суспільства спроможні вирішити питання, пов'язані з ефективністю та надійністю функціонування державних і недержавних інститутів, що покликані забезпечувати розширення можливостей, прав та свобод ВПО.

Вирішення комплексної проблеми забезпечення прав ВПО потребує взаємодії всіх зацікавлених сторін у певній сфері (охорони здоров'я, освіти та науки, культури, екологічної безпеки, надання публічних послуг тощо), відтак головним науковим завданням стає розробка організаційно-правових заходів щодо імплементації принципів Digital-Era Governance в практику

владних структур у трьох основних напрямках: розвиток державно-приватного партнерства, розвиток системи надання публічних послуг та створення сприятливих умов для ефективної взаємодії різних рівнів публічної влади (центрального, регіонального, місцевого) і інститутів громадянського суспільства.

Лукеря Т. М.

аспірантка кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

СПІВРОБІТНИЦТВО ГРОМАД УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Реформа децентралізації, яка розпочалася в Україні у 2014 році, передбачає наближення послуг до людей, в конкретні громади і таким чином збільшення повноважень місцевої влади. Громади отримали право самостійно приймати рішення, вирішувати питання місцевого значення, залучати додаткові ресурси, інвестиції. Тому з початку реформи бюджети громад зросли, а послуги покращилися.

Окрім повноважень, фінансових ресурсів, громади отримали різні демократичні інструменти: громадська участь, громадські бюджети, створення органів самоорганізації населення, можливість міжмуніципального співробітництва. Ці інструменти, з одного боку, сприяють активізації мешканців громад у розвитку своїх територій, можливість участі у розробці та прийнятті місцевих рішень. З іншого боку, такі інструменти дозволяють залучати додаткові фінансові ресурси, раціонально розподіляти кошти та реалізовувати проекти. Одним із таких інструментів є міжмуніципальне співробітництво, тобто можливість укладання договорів між громадами.

Міста, селища, села мають низку проблем, які складно вирішувати самостійно. Окрім цього, існують проблеми, які стосуються не однієї, а декількох громад. Наприклад, очищення водойм, забезпечення якісного водопостачання, утримання пожежної охорони, переробка відходів тощо. Міжмуніципальне співробітництво передбачає співпрацю громад на договірній основі, об'єднання матеріальних ресурсів та зусиль з метою вирішення існуючих проблем. Кінцевим результатом такого співробітництва має бути підвищення якості життя громад.

У період збройної агресії росії проти України співробітництво громад особливо актуалізувалося. Громади зіштовхнулися із новими викликами,

які вимагають додаткові фінансові ресурси, захист територій, відновлення інфраструктури тощо. Раціоналізація використання наявних ресурсів є одним з ключових аспектів співробітництва, оскільки дозволяє ефективніше використовувати обмежені ресурси та зменшувати витрати. Дослідження, яке було проведено серед представників органів місцевого самоврядування, державної влади шляхом напівструктурованих глибинних інтерв'ю (загальна кількість інтерв'ю – 35) дозволяє виокремити такі проблеми, які можуть вирішуватися міжмуніципальним співробітництвом:

- 1) Нестача фінансових ресурсів.
- 2) Потреба експертної підтримки для відновлення громад.
- 3) Нестача матеріальних ресурсів для відновлення зруйнованої інфраструктури на територіях, які постраждали від російської агресії.
- 4) Центри підтримки для адаптації внутрішньо переміщених осіб.
- 5) Гуманітарна допомога потребуючим мешканцям громад.

Законодавча база

В Україні існує законодавча база, що дозволяє укладати договори між громадами. Основним законом, що регулює співробітництво між громадами, є ЗУ «Про співробітництво територіальних громад» [1], який визначає організаційно-правові засади співробітництва, принципи, форми, механізми такого співробітництва, його стимулювання, фінансування та контролю. Зокрема Законом окреслено наступні форми співпраці: делегування завдань та ресурсів, реалізація спільних проєктів, спільне фінансування (утримання) спільних інфраструктурних об'єктів, утворення спільних комунальних підприємств та спільних органів управління для спільного виконання визначених законом повноважень. На початку 2023 року прийнято зміни до цього Закону щодо впорядкування окремих питань співробітництва територіальних громад. Основні положення цих змін передбачають:

- можливість приєднання територіальних громад до вже організованого співробітництва за спрощеною процедурою;
- введення поняття змішаного договору про співробітництво, в якому можуть міститися елементи різних форм співробітництва;
- встановлення можливості проводити засідання комісій з підготовки проєкту договору про співробітництво у дистанційній формі.

Більш гнучкий підхід до укладання договорів сприятиме ефективнішій організації співпраці та реалізації спільних проєктів для покращення надання публічних послуг, відбудови та розвитку територій.

Практична імплементація законодавчого механізму про співробітництво громад

Проблеми, з якими зіштовхнулися громади з перших днів російської агресії, вирішувалися завдяки посиленню горизонтальної лінії державного управління – комунікації між громадами. Як засвідчують дані проведеного інтерв'ю, представники громад без формалізованого укладання договорів співпрацювали та надавали допомогу тим громадам, території яких постраждали від російської агресії. Комунікація між громадами відбувалася через Асоціації або особисті контакти між головами громад. Тобто співробітництво організовувалось скоріше ситуативно, без проектної документації та відповідних процедур, що допомагало швидко вирішувати проблеми. Основними напрямками співробітництва громад були: надання необхідної гуманітарної допомоги (продуктів харчування, медичної допомоги), допомога в організації евакуаційних заходів (забезпечення транспорту та місця для тимчасового перебування мешканців інших громад), інформування та комунікація (створення мереж інформування про ситуацію на території вторгнення росії), забезпечення матеріальними ресурсами (будівельні матеріали для відбудови інфраструктури). Така співпраця між громадами дозволила забезпечити взаємну підтримку та захист мешканців в умовах війни.

Тому протягом 2022 року, за даними Реєстру договорів про співробітництво територіальних громад, зменшилася кількість укладених договорів між громадами – 99 договорів у 2022 році, натомість у 2021 році їх кількість складала 179. Зменшення кількості договорів, які вимагають певної процедури укладання та затвердження, пов'язано із нестачею часового ресурсу у громад, налаштування процесів, що вимагало нових навичок та досвіду для органів місцевого самоврядування, неможливість проведення сесій у деяких громадах, скорочення кількості мешканців громад. Проте менша кількість укладених договорів не є показником зменшення ефективності взаємодії між громадами. Як було зазначено вище, співробітництво між громадами мало неформальний характер.

Практики співробітництва громад мають ряд переваг для подальшої відбудови України, зокрема:

- створення спільних комунальних підприємств, інклюзивних центрів;
- відбудова закладів охорони здоров'я, надання послуг;
- відновлення спільної інфраструктури (дороги, водопостачання, центри безпеки тощо);
- обмін досвідом щодо відбудови громад;
- залучення інвестицій та підвищення рівня привабливості громад.

Література

1. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 червня 2014 року, чинний (1508-VII). Київ: Відомості Верховної Ради (ВВР).

Грабар Н. Г.

*д. соц. ком., проф. кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування»
та соціально-гуманітарних дисциплін Державного
біотехнологічного університету (м. Харків)*

ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ МОЛОДІ ХАРКІВЩИНИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Актуальність вивчення проблем життєдіяльності молоді, її освіти, виховання, соціального становлення, участі у суспільному житті перебувають у центрі уваги різних наукових дисциплін. Відповідно до соціологічних уявлень, саме молодь є тією силою, яка має величезний потенційний ресурс і за певних соціальних обставин швидко орієнтується та ініціює пошук виходу із складних ситуацій.

Молодь піддається впливам усіма найбільш значущими процесами й факторами, які зумовлюють соціальні процеси. В усі складні часи нашого історичного буття молодь ставала до спільної праці, щоб знайти із безвихіддя, захистити свою Батьківщину. Якщо до війни з росією, молодь не завжди була здатна виокремити свої соціальні проблеми за ступенем важливості, то саме зараз відчутні прояви самовідданості, відчуття обов'язку, героїзму.

Методологічною основою досліджень громадських ініціатив молоді під час воєнних дій з російським агресором повинен стати комплекс підходів та методів. Проблемних аспектів в молодіжному середовищі достатньо, але на сьогодні найважливіші національно-патріотичні. Сучасні дослідники, які працюють над питанням патріотичного виховання та громадянських якостей особистості: І. Бех, П. Вербицька, П. Ігнатенко, А. Погрібний, Ю. Руденко, К. Чорна, О. Шестопалюк та ін. Про патріотичне виховання у своїх роботах зазначають також О. Бандура, Н. Волошина, А. Капська, В. Неділько, Є. Пасічник, Б. Степанишин та інші. Сучасні підходи до організації й підвищення ефективності патріотичного виховання зазначені в працях: М. Дубини, О. Коркішко, Н. Мазикіна, В. Матяшука, П. Онищука, Г. П'янковського та інших.

На думку В. Кульчицького, у реалізації патріотичного виховання потрібні нові концептуальні підходи, передусім усвідомлення того, що формування

патріотизму у молодих людей не може займати другорядне місце або бути предметом спекуляцій [1, с. 78].

Варто лише зазначити, що за мирного буття соціальні проблеми, в основному, потребували свого вирішення на шляху соціального становлення молоді: освіта, здоров'я, зростання девіантної поведінки, низький рівень життя, безробіття і значна економічна та соціальна залежність від батьків; шлюбно-сімейні проблеми, відсутність умов для поліпшення житла тощо. Військова російська агресія докорінним чином вплинула на зміст життєвих буднів української молоді. Набули іншого смислу ціннісні орієнтації, а саме: жага до перемоги, мирного життя, співчуття, любові. Як відомо, цінності організовують пізнання і мотивують поведінку та діяльність особистості. Відтак вони перебувають у взаємозв'язку з якостями особистості, які формуються і втілюються в поведінці та діяльності. Цінності надають людському життю змістового сенсу. Віктор Франкл стверджував, що цінностей не можна навчитися, їх можна тільки пережити.

Війна загострила почуття патріотизму, виявила справжніх молодіжних лідерів. Молодь на передовій боронить наші кордони, забезпечує громадський порядок на всій території України, активно займається волонтерською діяльністю. Назвемо лише деяких студентів та випускників нашого університету (ДБТУ, а до 2021р. ХНТУСГ ім. Петра Василенка), що долучилися до волонтерської діяльності з перших днів окупації Харківщини: Чуйкова Олена, Коршун Дар'я, Меркулова Ганна, Новіков Артем, Король Олег, Фоменко Вадим, Кановець Павло, Насиров Аміль, Рамір Насиров, Воропай Володимир, Мазунін Микита, Блудов Ігор, Маслов Вячеслав.

В соціальних мережах зазначена робота молоді Мереф'янської громади, що розташована за 20 кілометрів від Харкова. Незважаючи на постійну небезпеку ракетних ударів, молоді люди спільно з представниками влади організували гуманітарний хаб, звідки відправляється допомога жителям не тільки Мереф'янської громади, але й міста Харкова та районів області. Очолює гуманітарний хаб 25-річна Дар'я Фурсова (<https://karazin.ua/universitet/universytet-pid-chas-viiny/>).

Значну роботу проводять молодіжні, дитячі та студентські громадські об'єднання, органи студентського самоврядування, що активно працюють на території України та залучають до підтримки України, зокрема Харківщини своїх міжнародних партнерів.

На сторінках Департаменту у справах сім'ї, молоді та спорту зазначено про захід, що відбувся в рамках програми «EU4Youth», яка реалізується за підтримки Європейської комісії. У ньому взяли участь представники молоді Харкова та інших регіонів України, зокрема, з Івано-Франківська, Хмель-

ницького, Ірпеня та ін. Крім того, в режимі онлайн до зустрічі долучилися учасники з Німеччини, Швеції, Польщі та Англії. В рамках реалізації проєкту «Policy Labs» було заплановано проведення трьох консультацій. Раніше заходи пройшли в Одесі та Івано-Франківську. У Харкові ж відбулася заключна зустріч, під час якої учасники, враховуючи попередні напрацювання, обговорили можливі кроки та дії щодо розвитку молодіжної політики в умовах повномасштабного вторгнення та в період відновлення України. Також там зазначили, що Європейська комісія продовжує реалізацію проєкту «Дорожні карти залучення молоді». Харків увійшов до трійки міст України, які беруть у ньому участь (<https://www.city.kharkiv.ua/uk/news/-53073.html>).

Слід зазначити, що громадські ініціативи молоді підтримуються на міжнародному рівні. Зокрема, з лютого 2023 року на базі Київського району відбулась установча сесія Міжнародних програм «Школа миру» та «Юний миротворець» у межах відзначення Міжнародного дня людського братерства. Захід проведено у режимі онлан-конференції за сприяння Департаменту міжнародного співробітництва Харківської міської ради, ГО «Об'єднання миротворців ООН, учасників міжнародних операцій та інвалідів війни», Міжнародної асоціації миротворців ООН «Солдати миру» AISP/SPIA, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (<http://kievskiy-ruo.edu.kh.ua/news/id/9357>).

Почесні гості конференції: Дінеш Сабніс, професор, доктор AGM Activity Ashoka Group of Schools та Генеральний секретар індійської делегації AISP SPIA, Індія та Ерік Доккен – учасник миротворчих місій ООН, представник міжнародної програми «Подорож заради миру», Норвегія, повідомили про запуск нової Подорожі заради миру в Норвегії вже цього літа. Учасники зустрічі ознайомились з історичними аспектами запровадження Міжнародного дня людського братерства, напрямами реалізації проєктів «Школа миру» та «Юний миротворець» міжнародного громадського руху миротворців. Обговорили такі теми, як гуманність, мир, солідарність, які є дуже важливими для розуміння кожного з нас, особливо через конфлікти та різноманітні катастрофи, які відбуваються в різних частинах сучасного світу.

Наведені приклади громадської ініціативи молоді додають наснаги на здобуття перемоги та налаштування на краще життя. Нині несприятливі соціально-політичні умови життя змушують людей (особливо молодь), не байдужих до долі своєї батьківщини, прагнути їх змінити на краще.

Отже, без піднесення громадянської самосвідомості, усвідомлення свого призначення, любові до рідної землі, неможливо розраховувати на швидку перемогу та відродження. Нам ще доведеться побачити, як зміна поколінь,

політичних режимів, політичних систем, зміна цінностей, переконань, поглядів, позицій вплине на формування почуття патріотизму.

Література

1. Кульчицький В. Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні : історичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка і соціальна робота»*. 2013. № 30. С. 76–78.

Позднякова-Кирбят'єва Е. Г.

*д.с.н., проф., проректор з освітнього процесу
та інвестиційної діяльності Хортицької національної академії*

Мосаєв Ю. В.

*к.с.н., доц. кафедри соціальної роботи
Хортицької національної академії*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІТАРНИХ ТА ГРОМАДСЬКИХ ІНІЦІАТИВ У СПІВПРАЦІ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Російське повномасштабне вторгнення призвело до суттєвих змін у функціоналі місцевих органів влади. Головним чином зазначений стан речей безпосередньо пов'язаний з тим, що 24 лютого 2022 року був прийнятий Закон України Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [1]. Зазначений закон суттєво обмежив повноваження органів місцевого самоврядування, і це в епоху традиційного чи індустріального суспільств можна було б розглядати як тимчасове «замороження» політичної кар'єри значної кількості представників органів місцевого самоврядування, але в епоху постіндустріального суспільства ми можемо констатувати факт трансформації функціоналу та динаміки дій членів органів місцевої влади.

Одна з основних метаморфоз воєнного часу в Україні – це тісна співпраця між представниками місцевої влади та представниками недержавних організацій. В даному випадку можна пояснити зазначений симбіоз тим, що представники органів місцевої влади, частково втративши легітимність через створення військово-цивільних адміністрацій, отримали можливість реалізовувати власні напрацювання у тісній взаємодії з місцевими та міжнародни-

ми громадськими організаціями та фундаціями. В той же час представники недержавного сектору отримали неоцінений адміністративний, інтелектуальний та консалтинговий ресурси від досвідчених представників місцевої влади.

В перші тижні та місяці представники місцевої влади згуртовували навколо себе представників громадськості та населення, що залишилось проживати на території територіальних громад. В прифронтових та прикордонних областях гігантськими темпами зростала кількість ВПО, що стимулювало формування гуманітарних штабів, які в свою чергу через підконтрольні гуманітарні штаби стали центром гуманітарної допомоги та соціального обслуговування населення. В даному випадку можна констатувати, що під орудою місцевої влади вдалось налагодити співробітництво між всіма відповідальними громадянами, які проживають на території підконтрольній українській владі. Однією з показових можна вважати Запорізьку область, яка з одного боку, за офіційними оцінками, є окупованою з березня 2022 на 67% [2], а з іншого є одним з найбільших транзитних хабів України так як протягом 2022 року місто прийняло понад 400 тисяч українців, що виїхали з окупованих територій [3]. В цей час представники місцевої влади були активно залучені у процес забезпечення транзитної логістики, розміщення ВПО на території запорізької територіальної громади, координації волонтерської діяльності через гуманітарні штаби Запоріжжя [4], а деякі з представників депутатського корпусу вступили до лав територіальної оборони та ЗСУ.

Через окупацію значної кількості територій Запорізької області згодом постала проблема функціоналу депутатів Запорізької обласної ради, які були делеговані громадами (що були окуповані російськими окупантами), яка була вирішена за рахунок формування центрів з допомоги ВПО за територіальним принципом. Так в Запоріжжі у співпраці між представниками окупованих громад та органами місцевого самоуправління були створені районні хаби допомоги. Найбільшим із зазначених хабів є відкритий простір «Саме тут», що спеціалізується на допомозі ВПО з окупованого мелітопольського району [5]. Подібні спеціалізовані центри створені і для представників інших районів Запорізької області, що суттєво стабілізувало роботу з видачі гуманітарної допомоги та соціального обслуговування ВПО з прив'язкою до району проживання до повномасштабного російського вторгнення на територію України.

Наступним етапом співпраці влади та громадськості в сфері реалізації громадських ініціатив стали адаптаційні та реабілітаційні проекти, спрямовані на дітей ВПО та їх родини. Гарним прикладом зазначеної співпраці

є проєкт «Літній молодіжний простір «Місія турботи», що був реалізований на базі «Хортицької національної академії». Зазначений проєкт реалізувала громадська організація «Розвиток та партнерство» за фінансової підтримки благодійного фонду «Голоси дітей». «До проєкту було залучено 35 дітей ВПО віком від 6 до 15 років, які отримали можливість адаптуватися до умов життя у місті Запоріжжя та відчувати себе максимально комфортно на території Запорізької міської територіальної громади. Родзинкою проєкту була можливість дітей ВПО познайомитись та корисно провести час разом з однолітками, що народились та проживають в Запоріжжі. Це, на думку команди проєкту, пришвидшує процес адаптації дітей ВПО до умов життя у новому для себе середовищі» [6]. Проєкт показав актуальну потребу в адаптації та реабілітації дітей, які отримали психологічні травми під час військових дій та мають проблеми у адаптації до життя в запорізькій територіальній громаді. Забезпечення сталості зазначеного проєкту було забезпечено шляхом співробітництва «Хортицької національної академії» з громадською організацією «Освітня платформа» та UNICEF в рамках створення дитячого простору «Спільно» на базі гуртожитку академії, де сьогодні проживають діти ВПО разом зі своїми родинами.

Прикладом вдалого реабілітаційного проєкту спрямованого на фізичну та психологічну реабілітацію дітей ВПО можна навести соціальний проєкт «Фізична реабілітація через плавання», що реалізовував прославлений запорізький спортсмен та громадсько-політичний діяч Д. Силант'єв за фінансової компанії «Метінвест».

Результати зазначених проєкту були досліджені фаховими науковцями з реабілітації та отримали позитивну оцінку в спеціалізованому науковому виданні [7] та на фаховому круглому столі [8].

Зважаючи на все перераховане можна зробити висновок, що за наслідками повномасштабного російського вторгнення на територію України на території прифронтових міст та областей співпраця між органами місцевої влади та представниками громадського сектора зазнала суттєвих трансформацій та вийшла на якісно новий рівень співробітництва.

Література

1. Закон України. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
2. Бережанський І. У Мережі показали відсоткову частку окупованих територій України за областями (карта). URL: <https://tsn.ua/ato/u-merezhi->

pokazali-vidsotkovu-chastku-okupovanih-teritoriy-ukrayini-za-oblastyami-karta-2156977.html

3. Погоріла І. Через Запоріжжя «пройшли» 400 тисяч українців з окупованих територій. URL: <https://www.unian.ua/society/cherез-zaporizhzhya-proyshli-400-tisyach-ukrajinciv-z-okupovanih-teritoriy-novini-ukrajini-11924412.html>
4. Гуманітарні штаби: як волонтери допомагають переселенцям в Запоріжжі. URL: <https://zp.gov.ua/uk/articles/item/12318/gumanitarni-shtabi-yak-volonteri-dopomagayut-pereselencyam-v-zaporizhzhji>
5. Мелітопольські переселенці розповіли, як виїхали з окупованої території та знайшли допомогу в Запоріжжі. URL: <https://suspilne.media/259464-melitopolski-pereselenci-rozpovili-ak-viihali-z-okupovanoi-teritorii-ta-znajslidopomogu-v-zaporizhhi/>
6. Літній молодіжний простір «Місія турботи». URL: <https://khnnra.edu.ua/2022/08/15/litnij-molodizhnij-prostir-misiya-turboti/>
7. Позднякова-Кирбят'єва Е. Г., Силант'єв Д. О., Мосаєв Ю. В. Соціально-психологічна реабілітація дітей ВПО засобами плавання на прикладі соціального проекту «фізична реабілітація через плавання». *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. Класичний приватний університет. Гельветика. 2022. № 96. С. 15-23.
8. Круглий стіл «Соціальна адаптація і реабілітація постраждалих від війни: теоретико-правові засади та стратегія їх вдосконалення». URL: <https://khnnra.edu.ua/2022/08/16/kruglij-stil-sotsialna-adaptatsiya-i-reabilitatsiya-postrazhdalih-vid-vijni-teoretiko-pravovi-zasadi-ta-strategiya-yih-vdoskonalennya/>

Злобіна О. Г.

*д.с.н., проф., зав. відділом соціальної психології
Інституту соціології НАН України*

ЧИННИКИ МОБІЛІЗАЦІЇ/ВИСНАЖЕННЯ РЕСУРСІВ ПРОТИДІЇ СТРЕСОРАМ ВІЙНИ: СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО КОНТЕКСТУ

Війна створює стрес у багатьох сферах одночасно, руйнуючи фізичне, соціальне і психічне благополуччя окремих осіб і сімей. Сучасні соціологічні підходи до моделювання стресового процесу акцентують необхідність дослідження процесів, які опосередковують вплив стресорів на ресурси, зменшуючи або підсилюючи вплив стресу на психічне здоров'я населення [1].

На основі аналізу існуючих досліджень впливів стресорів на психічне здоров'я військових та цивільного населення можна виокремити перспективні напрями аналізу стресових станів населення країни в умовах війни та визначити ті процеси, які підсилюють або послаблюють ресурси протидії стресорам:

Війна як основний стресовий фактор загострює існуючі щоденні проблеми та змінює життя та звички людей, блокуючи ресурси протидії стресу через низку опосередкованих проблем, таких як: економічні труднощі (бідність, втрата засобів до існування); дестабілізація соціальних мереж; соціальна ізоляція; зниження якості життя; маргіналізація вразливих груп та ін. [2; 3]. Огляди літератури з питань психічного здоров'я населення, що постраждало від війни, показують, що оцінка інших джерел страждань, крім прямого впливу війни проводиться досить рідко [4; 5]. Натомість підтверджено, що рівень впливу щоденних стресових факторів на більшість наслідків щодо психічного здоров'я є сильнішим прогностичним фактором, ніж прямий вплив війни [6]. Посередницька роль щоденних напруг під час війни була підтверджена як чинник актуалізації міжособистісного насильства серед цивільного населення в українському контексті [7].

Соціальні відносини особливо важливі для буферизації стресу оскільки взаємодія з іншими може створити «банк» ресурсів для використання у важкі часи [8]. Зокрема під час та після війни фіксуються процеси підсилення просоціальної поведінки [9].

В умовах військового конфлікту вплив членів первинних та вторинних групи як чинників буферизації стресу трансформується порівняно з тим, як вони діють в умовах мирного часу [10]. Роль значущих інших (рідних та друзів), які в мирних умовах є найбільш ефективними надавачами емоційної й інструментальної підтримки особам, що переживають стрес, зменшується через розрив сімейних стосунків внаслідок масової вимушеної міграції. Натомість схожий досвід стресових подій отримують майже всі оточуючі. Відповідно для українського контексту перспективним виглядає дослідження досвіду несправедливості, особливо насильства, пов'язаного з війною, який діє як підсилювач індивідуальних переваг щодо колективних дій [11], а отже зростає значення вторинних груп (професійних, релігійних, волонтерських) та рольового моделювання з боку подібних інших як буферу для полегшення фізичного та емоційного впливу стресорів. Також важливо, що членство в групі відіграє ключову роль у формуванні просоціальності в постраждалих від війни громадах [12], водночас дестабілізація соціальних мереж є чинником виснаження ресурсів протидії стресу [13].

Дослідження показують, що люди реагують на негаразди збільшенням, а не зменшенням відданості важливій для них групі приналежності [14]. Внаслідок стресових подій ідентичність може зміцнюватися, що підвищує ресурси протидії стресу [15]. Зокрема в українських реаліях війна сприяла посиленню колективної (громадянської) ідентичності, акцентуючи її виразність і високу зовнішню оцінку.

Ресурси буферизації стресу опосередковуються також процесами збереження та втрати ролей. Збереження ролей в умовах дії щоденних стресорів (наприклад збереження жінками ролі піклувальниць у своїх сім'ях) працює як захисний фактор [16], натомість втрата ролі (наприклад ролі годувальника чоловіками внаслідок безробіття чи погіршення економічної ситуації) діє як виснажуючий фактор [17]. Відповідно підсилюється чи послаблюється дія таких ресурсів як самооцінка та самоефективність.

Моральні принципи у контексті війни можуть сильно змінитися в бік прийнятності насильства як потенційно корисного і такого, що служить гідним цілям, однак наразі дослідження в Україні показало, що підвищення моральних переконань призводить до зниження прогнозів насильства [18].

Ідеологія як важлива складова соціального капіталу групи є захисним фактором, який підвищує здатність ефективно справлятися з сильними стресовими ситуаціями [19], однак існуючі дослідження зосереджені переважно на аналізі ідеології та релігії як ресурсів протидії стресу в арабському світі, тому неясно чи збережеться такий вплив в українському контексті.

Отже, враховуючи особливості війни в Україні, можна окреслити низку процесів, дослідження яких необхідно для визначення ефективності ресурсів буферизації стресу. Зокрема увагу має бути спрямовано на:

- «щоденні» або «вторинні» негаразди (створюють депривації, які зменшують ресурси протидії стресорам);
- зміни соціальних відносин (можуть як посилювати, так і послаблювати ресурси);
- зміни ідентичності (можуть як посилювати, так і послаблювати ресурси);
- зміни в моралі, ідеологічні преференції (можуть як посилювати, так і послаблювати ресурси).

Література

1. Aneshensel C. S., Mitchell U. A. The stress process: Its origins, evolution, and future. *Sociology of mental health: Selected topics from forty years, 1970s-2010s*. 2014. P. 53–74.
2. Gartner R., Kennedy L. War and postwar violence. *Crime and Justice*. 2018. 47.

3. Miller K. E., Rasmussen A. War exposure, daily stressors, and mental health in conflict and post-conflict settings: bridging the divide between trauma-focused and psychosocial frameworks. *Social Science & Medicine*. 2010. 70(1). P. 7–16.
4. de Jong, J. T. V. M. Public mental health, traumatic stress and human rights violations in low-income countries: A culturally appropriate model in times of conflict, disaster and peace. *Trauma, war, and violence: Public mental health in socio-cultural context*. New York. 2002. P. 1–91.
5. Miller, K. E., & Rasco, L. M. An ecological framework for addressing the mental health needs of refugee communities. *The mental health of refugees: Ecological approaches to healing and adaptation*. Mahwah, NJ. 2004. P. 1–64.
6. Miller K. E., Rasmussen, A. The mental health of civilians displaced by armed conflict: An ecological model of refugee distress. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*. 2017. 26. P. 129–138.
7. Timmer A., Antonaccio O., Botchkovar E.V., Johnson, R. J. Hughes L. A. Violent Conflict in Contemporary Europe: Specifying the Relationship Between War Exposure and Interpersonal Violence in a War-Weary Country. *The British Journal of Criminology*. 2023. 63(1). P. 18–39.
8. Antonucci, T. C., Fiori, K. L., Birditt, K., & Jackey, L. H. (2010). Convoys of social relations: Integrating life-span and life-course perspectives. *The handbook of lifespan development*. Vol. 2: Social and emotional development. Hoboken, NJ. 2010. P. 434–473.
9. Haer R., Scharpf F., Hecker, T. The social legacies of conflict: The mediating role of mental health with regard to the association between war exposure and social capital of Burundian refugees. *Psychology of Violence*. 2021. 11(1). P. 40–49.
10. Thoits P. A. Mechanisms linking social ties and support to physical and mental health. *Journal of Health and Social Behavior*. 2011. 52(2). P. 145–161.
11. Wood, E. J. Insurgent collective action and civil war in El Salvador. Cambridge. 2003. 308 p.
12. Canevello A., Hall J., Walsh, J. I. Empathy-mediated altruism in intergroup contexts: The roles of posttraumatic stress and posttraumatic growth. *Emotion*. 2022. 2(8). P. 1699–1712.
13. Eggerman M., Panter-Brick C. Suffering, hope, and entrapment: Resilience and cultural values in Afghanistan. *Social Science & Medicine*. 2010. 71(1). P. 71–83.
14. Lydon J. E., Zanna, M. P. Commitment in the face of adversity: A value-affirmation approach. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1990. 58(6). P. 1040–1047.
15. Kira I. A., Shuwiekh H., Al Ibraheem B., Aljakoub, J. Appraisals and emotion regulation mediate the effects of identity salience and cumulative stressors and traumas, on PTG and mental health: The case of Syrian's IDPs and refugees. *Self and Identity*. 2019. 18(3). P. 284–305.
16. Miller K.E., Omidian P., Rasmussen A., Yaqubi A., Daudzai H. Daily stressors, war experiences, and mental health in Afghanistan. *Transcultural Psychiatry*. 2008. 45(4). P. 611–638.

17. Eggerman M., Panter-Brick, C. Suffering, hope, and entrapment: Resilience and cultural values in Afghanistan. *Social Science & Medicine*. 2010. 71(1). P. 71–83.
18. Timmer A., Johnson R. J., Antonaccio O., Botchkovar E. V. Stress and depression as pathways between violent conflict exposure and moral beliefs: Why people sometimes condone “bad” things. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*. 2022. 28(2). P. 184–200.
19. Khamis V. Impact of war, religiosity and ideology on PTSD and psychiatric disorders in adolescents from Gaza Strip and South Lebanon. *Social Science & Medicine*. 2012. 74(12). P. 2005–2011.

Широкова М. С.

*к.с.н., доц. кафедри соціальних структур та соціальних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СОЦІАЛЬНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙ СФЕРИ БІЗНЕС-ПОСЛУГ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Сектор бізнес-послуг часто розглядається як певна екосистема взаємопов'язаних послуг, оскільки його підгалузі купують та продають значні обсяги послуг одна одній. Попит на бізнес-послуги формують виробники, які діють в певних промислових кластерах, а їх пропозицію – центри бізнес-послуг всіх організаційних форм. Важливість та вирішальна роль бізнес-послуг, починаючи від аудиту, консалтингу, банківських послуг, страхування, закінчуючи інжинірингом, дизайном чи ІТ-послугами, не викликає сумнівів стосовно розвитку будь-якої національної економіки та її прогресу в плані ефективності та конкурентоспроможності.

Війна – це не якісь незвичні умови здійснення нормальної організаційної діяльності, а радше стан соціально-економічної системи (соціальне потрясіння), в якому діяльність ведеться нетрадиційними шляхами з постійними відхиленнями від норми. У моменти кризи організації бізнес-послуг, так само як і інші підприємства, швидко переключають увагу на виживання. Специфікою такої діяльності, яку можна схарактеризувати як екстремально резильєнтну, є робота в середовищі із багатьма зацікавленими сторонами. Однак, резильєнтність – це не так про виживання, як про процвітання.

Аудиторська мережа України включає крім аудиторських фірм ще й консалтингові і бухгалтерські фірми. Тепер, згідно з ЗУ «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», професійною організацією аудиторів та бухгалтерів може стати будь-яка всеукраїнська громадська організація, яка

також має право надавати й неаудиторські послуги. Безумовно, війна в Україні накладає суттєві обмеження на надання бізнес-послуг, адже на перший план вийшли питання фізичної безпеки працівників. Консалтингові групи та агенції зіткнулися з обмеженнями у можливостях провадження діяльності, аналогічними до труднощів інших корпоративних організацій: від'їзд працівників в інші локації чи за кордон, необхідність пошуку для них нового місця розташування, потреба в налагодженні міжнародних комунікацій, зміна функцій членів команд, підвищення уваги до підтримки психологічного клімату в організації, зміна механізмів роботи з підприємствами-клієнтами, які самі перебувають у кризовому стані, та ураження фінансових показників, адже через війну в Україні призупинили роботу виробники з різних секторів економіки.

Вся діяльність бізнесу означена руйнаціями війни: втрачаються кращі фахівці у ключових галузях економіки, втрачаються активи, напрацьовані роками ринки збуту, ланцюги постачання, технології та ресурсна база. В умовах російсько-української війни на відновлення бізнесу покладаються надії держави, захисників, громадян України. Український бізнес знаходиться у пошуку шляхів та інструментів виживання. Соціальна резильєнтність передбачає здатність груп людей спільно долати будь-які труднощі – як то стихійне лихо, війна, терористичний акт, економічна криза та інше [1, с. 793]. Розвиток концепції соціальної резильєнтності розпочався з її досить неконкретного розуміння як здатності реагувати, яке потім еволюціонувало до включення понять навчання та адаптації в контексті зростаючої невизначеності та несподіванки.

Організаційна резильєнтність в основному розглядається в літературі з ризик-менеджменту в термінах операційної резильєнтності, яка передбачає:

1) здатність протистояти потрясінням. Сюди включаються два елементи: а) розташування організації таким чином, щоб вона не постраждала від руйнівних подій; б) здатність протистояти руйнівній події, щоб звести до мінімуму шкоду;

2) здатність швидко й успішно оговтатися від потрясіння;

3) можливість швидко й назавжди змінити організацію, якщо негаразди чи руйнівні події створюють нову нормальність;

4) можливість винести уроки з руйнівних подій і зробити організацію сильнішою [2].

Грунтуючись на критичному огляді літератури з питання соціальної резильєнтності, М. Кек і П. Сакдаполрак пропонують визначити соціальну резильєнтність як таку, що складається з трьох вимірів: спроможність долати – здатність соціальних акторів справлятися з усіма видами негараздів

і долати їх; адаптивні здібності – їх здатність вчитися на минулому досвіді та адаптуватися до майбутніх викликів у повсякденному житті; здібності до трансформації – їх здатність створювати набори інституцій, які сприяють індивідуальному добробуту та сталій стійкості суспільства до майбутніх криз [3, с. 5]. Подолання є ідеальною стратегією управління ризиком потрясіння. Однак, коли здатність долати перевищено, активується здатність до адаптації. Якщо адаптація недостатня для подолання ризику лиха, система буде прогресувати до трансформації для підтримки своєї стабільності.

За словами А. В. Гуренко, у період війни спільнота організацій бізнес-послуг докладає максимальних зусиль до запобігання соціального та економічного руйнування України. Через представників консалтингових асоціацій створюються сприятливі умови інформаційного забезпечення та консультування бізнесу. Найгострішими питаннями, що намагаються вирішити фахівці – консультування з питань релокації бізнесу, запуску та налагодження раніше зупиненого виробництва, відтворення логістичних зв'язків, відновлення операційної ефективності, визначення процедури сплати податків тощо [4, с. 79]. Проте, щоб виконувати ключову роль консалтингового супроводження українського бізнесу під час війни, організаціям, що надають бізнес-послуги самим необхідно розбудовувати свою спроможність до соціальної резильєнтності задля власної сталості і життєздатності.

Екстраполюючи концепцію соціальної резильєнтності на організаційний рівень, ми пропонуємо розглядати її виміри з точки зору інструментів, які виходять на перший план для організацій стосовно їхніх дій на кожному з вимірів резильєнтності.

На рівні подолання, де організації задіюють свою здатність передбачити, поглинати та відновлюватися після катастрофи, головну роль відіграють доступ до ресурсів різного роду і способ, яким організації використовують ці ресурси. Фактично це проактивна позиція і реакція короткострокового обрію подій. Першочерговим інструментом цього рівня соціальної резильєнтності стає обробка потоків релевантної інформації про ризики і обставини. Особливістю надання бізнес-послуг у перші місяці війни були брак інформації, низька прогнозованість державних рішень та надстислі строки. Аудиторські і консалтингові фірми перед повномасштабним вторгненням і в перші його місяці вдавалися до таких заходів: створення кризових штабів за місяць до вторгнення, виплата авансом заробітної плати за перші два місяці війни, інформаційні розсилки з рекомендаціями щодо дій у випадку настання кризових подій, опитування працівників про наміри, завчасне бронювання місць поселення у випадку релокації працівників, найм перевізників для евакуації

персоналу та їх родичів, відповідь на оперативні виклики військового стану – логістичні проблеми, дефіцит палива, блекаут.

На рівні адаптації організації повинні мобілізувати дії, процеси та рішення, які дозволяють рефлексувати та коригувати існуючі соціальні норми та процеси через навчання. Увага до розвитку і підтримки соціального і людського капіталу всередині і поза організацією стає основним інструментом адаптації до воєнних дій. Ключовими викликами компаній, що працюють у галузі обслуговування бізнесу, стають психологічний стан працівників, безперервність роботи, перехід на гібридний формат роботи, залучення нових фахівців, людський розвиток, розбудова згуртованості, налагодження комунікацій тощо.

На рівні трансформації соціальна резильєнтність розглядається як здатність до самоорганізації та до участі. Ключовими факторами трансформаційної спроможності є спрямування політики, стратегічне мислення, лідерська роль та інновації. В дію вступають інструменти корпоративної соціальної відповідальності організацій, що враховує різноманітні інтереси зацікавлених сторін, які оточують організацію. Організації, що надають бізнес-послуги в Україні, долучаються до різноманітних проєктів «роблення добра» і соціальної підтримки. Це такі заходи, як вихід з російського ринку, участь у волонтерських проєктах, сприяння розвитку освітніх проєктів, розробка алгоритмів фіксації та оцінки збитків, благодійна аналітична робота в напрямку повоєнного відновлення України, виявлення корупційного регулювання, інвестиції у консультування зі сталого розвитку та зміни клімату тощо.

Таким чином, соціальні аспекти резильєнтності дозволяють пояснити, чому деякі організації швидше та краще відновлюються після потрясінь. Соціальна резильєнтність – це не просто здатність організації поглинути негативні події і відновитися, тут мова йде про безпосереднє залучення людей. Мова йде про спільні цінності, пов'язані з готовністю, наполегливістю, зобов'язаннями вижити і об'єднатися навколо спільної справи. Неймовірно важливими є соціальні мережі і зв'язки. Говорячи алегорично, резильєнтність знаходиться всередині людей.

Література

1. Saja A. M. A., Teo M., Goonetilleke A. et al. A Critical Review of Social Resilience Properties and Pathways. *International Journal of Disaster Risk Science*. 2021. Vol. 12. P. 790-804.
2. The Protech Group. Operational resilience. E-book. 2023. 28 p. URL: <https://protechgroup.com/en-au/blog/operational-resilience-series-1-what-is-operational-resilience>

3. Keck M., Sakdapolrak P. What is social resilience? Lessons learned and ways forward. *Erdkunde*. 2013. Vol. 67(1). P. 5-19.
4. Гуренко А. В. Роль консалтингового супроводження бізнесу під час військового стану в Україні. *The Russian-Ukrainian war (2014-2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. P. 73-79.

Бойко Н.Л.

*д.с.н., пров. наук. співробітниця відділу соціальної психології
Інституту соціології НАН України*

ФАТАЛІЗМ В УМОВАХ ВІЙНИ: ОЧІКУВАННЯ ТА РЕАЛІЇ

Війна – це завжди ситуація, яка очікувано має акумулювати фаталістичні настрої, що можна зокрема побачити в меседжах соціальних мереж сьогодні. «Що буде, то буде», «від долі не втечеш», «під час повітряних тривог ми нікуди не ховаємось, бо якщо прилетить, то нічого не допоможе» і т. п. Залежність від зовнішніх обставин в умовах війни очікувано має зростати з огляду на те, продукується екстремальна ситуація. Пересічна людини, яка має перебувати в подібній жакливій екстремальній ситуації, має виживати та пристосовуватися до неї. Ситуація, яка є руйнівною та мало залежною від кожної окремої людини. Проте результати соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, проведеного восени 2022 року засвідчують дещо інший тренд ставлення пересічних українців до фатуму в умовах війни, також використовувалися данні моніторингових досліджень Інституту соціології НАН України попередніх років задля виявлення та усвідомлення актуальних тенденцій оцінок громадян.

Для оцінки стану пристосованості до екстремальних ситуацій на індивідуальному рівні в дослідженні було задіяно індикатори, які характеризують настановлення на самостійність («упевненість у власних силах») чи залежність від зовнішніх чинників («віра в те, що кожній людині на роду написано, яке життя вона проживе»). На поведінковому рівні ці настановлення пов'язуються з очікуваннями щодо покращенні ситуації та готовністю терпіти теперішні та майбутні проблеми, що спричинені війною.

Аналіз показника фаталізму в умовах війни засвідчує суттєве зростання кількості українців, які не погоджуються з думкою про те, що їхнє життя передвизначено заздалегідь порівняно з попередніми роками дослідження.

Кількість тих українців, які не вірять¹⁴ у те, що життя визначається долею, у 2022 році збільшилась майже вдвічі порівняно з 2002 роком (40,4% проти 22,7%). Натомість кількість тих українців, які цілковито впевненні у фатальності долі (відповідь «дуже вірю»), стало майже втричі менше (8,5% проти 24,2%) (рис. 1).

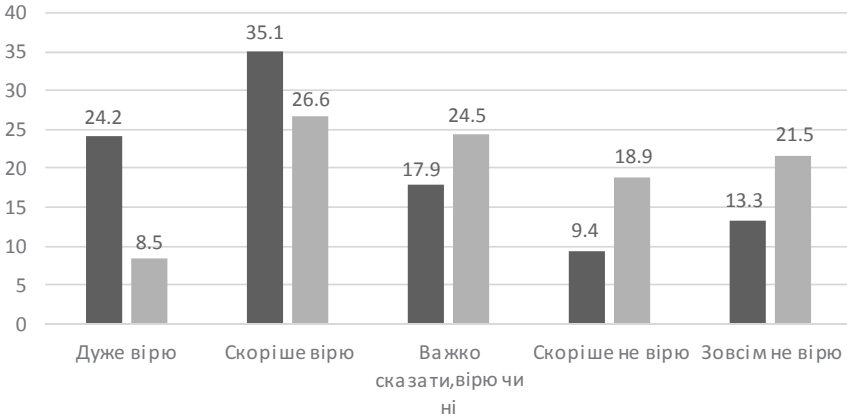

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання «Чи вірите Ви в те, що кожній людині на роду написано, яке життя вона проживе?» (%)

Фіксуються певні відмінності показника фаталізму за статевою ознакою. Загалом чоловіки демонструють меншу схильність до фаталізму. Не вірять у те, що кожній людині на роду написано, яке життя вона проживе 44,3% чоловіків проти 35,3% жінок.

Аналіз вікових показників засвідчує більшу схильність до фаталізму осіб старших вікових груп. Серед молоді 65% не погоджується з тим, що життя визначається долею, в той час як серед респондентів похилого віку таких лише 25,9%.

Дослідження особливостей прояву фаталізму серед мешканців різних регіонів України¹⁵ фіксує певні відмінності. Схильність до того, щоб повністю або частково покладатися на долю¹⁶ найвища серед мешканців Центру

¹⁴ Тут і далі об'єднано відповіді «зовсім не вірю» та «скоріше не вірю».

¹⁵ За місцем довоєнного проживання респондентів

¹⁶ Об'єднано відповіді «дуже вірю» та «скоріше вірю».

(38,3%), найменша у мешканців Заходу (27,9%). Водночас не виявлено відмінностей між міськими мешканцями та жителями сільської місцевості.

На відміну від настановлення на передвизначеність подій життя, показник упевненості у собі по вибірці в цілому помітно зріс і збільшився майже на 15% порівняно з довоєнними періодом (рис. 2).

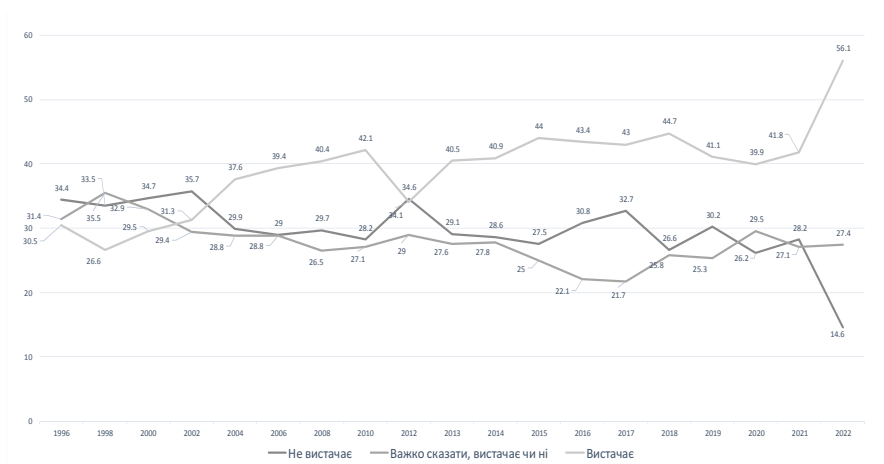

Рис. 2. Динаміка розподілу відповідей на запитання «Чи вистачає Вам упевненості в своїх силах?»¹⁷ (%)

При цьому дзеркально відбиваються тенденції, зафіксовані при фіксації фаталізму. Зокрема чоловіки упевнені у власних силах більшою мірою, аніж жінки (63,6% проти 50,5%), молодь – більшою мірою ніж представники старших вікових груп (60,4% серед молоді проти 47,9% серед осіб похилого віку).

В регіональному контексті більшою мірою впевненість в своїх силах демонструють мешканці Півдня – 59,5%, на Сході таких 58,1%, на Заході – 56,2%, у Центрі – 54,3%.

Слід зазначити, що опитування 2022 року проводилось у грудні, після звільнення частини південного регіону України, що певним чином могло вплинути на соціально-психологічний стан мешканців півня, збільшивши їх впевненість у своїх силах, додавши наснаги та оптимізму. Також більшу впевненість у своїх силах демонструють міські мешканці (58,9%) порівняно з мешканцями сільської місцевості (51,5%).

¹⁷ На графіку не подано відповіді «не цікавить», не відповіді, показники яких не перевищують 3,7%.

Загалом можна констатувати, що в умовах війни українці акумулюють свої сили та впевненість у власній спроможності протидіяти долі. Показник упевненості у власних силах демонструє радикальне зростання вперше за весь період моніторингу, тобто цей психологічний ресурс є таким, що актуалізований у значної частини населення вперше. Відповідно він є важливим психологічним чинником, що визначає поведінку населення в екстремальній ситуації. Позитивні зміни відбуваються в першу чергу саме в особистісній площині, допомагаючи справлятися з екстремальними умовами в умовах війни.

Паращевін М. А.

*д.с.н., пров. наук співробітник
Інституту соціології НАН України*

ДИНАМІКА ДЕРЖАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Серед різноманітних пов'язаних з війною подій, які відбувалися в Україні протягом останнього часу, досить помітними стали дії держави, спрямовані на тиск на одну з домінуючих в українському релігійному полі Церков – Українську Православну Церкву (УПЦ). По всій країні відбувалися обшуки в приміщеннях, які використовує ця Церква [див., напр., 1], низці її обласних провідників пред'явлені звинувачення [див., напр., 2; 3], монахам Києво-Печерської Лаври спочатку було обмежено доступ до основних храмів лаврського комплексу, а тепер й оголошено про припинення договору оренди та вимогу полишити увесь комплекс [див., напр., 4]. Очевидною стала кардинальна зміна державної політики щодо УПЦ та її суперника Православної Церкви України (ПЦУ), що порушує усталену систему церковно-державних відносин та йде в розріз з традиційною відстороненістю держави від релігійних питань.

Після набуття Україною незалежності у нас сформувався один з найбільш ліберальних режимів релігійної політики, коли держава практично не втручалася в діяльність Церков. Організації, які претендували на місце національної Церкви, на сприяння національному розвитку (спочатку Українська Православна Церква Київського Патріархату, а тепер ПЦУ) не отримували бажаної для них підтримки держави, але й УПЦ, чия діяльність в політичній площині спрямовувалася на протидію західному вектору руху країни та збереженню прив'язки до Росії, до російської імперської системи, не стикалася з

суттєвою протидією і могла вільно просувати свою політику. Подібний стан був пов'язаний з відсутністю чіткої позиції більшості наших громадян щодо майбутнього країни. Тобто дві конкуруючі Церкви спиралися на два домінуючих кластери населення та на різні політичні сили, згуртованих навколо конкуруючих ідейних орієнтацій – на Європу та на Росію.

Подібний стан міг зберігатися ще довго, але російська агресія спочатку (у 2014–2021 роках) суттєво, а після лютого 2022 року кардинально, змінила ситуацію. Українська держава стикнулася із загрозою самому своєму існуванню (що вимагало зміни політики), а значна частина населення, яка була або позитивно налаштована щодо Росії, або чия позиція була індивідуальною, змінила свої погляди на негативні, і цей негатив поширився й на політичних та громадських суб'єктів, які з Росією пов'язані. В результаті таких процесів УПЦ частково втратила і свою соціальну базу, і підтримку впливових політичних гравців (зокрема тому, що самі ці гравці, будучи такими ж прихильниками Росії, самі втратили свій вплив), а також суттєво скоротилася схильність правлячих еліт до нейтрального ставлення до неї. Після початку в 2014 році обмеженої російської агресії тодішні правлячі кола відійшли від політики нейтралітету, і спробували вирішити проблему УПЦ через сприяння розвитку її супротивника, що реалізувалося в церковній легітимізації колишньої УПЦ КП (у вигляді новоствореної ПЦУ), та адміністративному сприянні перетікання віруючих та структур УПЦ до ПЦУ. Проте така політика виявилася загалом невдалою. Сподівання на масовий перехід релігійних громад до ПЦУ виявилися сильно завищеними [див. 5], і УПЦ, хоч і з певними втратами, виявилася достатньо стійкою. Прихильники УПЦ не поспішали полишати її, що частково можна пояснити консерватизмом та звичкою, а частково успіхами російської пропаганди (велика кількість людей поділяли російські наративи про те, що Україна сама винна в захопленні Росією Криму, а на території Донецькій та Луганській областях йде громадянська війна).

Початок широкомасштабної російської агресії в лютому 2022 року створив нові суспільні умови, в яких УПЦ знову довелося змінювати свою риторику і свої практики. Тепер навіть для скептиків російська ворожість стала очевидною, а риторика «дружби та братства народів» перестала працювати. І влада і суспільство почало вимагати від УПЦ розриву з російською Церквою, яка благословляє російську агресію, і в ідеалі відновлення церковної єдності через об'єднання з ПЦУ. І ймовірно спочатку влада очікувала, що відмова від російського впливу відбудеться добровільно. Проте дії керівництва УПЦ не виправдали таких очікувань. Хоча УПЦ й проголосило про свою повну самостійність, але є багато моментів, які ставлять такі заяви під сумнів (недотримання процедури отримання автокефалії, відсутність звернень про визнан-

ня самостійності до інших автокефальних православних Церков, ухилення від відкритого засудження дій російського Патріарха Кирила та від церковного засудження ієрархів, які відкрито зрадили Україні). Так само зберігається конфронтація з ПЦУ, немає готовності до об'єднання з останньою (а таке об'єднання почало розглядатися владою як необхідний елемент духовної складової національної безпеки). Все це призвело до того, що нинішня влада вирішила перейти від політики вмовляння до політики примусу. Можна припустити, що в цьому випадку зіграло роль розуміння, що кращої ситуації для подібної політики вже не буде. З одного боку УПЦ значною мірою дискредитована в очах громадськості, і при цьому практично втратила підтримку політичного класу. Це мінімізує можливості внутрішньої протидії. З другого боку для зовнішньої аудиторії війна з Росією виглядає гарним поясненням дій, які вочевидь виглядають порушенням принципів свободи віросповідання. Після завершення війни таких можливостей вже не буде.

Першим питанням, яке виникає щодо таких змін державної політики, є їх доцільність. Адже, по-перше, жорсткі нападки на організацію, яка має велику кількість прихильників, і при цьому спирається на релігійне підґрунтя, є підставою як мінімум для латентного напруження, або й до відкритого конфлікту. Конфлікти між прихильниками двох конкуруючих Церков за останні 30 років спалахували багато разів. Вони завжди мали локальний за географією та обмежений за кількістю залучених осіб характер, але це відбувалося з приводу окремих церковних об'єктів, коли не виникало загрози для релігійних організацій загалом. В нових умовах масштаби конфлікту можуть бути значно більшими, і навряд чи це піде на користь воюючій країні. Звісно можна сподіватися, що саме умови війни не дадуть конфліктам розпалитися, але в будь-якому разі це створюватиме підґрунтя для невдоволення в майбутньому. Так само можна припустити, що запропоновані пояснення нової політики не задовольнять різні групи в розвинених демократичних країнах, що створюватиме проблеми і в сьогоденні, і в майбутньому. Тобто нова церковна політика несе із собою чималі загрози. Звісно, можна припустити, що ці загрози можуть бути меншими, ніж загрози, які виникають та виникатимуть у випадку відсутності запланованих дій. Критики УПЦ наголошують на двох моментах – прямій антиукраїнській, пропагандистській, колаборантській та шпигунській діяльності структур цієї Церкви, та на тому, що вона заважає вихованню національно свідомих громадян, впливає на думки своїх вірян в напрямі підкоренню Росії. Подібні негативні наслідки діяльності УПЦ вочевидь мають місце. Проте їх масштаби видаються достатньо обмеженими. Є чимало прикладів антидержавної діяльності священиків та церковного керівництва, але серед загальної маси кліру УПЦ це складає доволі невелику частку (і з

цими випадками можна боротися на локальних рівнях, в межах існуючого законодавства, без протистояння з цілою структурою). Основна маса віруючих звертається до УПЦ (як і до інших Церков) не за порадами та вченням щодо повсякденної поведінки, а за виконанням обрядів, тож якась політична пропаганда від священників знаходить малий відгук.

Другим можливим питанням стає успішність нової політики. Чи призведе вона до того, що УПЦ або об'єднається з ПЦУ, або дійсно спробує стати незалежною Церквою? Тут можна згадати які у прихильників національної Церкви були очікування щодо масовості переходів з УПЦ після утворення ПЦУ, і як ці очікування не справдилися. Ці реалії демонструють силу традиції та соціальної інерції. Вочевидь за більш ніж 20 років, зокрема й в умовах відкритої війни, майже всі ті, хто був готовий полишити пов'язану з Росією Церкву це вже зробили. Натомість ті, хто залишається, скоріш за все будуть залишатися й надалі. Відповідно різка зміна державної політики видається мало продуманою та скоріше емоційною.

Література

1. Наймасовіший обшук СБУ в УПЦ (МП). Що відомо і до кого прийшли. 14 грудня 2022. *BBC News Україна*. URL: <https://bbc.com/ukrainian/news-63968950> (дата звернення: 19.03.2023).
2. СБУ оголосила підозру ректору Почаївської семінарії УПЦ МП Укрінформ. 19 березня 2023. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3630749-sbu-ogolosila-pidozru-rektoru-pocaivskoj-seminarii-upc-mp.html> (дата звернення: 19.03.2023).
3. СБУ оголосила підозру митрополиту Черкаському Феодосію. 20 лютого 2023. *Союз православних журналістів*. URL: <https://spzh.news/ua/news/71983-sbu-oholosila-pidozru-mitropolitu-cherkaskomu-feodosiju> (дата звернення: 19.03.2023).
4. РНБО прокоментувала звернення УПЦ (МП) щодо розірвання договору оренди Лаври. 15 березня 2023. *Радіо Свобода*. URL: <https://radiosvoboda.org/a/news-rnbo-lavra-upts-mp/32319764.html> (дата звернення: 19.03.2023).
5. Парашевін М. Трансформація конфесійного простору України. *Українське суспільство в умовах війни. 2022*: Колективна монографія. Київ, 2022. С. 120-130.

Безуглова В. Д.
аспірантка

Криворізького державного педагогічного університету

ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ В СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Соціальні медіа відіграють надзвичайно важливу роль у веденні політичної комунікації під час російсько-української війни. З одного боку, соціальні медіа дозволяють оперативно поширювати інформацію одночасно великої кількості користувачів, а з іншого сприяють створенню відповідного образу України серед міжнародної спільноти. Пріоритетним завданням таких комунікацій є передача інформації про поточний стан перебігу військових дій з огляду на об'єктивність й правдивість даних, що ширяться інтернет-мережею. Соціальні медіа виступають допоміжним засобом підтримки людей у період воєнного часу й врегулюванню настроїв населення.

Сьогодні, в умовах воєнного стану, використання соціальних медіа у політичній комунікації відіграє чималу роль у формуванні громадської думки, репрезентації російсько-українського озброєного конфлікту в міжнародній площині, прийнятті важливих стратегічних рішень. Різноманітні віртуальні майданчики надають можливість висловлювати свої думки, давати відгуки на події, що відбуваються й взаємодіяти одне з одним у режимі реального часу. Так, на думку української науковиці О.В. Шиманової-Стефанишин, соціальні медіа відіграють надзвичайно важливу роль у веденні політичної комунікації в умовах війни. Детальний аналіз інтернет-простору дав змогу встановити чотири основних рівні:

- *Міжнародний*: Починаючи з першого дня повномасштабного вторгнення сторінки політичних діячів й активістів миттєво змінили напрям своїх публікацій. Головним меседжем стало об'єктивне висвітлення подій, що відбуваються в Україні. Президент України В. Зеленський тільки за період з 24 лютого по 26 липня 2022 року звернувся до політичних еліт й громадськості інших країн близько 80 разів.

- *Нормативний*: Введення воєнного стану вимагає відповідного документального підґрунтя, яке сприяє забезпеченню правової захищеності населення. Соціальні медіа стали саме тим майданчиком, який ознайомлював громадян України з прийняттям відповідної законодавчої бази.

- *Інституційний*: Головним джерелом достовірної інформації за часів війни є президентській центр й допоміжні інституції, зокрема Адміністра-

ція Президента, Генеральний штаб, представники органів військових адміністрацій та місцевої влади. Вперше практику щоденного звітування у соціальних мережах започаткував президент В. Зеленський. Після чого інші органи державного управління перейняли цей досвід на себе.

- *Публічно-громадський*: Ядром цього рівня є громадяни, громадські організації, волонтерські спільноти тощо. Військові дій акумулювали ефективність використання соціальних медіа задля отримання максимальної суспільної користі [5, с. 113-116].

Відштовхуючись від цього, ми можемо побачити, що соціальні медіа відіграють важливу роль як на міжнародному, так і на локальному рівнях. Інститутом вивчення журналістики «Reuters» протягом квітня 2022 року було проведено дослідження у 5 країнах – Великій Британії, США, Німеччині, Польщі та Бразилії щодо споживання новин про війну в Україні. Результати дослідження продемонстрували, що соціальні медіа (в тому числі інформаційно-аналітичні онлайн-сайти, другорядні сайти) є одними з пріоритетних джерел інформації після телебачення. Проте в Польщі (40%) та США (40%) саме соціальні медіа є найбільш популярним джерелом інформації [4]. Це вказує на важливість висвітлення новин про прояви російської агресії в інтернет-просторі.

В умовах воєнного стану змінилися й учасники політичної комунікації. Якщо раніше комунікантами було прийнято вважати політичних діячів, то зараз цей список поповнився громадськими діячами, волонтерами, активістами, воєнними експертами. Ці зміни яскраво прослідковуються з перших днів повномасштабної війни. Станом на вересень 2022 року аналітичною платформою Semantrum було складено рейтинг найпопулярніших військових експертів в соціальних мережах. Четвірка лідерів розподілилася наступним чином: Олексій Арестович (з найбільшою кількістю реакцій в Instagram – 57%), Іван Яковина (50% усіх реакцій журналісту принесли відео на Youtube, 39% – пости у Twitter), Валерій Маркус (найбільше реакцій йому принесли Instagram – 40%, Facebook – 28% та Youtube – 16%), Олег Жданов (99% реакцій на Youtube). Ранжування відбувалося відповідно до співвідношення кількості реакцій до кількості підписників [3]. Поява нових лідерів думок серед числа воєнних експертів вказує на ступінь залучення їх до найрізноманітніших платформ соціальних медіа.

Особливе місце в інтернет-комунікації відводиться головнокомандуючому нашої країни. Ефективність політичної комунікації президента України була розглянута науковцем О. В. Батрименко. На його думку, стиль спілкування В. Зеленського в соціальних мережах «чіпляє» читачів за рахунок: **досто-**

вірності інформаційного контенту (інформація, яка ним публікується, ґрунтується на фактах – даті випадку, місці й часі скоєного); **позиція «свого з народу»** (звернення президента є експресивними, можуть містити жартівливі елементи. Форма викладу думок – проста, що дозволяє залучати міжнародне співтовариство до співпраці); **оперативність** (президент негайно реагує на події, які відбуваються на теренах країни. У режимі «тут і зараз» він виходить на зв'язок в інтернет-просторі, коментуючи актуальні обставини) [1, с. 81].

У своїй діяльності президент України використовує різні платформи для інформування про події, пов'язані з повномасштабним вторгненням. За його медіа-діяльністю слідкують понад 17 мільйонів підписників у Instagram, 3 мільйонів фоловерів у Facebook, 7 мільйонів у Twitter та майже 2 мільйони у Viber і 1 мільйон у Telegram. Така залученість й активність в інтернет-мережі дає змогу охопити якомога більшу аудиторію, орієнтовану на різний віковий сегмент. Опубліковані дописи є адаптивними під вимоги кожного медіа-майданчику. Для посилення впливовості повідомлень він використовує різноманітні типи контенту – фото, відео, текст, сторіс й прямі ефіри. Так, з дослідження «Як війна змінила мене та країну. Підсумки року» проведеного в лютому 2023 році соціологічною групою «Рейтинг» було з'ясовано, що зріс рівень довіри до груп і каналів в месенджерах (з 11% до 41%), в YouTube (з 21% до 29%) і незмінною залишилася довіра до соціальних мереж (35%). Паралельно з цим, значна присутність в інтернеті В. Зеленського говорить про підвищення рівня довіри до його постаті з 36 до 90% [2].

Отже, ми бачимо, що використання соціальних медіа в політичних комунікаціях під час російсько-української війни позитивно впливає на формування громадської думки й зростання рівня довіри до органів державного управління. Використання платформ соціальних медіа сприяє підтримці інформативно-комунікативних зв'язків на різних рівнях її організації. Широкий асортимент застосування каналів інтернет-комунікації дозволяє охопити різновікову аудиторію, ключову роль в яких відіграють політичні агенти на чолі з президентом України. Політична комунікація в соціальних медіа під час війни має важливе значення для підтримки стабільності та забезпечення того, щоб уряд і громадськість були на одній хвилі, коли йдеться про поточний конфлікт. Ефективно використовуючи соціальні мережі, лідери можуть забезпечити рівень прозорості та підзвітності, який необхідний під час кризи.

Література

1. Батрименко О. В. Соціально-медійна активність президента України у висвітленні російсько-української війни. *Політичне життя*. 2022. № 4. С. 79–83. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.4.8>.
2. Комплексне дослідження: Як війна змінила мене та країну. Підсумки року. *Рейтинг*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html (дата звернення: 16.03.2023).
3. Медіа рейтинг військових експертів у ЗМІ та соціальних мережах за серпень. *Semantrum*. URL: <https://promo.semantrum.net/uk/2022/09/12/military-experts/> (дата звернення: 16.03.2023).
4. Як аудиторія сприймає висвітлення у медіа новин про війну в Україні? – Нове дослідження Інституту вивчення журналістики «Reuters». *Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення*. URL: <https://nrada.gov.ua/yak-audytoriya-sprujmaye-vysvitlennya-u-media-novyn-pro-vijnu-v-ukrayini-nove-doslidzhennya-institutu-vyvchennya-zhurnalistyky-reuters/> (дата звернення: 16.03.2023).
5. Shymanova-Stefanyshyn O. V. Political communication in the conditions of martial law in ukraine: a political analysis of the main messages. *Scientific journal "regional studies"*. 2022. № 30. С. 112–117. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.30.19> (дата звернення: 16.03.2023).

Заремба-Косович Г. Р.

к.с.н., наук. співробітниця

відділу соціальної антропології

Інституту народознавства НАН України

ВІД ЖЕРТВИ ДО АКТИВНОЇ УЧАСТІ: ДОСВІДИ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Згідно зі статтею 11 Конвенції про права людей з інвалідністю, ратифікованою Україною 16 грудня 2009 року, держави-учасниці вживають, відповідно до своїх зобов'язань за міжнародним правом, зокрема міжнародним гуманітарним правом та міжнародним правом з прав людини, усіх необхідних заходів для забезпечення захисту й безпеки осіб з інвалідністю у ситуаціях ризику, зокрема в збройних конфліктах, надзвичайних гуманітарних ситуаціях та під час стихійних лих.

Під час надзвичайних ситуацій, збройних конфліктів, воєн, люди з інвалідністю є значно уразливішими, ніж люди без інвалідності. Вони мають значно менший доступ до життєво необхідних ресурсів, і значно більші шанси бути пораненими чи загинути.

Дослідження досвіду людей з інвалідністю під час війни поодинокі та фрагментарні. Найбільше таких досліджень стосується вивчення досвідів людей з інвалідністю або людей, які отримали інвалідність у час війни, саме як *жертв*. До прикладу, це дослідження політики нацистської Німеччини у часи Другої світової війни щодо людей з інвалідністю, неспроможності соціальної політики та соціального забезпечення щодо потреб людей з інвалідністю під час різних воєн (Афганської війни, Югославських воєн, війни в Іраку тощо).

Є низка досліджень, які стосуються вивчення аспектів воєнного та повоєнного життя ветеранів різних воєн. А саме: як вони отримали інвалідність, як переживають отримання інвалідності та адаптуються до цього, як змінюється їхня гендерна ідентичність опісля інвалідності, якими є соціальні політики щодо цієї категорії.

Дослідження інвалідності та війни в українському академічному середовищі якраз розпочалося з вивчення досвідів ветеранів та ветеранок Анти-терористичної операції. Найбільше уваги у цих дослідженнях приділено визначенню порушень у ментальному здоров'ї серед цієї соціальної групи та особливостям соціальної адаптації у цивільному житті (зокрема, проведено кілька досліджень про особливості працевлаштування).

Новим етапом для актуалізації досліджень на межі студій з інвалідності та студій з миру та конфліктів стало повномасштабне вторгнення росії в Україну на світанку 24 лютого 2022 року.

До повномасштабного вторгнення росії в Україну інвалідність мали трохи більше 6% українців та українок. Через відсутність повних даних можна лише припустити, що частка людей з інвалідністю у загальній кількості жертв і біженців від російсько-української війни є вищою. Тому-що вразливість людей з інвалідністю під час військових конфліктів зростає через відсутність інформації, доступних прихистків, асистивних технологій, ліків тощо.

Я хочу розпочати дискусію про досвід людей з інвалідністю під час російсько-української війни, дещо розширивши наративи репрезентацій такого досвіду.

Влітку 2022 року я почала записувати напівструктуровані інтерв'ю з людьми з інвалідністю. На інтерв'ю запрошуються респондент(-к)и, які перебувають у безпечному місці, з якими я маю особистий контакт, довірливі

відносини. На цей момент я записала 21 інтерв'ю, як онлайн, так і офлайн. Офлайн інтерв'ю проходили у Львові та Львівській області.

Метою цього дослідження є спроба проаналізувати різноманітний досвід людей з інвалідністю під час повномасштабного вторгнення росії в Україну. Тому, шукаючи оповідачів, я враховую такі аспекти:

– релокація (тих, хто не покинув домівки; тих, хто став ВПО; тих, хто виїхав за кордон);

– гендер (жінки: досвід особистої гігієни під час війни, особливості поселення, загроза насильства, подвійне навантаження наодинці з дітьми тощо. При опитуванні чоловіків цікавить їхній досвід можливого соціального тиску у зв'язку з від'їздом, самопочуття через соціальний тиск тощо).

– види / (не)видимість інвалідності (фізична, сенсорна, психосоціальна, інтелектуальна. А саме: наявність простору для порятунку під час війни, доступність інформації, (не)залежність від інших тощо).

Аналіз отриманих даних вказав на те, що люди з інвалідністю під час російсько-української війни отримують водночас різні досвіди. Вони є жертвами війни, вони рятуються від війни і вони є активними учасниками війни.

Очевидним є те, що люди з інвалідністю мають відмінні ризики, викликані війною, аніж люди без інвалідності. Під час війни люди з інвалідністю стикаються з низкою викликів, пов'язаних з доступом до інформації, доступністю місць для укриття, забезпеченням базових потреб, підтриманням відповідного стану здоров'я, складнощами евакуації на кожному з її етапів.

Виклики, з якими зіткнулися люди з інвалідністю вказали на недієвість системи соціального захисту та надання соціальних послуг в Україні.

Порятунок під час війни взяли на себе самі люди з інвалідністю. Окрім цього, вони намагаються рятувати й інших, хто постраждав від російсько-української війни. Це, чи не вперше, в історії воєнних конфліктів, люди з інвалідністю стають активними у час війни.

Це формує мета-наративи про інвалідність та війну в іншому ракурсі. І може відкрити дискусію щодо важливості залучення та внеску людей з інвалідністю до відбудови соціальних структур та соціальних мереж у повоєнний час в Україні.

Література

1. Дарієвська С., Марценюк Т. Досвід працевлаштування людей з інвалідністю в Україні (на прикладі ветеранів Антитерористичної операції). *Наукові записки НАУКМА. Соціологія*. Том 3. 2020. С. 37-48. URL: <http://nrps.ukma.edu.ua/article/view/214382> (дата звернення: 20.03.2023).

2. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Закон від 16.12.2009 №1767 – VI. Київ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 20.03.2023).
3. Лукомська С. О., Задорожний С. В., Кульчиковський Е. М. Психологічна допомога учасникам АТО в системі реабілітаційного відділення госпіталю для ветеранів війни. Наука і життя: сучасні тенденції, інтеграція в світову наукову думку. Матеріали конференції (14-16 травня 2015). URL: <https://int-konf.org/en/2015/nauka-i-zhittya-suchasni-tendentsiji-integratsiya-v-svitovu-naukovu-dumku-14-16-05-2015/1067-lukomska-s-o-zadorozhnij-s-v-kulchikovskij-e-m-psikhologichna-dopomoga-uchasnikam-ato-v-sistemi-reabilitatsijnogo-viddilennya-gospitalyu-dlya-veteraniv-vijni> (дата звернення: 20.03.2023).
4. Crises, Conflict and Disability. Ed. by David Mitchell and Valerie Karr. Routledge, 2014. 228 p.
5. Friedlander, H. Registering the handicapped in Nazi Germany: A case study. *Jewish History*. 1997. 11. P. 89-98.
6. Miles M. Disability and Afghan reconstruction: Some policy issues. *Disability and Society*. 1990. 5(3). P. 257-267.
7. Steblyuk V. Problems of medical support and medical and psychological rehabilitation of АТО/JFO veterans. *Health of Society*. 2022. 10(5). P. 151-154.
8. Thomson M. Disability, Psychiatry and Eugenics. *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*, 2010. P. 116-133.

Микитюк І. В.

аспірантка кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Цивілізаційно-культурний розвиток людства станом на сьогодні відзначається глобальним (за нечисленними виключеннями) домінуванням концепції універсальних прав людини. В соціокультурному вимірі ця перспектива передбачає усунення дискримінаційних бар'єрів та структур різних гатунків нерівності. Расова, релігійна, гендерна дискримінації на глобальному рівні і в правовому, і в масовому дискурсі означаються як неприйнятні. Сучасні суспільства приділяють усе більше уваги різним вимірам нерівності та засобам їхнього подолання. На жаль, сьогодні в умовах повномасштабного воєнного вторгнення в Україні загострилися проблеми прямо та опосеред-

ковано пов'язані з впровадженням соціальних інновацій серед яких і освітня інклюзія.

У зв'язку із цими процесами в науковий, а надалі і в управлінський обіг увійшли два «парні» поняття – «ексклюзії» та «інклюзії». Оскільки один із ключових міжнародних документів присвячених темі освітньої інклюзії неповносправних, а саме – Конвенція «Право на інклюзивну освіту» дає визначення поняття інклюзія – розглянемо його та проведемо розмежування і специфікацію інших понять із відповідного поняттєвого ряду. Згаданий документ визначає поняття як процес системного реформування середовища у бік доступності для всіх учасників процесу, через усунення будь-яких перешкод на шляху до реалізації базового права на освіту. Під інклюзією (від лат. inclusion – включення, введення, приєднання) маємо на увазі визначають як процес збільшення ступеня участі індивіда (групи, спільноти) у соціальному житті, зокрема отримання рівних можливостей у навчанні.

Загалом поняття «інклюзія» та «ексклюзія» належать до понятійного ряду, складові якого покликані позначати різні модальності людських об'єднань у вимірі соціальних зв'язків та (одно/різно)рідності людських спільнот. У цьому сенсі до двох полярних понять (інклюзія та ексклюзія) слід додати і інші, а саме – сегрегація та інтеграція.

Часто необгрунтовано поряд (і, навіть, синонімічно) із поняттям «освітня інклюзія» вживається поняття «освітня інтеграція». Між тим, відмінності у значенні понять істотні: інтеграція, як зазначають німецькі соціологи Г. Ендрувайт та Г. Троммсдорф, спираючись на структурно-функціональну концепцію Т. Парсона, передбачає включення нових елементів до системи, після чого вони набувають властивостей цієї системи і вже не відрізняються від інших [1]. У вужчому значенні, пов'язаному з освітнім процесом істотним для розмежування із освітньої інклюзії та освітньої інтеграції є те, що перша передбачає пристосування освітніх закладів, стратегій та окремих програм до тих, хто здобуває освіту, а, натомість, освітня інтеграція передбачає включення учнів з особливостями у звичайні класи без проведення відповідних організаційно-педагогічних змін середовища (адаптуватися мають вони самі).

Інші поняття згаданого понятійного ряду стосуються протилежних за змістом модальностей організації освітнього процесу. Так, зокрема, згідно з положеннями Саламанської декларації, сегрегація (протилежне поняття – «десегрегація») – результат відмінностей між людьми в індивідуальних можливостях, ґендерних, расових, культурних, релігійних відмінностях, що не дає змоги їм бути повноцінно включеними до соціальних груп, зокрема і під час освітнього процесу [2]. «Сегрегація» – надання освіти в ізольованих умо-

вах, організованих таким чином, щоб педагоги працювали тільки з дітьми з певними особливостями, ізольованими від решти (спецшколи, класи корекції в масовій школі, ресурсні класи).

Поняття «соціальна ексклюзія» (соціальне виключення) тлумачать як процес, в якому окремих людей (груп, спільнот) систематично блокують (або позбавляють повного доступу) через обмеження різних прав, можливостей і ресурсів, які зазвичай доступні для членів іншої групи, і які є фундаментальними для соціальної інтеграції та дотримання прав людини у цій конкретній групі (до прикладу, житло, зайнятість, охорона здоров'я, громадська активність та демократична участь) [3, с. 67]. Термін «соціальна ексклюзія», як протилежний і водночас комплементарний до поняття «інклюдія», набув поширення, зокрема завдяки працям британського соціолога Е. Гідденса. Дослідник наголошує на тому, що ексклюзія є механізмом відокремлення груп від спільного соціального потоку, що загрожує соціальній солідарності та простягається в діапазоні ієрархій від вершини («елітне добровільне бажання відгородитися від усіх, заглибитися в себе») до культурного і структурного виключення вразливих верств населення [4]. У вужчому значенні пов'язаному саме з освітньою сферою під ексклюзією мають на увазі прямиий або непрямиий недопуск людини до будь-якої форми освіти (наприклад, тестів під час вступу до школи).

Актуалізація проблеми інклюзивної освіти зумовлена суттєвим збільшенням дітей, підлітків, дорослих осіб із особливими потребами, фізичними та психічними хворобами, інвалідністю тощо, а це, завдяки зростаючим масштабам хвороб робить її предметом соціологічного осмислення. Особливої гостроти проблема інклюдії осіб із інвалідністю набуває в умовах повномасштабного вторгнення якого зазнала Україна у 2022 році.

З соціологічної перспективи можемо досліджувати особливості згаданої динаміки як в науковому, так і в соціальному вимірі, як в сенсі змін наукової парадигми, так і у сенсі змін масової свідомості у напрямку до визнання інклюдії оптимальною моделлю буття неповносправних у соціумі. Досі така перспектива була дуже малою мірою представлена в українській соціології. Наукові роботи, що вивчають освітню інклюдію неповносправних, переважно є «недотеоретизованими», у них переважає дескриптивний підхід, майже відсутній аналіз широкого соціального контексту впровадження інклюдії як «культурної інновації», що виходить за межі суто освітньо-педагогічних змін.

Подолати цю прогалину можливо, спираючись на культурсоціологію Дж. Александера та його концепцію «сильної програми» культурсоціологічного аналізу, а також на теорію виникнення соціальних рухів М. Буравого.

Названі методологічні засади дослідження («сильна програма» Дж. Александера та теорія публічної сфери М. Буравого) були використані на етапі конструювання інструментів емпіричного дослідження (тобто у зборі даних), а також у інтерпретації даних дослідження особливостей сприйняття освітньої інклюзії представниками експертної спільноти та спільноти батьків неповносправних дітей (перша хвиля дослідження проведена у Львові впродовж 2021 року, друга хвиля триває впродовж 2023 року).

У дослідженні використано поєднання методів напівструктурованого експертного інтерв'ю (4 особи) та анкетного опитування батьків неповносправних дітей за стандартизованою анкетною із переважанням питань закритого типу (16 осіб). Ці методи реалізувалися по чергово, що дало можливість на підставі опрацювання результатів експертного опитування сформулювати інструментарій опитування батьків неповносправних дітей та уточнити гіпотези дослідження. Експертне опитування реалізувалося методом інтерв'ю віч-на-віч. Анкетне опитування батьків неповносправних дітей реалізувалося методом вибіркового онлайн-опитування у інтерфейсі Google-forms. У зв'язку із відносною важкодоступністю респондентів (основною причиною якої є сенситивність теми дослідження) було застосовано такий метод формування вибірки як «вибірка, що реалізується респондентами» (англ. respondent driven sampling (RDS)).

Відповідно до схеми аналізу соціальних змін, яку пропонує Дж. Александер, в було першу чергу звернуто увагу на певні історичні події, які стали поштовхом, стимулювали соціальну (ре)інтерпретацію тих чи інших явищ і призвели до соціальних змін. У випадку дослідження освітньої ексклюзії йдеться про низку подій: спроби впровадження освітньої інклюзії «згори» у контексті пострадянської лібералізації в перші роки незалежності України; поширені у медіа приклади успішного застосування освітньої інклюзії; успіхи неповносправних осіб у різних сферах професійної діяльності і загалом у житті тощо. Ці події (зміни правового регулювання освіти неповносправних, приклади успішності окремих неповносправних осіб) поширили у соціумі певні знання щодо інклюзії та спонукали відносно широку масу населення до зміни сприйняття освітньої інклюзії неповносправних.

Названі події викликали неоднорідні реакції. Ми зафіксували, що у межах експертної спільноти та спільноти батьків неповносправних дітей цілком переважає позитивна інтерпретація освітньої інклюзії. Водночас наше дослідження не охопило «табір опонентів». У межах наративу, який продукують експерти, згадуються аргументи на підтримку освітньої інклюзії двох типів – ті, що стосуються системи освіти та ті, що стосуються неповносправних дітей

– отримувачів освітніх послуг. У межах першої групи аргументів називають такі, як гуманізація освіти, підвищення професійної кваліфікації працівників освіти та матеріально-технічного забезпечення освітніх закладів, відновлення певної справедливості щодо неповносправних осіб, надання цим особам більших можливостей на здобуття самостійності і успішності в житті в соціумі.

Наше дослідження дало змогу виснувати, що впровадження інклюзивної освіти (як конкретна соціальна подія) ще не пройшла достатнього культурального опрацювання й осмислення масами населення і наразі ще не призвела до відчутних соціальних наслідків. Найбільш вагомими здобутками в цьому плані є її легітимізація переважно на рівні держави (через прийняття низки спеціальних законів і законодавчих актів щодо цієї освіти) і частково на рівні соціального інституту освіти (через появу шкіл із навчанням неповносправних дітей і підлітків, але не у масштабах усієї країни).

Що ж до легітимності інклюзивної освіти як другого соціального наслідку, то вважаємо, що ані у суспільстві, ані на особистісному рівні ще не існує однозначності у позитивних оцінках та сприйнятті такого роду освіти, що й призвело до появи анти-інклюзивних за характером активностей. Водночас протягом останніх років увиразнилася тенденція зростання рівня легітимності інклюзивної освіти в сучасному українському соціумі. Таким чином, можемо визначити сучасний стан освітньої інклюзії в Україні як медіанний – такий, що має низку вагомих здобутків. Водночас за відсутності цілеспрямованих зусиль як з боку держави так і з боку громадськості ці здобутки можуть бути втрачені, оскільки поки є недостатньо вкоріненою широка соціальна та інституційна підтримка цього явища. Відтак висновок про те, що нові культурні програми спонукають соціальні зміни, підтверджується лише частково як свідчення досить довгого процесу переналаштування постав громадянського суспільства та держави у напрямку повної реалізації принципів інклюзії в освіті. Перший етап нашого дослідження зафіксував погляди, настрої та досвіди групи експертів та групи батьків неповносправних дітей. На другому етапі буде застосовано подібні методи та інструментарій у проведенні опитування на тій самій вибірці, що дасть можливість простежити тренди у впровадженні освітньої інклюзії в Україні в період до та після повномасштабного вторгнення.

Література

1. Endrmweit G., Trommsdorf G. (Hrsg.) Wörterbuch der Soziologie. Stuttgart Ferdinand Enke, 1989. P. 307.

2. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. 1994. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427>
3. Оксамитна С., Хмелько В. Соціальна ексклюзія в Україні на початковій стадії реставрації капіталізму. *Соціологія: теорії, методи, маркетинг*. 2004. № 3. С. 66–77.
4. Giddens A. *Sociologia*. Warszawa: PWN, 2004.

Неймет О. І.

*аспірант кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

КОМПЛЕКСНА ДОПОМОГА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ У ПЕРІОД РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІСЛЯ ПОРАНЕНЬ (НА ПРИКЛАДІ М. УЖГОРОД)

Пропонується розглянути загальні проблеми системи реабілітації військовослужбовців, можливості використання її позитивних прикладів в Україні, нинішній стан функціонування в умовах російсько-української війни. При цьому важливо приділяти увагу питанню надання психологічної допомоги важкопораненим військовослужбовцям під час реабілітації.

Війна — соціально-політичне явище, одна з форм розв'язування засобами збройного насильства суспільно-політичних, економічних, ідеологічних, національних, територіальних, релігійних та інших суперечностей між державами, народами, націями, класами, соціальними групами [5]. Війна завжди супроводжується великою кількістю вбитих і поранених як з однієї, так з іншої сторони.

Сучасні бойові дії вирізняються низкою факторів, що зумовлюють характер санітарних втрат. До них належать висока динамічність бойових дій, відсутність чіткої лінії фронту, застосування сучасного озброєння та бойової техніки, тяжкість травми, хронічна стресова ситуація. Їхня взаємодія спричиняє поєднаність, комбінованість, поліорганічність патологічних змін, що мають місце під час поранення. Як відомо, тяжкість стану пораненого залежить не тільки від тяжкості самого поранення, але й від часу надходження до лікувального закладу [3].

Лише у 2018 році прийнята Воєнно-медична доктрина України [5]. Саме у цьому документі визначені науково обґрунтовані принципи, вимоги щодо організації медичного забезпечення Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розві-

дувальних органів, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями. Зазначений документ встановлює правила взаємодії медичних служб різних міністерств і відомств держави для розв'язання проблем військової медицини в умовах надзвичайних ситуацій у мирний та воєнний час, а також під час реальних бойових дій.

Документ визначає мету, принципи, організаційні основи системи військової охорони здоров'я, повноваження та відповідальність за її реалізацію, фінансове та ресурсне забезпечення, науковий супровід військової охорони здоров'я, вирішення проблем військової медицини, а головне – відповідальність держави та органів виконавчої влади за розвиток системи військової охорони здоров'я і забезпечення її спроможностей у воєнний час. Зараз, після надання у військових шпиталях ургентної допомоги, на лікування, відновлення та реабілітацію їх доправляють в звичайні лікарні.

Зазвичай розрізняють наступні види реабілітації військовослужбовців: екстренну; медичну; психологічну; професійну [2].

У важкий для України час багато її захисників отримують поранення різного ступеня важкості під час ведення бойових дій. Звісно, їм надається перша медична кваліфікована й спеціалізована допомога у військових госпіталях і спеціалізованих медичних закладах. Але важливе значення має реабілітація військовослужбовців для повного відновлення їх функцій та можливості повноцінно працювати й жити в суспільстві. Йдеться не лише про фізичну реабілітацію, а й психологічну. Реабілітація військовослужбовців після поранень потребує тривалого часу (від 1-2 до 5-6 місяців і більше). Важливим для реабілітації військових є правильний підхід. Це визначає швидкість реабілітаційних заходів, комфортне перенесення процедур та відповідний результат. Психологічна реабілітація військовослужбовців — заходи щодо своєчасної профілактики та лікування психічних порушень; формування у військовослужбовців свідомої й активної участі в реабілітаційному процесі [1].

В КНП «Центральна міська клінічна лікарня» м. Ужгород, коли почали надходити перші поранені військові, створили мультидисциплінарну команду для оптимальної реабілітації та психологічної адаптації. Зазначена команда складається з лікаря, психолога, лікаря фізіотерапевта, соціальних працівників, консультанта міжнародної організації «Лікарі без кордонів»; проводить, окрім медичного лікування, фізіотерапевтичні процедури, консультації психолога. Реалізовано формат допомоги згідно принципу «рівний рівному». Зокрема військовослужбовці мали змогу отримати допомогу від людей зі значними фізичними проблемами. Так, масаж виконували двоє медичних сестер

із майже відсутнім зором, а роботу з організації гуманітарної допомоги – людина з ДЦП, яка має інвалідність 2 групи.

Таким чином, упродовж дев'яти місяців пройшли реабілітацію понад півтори сотні важкопоранених військових, які на власні очі бачили, що з пораненнями життя не закінчується. Психолог разом із фізіотерапевтом показували, яким чином можливо пристосуватись, щоб жити повноцінним життям; не тільки не бути тягарем, а й стати корисним для оточуючих. Такий підхід до поранених бійців активізував як прагнення до виконання необхідних вправ, так і бажання ретельно їх виконувати. Коли поранені хлопці бачили, що їм допомагають одужати люди, в яких є власні фізичні вади, на початку дуже дивувалися, а згодом багато хто з них казав: «А хіба я гірший?»

Також у ході проведення реабілітаційних заходів, ми провели дослідження емоційного стану військовослужбовців, які отримали важкі поранення, та їхніх планів на майбутнє. В ході дослідження «Вплив мультидисциплінарної команди на психологічний стан важкопоранених», реалізованого в період з 05.09.2022 по 30.12.2022, проведено шість фокус-груп (на початку проходження реабілітації та наприкінці), в яких взяли участь 54 військовослужбовці.

Щодо планів на майбутнє відповіді респондентів розподілилися таким чином: 24% наших респондентів мають наміри (якщо дозволить медкомісія) служити далі; 40% – хочуть повернутись до мирного життя; 31% поранених бійців вважають, що їхню подальшу долю вирішить командир частини чи медична комісія. Тільки 5% важкопоранених залишали медичний заклад з суттєвою депресією, не змогли прийняти самих себе у новому статусі.

Як свідчить досвід, зазначена реабілітаційна практика дає позитивні результати. Майже 80% важкопоранених військовослужбовців, які потрапляли на реабілітацію, були в розпачі, просили не телефонувати рідним, боячись бути для них тягарем, натомість, коли їх виписували, їхній емоційний стан значно покращувався. Медикаментозне й оперативне лікування теж дають втішні результати: 55% бійців позитивно дивляться в майбутнє розуміючи, що дадуть собі самі раду; 25% – будують плани стосовно того, як реалізуватимуть себе вдома; 20% – готові докласти суттєвих зусиль, щоб належним чином адаптуватися та бути корисним іншим.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні обсягу таких реабілітаційно-психологічних заходів відповідно до характеру бойової патології, з обов'язковим ознайомленням важкопоранених бійців із досвідом тих, хто, маючи важку форму інвалідності, максимально повноцінно живуть.

Таким чином, можна зробити висновок про необхідність мультидисциплінарного підходу в реабілітації військовослужбовців, які отримали важкі

поранення. При цьому, чим швидше почнеться робота команди фахівців, тим більшою є вірогідність кращої фізичної реабілітації та позитивних зрушень у психологічному стані військовослужбовців. Однак результативність роботи мультидисциплінарної команди обмежується тривалістю перебування пораненого в закладах охорони здоров'я, адже така реабілітація потрібна й після повернення додому.

Література

1. Бінов О. А. Організаційні ресурси психологічної реабілітації військово-службовців. Організаційна психологія. *Економічна психологія*. 2022. № 1 (25). С. 16-22.
2. Бортняк В. А., Дрозд О. Ю., Журавльов Д. В. Реабілітація військовослужбовців в Україні. Загальні проблемні особливості організації під час воєнного стану. Київ: Видавничий дім «ПРОФЕСІОНАЛ», 2022. 408 с.
3. Гайда І. М., Бадюк М. І., Сушко Ю. І. Особливості структури та перебігу сучасної бойової травми. *Патологія*. 2018. Т. 15. № 1 (42). С. 73–76.
4. Козирев М. П. Соціологія. Навчальний посібник. Львів, 2013. 457 с.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Воєнно-медичної доктрини України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018-%D0%BF#Text>.

Мишковська О. П.

к.с.н.,

Львівський ліцей імені Івана Пулюя

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Соціальна відповідальність бізнесу під час війни – це доволі новий і незвичний феномен. Історія останніх тридцяти років зрідка пам'ятає приклади діяльності соціальної відповідальності бізнесу (СВБ) під час активної фази воєнних дій у країнах, де до початку збройної агресії розвивалась доволі потужна СВБ як цілісний напрям бізнесу. Якщо такі приклади й мали місце, то СВБ в основному фокусувалася і проявлялася в допомозі ліквідації негативних наслідків воєнних конфліктів. В українському ж випадку йде мова про соціальну відповідальність бізнесу, який не тільки має досвід та успішні практики соціальної відповідальності починаючи з 2014 року, в час, так званої, «неактивної фази» російсько-української війни або Мінського перемир'я; але й СВБ, який в час повномасштабного вторгнення вже зробив, робить і надалі робитиме чималий вклад в українську Перемогу і подальшу відбудову України.

Соціальна відповідальність бізнесу – це суспільно зумовлена, добровільна ініціатива власника (засновників чи керівництва) підприємства (організації) керуватися суспільно відповідальним підходом при прийнятті рішень у поєднанні з реалізацією соціальних ініціатив, які матимуть позитивний вплив на сталий розвиток країни, навколишнє середовище та сприятимуть солідарності суспільства.

До 24 лютого 2022 року, відповідно до дослідження Центру «Розвиток КСВ» [1], приблизно 80% українських компаній починали впроваджувати СВБ або орієнтувалися на її принципи. Проте лише 25% з них систематично виділяли бюджет на проекти із соціальної відповідальності, що суттєво відрізняло український бізнес від досвіду міжнародних компаній. Із початком повномасштабної війни в Україні розвиток СВБ суттєво змінився, і саме війна змусила український бізнес переорієнтувати свої програми сталого розвитку та благодійної допомоги. Відтепер український бізнес ще більше підтримує економіку та армію країни: мільярди гривень для ЗСУ, авто, дрони, приціли, спорядження, одяг, взуття, медикаменти, пальне, продукти та багато іншого – це лише частина того, що надає відповідальний український бізнес. До того ж чимало компаній інтегрували програми допомоги та відновлення України у власну політику СВБ [3].

На початку збройної агресії росії основні виклики, що постали перед українським бізнесом – це втримання його «на плаву». Якщо виробничі потужності підприємства знаходилися в районі бойових дій або поряд, багато зусиль було скеровано на їх релокацію або консервацію, щоб мінімізувати негативний вплив на довкілля у випадку руйнування. Сплата податків, особливо наперед, вже не вважається соціальною відповідальністю бізнесу, а його обов'язком. Також пріоритетним завданням для багатьох компаній була підтримка його внутрішнього середовища, тобто, власного колективу, працівників і їхніх сімей. Водночас, важливими напрямками соціальної відповідальності стали: допомога ЗСУ та теробороні, гуманітарна допомога потребуючим, підтримка медичних закладів, евакуація та розміщення населення з районів бойових дій, організація сховищ та укріттів.

Згодом, починаючи з літа 2022 року, соціальна відповідальність бізнесу набуває певної системності, але й гнучкості водночас, щоб оперативно реагувати на нагальні потреби та нові виклики. Компанії, які до війни втілювали проекти СВБ, адаптували їх до умов воєнного стану. Проте забезпечення безпеки ресурсів і персоналу й надалі залишаються першочерговими завданнями для кожної організації, адже від цього часто залежить її цілісність та здатність працювати далі. Завдяки соціальній відповідальності бізнесу відбулася певна систематизація волонтерського руху. За висловом Тіма Джуда, бри-

танського письменника і автора книжки «У воєнний час: історії з України», український волонтерський рух в основному ґрунтується на принципі «друзі друзів» [5]. Це коли всі знайомі та знайомі знайомих із горизонтальних соціальних зав'язків допомагають шукати, купувати чи доставляти необхідні речі для військових, переміщених осіб, і, наприклад, для дітей, які втратили своїх рідних під час війни. Тож, СВБ намагається полегшувати процес допомоги іншим шляхом систематизації та координації корпоративного волонтерства в межах своїх організацій.

Враховуючи мінливий порядок денний, бізнес також проявляє ініціативу щодо співпраці з різними зацікавленими сторонами. Щоб вирішити нагальні задачі і досягти кращих результатів, створюються різного роду партнерства, де компанії виступають не лише спонсорами, але й задіюють свою фахову компетенцію.

Деякий бізнес знайшов нові напрямки для своєї СВБ, наприклад, змістовна національна едукція (освіта): лекції з історії України, курси української мови, книжковий клуб з української поезії та ін. [3]. За цілі таких проєктів організація може поставити як підтримку національної ідентичності, так і підвищення рівня обізнаності щодо української культурної спадщини та розвінчання міфів щодо «радянської» України.

Необхідно наголосити на виході багатьох українських і міжнародних компаній з російського ринку задля досягнення репутаційних переваг. Адже на даний час зв'язок з росією – це величезна репутаційна втрата бізнесу через діяльність на території країни-терориста. За результатами дослідження галузевого підрозділу Google та дослідницької компанії Kantar серед українських споживачів [2], ставлення до брендів, які продовжують працювати на територіях країн-агресорів, вкрай негативне: 71% бойкотують такі компанії, 9% не звертають на це уваги та продовжують купувати, 89% українців шукають товари-замінники цим брендам.

Повномасштабне вторгнення пришвидшило багато процесів у бізнес-організаціях, в тому числі рішення на користь соціальної відповідальності. Таким чином, адаптувавшись та враховуючи умови війни, український СВБ продовжив працювати, сплачувати податки, допомагати армії, своїм громадянам і дбати про власних працівників.

На думку фахівців консалтингових організацій: «Війна – лакмусовий папірець для бізнесу. Саме тому кожна компанія має бути прозорою і соціально відповідальною. Вчасно сплачені податки, виплачені зарплати працівникам, взаємовигідні договори з партнерами і клієнтами – усе це ті критерії, які працюють задля сталого розвитку компанії в майбутньому, а нині – задля підтримки економіки країни» [4]. Тож, сьогодні в Україні соціальна відпо-

відальність бізнесу є не лише запорукою існування компанії чи утримання співробітників, а й відіграє важливу роль на економічному та суспільному фронтах.

Література

1. Зінченко А., Саприкіна М. Розвиток КСВ в Україні: 2010–2018. Київ: Юстон, 2019. 52 с. URL: http://csr-ua.info/csr-ukraine/wp-content/uploads/2018/10/CSR_2017_research-1.pdf (дата звернення 12.12.2021).
2. Симоненко К. Реклама під час війни: що працює, а що ні – дослідження Kantar. RAU. URL: <https://rau.ua/novyni/reklama-na-vijni-kantar> (дата звернення 09.03.2023).
3. Як змінилась корпоративна соціальна відповідальність компаній в умовах війни? rabota.ua. URL: <https://budni.rabota.ua/ua/corporate-culture/yak-zminilas-korporativna-sotsialna-vidpovidalnist-kompaniy-v-umovah-viyni> (дата звернення 11.03.2023).
4. Як українському бізнесу зберегти діяльність під час війни. DeVisu. URL: <https://devisu.ua/uk/stattia/yak-ukrainskomu-biznesu-zberegiti-diyalnist-pid-chas-viyni> (дата звернення 09.03.2023).
5. Judah T. Ukraine's Volunteers. The New York Review. URL: <https://www.nybooks.com/articles/2023/01/19/ukraines-volunteers-tim-judah> (Last accessed: 31.12.2022).

Коваль А. В.

*студентка 4-го курсу спеціальності «Соціологія»
Львівського національного університету імені Івана Франка*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Концепція соціальної відповідальності в контексті бізнесу означає, що фірма/компанія функціонує для досягнення своїх фінансових цілей і крім цього допомагає суспільству. Ідея полягає в тому, що підприємства повинні поєднувати прибуткові види діяльності з діяльністю, що приносить користь суспільству [2, с. 3].

Дане поняття в науковому середовищі виникло відносно недавно – в минулому столітті, але за цей час встигло зазнати багатьох трансформацій. Серед соціологів, котрі першими звернули увагу на проблему балансу інтересів суспільства, узгодження приватного і суспільного інтересів, були М. Вебер, Т. Веблен, В. Зомбарт, О. Конт, В. Парето, Т. Парсонс та ін. Теоретичний базис концепцій відповідальності бізнесу представлений у працях соціологів та економістів: Ф. Берлі, Ю. Благова, Х. Боуена, Ю. Веселова, Д. Вуд, П. Гейне, К. Девіса, П. Друкера, Л. Ерхарда, Дж. МакГуіра, Г. Мінза, А. МюллерАрмака, Ф. Найта, А. Ріха, С. Сеті, М. Фрідмана.

Метою кожного бізнесу є реалізація свого продукту чи послуги, саме тому увага концентрується на споживачу, на тому щоб знайти спільну мову з ним, а це, в свою чергу, породжує потребу запровадження соціально-відповідальної політики. В більшості підприємці обирають такий тип соціально-відповідальної політики, який потребує найменших витрат ресурсів (перш за все фінансових).

Говорячи про соціальну відповідальність бізнесу, слід відзначити, що вона містить в собі зовнішню та внутрішню складову. До внутрішньої соціальної відповідальності відноситься ділова практика щодо власного персоналу, тобто все, що стосується використання та розвитку персоналу. Зовнішній напрям соціальної відповідальності бізнесу не так чітко окреслений, як внутрішній. До даної сфери відносяться всі елементи відповідальності, що поширюються на зовнішнє для організації середовище [3, с. 16]. Якщо вдасться у деталі, то їх можна окреслити таким чином (див. табл. 1).

Зовнішні та внутрішні складові СВБ

Зовнішні аспекти СВБ	Внутрішні аспекти СВБ
1) добросовісна ділова практика, 2) інформаційна відкритість, 3) відповідальність за якість товарів та послуг, 4) співпраця з місцевою громадою та владою, 5) відповідність зовнішнім умовам та викликам, 6) охорона довкілля (ековідповідальність: використання паперових пакетів, перероблення відходів, економне використання природних ресурсів, зменшення шкідливих відходів тощо), 7) сплата податків, 8) просвітницька діяльність, 9) благодійність, спонсорство.	1) турбота про соціальну захищеність працівників, 2) професійний розвиток та навчання працівників, 3) безпека та гігієна на місці праці, 4) своєчасна і гідна оплата праці, 5) мотивація працівників, 6) залучення працівників до внутрішніх процесів, 7) підтримка здорового клімату в колективі, 8) забезпечення відпочинку та дозвілля, 9) офіційне працевлаштування, 10) надання допомоги в кризових ситуаціях, 11) прийом на роботу осіб з інвалідністю, обмеженими можливостями.

Слід зазначити також, що компанії, які заявляють про себе як про соціально-відповідальних, на практиці можуть не відповідати цьому. Наприклад, можуть бути наявні декілька з висвітлених пунктів, може бути повністю рейкова СВБ для формування позитивного іміджу. На жаль, на практиці часто трапляються випадки, коли підприємці документально приймають на роботу осіб з інвалідністю, щоб зменшити витрати на податки, а насправді ця людина не працює; приймають на роботу неофіційно; організовують благодійні збори та допомагають армії, і водночас реалізують товари виготовлені державою-агресором.

Зараз ми живемо в нелегкий, переломний в багатьох аспектах історичний період. Війна зачепила не лише українське суспільство, але й весь світ, і бізнес зокрема. Кожен, по мірі своїх можливостей, намагається зробити внесок у перемогу. Війна – це новий виклик для соціально-відповідальних компаній, а соціальна відповідальність бізнесу в умовах війни – це той випадок, коли бізнес може зазнати значних фінансових витрат, але водночас заслужити велику повагу суспільства. Саме через страх фінансових витрат велика кількість міжнародних компаній досі залишається на ринку агресора, сплачуючи податки і фінансуючи війну; велика кількість підприємств продовжують розповсюджувати товари виготовлені державою-агресором. Проте, велика кількість компа-

ній, які, не зволікаючи часу, в перші дні війни покинули ринок росії; є такі, що вийшли після тиску суспільства; і, на жаль, є компанії, які досі залишаються.

Війна не лише згуртовує суспільство, але й змінює напрямок СБВ, створюється якісно новий аспект. Жоден з міжнародних стандартів КСВ не містить пункту про захист власної країни в період військових дій. Жодна зі стратегій КСВ в Україні не мала пункту про допомогу армії, військовим, пораненим чи вимушеним переселенцям. Зовнішні обставини відкоригували спрямування благодійних бюджетів великого бізнесу, а для малого і середнього – стали мотивом, який спонукав багато підприємств уперше приєднатися до суспільно корисних дій. Український бізнес бере найактивнішу участь у волонтерському русі, поєднавши свої дії з волонтерськими організаціями, а також реалізує безліч власних проєктів, допомагаючи армії чи вимушеним переселенцям. Сьогодні українські компанії зберігають робочі місця за мобілізованими співробітниками, придбають необхідне військово спорядження; організують переїзд та частково компенсують вартість житла співробітникам, що опинилися на території конфлікту; відтворюють інфраструктуру та соціальні об'єкти в регіонах, що постраждали від військових дій [1, с. 322].

Таблиця 2

Воєнні аспекти СБВ

Зовнішні аспекти СБВ	Внутрішні аспекти СБВ
1) вихід з ринку рф, 2) відмова від товарів вироблених державою-агресором, 3) організація фінансових/гуманітарних зборів на потреби армії, поранених, вимушено переселених, 4) придбання амуніції, техніки для ЗСУ 5) додаткові знижки військовим та постраждалим внаслідок війни, 6) організація благодійних акцій/концертів, 7) забезпечення укриттів на випадок повітряної тривоги, 8) сплата податків наперед, 9) видача готівки на касах, 10) благодійність, спонсорство волонтерських рухів.	1) забезпечення робочих місць вимушено переселеним особам та збереження робочих місць мобілізованих, 2) фінансова, психологічна допомога працівникам, постраждалим внаслідок війни, 3) підбадьорення та патріотичне піднесення працівників, 4) моральна підтримка працівників, 5) організація внутрішньо колективних фінансових/гуманітарних зборів 6) організація власного волонтерського руху, 7) забезпечення можливості працювати у випадку відключення електроенергії, 8) перехід на енергозощадливі носії.

Таким чином набувають актуальності дослідження нових аспектів СВБ – воєнних аспектів. Мова йде як про зовнішні, так і про внутрішні складові (див. табл. 2). Варто також відзначити, що важливу роль у веденні СВБ-політики, особливо в умовах війни, відіграє підтримка бізнесу з боку громадськості та працівників. Саме отримання фідбеку та ведення діалогу дає розуміння потреб суспільства, його проблем, очікувань тощо.

Для кращого розуміння того, які ініціативи підприємства впроваджують у свою соціально-відповідальну політику слід розглянути декілька прикладів. Зокрема. компанії, а саме їх дописи, починаючи з 24 лютого 2022 року на офіційних інстаграм сторінках: Окко, Розетка, ПриватБанк. Всі три компанії належать до категорії великого бізнесу і представлені у всіх найбільших містах України.

Аналізуючи дописи компанії Окко [4] можна виділити такі категорії:

- Благодійність (передача пального та фінансів фонду «Повернись живим», безкоштовне харчування для захисників, допомога евакуації населення, перевезення гуманітарної допомоги, ОКО за ОКО) – 48 дописів.
- Просвітництво (робота АЗС, як долучитись до благодійності, рубрика #Наші_герої, проект Animal ID – пошук тварин, важливі події, дні пам'яті) – 49.
- Патріотизм – 18.
- Для суспільства (можливість зняття готівки, розіграші, пункт незламності) – 19.
- Сплата податків – 1.
- Відновлення інфраструктури (АЗС, заклади освіти) – 15.
- Збір гуманітарної допомоги для ВПО – 3.
- Покупка автомобілів для ЗСУ – 2.

Аналізуючи дописи компанії Розетка [6] можна виділити такі категорії:

- Патріотизм – 28.
- Просвітництво (законопроекти, підтримка ініціатив, робота точок видачі, історії співробітників про війну, рецепти, дні пам'яті, інтерактив, про товари) – 139.
- Для суспільства (знижки, можливість розраховуватись еПідтримкою, розіграші, обмін старих товарів, пункт незламності) – 128.
- Благодійність (працівники приймають біженців, підтримка фонду «Повернись живим», перерахування коштів на відбудову) – 11.
- Збір гуманітарної допомоги для ВПО – 2.
- Для бізнесу (безоплатна оренда складів, без комісії для продавців військових товарів) – 2.

Аналізуючи дописи компанії ПриватБанк [5] можна виділити такі категорії:

- Для суспільства (скасування комісії, кредитні канікули, збільшення лімітів на зняття коштів, продовження терміну дії карток, єПідтримка, конкурс, страхування, стипендії, приємні повідомлення в додатку на 14 лютого) – 17.
- Благодійність (власний фонд «Допомагати просто», переказ коштів, підтримка фонду «Повернись живим», збір коштів для дітей, які внаслідок війни стали сиротами, придбання медичного обладнання, екіпірування льотчиків) – 21.
- Просвітництво (робота відділень, можливості, дні пам'яті, ремонтні роботи, тимчасові незручності, історії про сміливих) – 81.
- Патріотизм – 19.
- Відновлення інфраструктури – 1.

Підсумовуючи вище сказане варто наголосити на тому, що відбувається безкінечна трансформація всіх аспектів соціальної відповідальності бізнесу. Попри те, що тема соціальної відповідальності бізнесу є всебічно опрацьованою як вітчизняними, так зарубіжними соціологами, з розвитком суспільства з'являються нові аспекти, що потребують «свіжого», сучасного трактування та вивчення. І саме події останніх місяців зумовили появу нових форм вияву соціальної відповідальності бізнесу, які необхідно вивчати.

Література

1. Брехаря С. Етапи становлення корпоративно-соціальної відповідальності українського бізнесу. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. Вип. 5-6. С. 312-326.
2. Грицарук І. О. Соціальна відповідальність підприємництва: формування та реалізація в національній економіці. Тернопіль, 2020. 67 с.
3. Олійник О. О. Соціальна відповідальність: Навч. посіб. Рівне, 2017. 222 с.
4. Okko. Okkoua (@Okkoua). Instagram photos and videos. Instagram. URL: <https://instagram.com/okkoua?igshid=Mzc1MmZhNjY> (дата звернення: 17.03.2023).
5. PrivatBank. PrivatBank (@privatbank_original). Instagram photos and videos. Instagram. URL: https://instagram.com/privatbank_original?igshid=Mzc1MmZhNjY (дата звернення: 17.03.2023).
6. Rozetka. Rozetkaua (@Rozetkaua). Instagram photos and videos. Instagram. URL: <https://instagram.com/rozetkaua?igshid=Mzc1MmZhNjY> (дата звернення: 17.03.2023).

Богославець Д. А.

студент 3-го курсу спеціальності «Соціологія»

Львівського національного університету імені Івана Франка

ВІЙНА І СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Великі компанії зобов'язані нести відповідальність за власні дії, а також за конструктивний вплив на спільноти та довкілля. Програми соціальної відповідальності бізнесу (далі CSR) можуть допомогти компаніям одночасно виконувати цю відповідальну місію, а з іншого боку, забезпечувати сталий розвиток. Серед найбільших гравців (лідерів) на цьому ринку сьогодні доцільно відзначити такі компанії, як Київстар (компанія активно займається соціальною відповідальністю з 2003 року. Серед її програм можна виділити проекти з підтримки медичних закладів та благодійність. Також Київстар регулярно ініціює та підтримує волонтерські заходи), Метро (дочірня компанія німецької торгової групи в Україні, яка взяла на себе зобов'язання працювати в сфері соціальної відповідальності. Компанія підтримує різні місцеві ініціативи, що сприяють соціально-економічному розвитку. Наприклад, «МЕТРО Україна» підтримало запуск нових підприємств, забезпечило робочими місцями вразливі групи населення та підтримало дитячі та молодіжні ініціативи), ДТЕК (найбільша енергетична компанія приватного сектору України, яка взяла на себе зобов'язання працювати у сфері соціальної відповідальності. ДТЕК інвестував значні кошти в енергетичну безпеку та екологічно чисте виробництво енергії. Компанія також підтримувала різноманітні освітні та молодіжні ініціативи. В умовах російсько-української війни забезпечувала власним коштом подолання наслідків енергетичної вакханалії росії), Епіцентр (увійшла до десятки провідних компаній у сфері соціальної звітності у 2019 році та має численні програми у сфері охорони здоров'я, освіти та культури; сьогодні – допомога військовим та їхнім сім'ям), ПриватБанк (зосереджений на розвитку бізнес-спільнот, підтримці розвитку малого та середнього бізнесу, створенні нових робочих місць. Компанія також допомагає ветеранам війни), Укргазбанк (забезпечує фінансову підтримку та допомогу медичним закладам).

Розвиток тенденції до соціальної відповідальності в українському бізнесі під час війни можна оцінити з різних точок зору. Однак загалом можна стверджувати, що в контексті кризи та війни багато компаній в Україні зрозуміли, що соціальна відповідальність стала ще більш важливою, ніж раніше. З од-

ного боку, багато компаній підтримують соціальні проєкти та благодійність, що включає допомогу військовим та пораненим, родинам загиблих та тим, хто переживає складні часи. Під час війни для компаній змінилися напрямки і пріоритети соціальної відповідальності. Низка компаній почали зосереджуватися на тому, як вони можуть допомогти людям і громадам в умовах, зокрема міграційної кризи. Це свідчить про підвищення рівня соціальної відповідальності бізнесу в Україні. З іншого боку, під час війни деякі компанії можуть зосередитися на збільшенні прибутків та ринкової частки в умовах складної економічної ситуації, знижуючи при цьому рівень соціальної відповідальності. Такі компанії можуть отримувати короткострокову вигоду, проте це може негативно вплинути на їх репутацію в майбутньому.

Щоб дізнатися чи розповсюджений CSR в українському бізнесі та як він впливає на ситуацію в країні, у лютому 2023 року нами було проведено пілотажне дослідження методом експертного опитування. Загалом опитано 10 експертів, які репрезентували соціологічні дослідницько-аналітичні агенції Cedos (м. Київ) та FAMA (м. Львів).

Узагальнивши відповіді експертів, можемо констатувати, що CSR включає в себе такі складові, як:

- соціальна відповідальність: підтримка громадських ініціатив, благодійна діяльність, захист прав споживачів та працівників, підтримка соціальних проєктів, розвиток інноваційних продуктів та послуг;
- етична відповідальність: дотримання високих стандартів етики в бізнесі, боротьба з корупцією, формування належної корпоративної культури, дотримання принципів соціальної справедливості;
- економічна відповідальність: дотримання законодавства, підтримка місцевих економік, створення робочих місць, відповідальне ведення бізнесу;
- екологічна відповідальність: розгортання відновлюваної енергетики, скорочення відходів, збереження води та скорочення викидів вуглекислого газу.

Загалом соціальна відповідальність бізнесу в Україні розвивається, а потреба в ній не зменшується. На питання «Як розвиток соціальної відповідальності бізнесу може впливати на майбутнє України?» експерти відповіли, що розвиток соціальної відповідальності бізнесу може мати суттєвий вплив на майбутнє України, оскільки це сприяє розвитку сталої економіки та забезпеченню сталого розвитку суспільства.

У висновку, можна сказати, що, не зважаючи на бойові дії, в Україні продовжує набирати популярності ідея соціально відповідального бізнесу як серед споживачів, так і серед власників бізнесу. Українські компанії дослухаються до потреб громадян та намагаються їх задовольнити навіть, якщо це не входить в їх безпосередні обов'язки. До прикладу, можливість зняти готівку у великому супермаркеті на початку війни чи навчатись у кав'ярні, в якій є електроенергія від генератора після 10 жовтня 2022 р. (початок так званої «енергетичної кризи»), або можливість погрітись та випити гарячих напоїв взимку у відповідно створеному й облаштованому просторі за ініціативи соціально відповідального бізнесу. Відтак, війна стала, свого роду, тестом для бізнесу та великих компаній на «людяність», відкритість до запитів суспільства.

СЕКЦІЯ 4

**МІГРАЦІЙНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ:
НОВІ СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ,
ПРАКТИКИ ТА ЛОКАЛЬНО/ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ**

Коваліско Н.В.

*д.с.н., проф. кафедри соціології
Львівського національного університету імені Івана Франка*

МОНІТОРИНГ ТА ОЦІНКА ПОТРЕБ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну Львівська область зіштовхнулась з безпрецедентним викликом, вона стала епіцентром переміщення людей із областей та регіонів, на території яких відбувались чи відбуваються воєнні дії. Влада, волонтерські організації, бізнес, звичайні небайдужі мешканці кинулись на допомогу, спонтанно реагували на проблеми, які виникали, та намагались задовольнити усі потреби ВПО. Це відбувалося без попередньої підготовки, спеціальних стратегій та механізмів, без достатньої кількості фінансових, матеріальних та людських ресурсів.

Львівська область є одним із ключових українських регіонів, що надав прихисток вимушеним внутрішнім переселенцям. Станом на 3 червня як внутрішньо переміщені особи (ВПО) в області офіційно зареєструвалося 242 тисячі переселенців, з яких 75 тисяч – діти, 110 тисяч – особи працездатного віку, понад 30 тисяч – пенсіонери та 8 тисяч – особи з інвалідністю. У Єдиній інформаційній базі даних станом на 25 грудня 2022 р. у Львівській області зареєстрували 251 тисячу внутрішньо переміщених осіб. Проте реальна кількість осіб, що проживають на Львівщині як ВПО, вдвічі більша, адже багато людей поселилися у приватному секторі та не реєструвалися як ВПО [1].

У жовтні-листопаді 2022 року проводилося дослідження, метою якого було з'ясувати настрої, потреби та очікування внутрішньо переміщених осіб, які проживають у тимчасовому житлі, щодо середовища проживання, базових умов праці, відпочинку, розвитку навичок, навчання дітей¹⁸. Йшлося про базові умови проживання для людей, житло яких зруйноване або пошкоджене. До прикладу, 3/4 опитаних – це жінки з дітьми, які бажають знайти робо-

¹⁸ Дослідження провела комунальна установа Інститут міста на замовлення факультету архітектури Варшавської політехніки. Польовий етап дослідження (збір інформації) тривав з 27 жовтня до 4 листопада 2022 року. Опитування проведено кількісним методом. Кількість опитаних – 400 осіб.

ту та за можливості повернутися додому чи облаштувати умови для життя у Львові. Значний відсоток респондентів віком понад 60 років (19%) та 31-40 років відповідно (28,8%). Понад 70% респондентів – це жителі Луганської, Донецької та Харківської областей. 36,6% переїхали до Львова разом зі своїми дітьми. 54,8% опитаних зазначають, що коштів їм вистачає на їжу та житло, однак виникають труднощі із купівлею одягу. 41,6% ВПО на запитання «Чи ваше житло було пошкоджене внаслідок бойових дій» відповіли, що «повністю або потребує значного ремонту» [2].

Для планування майбутніх стратегій щодо інтеграції ВПО необхідно мати детальну інформацію не лише щодо кількісних характеристик, а й щодо основних потреб та очікувань ВПО, їхньої оцінки задоволення своїх потреб сьогодні, а також планування дій ВПО на майбутнє. Для цього Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля» провів дослідження потреб та очікувань ВПО у Львівській області [3].

Аналітична записка містить результати дослідження потреб та планів внутрішньо переміщених осіб у Львівській області. У документі представлено загальну характеристику профілю ВПО у Львівській області, розглянуті основні потреби ВПО, зокрема забезпеченість житлом, гуманітарною та фінансовою підтримкою, реалізація спеціальних потреб, професійного життя, ділова та соціальна активність ВПО, а також планування майбутнього, напрацьовані рекомендації для цільових аудиторій.

Серед професійних потреб ВПО найбільш актуальною є робота за фахом. Саме працевлаштування ВПО є найбільшою проблемою з точки зору влади та громадських організацій, адже в довгостроковій перспективі для людей, які планують залишитись на Львівщині надовго чи назавжди, питання отримання кваліфікованої та оплачуваної роботи буде суттєвим фактором їх задоволеності.

Нематеріальні потреби для ВПО не стоять гостро, проте в плануванні на довгострокову перспективу їх потрібно враховувати. Це стосується і інтеграції в місцеву громаду, і можливостей для розвитку ВПО та їх дітей, і умов для спілкування та початку бізнес активності. Опитані ВПО не відрізняються особливою соціальною активністю і не дуже охоче долучаються до волонтерських ініціатив на місці свого проживання.

У Львові в вересні 2022 року презентували ще одне дослідження щодо особливостей працевлаштування вимушено переміщених осіб у Львівській області. Дослідження провели у межах проекту ГО «Центр зайнятості Вільних людей» «Розширення можливостей працевлаштування для ВПО (внутрішньо переміщені особи) у Закарпатській та Львівській областях» [4].

Метою дослідження було вивчення потреб та труднощів щодо працевлаштування, аналіз ринку праці регіону аби надалі органи влади, громадський сектор та бізнес могли формувати та пропонувати внутрішньо переміщеним особам такі послуги, які найбільше відповідатимуть їхнім потребам. Від початку повномасштабного вторгнення було створено координаційний центр для внутрішньо переміщених осіб, за три місяці за послугами щодо працевлаштування звернулося майже 1400 людей, з яких 35% знайшли роботу. Для популяризації послуг було запропоновано різні формати, запустили мобільні бригади, які виїжджали в місця компактного проживання.

Комунальна установа Інститут міста провела опитування¹⁹ серед внутрішньо переміщених осіб, які живуть у Львові, про їхні настрої та потреби. Замовником дослідження був факультет архітектури Варшавської політехніки в межах проекту New European Bauhaus. На основі цього дослідження будуть спроектовані будинки, які відповідають потребам внутрішньо переміщених осіб. Йдеться про базові умови проживання для людей, житло яких зруйноване або пошкоджене. Також ми дослідили настрої ВПО. До прикладу, 3/4 опитаних – це жінки з дітьми, які бажають знайти роботу та за можливості повернутися додому чи облаштувати умови для життя у Львові. Результати в подальшому будуть враховані при подальшій співпраці із партнерами та міжнародними організаціями [2]. Запитання були пов'язані із потребами та очікуваннями внутрішньо переміщених осіб у місті, які проживають у тимчасовому житлі, щодо середовища проживання, базових умов праці, відпочинку, розвитку навичок, навчання дітей.

Підсумовуючи, слід відзначити, що метою моніторингу та оцінки потреб ВПО є відстеження шляхів реагування місцевих громад на міграційні переміщення в межах кожної конкретної області України. Систематизація інформації про рішення та заходи, які приймають в громадах дають можливість оцінити реальні ризики, які виникають для ВПО та місцевого населення в результаті збройного конфлікту та передбачають розробку рекомендацій, які допоможуть їх уникнути. Влада пропонує бізнесу можливості для релокації, проте бізнес далеко не завжди користується такими можливостями, а Львівську область розглядає в майбутньому не як основне місце діяльності, а як запасний чи додатковий майданчик. Для влади та громадських організацій у наданні допомоги ВПО можна виокремити дві ключові проблеми: координація допомоги та формування довгострокової стратегії роботи.

¹⁹ Дослідження провела комунальна установа Інститут міста на замовлення факультету архітектури Варшавської політехніки. Польовий етап дослідження (збір інформації) тривав з 27 жовтня до 4 листопада 2022 року. Опитування проведено кількісним методом. Кількість опитаних – 400 осіб.

Організації вбачають у владі найбільший рівень відповідальності за координацію та налагодження усіх процесів, що стосуються ВПО, зокрема, забезпечення медичною допомогою, житлом, роботою, можливостями для здобуття освіти. На їхніх плечах також лежить відповідальність за розвиток регіону загалом. Деякі з учасників досліджень звертають увагу на недостатню залученість влади зараз у ці процеси. Мова йде про менеджмент прийняття переселенців (особливо специфічних груп, осіб з інвалідністю чи осіб похилого віку), взаємодію з переселенцями тощо.

Окрім того, на думку волонтерів, влада відповідальна за розробку стратегії інтеграції ВПО, розвитку регіону та координацію роботи основних стейкхолдерів. Тактичні кроки, яких вжито до цього часу, спрацьовують ефективно, однак функція довгострокового планування державою не виконана достатньо мірою. Волонтерам вдається приймати швидкі та ефективні рішення без бюрократичної тяганини. Втім, доля місцевої влади у допомозі волонтерам – дуже важлива. Без неї неможливо налагодити координацію роботи всіх зацікавлених сторін.

Література

1. Близько 500 тисяч – ймовірна реальна кількість переселенців на Львівщині. URL: https://tvoemisto.tv/news/realna_kilkist_vpo_na_lvivshchyni_vdvichi_bilsha_nizh_zaznacheno_u_bazi_danyh_kozytskyu_141461.html (дата звернення: 10.03.2023).
2. Інститут міста дослідив житлові потреби внутрішньо переміщених осіб у Львові: результати опитування. URL: https://city-adm.lviv.ua/news/society/social-sphere/294155-instytut-mista-doslidyv-zhytlovi-potreby-vnutrishno-peremishchenykh-osib-u-lvovi-rezultaty-opytuvannia?fbclid=IwAR0H_tVXW1D_U_Mt_a84DYluy-uJbfsOXaYXa86ktGM5Br_4frlCIV7maOA (дата звернення: 13.03.2023).
3. Повернутись додому: Експрес-картування потреб та очікувань ВПО у Львівській області. Аналітична записка (2022). URL: <https://www.irf.ua/publication/povernutys-dodomu-ekspres-kartuvannya-potreb-ta-ochikuvann-vpo-u-lvivskij-oblasti-analytychna-zapyska-2022/> (дата звернення: 14.03.2023).
4. 88% опитаних переселенців Львівської області готові починати працювати протягом двох тижнів, якщо знайдеться робота, що їх влаштує. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/society/social-sphere/293123-88protsent-opytanykh-pereselentsiv-lvivskoi-oblasti-hotovi-pochynaty-pratsiuvaty-protiahom-dvokh-tyzhniv-iaxshcho-znaidetsia-robota-shcho-ikh-vlashtuie> (дата звернення: 10.03.2023).

Даниленко О. Я.
д.с.н., незалежна дослідниця, м. Вроцлав (Польща)

«ПЛИННІ» СТРАТЕГІЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ: ДОСЛІДНИЦЬКІ МОЖЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЯКІСНИХ МЕТОДІВ СОЦІОЛОГІЇ

Чому «плинні» стратегії інтеграції?

Висловлювання про те, як бачать плани свого майбутнього життя українці, які виїхали у зв'язку з початком у лютому 2022 року повномасштабної війни Росії проти України, з якими ми стикаємося як при здійсненні якісних соціологічних досліджень, так і внаслідок нашого включеного спостереження повсякденного життя, мимоволі актуалізує метафору «плинності» запропоновану Зигмундом Бауманом на початку XXI століття в його знаменитій книзі «Плинна сучасність» (Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*, Polity Press, 2000): «Все постійно змінюється», «Ми не можемо планувати довгостроково, тільки на найближчий час», «Ми не знаємо, що буде завтра і коли закінчиться війна – як тут планувати?» Домінуюча невизначеність з приводу тривалості війни, вплив того, чи можуть приєднатися до інших членів сім'ї, які виїхали – ці та багато інших факторів невизначеності – все це значно збільшує мінливість стратегії, що вибудовується, яка виглядає швидше як сукупність ситуативних тактик адаптацій до нового життя, ніж стратегічне бачення своїх плани на майбутнє. Тому бауманівська метафора плинності підходить у такому разі для опису стратегії, яку стратегією можна назвати лише умовно.

Чому саме якісні методи соціології?

При дослідженні стратегій адаптації в умовах невизначеності доцільно звертатися до якісних методів соціологічного дослідження, оскільки вони дозволяють зловити цю мінливість та плинність стратегії, а також мінімізувати вплив наших власних дослідницьких гіпотез, бути відкритим та гнучким, досліднику. Одна з багатьох проблем дослідницької практики – якому типу інтерв'ю віддати перевагу? Не розглядатимемо групове інтерв'ю vs індивідуальне інтерв'ю (це може бути окремою темою обговорення). Розглянемо дослідницький вибір між наративним та глибинним проблемно-орієнтованим інтерв'ю. Плюсами проведення наративного інтерв'ю (наприклад, біографічного інтерв'ю) є мінімальний вплив дослідника, можливість виходу на непрямий вимір системи цінностей та інтересів через особливості побудови біографії, у тому числі через аналіз того, яка точка відліку буде обрана при описі історії свого життя. Але застосування наративних інтерв'ю має і свої мінуси - наприклад, може нас відвести в матеріал, безпосередньо не пов'язан-

ний з обраним предметом дослідження (хоча дасть при цьому більшу глибину розуміння конкретного випадка, кейса). Також нарративні інтерв'ю краще не проводити відразу після пережитого травматичного досвіду, це може бути додатковим емоційним навантаженням для інформанта, тому біографічні інтерв'ю не рекомендується проводити одразу після пережитого, щоб додатково не травмувати. Хоча, звичайно ж, і проведення інших типів інтерв'ю потребує етичного та дбайливого ставлення до інформанту.

Глибинні проблемно-орієнтовані інтерв'ю дозволяють більшою мірою сконцентруватися на предметі дослідження, оскільки воно несе певну структуру, пов'язану з предметом дослідження (водночас це дає й недолік – більша можливість ненавмисного впливу дослідника на інформанта через питання та структуру). Як центральний момент інтерв'ю можна вибрати саме те, чому інтерв'ююваний на даний момент життя опинився саме в такій ситуації «тут і зараз», яка низка особистих виборів призвела саме до цього, як при цьому включена в процес прийняття рішення система цінностей та інтересів і водночас – як впливали на вибудовування текучої стратегії мінливі обставини, в тому числі й неочікувані: чому конкретна країна, конкретне місто (також чому їх можлива зміна через якийсь час), орієнтація на соціальну допомогу або на працевлаштування і як це втілювалося і чому змінювалося під час зіткнення з конкретними правилами та практиками у певній країні. Це лише деякі з багатьох можливих аспектів.

При виборі будь-якого типу інтерв'ю важливо заглибитися в розуміння саме повсякденних практик інтеграції та адаптації, і особливий інтерес при цьому становить порівняння різних країн, щоб не тільки проаналізувати, як призвичаюється до нової для нього культури «чужинець, що взламає повсякденність» (в розумінні А. Шюца та Г. Гарфінкеля), а й у яких зі країн люди швидше звикали до нової повсякденності, відчувачучи її ближче до свого звичного повсякденного життя і чому це сприймається ними саме так. І що зрештою переважає у низці виборів і головне – чому? Для цього важливо аналізувати тексти інтерв'ю, а також, за можливістю, робити соціологічне спостереження з погляду на прояв інтересів і цінностей як детермінант поведінки, використовуючи як прямі, але більшою мірою - непрямі індикатори. Одна з таких можливостей – вивести інформанта на опис конфліктних ситуацій, з якими він стикається у своєму повсякденному житті після прибуття в іншу країну чи інше місто України, запитати про те, хто для вас «ми», «свої», а хто – «вони», «не свої» (у новому місці перебування – країні, місті). Крім того, доцільно спитати під час дослідження «плинних стратегій» – яким ви бачите майбутнє свого своєї країни? Як ви бачите свою місію для своєї країни після повернення додому?

Ці питання цікаві і як прямі, й як непрямі – з погляду їх використовування як ціннісних індикаторів, а також для виявлення потенційних конфліктів і солідарностей. Докладніше ця методика аналізу співвідношення конфліктів та солідарностей і конфліктів в контексті проблем ідентичностей представлена мною в описі авторського лінгконфлітологічного методу в низці публікацій, наприклад²⁰).

Хотіла б також поділитися досвідом щодо участі у дослідженні українських мігрантів у Вроцлаві, яке проводили співробітники Вроцлавського університету (Dr. hb. Prof. Julita Makaro, Dr. hb. Kamila Dolińska)²¹, і в якому було вдало інтегровано до сценарію фокус-груп наступне питання: наскільки відчують себе своїми у місті Вроцлаві українці, і що їм заважає відчути себе своїми. Це питання переводило фокус саме на свою нову тотезність українців у місті, спонукало говорити о проблемах інтеграції, концентрувало увагу саме на житті у Вроцлаві і одночасно показувало вплив тяжіння до України, до свого дома, на то, як відбувається процес інтеграції в зв'язку з планами на майбутнє.

Проведення якісного соціологічного дослідження дозволяє зловити мінливість і плинність стратегії інтеграції, через виявлення та розуміння особистих смислів повсякденних практик інтеграції та адаптації, у взаємозв'язку з впливом системи інтересів і цінностей. При цьому перспективним є виявлення різноманітності типів стратегій через виявлення та аналіз сукупності конкретних повсякденних практик, і опис цих кейсів, наповнених конкретними ситуаціями, як типів. Саме це дає нам звернення до якісних методів на відміну від кількісних і змушує звертатися до них, незважаючи на те, що якісні методи ніколи не претендують на репрезентативність. Але в ситуації «плинних стратегій» особливо важлива саме відповідь на питання «чому» це відбувається саме так для конкретного індивіда в конкретній соціальній ситуації, оскільки це дозволяє зловити тенденцію подальших змін через різні індивідуальні досліди, у всій її хисткості, мінливості та плинності. Особливо важливим і перспективним видається при цьому порівняння різних країн: як

²⁰ Даниленко О. Лінгвістичне конструювання соціальних конфліктів / Якісні дослідження в соціологічних практиках: Навчальний посібник / За ред. Н. Костенко, Л. Скокової. К.: Інститут соціології НАНУ. - 2009. - С. 209-227; Даниленко О. Методика конструювання малих метамови конфлікту // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Х.: Вид. центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2005. – С. 200–205

²¹ Цікавим є також дослідження Dr. hb. Prof. Julita Makaro, Dr. hb. Kamila Dolińska про різницю між поляками та українцями в брошурі: “Selected cultural differences between Poland and Ukraine. Guidbook of the Institute of Migrant Rights in Wrocław” (Wrocław, 2023) Подальше розпитування щодо цієї різниці під час проведення фокус-групових інтерв'ю також додаткові можливості вимірювання тотезностей під час дослідження українських мігрантів.

відрізняються стратегії адаптації українців, які знайшли притулок від війни в різних країнах не тільки в цілому, а й у конкретній сукупності повсякденних практик адаптації, причому мають аналізуватися зустрічні процеси: що пропонується з боку соціальних інститутів на макрорівні і як сприймається це на індивідуальному рівні, на рівні мікростратегій. Також важливим для розуміння стратегії є аналіз планів щодо повернення в Україну.

В тезах стисло позначені лише деякі з проблем та перспектив застосування якісних методів соціології у дослідженні стратегій інтеграції мігрантів у ситуації невизначеності, що представлено як постановка проблеми та є запрошенням до подальшої дискусії та обміну думками з цього питання.

Чорна В. О.

*к.с.н., доц. кафедри соціології та політології
факультету політичних наук
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили (м. Миколаїв)*

МІГРАЦІЙНІ НАСТРОЇ УКРАЇНЦІВ

Повномасштабне збройне вторгнення Росії змусило мільйони українських громадян покинути країну в пошуках безпеки. Багато з них вже повернулися додому або планують це зробити, тоді як інші тільки планують свій від'їзд. У 2022 р. демографічна ситуація в Україні стрімко змінюється, як кількісно, так і якісно. Ці зміни впливатимуть на соціально-економічну сферу, обороноздатність країни та її позицію у світі, що матиме наслідки для реального становища України в середньо-та довгостроковій перспективі.

Готовність українців мігрувати за кордон у пошуках безпеки змінюється протягом 2022 року і залежить від низки факторів, серед яких рівень безпеки в окремих регіонах, доступність базових інфраструктурних послуг та робочих місць, а також економічний добробут сім'ї. За офіційними даними, з початку активної фази російської військової агресії населення України скоротилося на 6,7 млн осіб, а від'ємне сальдо міграції у 2022 році може сягнути 9,43 млн [1]. Поточний обсяг еміграції перевищує всі показники за період незалежності, яку Україна здобула у 1991 році.

У 2022 році громадяни України переважно шукали безпеки в європейських країнах: за даними УВКБ ООН, станом на 29 листопада 2022 року 7 891 977 громадян України були змушені покинути Україну, з яких приблизно 4,8 мільйона отримали тимчасовий захист [2]. Польща прийняла найбіль-

ше мігрантів (приблизно 1,5 мільйона) та Німеччина (близько 1 млн). До першої десятки європейських країн, які прийняли найбільшу кількість українців, що тікають від війни, також входять Чехія (171,5 тис. осіб), Іспанія (150,4 тис. осіб), Туреччина (145 тис. осіб), Велика Британія (141,5 тис. осіб), Франція (118,9 тис. осіб), Словаччина (99,3 тис. осіб) та Молдова (95,4 тис. осіб) [3].

Рис. 1. Кількість біженців в країнах Європи

Українським біженцям на тимчасовий захист надається доступ до ринку праці ЄС і можливості для соціальної інтеграції. За даними польських джерел, українські біженці в Польщі сплатили 2 мільярди євро податків з початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну. Це втричі більше, ніж країна витратила на допомогу внутрішньо переміщеним особам [4]. В очікуванні нової хвилі міграції восени 2022 року Польща підготувала додаткові 100 тис. місць у центрах прийому для українців, а на ринку праці наприкінці осені було близько 4 000 вакансій для українців (навесні 2022 року (чотирикратне збільшення) [4].

Серед українських шукачів роботи в Європі, які шукають тимчасового захисту, є ті, для кого основним джерелом доходу є віддалена робота в Україні (9%). Загалом українські біженці в приймаючих країнах мають постійну (12%) або тимчасову зайнятість (12%), тобто майже 24% респондентів мають роботу.

Переважає більшість громадян України, які виїжджали за кордон, – це жінки та діти (90% за даними The Guardian) [5]. За даними соціологічних досліджень, більшість громадян України, які виїхали за кордон, перебувають

у працездатному віці: 30-39 років – 42%; 40-49 років – 29%; 83% респондентів мають вищу або незакінчену вищу освіту; 30% українських біженців є висококваліфікованими фахівцями; 12% – кваліфікованими робітниками; 14% – керівниками підприємств або керівники підприємств; 14% – підприємці [6].

Триваюча широкомасштабна російсько-українська війна, руйнування економічної структури України та складний період соціально-економічного відновлення є факторами, які підвищують ризик того, що значна частина цих категорій населення не повернеться в Україну. Водночас, у середньостроковій та довгостроковій перспективі якість демографічного потенціалу України може погіршитися через зменшення кількості молоді. Динаміка міграційних процесів до країн Європи свідчить про зміну пріоритетів у виборі країни тимчасового проживання. Зокрема, за даними Євростату, у вересні 2022 року Польща прийняла на 13 735 осіб менше, ніж у серпні того ж року. Також суттєво зменшилася кількість українців, які шукали тимчасового захисту у Франції та Німеччині [7]. Водночас кількість українців в Ірландії, Данії та на Кіпрі кількість українців значно зростає.

Атака окупантів на енергетичну інфраструктуру України напередодні зими спричинила очікування нової хвилі міграції українців до європейських країн. Однак соціологічні опитування не підтвердили прогнозів про масштабну міграцію. Зокрема, за даними аналітичного центру міжнародної компанії з працевлаштування Gremi Personal (рис. 2), більшість респондентів мають намір залишитися в Україні на зиму [8].

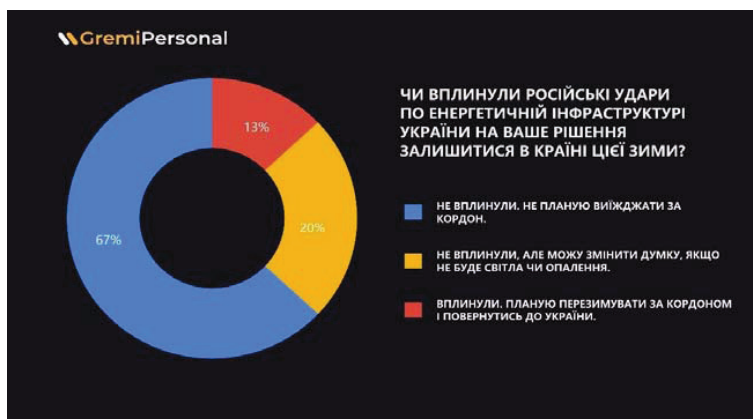

Рис. 2. Вплив російських ударів по енергетичній інфраструктурі України на рішення залишитися в Україні

Схожі результати отримала дослідницька компанія Gradus, яка виявила, що в жовтні 2022 року (порівняно з травнем і вереснем того ж року) зростає частка людей, які хотіли б залишитися в своєму місці проживання навіть у разі загострення ситуації (з 55-56% до 60%). Водночас, згідно з офіційними українськими джерелами, 53% тих, хто залишився в Україні, планували залишитися в нинішньому місці проживання в разі загострення ситуації, 16% планували переїхати далі від епіцентру в межах України, 6% планували переїхати за кордон, а 8% сказали, що хотіли б переїхати, але не мають для цього коштів [9].

Протягом перших місяців повномасштабного вторгнення динаміка міграційних настроїв зазнавала значних коливань. Зокрема, дослідницька компанія Gradus відстежувала ці зміни у настроях та намірах: у жовтні опитування зафіксувало, що частка мігрантів, які хотіли б повернутися додому раніше, стабілізувалася (77%) [10]. До факторів, які спонукають людей повертатися в Україну, також належать безпека та бажання повернутися на батьківщину і повернутися до свого колишнього життя яка залишається стабільною. З часом мігранти надають більшого значення таким факторам, як наявність житла та кращий доступ до охорони здоров'я в Україні. Умови, за яких українці хотіли б повернутися, визначила також Соціологічна група «Рейтинг». За результатами опитування, проведеного 8-9 жовтня 2022 року, частка тих, хто не має наміру повертатися, становить близько 6% (рис. 3).

Рис. 3. Плани щодо повернення додому українців, котрі змінили місце постійного проживання після 24 лютого 2022 р. у зв'язку з війною, %

Тут важливо зазначити, що багато хто з мігрантів воєнного часу планував свою міграцію роками. Це близько 7% громадян України, які мали намір рано чи пізно виїхати з України назавжди. Їхнє рішення не повертатися мало що спільного з реальністю війни [11].

Економічні, соціальні та сімейні фактори (возз'єднання сім'ї) впливають на мотивацію повернення (у середньо- та довгостроковій перспективі). Проблеми інтеграції в приймаючій країні (житло, робота, освіта, охорона здоров'я). Зв'язки біженців та шукачів притулку з батьківщиною та їхній вплив на рішення повернутися в основному підтримуються родинними стосунками. 33% респондентів пояснили своє повернення необхідністю або бажанням возз'єднатися з членами сім'ї в Україні [11].

Проблеми переміщених сімей та їх возз'єднання можуть бути однією з мотивацій для репатріації в Україну. Соціологічні дослідження показують, що українці, які шукають захисту в ЄС, мають близьких родичів в Україні. Так, 69% назвали своїх батьків, 40% – чоловіка/дружину і 12% – дітей [11]. Водночас, частка тих, хто мав можливість виїхати з України і бажає повернутися через розлуку з сім'єю, може значно зменшитися, якщо їхні дружини та діти виїдуть до родичів у приймаючій країні. Це особливо актуально у випадку погіршення економічної ситуації в Україні, зростання безробіття, подальшого руйнування інфраструктури, посилення соціальних викликів, погіршення освітніх стандартів та виникнення проблем у наданні соціальних послуг.

Зокрема, незважаючи на прихильне і загалом позитивне ставлення громадськості до українських шукачів притулку в європейських країнах, ВПО можуть стикатися з проблемами через незнання мови приймаючої країни. Майже 65% з них не знають мови країни, де вони отримали тимчасовий притулок. У деяких країнах, таких як країни Балтії, де перебуває майже 70 000 їхніх співвітчизників, може бути повернута законодавча вимога (скасована на один рік) про обов'язкове знання державної мови для працевлаштування [11].

Прихильне ставлення до українських біженців за кордоном є щонайменше вагомим аргументом для відтермінування їхнього повернення. Адаптація до нового середовища проходить легше для дітей, чому сприяє відносно невелике навантаження в школі. Однак, незважаючи на доброзичливе ставлення, переселенцям бракує відчуття дому.

Література

1. Верховна Рада України. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». Київ, 2022. 13 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>.

2. Ситуація з біженцями в Україні. *Портал оперативних даних пробіженців УВКБ ООН*. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
3. В яких країнах Європи найбільше українських біженців. *Слово і діло*. 2022. 08 лист. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/yakux-krayinax-jevropu-najbilshе-ukrayinskyx-bizhencziv>.
4. Українці платять більше податків у Польщі, ніж країна витрачає на біженців, Анна Валяк, 2022. 31 жовт. LWÓW. URL: <https://ukrayina.pl/ukrayina/7,183830,29091034,1059-1082-1088-1072-1111-1085-1094-1110-1083-1072-1090-1103-1090-1100.html>
5. URL: <https://www.theguardian.com/world/live/2022/apr/10/russia-ukraine-war-latest-zelenskiy-pushes-for-oil-embargo-to-curb-russias-sense-of-impunity-uk-pledges-to-send-more-arms-live>
6. Настрої та оцінки українських біженців (липень – серпень 2022 р.) *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p>.
7. Українських біженців стало менше в Польщі, Німеччині та Франції і побільшало в Ірландії, Данії та на Кіпрі. *Дзеркало тижня*. Україна. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/ukrajinskikh-bizhentsiv-stalo-menshe-v-polshchi-nimechchini-ta-frantsiji-i-pobilshalo-v-irlandiji-daniji-ta-na-kipri.html>
8. Тікати чи зимувати. Як російські ракетні удари вплинули на бажання українок виїхати працювати за кордон. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/trudova-migraciya-ta-bizhenci-skilki-ukrajinok-ladni-vijihati-za-kordon-ciyejizimi-opituvannya-50278124.html/>
9. Верховна Рада України. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». Київ, 2022. 13 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>.
10. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – дванадцята хвиля дослідження / Gradus. URL: https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf.
11. Психологічні маркери війни (8–9 жовтня 2022 р.) / Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html

Піча В.М.

*д.с.н., проф. кафедри соціології та соціальної роботи
Національного університету «Львівська Політехніка»*

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Демографічна криза України через російську агресію – невидимий, але, мабуть, найдороччий виклик, який нас чекає. На 1 січня 2022 року в Україні проживало 34,5 млн громадян, а на кінець серпня цього ж року лише 27,8 млн, про що свідчить пояснювальна записка до проекту державного бюджету на 2023 рік. Тобто за понад півроку повномасштабної війни, яку розпочала Росія 24 лютого 2022 року проти України, чисельність ти, хто живе і працює в Україні, зменшилась на 6,7 млн осіб.

На жаль, з них й досі 4 млн залишаються за кордоном. Вони зареєстровані в національних програмах захисту біженців. Найбільше українців, що потребують тимчасового захисту, зареєструвалися у Польщі – понад 1,5 млн і Німеччині – трохи більше як 1 млн людей. Також багато українців отримали статус біженців у Чехії – 475 тис, Іспанії – 164,7 тисячі, Італії – 166,5 тисяч, Великій Британії – 152 тис, Болгарії – 148 тисяч. За свідченнями Уповноваженого Верховного комісара ООН у справах біженців, їх кількість сягнула 8 млн. Станом на 31 січня 2023 року біженці з України перебували у 29 країнах світу. З початку військової операції Росії проти України в напрямку Європи перетнуло понад 17 млн людей, у зворотньому напрямку – 9,2 млн. Зауважимо, що ці цифри означають переміщення через пункти пропуску, а не кількість фізичних осіб.

Скорочення населення України простежується з 1992 року. На 1 січня 1993 року в Україні проживало за офіційною статистикою 52,2 млн осіб. Війна Росії проти України, яка точиться з 2014 року, особливо повномасштабний її етап, значно загострили демографічні проблеми. За час цієї війни істотно, як вже відзначалося, скоротилася чисельність населення. Є прогнози, згідно з якими до середини XXI століття на території України проживатиме близько 25 млн осіб.

Отже, актуалізується проблема розробки стратегії демографічного розвитку України взагалі, стабілізації демографічної ситуації, зупинення, скорочення міграції і збільшення кількості населення. Особливе значення тут належатиме проведенню активної міграційної політики із залучення іноземців, української діаспори, яка налічує на сьогодні 60 млн осіб. Навряд чи відбудеться масове повернення українців-біженців із-за кордону. Багато хто

з них адаптувався і соціалізувався, придбав помешкання і працевлаштувався, у них народились діти в країнах перебування.

За прогнозами Ради ЄС, внаслідок війни та залежно від її тривалості чисельність населення України може скоротитися від сьогодні в майбутньому на 24-34%. На жаль, війна затягується, а перемир'я на умовах України (вивід російського війська з території України і відновлення територіальної цілісності кордонів станом на 1991 рік) Росія геть відкидає. Її мета поглинути територію України, зробити Україну залежного у всіх відношеннях від Росії об'єднати Росію і Україну в одну державу, в один народ і націю.

Завершуючи постановку питань про демографічні процеси (зміни), які відбуваються в умовах загарбницької війни РФ проти України, зазначимо таке:

- в структурі населення країни зростає частка громадян жіночої статі і значно зменшується кількість осіб чоловічої статі;
- збільшується (активізується) міграція певної категорії російськомовних громадян в Росію;
- зростає чисельність жінок-військовослужбовців у лавах збройних сил України – з 10% на початку агресії Росії до 15% (до 40 тис осіб) у 2023 р.;
- збільшується частка бездітних та одnodітних сімей;
- зменшується кількість молоді у складі населення країни і збільшується чисельність пенсіонерів (30% населення);
- все більше стає одностатевих шлюбів, сімей, в яких відсутній батько. На сьогодні з 7 млн дітей, як правило майже, половина (3 млн) живуть у так званих неповних сім'ях, переважно з мамою та бабусею;
- з легкої руки Путіна активізувалось насильницьке вивезення українських дітей в Росію (особливо сиріт), яким змінюють їх ім'я і прізвище і розсилають по всій території Росії;
- з'явилися дещо нові виміри гендерної рівності, соціальний вимір статі, зокрема майже 6 млн.

Ті речі очікування, стереотипи, які приписуються людям відповідно до їхньої статевої приналежності (біологічна визначеність людини), коли вважається, що чоловік – це той хто забезпечує родину матеріально, а жінка – та, хто виховує дітей і займається хатньою роботою.

Основними причинами міграції населення України за результатами опитування українського центра *“Соціальний моніторинг”* є:

- песимістичні настрої щодо майбутнього поліпшення свого життя;
- насильницька депортація українців в Росію з окупованих нею територій (станом на грудень 2022 року вона становила майже 3 млн осіб);
- втеча (рятування) від війни, прихист від воєнних дій;

– неможливість працевлаштування у зв'язку з припиненням діяльності багатьох підприємств і установ тощо;

– у кожного десятого українця, за даними соціологічної групи “Рейтинг”, нині житло пошкоджено або зруйновано.

Чим довше триватиме війна, тим менше наших громадян повернеться додому. Вони звикають до існуючого способу (умов) життя в країнах перебування. Їхні діти відвідують там садочки і школи. В країнах ЄС зацікавлені в робочій силі. За кордон виїхали 30% українських біженців в основному працездатного віку (30-40 років). Це високо кваліфіковані фахівці (12%), підприємці (14%), які відкрили там свій бізнес.

Актуальним завданням нинішньої влади України є підготовка і проведення перепису населення країни. Останній, як відомо, був проведений ще у 2001 році. Після цього жоден з президентів України не спромігся з різних причин його організувати. По-суті, на сьогодні відсутня необхідна статистика населення України, його розподіл за різними демографічними показниками.

Література

1. Деякі питання демографічної ситуації в Україні. *Офіційний вісник України*. 2022. № 2. С. 481-488.
2. Ганзенко О. О. Основні напрями демографічної політики в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Суспільні науки*. Запоріжжя, 2021. № 5. С. 8-12.
3. Соціологія: терміни і поняття. Навчальний словник-довідник / Укладач і головн. ред В. М. Піча Львів: Новий Світ 2000, 2019. 502 с.
4. Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник / укладач і наук. ред. В. М. Піча. – Львів: Новий Світ-2000. 2021. 516 с.
5. Савченко-Галушко Т. Війна проти України в оцінках міжнародних партнерів. *Інформаційне агентство АрміяInform*. 2022. URL <https://armyinform.com.ua/2022/07/26/vijna-proty-ukrainy-v-vczinkah-mizhnarodnyh-partneriv/>

Прибиткова І. М.

*д.е.н., проф., пров. наук. співробітниця відділу соціальних структур
Інституту соціології НАН України*

МІГРАЦІЙНІ ВТРАТИ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ: СТРУКТУРНИЙ ВИМІР

Розпочата Російською Федерацією терористична війна спричинила безпрецедентну гуманітарну кризу в Україні. 13 березня 2022 року Уряд розпочав процес реєстрації вимушених переселенців, розширивши використання вже існуючої системи Єдиного реєстру внутрішньо переміщених осіб (ВПО), розробленої і введеної в дію ще 2016 року. А з 19 квітня 2022 року українці отримали змогу зареєструватись як переміщені особи та змінити місце проживання через цифровий додаток «Дія». Проте поточний процес реєстрації створив деякі операційні проблеми для визначення повномасштабного переміщення населення в пошуках притулку. До їх вирішення доєдналися міжнародні організації, зокрема Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародна організація з міграції (МОМ) та Управління ООН з координації гуманітарних справ (УКГС).

Методологія. Паралельно з відстеженням даних про реєстрацію внутрішньо переміщених осіб, отриманих від Уряду України, МОМ з 9 березня 2022 року раз на два тижні проводить загальне опитування населення по всій території України (за винятком Кримського півострова). На основі цього репрезентативного опитування, що виконується телефоном, МОМ надає регулярні оцінки кількості внутрішньо переміщених осіб в Україні. В інтересах дослідження респонденти кваліфікуються як особи, що залишили своє постійне місце проживання через війну, незалежно від статусу реєстрації. Через те, що результати, зведені на макрорегіональному рівні, можуть відрізнитися від оцінок, отриманих шляхом загального опитування населення (Звіти про внутрішнє переміщення в Україну). Це пов'язано з різними методологічними підходами. Адже не всі переміщені особи реєструються як ВПО, а рівень реєстрації в окремих областях може бути вищим, аніж в інших.

Міжнародна організація Міграції збирає в Єдиній оперативній базі даних інформацію про людську мобільність в умовах гуманітарної та миротворчої діяльності. Глосарій Міжнародної організації міграції визначає *внутрішньо переміщених осіб (ВПО) як осіб або групи осіб, які були вимушені або змушені втекти або залишити свої домівки чи місця постійного проживання, зокре-*

ма в результаті чи з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушення прав людини або стихійного лиха, чи техногенної катастрофи, *і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон*. Інтерв'юєри визначають та розуміють ВПО як осіб, які залишили своє звичне місце проживання через війну.

Після 24 лютого 2022 масові потоки українських біженців в пошуках безпеки перетинають кордони суміжних європейських держав. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців станом на ранок 27 лютого 2022 р. принаймні 368 тис. людей вже покинули територію України, тим часом як більше 100 тис. співгромадян залишилися у статусі внутрішньо переміщених осіб в межах власної країни.

У Оперативному зведенні УКГС про поточну ситуацію від 16 березня 2022 р. повідомляється, що на цю дату 3,2 млн українців перетнули міжнародні кордони до сусідніх країн після початку військового наступу РФ 24 лютого 2022 року. Ще 1,9 млн осіб були внутрішньо переміщені в межах України.

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) повідомив, що з 24 лютого територію України покинули 1,5 млн дітей – це приблизно 75 000 у середньому на добу.

В Оперативному зведенні УКГС, про поточну ситуацію від 30 березня повідомляється, що на цю дату близько 10,5 млн. людей (більше чверті українського населення) були вимушено переміщені внаслідок військового наступу РФ, що триває. Цей контингент включає майже 6,5 млн. внутрішньо переміщених осіб та понад 4 млн осіб, які перетнули міжнародні кордони. Серед них 204 тис. є громадянами інших країн. Тільки в Польщі знайшли притулок понад 2,3 млн людей, більшість з яких жінки та діти.

На 11 квітня 2022 року в Україні налічувалось понад 4,5 млн біженців і щонайменше 7,1 млн. людей були внутрішньо переміщеними особами. За оцінками ЮНІСЕФ за останні 6 тижнів майже дві третини українських дітей стали переміщеними особами. Водночас, за даними РФ, з 24 лютого понад 740 210 осіб, у тому числі 140 623 дітей, перетнули кордон та виїхали до РФ.

Станом на 3 травня, за оцінками МОМ, всередині України перемістилися трохи більше ніж 8 млн людей. Понад 2,7 млн переміщених осіб повернулися до місця постійного проживання: з них близько 47% перебували в іншому місті/районі в межах своєї області, а трохи більше ніж 46% – в іншій області України. Проте через ситуацію в місцях їх повернення біля 353 000 осіб – репатріантів (або 13%) заявили про намір знову перебратися в більш небезпечне місце. МОМ зазначає, що ця тенденція підтверджує їх попереднє розуміння природи міграційних рухів в умовах небезпеки: деякі повернення не є постійними та можуть бути тимчасовими або періодичними.

За оцінками Агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН) *станом на 10 травня 2022 року понад 6 млн людей шукали притулок у сусідніх країнах. Разом із внутрішньо переміщеними особами загальна кількість безпритульних несамохіть українців досягла 14 млн осіб. З них понад 3,2 млн перетнули кордон з Польщею, майже 890 тис. прийняла Румунія.*

За даними УКГС ООН станом на 14 лютого 2023 року 7,9 млн українців вихали з України в країни ЄС, а ще 5,9 млн співвітчизників перебували в статусі внутрішньо переміщених осіб.

Література

1. Прибиткова І. Хроніка вторгнення: біженці, внутрішньо переміщені особи, руйнування, втрати серед цивільного населення (лютий-серпень 2022 року). 2022. URL: www.stmn.in.ua

Цуканова Д. С.
*аспірантка кафедри соціології та публічних комунікацій
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова*

ВТРАТА ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ВНАСЛІДОК ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Україна як найбільша держава Європи має величезний потенціал, адже має значні природні ресурси та громадське суспільство, яке продовжує розвиватися. Проте, на жаль, війна диктує нові умови життя, які спонукають наших громадян до вимушеної тимчасової міграції. Так, частина українців наразі перебуває за кордоном, деякі громадяни зазнали внутрішньої міграції і тепер вважаються внутрішньо переміщеними особами. Таким чином, Україна втратила (сподіваємось, тимчасово), значний відсоток людського капіталу, що завдає шкоди не лише економіці, а й соціальному розвитку суспільства. Використовується наступна *методологія дослідження*: контент-аналіз та аналіз документів.

Вивчення сутності людського капіталу як соціально-економічної категорії триває і досі. Серед українських вчених розкриттю сутності даного поняття присвятили свої роботи Гинда С. М., Козлова Д., Матюк Д. В. Питанням формування людського капіталу займалися Артеменко Л. Б., Хімченко А. М., Яковенко Р. В., Мельничук Д. П. Міграційні процеси в Україні вивчалися таки-

ми вітчизняними науковцями як Тарнавський М. П., Красівський Д., Петришин Н., Подра О., Кремень О. І., Мірошніченко Т. Є. та інші.

Отже, варто одразу уточнити, що людським капіталом вважаються вміння, навички, досвід та інтелектуальні здобутки, які отримав індивід впродовж життя та в процесі діяльності. Особливою, проте, не менш важливою формою людського капіталу є індивідуальні характеристики членів суспільства. Як і будь який інший капітал, людський капітал потребує відповідних інвестицій в якості освіти, адже освіта є визначальним фактором соціального розвитку та процвітання держави в цілому.

Для людського капіталу характерними є наступні ознаки:

1) людський капітал, особливо інтелектуальний, є невід'ємним від його носіїв (його неможливо позичити чи здати в оренду на відміну від матеріальних цінностей);

2) людський капітал відтворюється лише в той проміжок часу, коли людина здійснює свою професійну діяльність. В час відсутності відповідної діяльності його не існує;

3) інтелектуальні ресурси людського капіталу задіяні не лише в професійній діяльності, а й в повсякденному житті. Отже, вони є універсальними;

4) людський капітал також формується під впливом виховання індивіда та отриманого ним досвіду [3, с. 19-20].

Так, людський капітал загалом залежить від демографічної ситуації в тому чи іншому суспільстві, здоров'я та накопичення знань молодими людьми. Відповідно до цих показників був сформований Індекс людського капіталу (ІЛК), яким вимірюється його об'єм. Саме освіта є одним із основних компонентів формування людського капіталу, адже вона створює потенційне економічно активне населення країни.

Війна привнесла в повсякденне життя українців руйнування не тільки житла, а й власного життя. Знищена величезна кількість домогосподарств, люди отримують фізичні та психічні травми. Часто, на жаль, бойові дії забирають найцінніше – це людські життя, не говорячи вже про зруйновані долі цілих сімей. Людський капітал, який здебільшого залежить від освіти, також страждає, адже повсякчас відбуваються руйнування навчальних закладів.

Тимчасова зупинка навчального процесу та втрата таких цінних кадрів як вчителі та викладачі, призводить до зупинки розвитку освітньої системи в цілому. При цьому, якість освіти зазнає надзвичайних втрат. Покоління, яке зараз отримує освіту в даних умовах, матиме прогалини в знаннях. Вимушена зміна навчального закладу, втрата майна, погіршення здоров'я людей, руйнування інфраструктури та набування громадянами статусу ВПО (внутрішньо переміщенні особи) мають, звісно ж, негативний вплив на відтво-

рення людського капіталу. Для нормалізації ситуації потрібні десятиліття. Що вже сказати про втрату носіїв капіталу внаслідок міграції [1, С. 110-112].

Через війну громадяни України виїхали за кордон, більшість досі не має можливості повернутися. Відповідно до інформації, яку надають офіційні українські ЗМІ, до початку повномасштабної війни в Україні проживало 41 130 400 осіб (якщо не враховувати тимчасово окуповані території), серед яких 25 285 000 працездатного населення. Так, станом на 2022 рік з України виїхало приблизно 2 мільйони осіб [4].

Більшість з тих, хто перебуває наразі за кордоном – жінки та діти. Зрозуміло, що дітям все ж необхідно набувати освіту, не зважаючи на такі жакливі події. За даними Міністерства освіти і науки України, приблизно 700 тисяч українських дітей шкільного віку вимушені набувати освіту в інших країнах [2].

Безумовно, приймаючі країни роблять все можливо для наших громадян які, на жаль, набули статусу біженців. Проте, в навчальному процесі діти неминуче зазнають складнощів, зокрема через різку зміну соціокультурного середовища та не знання мови, що є ключовою проблемою. А швидке вивчення мови країни, де учень намагається продовжити навчання – забирає багато часу та сил. Дана ситуація ще більше ускладнює нормальне формування людського капіталу.

Проте, Міністерством освіти та науки пропонуються наступні варіанти щодо організації освітнього процесу для школярів, що наразі виїхали з України:

- 1) підтримка зв'язку із українським закладом освіти збоку батьків задля приєднання учня до онлайн – занять у випадку, якщо було організоване дистанційне навчання;
- 2) якщо не вдалося зв'язатися з закладом, де навчалась дитина, то батькам рекомендується зв'язатися з місцевими органами управління освітою та приєднатися до іншого навчального закладу, що надає можливість дистанційного навчання;
- 3) звернутися до Міжнародної української школи (МУШ) та до освітніх ресурсів Всеукраїнської школи онлайн [5].

Висновки. Так, зі свого боку українська держава робить все можливе задля забезпечення дітей якісною освітою. Але, втративши домівки та не маючи можливості повернутися на батьківщину, їм все ж складно накопичувати знання, формувати нові навички та вміння. Адже на часі війна. Проте, українці завжди відзначалися своїм вмінням зберігати власні традиції та знання, набуті нами століттями. Це і є основою українського людського капіталу. Ві-

римо, що дані події не знищать наш такий цінний капітал, а лише збагатять його, роблячи українську націю міцнішою та по справжньому стійкою.

Література

1. Антонюк В. П. Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 1 (67). С. 110-116.
2. Жодних обмежень щодо визнання результатів навчання дитини за кордоном не існує /засн.: Мін-во освіти і науки України. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/ministr-osviti-i-nauki-zhodnih-obmezhen-shodo-viznannya-rezultativ-navchannya-ditini-za-kordonom-na-sogodni-ne-isnuye> (дата звернення 12.03.2022).
3. Прушківська Е. В. Людський капітал: проблеми та перспективи. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2007. № 3. С. 17-24.
4. Стародубов О. Міграційна криза, масштаб, економічні наслідки і шляхи подолання. *Українська правда (pravda.com.ua)*. 02 серпня 2022 (дата звернення: 22.02.2023).
5. Як організувати навчання для українських дітей за кордоном: поширенні запитання – відповіді./засн.: Мін-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni/updated-potochni-vikliki-organizaciya-navchannya-dlya-ukrayinskih-ditej-za-kordonom-ta-vstupna-kampaniya/yak-organizuvati-navchannya-dlya-ukrayinskih-ditej-za-kordonom> (дата звернення: 12.03.2023).

Кривошея Т. І.

*к.с.н., голова соціологічних проєктів
Громадської організації «Сприяння міжкультурному
співробітництву» (м. Одеса)*

ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ТА УСПІХИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ГРОМАДАХ ТИМЧАСОВОГО ПЕРЕБУВАННЯ ПІВДНЯ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Внутрішня міграція як складний соціально-політичний та соціокультурний феномен є важливою проблемою людства, адже цей процес нерозривно пов'язаний з етнічними, економічними, географічними, демографічними, політичними аспектами життя сучасних суспільств¹. Для України дослідження ВПО, на жаль, виявилось чи ні найактуальнішою проблематикою серед

всіх інших. 24 лютого 2022 року сусідня держава вторглась на територію України розпочавши повномасштабну війну. Від агресії, що і надалі триває, постраждала значна кількість українців та українських муніципалітетів. Війна спричинила серйозну людську кризу та масове переміщення населення. За даними репрезентативного опитування МОМ, яке проведено 12-23 липня 2022 року, наразі на території України понад 6,6 млн осіб є внутрішньо переміщеними². Значна частина людей, які покинули свої домівки перемістились до умовно безпечних регіонів в межах України. Проте масштаби цього переселення сформували перед приймаючими громадами ряд економічних, гуманітарних та соціальних викликів. Також однією із проблем, яка постає більш актуальною-локальні протиріччя у територіальних громадах, однією із сторін яких прямо чи опосередковано стають ВПО.

Основна мета дослідження – аналіз викликів та успішних практик в Саф'янівській та Ренійській громадах з початку війни щодо роботи з внутрішньо-переміщеними особами, розвиток волонтерських рухів та взаємодії.

Дослідження проводилось методом фокус-груп. Даний метод дозволив глибше зрозуміти унікальний досвід учасників та різноманіття проблем/викликів, з якими довелося зіткнутися ВПО, місцевій владі та жителям громади після початку повномасштабного вторгнення, а також проаналізувати взаємодію та комунікацію на рівні громади.

Протягом жовтня 2022 року відбулись 4 фокус-групи: дві в м. Рені та дві в Саф'янівській громаді. Респондентів було відібрано з широкого діапазону професійних та соціальних сфер: представники місцевої влади, представники освіти, підприємці, журналісти, громадські активісти, волонтери, а також представники з числа внутрішньо – переміщених осіб, що знаходяться в громаді з початку повномасштабного вторгнення. Враховуючи чутливість теми дослідження та збереження відчуття безпеки, було збережено анонімність усіх учасників.

Отримані результати стануть основою для рекомендацій щодо подальшого плану дій громад для всебічної інтеграції внутрішньо переміщених осіб, а також побудови ефективної взаємодії та налагодження діалогу. Також результати можуть бути використані для подальших наукових досліджень в даному напрямку.

Основні результати та висновки: Від самого початку війни як мешканці, так і місцева влада були максимально включені в організацію допомоги ВПО. Завдяки міжнародним організаціям і представникам крупного українського бізнесу місцева влада змогла забезпечити допомогу всім, хто її потребував. Це стосується як ВПО, що залишились в громадах, так і тих, хто знаходився у громаді транзитом.

Учасники фокус груп не очікували такої всебічної підтримки та виказують величезну подяку всім, хто долучився та кожного дня долучається до допомоги.

Доступ ВПО до освіти

У ВПО, які брали участь у наших фокус групах є можливість, аби їх діти приєдналися до процесу навчання у місцевих школах. Проте часто діти продовжують навчатися у своїх попередніх школах онлайн. Також деякі ВПО зазначають, що не було проблем зі вступом до факультативних секцій. Основна причина продовження навчання дітей у попередніх школах – потенційна психологічна травма від втрати зав'язків зі своїм попереднім оточенням. Труднощі із адміністративними процесами переходу до нової школи в досліджуваних громадах не виявлено.

Медичні послуги

Учасники фокус груп задоволені рівнем обслуговування в місцевих медичних закладах. Попри деякі перешкоди з оформленням документів, та потребою їхати до Ізмаїла до окремих спеціалістів, як місцеві, так і ВПО в цілому надають позитивні відгуки щодо медичних послуг. За рішенням місцевої влади ВПО отримують медичні послуги безкоштовно, або компенсують витрачені на лікування кошти. Тут ще треба сказати, що така ситуація, як брак деяких окремих спеціалістів у громадах не є унікальною і носить скоріш загальнонаціональний, а не локальний характер, за словами деяких респондентів це – «наслідки медичної реформи».

Психологічна підтримка та культурні потреби ВПО

Майже всі ВПО пережили і продовжують переживати досить травматичний досвід та мають нестабільний психологічний стан. При цьому, професійна психологічна допомога є не популярною послугою серед них. Але, на думку представників цієї професії, це не є особливістю саме переміщених осіб, скоріш, особливість менталітету українців. Психологічної допомоги також потребують і місцеві мешканці. І зазначмо, що така можливість забезпечена громадами в достатньому обсязі.

Культурні потреби ВПО

Деякі респонденти користуються нагодою і відвідують культурні та спортивні заходи: це може бути і футбольний матч, і церковні заходи і свято, присвячене дню міста. Але така активність не є систематичною для ВПО, з одного боку – самі заходи відбуваються не часто, з іншого – більшість ВПО не мають бажання проводити свій час таким чином. На думку місцевих, ВПО з більшим задоволенням шукають пункти видачі гуманітарної допомоги, ніж відвідують культурні заходи. тобто ми зафіксували наративи, які демонстру-

ють готовність ВПО приймати участь у будь-яких заходах та активностях лише за умови придбання практичної вигоди.

На нашу думку, ВПО не змогли психологічно прийняти реальність, в якій вони опинилися, тому знаходяться в стані очікування чогось, що змінить ситуацію на краще. Саме тому, вони поки що не мають намір відкрито вести діалог і прикладати максимум зусиль для повної інтеграції в життя громади. Саме зазначена ситуація пояснює їх поведінку, яку можна трактувати як «чемоданний настрій».

Матеріальний стан та працевлаштування ВПО

Ситуацію з працевлаштуванням важко узагальнити, особливо враховуючи той факт, що вона не була стабільною й до війни, та залишається саме такою і зараз по всій країні. Але, за результатами фокус груп ми можемо стверджувати, що ця сфера перебуває у деякому стані «трансформації». Не дивлячись на багато факторів, які є перешкодою для вдалого працевлаштування, деякі ВПО шукають можливості, адаптуються, змінюють пріоритети до яких вони звикли в довоєнному житті та знаходять собі роботу.

Бачення майбутнього та перспектив інтеграції ВПО у громади

Дуже розмите уявлення ВПО про тривалість перебування. Цілком обгрунтовано та зрозуміло, що майже всі переміщені особи мріють про повернення додому. Але ми почули від деяких респондентів готовність вже зараз додати до їх повсякденності діяльність, присвячену тимчасовій інтеграції в громаду.

Головний фактор, що може змусити респондентів залишитися жити у громадах та не повертатися до свого попереднього місця проживання – якщо вони зрозуміють, що у місці їх постійного проживання немає куди повертатися та тут їм буде надані житло та робочі місця.

Місцева влада готова прийняти до громади професіоналів, гарних спеціалістів, тим самим вирішити кадрові проблеми (наприклад в медичній та освітній сферах). Тобто є готовність прийняти того, хто буде корисним, в позитивному сенсі цього слова, надійним бізнес-партнером, водночас – доброчесним та законослухняний жителем громади.

На основі отриманих результатів були підготовлені наступні рекомендації для органів місцевої влади та громадських організацій:

Органам місцевого самоврядування:

1. На регулярній основі проводити заходи, направлені на налагодження діалогу, соціальну інтеграцію та тісне спілкування між місцевим жителями (у тому числі представниками влади) та ВПО. Це можуть бути культурно-освітні, спортивні, навчальні заходи, обов'язково з залученням спеціалістів (медіатори, психологи, тренери).

2. Сприяти створенню груп психологічної підтримки, або проєктів психологічної допомоги як для ВПО, так і для волонтерів працівниками соціальних установ..

3. Регулярно проводити аналіз щодо виявлення нагальних проблем та потреб ВПО, в тому числі щодо соціальної інтеграції.

4. Розробити систему постійної комунікації з ВПО задля отримання зворотного зв'язку та своєчасного реагування на звернення.

5. Сприяти підвищенню безпеки на території громад через освітні та інформаційні заходи, з залученням відповідальних профільних структур, а саме: посилити рівень безпеки на дорогах через інформаційні кампанії для водіїв та пішоходів, забезпечити усунення ризику з боку великої кількості безпритульних тварин.

Громадському сектору та міжнародним організаціям:

1. Сприяти проведенню заходів соціальної інтеграції для внутрішньо переміщених осіб, а також заходів налагодження діалогу між місцевими жителями та ВПО.

2. Забезпечити допомогу в наданні консультацій в сфері права (відновлення документів, питання встановлення фактів тощо).

3. Сприяти створенню навчальних/освітніх центрів (мовні курси, фінансова грамотність, комп'ютерні курси, можливості перекваліфікації), як для ВПО так і для жителів громади, які можуть сприяти комунікації та інтеграції.

4. Підвищувати можливості самоорганізації внутрішньо переміщених осіб через висвітлення історій успіху в засобах масової інформації, через офіційні сторінки місцевої влади, в соціальних мережах, місцевих цифрових спільнотах та каналах (вайбер, телеграм тощо). Враховуючи сучасні технічні можливості – аудиторія майже безмежна: ВПО, представник влади, або будь-який громадянин України може стати отримувачем такої інформації.

5. За координацією та у співпраці з місцевими органами влади сприяти ініціативам, що дають можливість забезпечити належні умови життя як ВПО, так і місцевим жителям, які також опинились в скрутному фінансовому становищі через військові умови.

Література

1. Проценко О. О. «Внутрішньо переміщені особи» як категорія теоретизування та соціальної практики. *GRANI*. № 21(4). 2018. С. 47-55
2. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні опитування загального населення раунд 7 23 липня 2022 року. URL: <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogonaselennya-raund-7-23>

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) станом на 14 березня 2023 року, понад вісім мільйонів людей були зареєстровані як біженці з України по всій Європі. Станом на березень 2023 року понад 4,9 мільйона українських біженців зареєструвалися за програмами тимчасового захисту в Європі [2]. Існує певна неоднорідність відносної кількості українських біженців, які перебувають у програмах тимчасового захисту, порівняно з населенням у різних європейських країнах – як показано на рис. 1, відносна частка українських біженців суттєво відрізняється в європейських країнах. Географічна близькість до України є основним фактором. Понад 1,5 мільйона біженців зареєструвалися в Польщі, щоробить її найбільшою країною-реципієнтом українських біженців у Європі. На другому місті Німеччина. Кількість українських біженців за умовами тимчасового захисту досягла тут 1,1% населення [3]. Чехія є третім за частотою місцем призначення українців. На це впливає і сильна діаспора, яка була в Чехії до війни. Станом на березень 2023 року Чеська Республіка прийняла 390 000 біженців з України, що робить її третьою за популярністю країною Європейського Союзу (ЄС) для українців, які тікають зі своєї країни, і країною з найбільшою кількістю українських біженців на 100 000 жителів [4].

Соціально-демографічний склад біженців з України відрізняється від інших потоків біженців. Запровадження воєнного стану не дозволяє виїхати з України більшості чоловіків призовного віку (від 18 до 60 років). Як наслідок, практично в усіх приймаючих країнах принаймні 70% дорослих – жінки, а понад третина всіх біженців – діти (рис. 2).

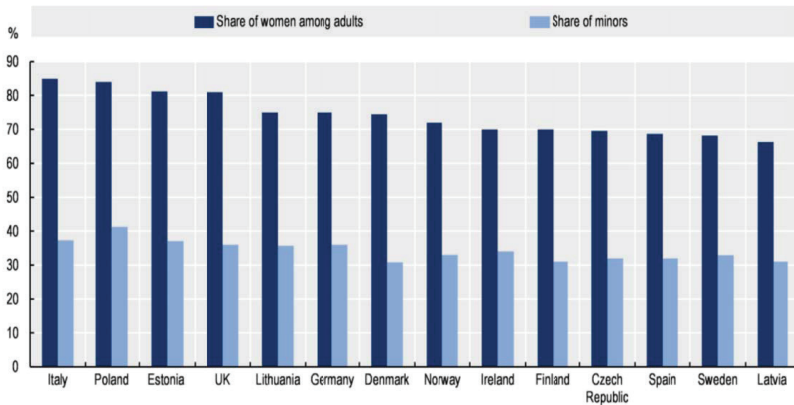

Рис. 2. Частка неповнолітніх і жінок серед зареєстрованих біженців у європейських країнах (OECD, 2023 [5])

У деяких країнах цифри ще вищі. У Польщі, наприклад, 86% усіх дорослих становлять жінки, а діти становлять 41% біженців. Крім того, люди віком 65 років і старші становлять незначну частку серед біженців. У країнах, де є дані, близько 3–6% належать до цієї групи.

Згідно статистиці Євростату серед бенефіціарів тимчасового захисту 33% становлять діти віком до 18 років, 60,4% – особи віком від 18 до 64, 6,6% – особи старше 65 років. За статтю 34,2% чоловіків і 65,8% жінок. Однак слід зазначити, що близько половини чоловіків-біженців – це діти віком до 18 років. Таким чином, якщо розглядати працездатне населення віком від 18 до 64 років, то лише 26,7% становлять чоловіки та 73,3% – жінки [1].

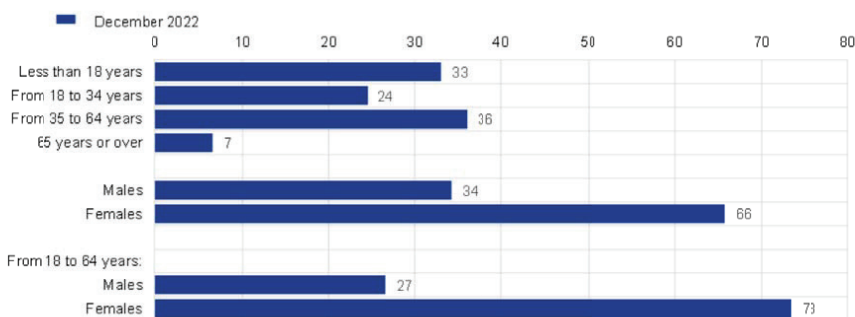

Рис. 3. Демографічний склад бенефіціарів тимчасового захисту в Європі (Євростат)

Джерело: [1]

Джерела даних про соціально-економічні профілі та можливі упередження. Наявні дані щодо соціально-демографічних профілів українських біженців через рік війни все ще обмежені та мають розбіжності. Протягом року не так багато біженців зареєструвалися в державних службах зайнятості приймаючих країн, які зазвичай збирають такі дані. Однією з можливих причин відносно низьких показників реєстрації є те, що в більшості країн прибулі з України отримують фінансову підтримку та мають право працювати без попередньої реєстрації в службах зайнятості. Наразі Іспанія є однією з небагатьох країн, де доступні дані про соціально-економічний профіль більшості біженців, зареєстрованих у країні. Іспанська влада збирає цю інформацію через чотири основні центри прийому [6]. Крім того, як зазначається у звітах УВКБ ООН, цифри щодо біженців з України, зареєстрованих для тимчасового захисту або аналогічних національних програм захисту в Європі

можуть включати кілька реєстрацій однієї особи у двох або більше країнах ЄС+, а також реєстрації, які залишаються незавершеними з різних причин, або реєстрації біженців, які переїхали далі, у тому числі за межі Європи [2]. Статистичні дані складаються переважно з даних, наданих органами влади. Хоча докладається багато зусиль, щоб забезпечити перевірку всієї статистичної інформації, цифри є приблизними. Через відсутність широкомасштабних адміністративних даних іншим джерелом інформації щодо профілю біженців з України є опитування, які проводяться в приймаючих країнах. Однак ці опитування не завжди є репрезентативними, а іноді створюють упереджену картину. У світлі цих потенційних упереджень наведені результати слід тлумачити лише як орієнтовні.

Одним із цікавих прикладів дослідження біженців з України є опитування, яке було проведено завдяки партнерству між УВКБ ООН та Ipsos SA. Було складено типологію сімей українських біженців за соціально-демографічними характеристиками (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Соціально-демографічна структура сімей українських біженців
(IPSOS, липень-вересень 2022)**

26% складаються з одного або кількох дорослих (18-59 років) без утриманців. Вони частіше орендують житло самостійно та працюють (як віддалено, так і в країні перебування), ніж інші групи, і рідше повідомляють про соціальний захист/гуманітарну допомогу як одне з джерел доходу.	38% складаються лише з одного дорослого (18-59 років) з утриманцями (дітьми та/або літніми людьми). Домогосподарства цієї групи також мають показники щодо типу житла, зайнятості та джерел доходу, близькі до середнього, але вони частіше проживають у сусідніх з Україною країнах і мають вищу частку подружжя та/або дітей, які все ще проживають в Україні.
29% складаються з двох або більше дорослих (18-59 років) з утриманцями (дітьми та/або літніми людьми). Ці домогосподарства мають показники щодо типу житла, зайнятості та джерел доходу, близькі до середнього, але з вищою за середню частку осіб, які потребують догляду через хворобу чи інвалідність	8% складаються з однієї або кількох людей похилого віку (60 років і більше). Домогосподарства в цій групі мають значну вразливість, будучи домогосподарствами з найвищою часткою осіб, які потребують догляду через хворобу чи інвалідність, а також з найнижчим рівнем зайнятості та більшою залежністю від пенсій та соціального захисту

У опитуванні щодо біженців з України використовувався змішаний методологічний підхід, поєднуючи різні підходи до вибірки та два основних режими збору даних: телефонне та онлайн-опитування. У дослідженні взяли участь 3900 домогосподарств. Списки біженців, зареєстрованих УВКБ ООН для отримання грошової допомоги в Польщі, Республіці Молдова, Румунії та Словаччині використовували як основу для цільової вибірки телефонного опитування. Було сформовано стратифіковану випадкову вибірку з 500 домогосподарств у кожній країні. За допомогою онлайн-панелей було виявлено та запрошено взяти участь в опитуванні осіб з України, які покинули свою країну після 24 лютого 2022 року та були розміщені в країнах Європи (за винятком тих, які були охоплені за допомогою телефонних опитувань). Онлайн-вибірка охоплювала біженців із 40 європейських країн, при цьому найбільше анкет було заповнено в Німеччині (330), Чехії (227), Італії (128) та Грузії (112). Для регіонального аналізу було застосовано ваги на основі останніх доступних даних про кількість окремих біженців, зареєстрованих у кожній країні. Більш детальний опис підходу до вибірки та зважування наведено у звіті [7].

Висновки. Соціально-демографічна структура сімей українських біженців є ключовою темою багатьох європейських досліджень тому що це є головною проблемою для інтеграції українських біженців у європейський ринок праці, оскільки більшість із них – матері, які виїхали з країни разом зі своїми дітьми. Відсутність їхніх партнерів-чоловіків і вплив на дітей різноманітних стресових факторів у новому середовищі збільшують навантаження на них по догляду та ускладнюють поєднання сімейних обов'язків із роботою. Навіть ті, хто шукає роботу, можуть віддавати перевагу частковій зайнятості, принаймні до тих пір, поки вони не отримають доступ до відповідних послуг з догляду за дітьми. Наявність утриманців похилого віку, хоча й у невеликій кількості, може додатково перешкоджати особам працездатного віку працевлаштуватися. Навпаки, якщо літні родичі мають гарне здоров'я та здатні доглядати за дитиною, їх присутність може сприяти участі матерів-одиначок на ринку праці. Жорсткий ринок праці та нестача працівників у багатьох приймаючих країнах створюють гарні передумови для успішної інтеграції біженців на ринок праці.

Література

1. By Vasco Botelho and Hannah. *Hägele Integrating Ukrainian refugees into the euro area labour market. 1 March 2023.* URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2023/html/ecb.blog.230301~3bb24371c8.en.html> (дата звернення 18.03.2023)

2. Refugees from Ukraine recorded across Europe. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення 18.03.2023)
3. Integrating Ukrainian refugees into the euro area labour market. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2023/html/ecb.blog.230301~3bb24371c8.en.html> (дата звернення 18.03.2023)
4. The situation of refugees from Ukraine. URL: https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/situation-refugees-ukraine_en (дата звернення 18.03.2023)
5. OECD (2023) Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/employment/what-we-know-about-the-skills-and-early-labour-market-outcomes-of-refugees-from-ukraine_c7e694aa-en (дата звернення 18.03.2023)
6. Ministerio de Inclusión, Seguridad Social y Migraciones (2022), *Estadística de ciudadanos ucranianos con documentación de residencia en vigor en España*. URL: <https://www.inclusion.gob.es/web/guest/home> (дата звернення 18.03.2023)
7. LIVES ON HOLD: INTENTIONS AND PERSPECTIVES OF REFUGEES FROM UKRAINE. URL: <https://reliefweb.int/report/poland/lives-hold-intentions-and-perspectives-refugees-ukraine-3-february-2023> (дата звернення 18.03.2023)

Панченко Т. В.

*д.п.н., Інститут економічних досліджень імені Лебниця
при Мюнхенському університеті (Німеччина)*

СТАТРЕГІЇ АДАПТАЦІЇ БІЖЕНЦІВ З УКРАЇНИ В НІМЕЧЧИНІ

Після 24 лютого 2022 року понад мільйон українців знайшли притулок в Німеччині. Їхня інтеграція у німецьке суспільство є одним із найактуальніших викликів поточної політики Німеччини, яка сподівається за допомогою українських біженців вирішити питання нехватки робочої сили. Україна же очікує на їх повернення після війни та їхню участь у відбудові країни. Які плани у самих українців щодо подальшого перебування в Німеччині та наскільки готові вони до інтеграції у німецький ринок праці досліджує автор разом з Центром інституційних порівнянь та міграційних досліджень з травня 2022 року. За цей час було проведено три хвили кількісних онлайн-опитувань²²

²² Перша хвиля проводилася з 17 травня по 8 червня, а друга – з 23 вересня по 29 жовтня 2022 року, третя - з 1 по 28 лютого 2023 року. Запрошення взяти участь в опитуваннях були розміщені в україномовних та російськомовних групах українців Німеччини у соціальних мережах, разом з посиланням на опитування на платформі Qualtrics. У першій хвилі опитування взяли участь 936, у другій – 14616 у третій 1308 осіб. Важливим застереженням є те, що вибірка не є статистично репрезентативною.

та якісне опитування. Дані отримані за допомогою онлайн-опитувань показали готовність більшості українців залишитись в Німеччині протягом принаймні двох років (причому частка осіб, що виявили таку готовність, з часом зростала від 52 відсотків опитаних в травні-червні до 62 відсотків в жовтні 2022 та високу готовність інтеграції до німецького ринку праці (більше 90 відсотків опитаних виразили готовність працювати в Німеччині) (див. 1). Результати якісного дослідження демонструють, що життєві плани українців та їх стратегії адаптації в Німеччині більш багатоманітні, ніж виявлені у межах кількісних опитувань дві основні стратегії поведінки – залишитись в Німеччині або повернутися в Україну. За наміром повернутись в Україну у багатьох випадках розглядається можливість за певних обставин залишитись в Німеччині або подорожувати світом, а за наміром лишитись в Німеччині іноді постає можливість у майбутньому повернутися в Україну.

Особливість дослідницької ситуації полягала в тому, що кількісне та якісне дослідження проводилось одночасно й анкетування в місцях зустрічей українців слугувало важливим інструментом для рекрутування потенційних учасників якісного опитування (окрім того, учасники дослідження залучались методом снігової кулі). Анкета кількісного опитування містила невеликий перелік переважно закритих питань щодо прибуття українців в Німеччину, їх особливостей адаптації, подальших намірів. У межах якісного опитування ці питання були відкритими, а також перелік питань було суттєво розширено. Окрім того, у межах якісних інтерв'ю стимулювались нарративи спочатку проханням розповісти про себе в дусі біографічних досліджень, а потім вже задавались прямі питання про мотиви втечі, враження й очікування від Німеччини, попередній досвід, майбутні плани тощо. Окрім того, нарративи стимулювались через прохання дати прогнози щодо тривалості війни та її наслідків, оцінити шанси інших українців, що прибули до Німеччини після 24 лютого 2022 залишитись в Німеччині, інтегруватися у ринок праці, покращити рівень життя або возз'єднати свої родини.

У межах якісного опитування з 11 травня по 9 липня 2022 року було проведено 17 глибинних інтерв'ю, серед яких 2 сімейних інтерв'ю. Окрім того, за допомогою спостережень дослідника, розповідей опитуваних про досвід своїх друзів та знайомих та їхніх відповідей на питання щодо оцінки намірів та очікувань інших українців, даних онлайн-опитувань було зібрано обширний матеріал щодо досвіду багатьох українських біженців. Його аналіз дозволив виокремити 6 стратегій адаптації або типів поведінки українців, що опинились в Німеччині через війну. Нижче наведено коротку характеристику цих типів.

Тип 1 – пасивне очікування повернення в Україну – притаманний переважно жінкам з дітьми, чії чоловіки залишилися в Україні, які не мають досвіду перебування за кордоном та не володіють іноземними мовами. Носії цього типу поведінки прагнуть повернутися в Україну за будь яких обставин й якомога скоріше, однак їхні рідні в Україні наполягають на тому, щоб вони поки лишилися в Німеччині. Вони не мають жодної мотивації інтегруватися у німецьке суспільство: спілкуються переважно з іншими українцями, незацікавлені у вивченні мови, не мають жодних уявлень щодо працевлаштування в Німеччині й не виявляють інтересу до цього питання, посилаючись на свої мізерні шанси на ринку праці.

Тип 2 – мотивоване очікування повернення в Україну - притаманний особам з активною життєвою позицією, часто з міжнародним досвідом, яскраво вираженою національною ідентичністю. Серед них є як жінки з дітьми, чії чоловіки залишилися в Україні, а також самотні чи розлучені жінки. Усім є куди та ради чого повертатися. Однак вони не готові повертатися в Україну, поки там небезпечно, й націлені корисно для свого майбутнього та майбутнього своїх дітей розпорядитися часом перебування в Німеччині. Вони зацікавлені в інтеграції в німецьке суспільство, шукаючи контакти з місцевим населенням, можливості якомога швидше розпочати мовні курси, а також працевлаштування за фахом.

Тип 3 «у пошуках себе та свого місця» притаманний особам, які не замислювалися раніше про життя за кордоном, у якості пріоритету розглядають повернення в Україну, але допускають можливість у разі успішної інтеграції чи необхідності залишитися в Німеччині або навіть поїхати в іншу країну. Вони вільні у виборі свого життєвого шляху, адже ще не встигли обзавестись родинами та нерухомістю або після розлучення або в силу інших життєвих обставин намагаються розпочати життя спочатку. Носії цього типу поведінки також налаштовані на інтеграцію, вивчення німецької мови («навіть якщо я потім поїду з Німеччини, я заберу цю мову з собою») та вони, на відміну від попередньої категорії, охоче беруться за будь-яку, у тому числі некваліфіковану роботу.

Тип 4 «на перепутті» властивий для осіб, які не визначились у якій країні вони хотіли би будувати своє майбутнє. Серед них є такі, що відчували суттєві втрати від війни. Вони, як правило, доволі песимістично оцінюють ситуацію, очікуючи на тривалу війну та занепад економіки в Україні. У Німеччині їм теж не все подобається, але вони намагаються інтегруватися, працюють або шукають роботу. На запитання про плани на майбутнє носії цього типу поведінки відповідають у кращому випадку «все буде залежати від роботи», у гіршому - «взагалі не уявляю... незрозуміло».

Тип 5 «готові спробувати в Німеччині» характеризує поведінку тих, хто готовий будувати своє майбутнє в Німеччині. Для цього є певні передумови - знання мови (принаймні англійської), родичі або друзі в Німеччині, які можуть допомогти, затребувана професія, досвід роботи за кордоном або з німецькими компаніями/клієнтами в Україні. Крім того, у більшості випадків їхні сім'ї разом. Серед них є такі, що замислювались про життя за кордоном раніше, а також ті, хто в силу обставин обрав таку стратегію. Деякі з них замислюються про повернення в Україну в майбутньому. Вони готові вчитися, підвищувати кваліфікацію або, за необхідності, здобути іншу професію, виконувати некваліфіковану роботу лише у випадку крайньої необхідності. Натомість як висококваліфіковані професіонали, вони прагнуть будувати свою кар'єру та одночасно приносити користь приймаючому суспільству.

Тип 6 «переконані німці» характеризує поведінкову стратегію тих, хто усвідомив своє бажання залишитись в Німеччині й будувати своє життя та майбутнє своєї сім'ї в цій країні. Серед них є такі, хто давно шукав можливість виїхати з України, й такі, кому нема куди повертатись. Вони, на відміну від представників попереднього типу, не завжди мають передумови для того, щоб лишитись в Німеччині. Серед них є такі, хто не знає мову, не має належної освіти чи затребуваної професії, проте готові виконувати некваліфіковану працю. Окрім того, до цієї категорії належать ті, хто прагматично розраховує на соціальну підтримку Німеччині або має особливі потреби, зокрема у медичному обслуговуванні.

Виявлені типи поведінки наочно демонструють, що українці, що прибули в Німеччину через війну, доволі неоднорідна група. Ключовими фактори, що визначає напрямок подальшого розвитку їх життєвих стратегій є їхня особиста родинна ситуація, міра розвитку міжкультурних компетенцій, професійний досвід, оцінка ситуації в Україні та можливості повернення до колишнього життя. Кожен з них має різний потенціал як для інтеграції в Німеччині, так й з точки зору їхньої ролі у відбудові України. Вони можуть бути ураховані для розробки конкретних заходів з інтеграції українських біженців в Німеччині, а також в українській політиці повернення мігрантів та залучення діаспори для відбудови країни.

Література

1. Panchenko T. and P. Poutvaara. 2022. Intentions to Stay and Employment Prospects of Refugees from Ukraine. *EconPol Policy Brief*, 46 (6). URL:https://www.econpol.eu/sites/default/files/2022-11/EconPol-PolicyBrief_46.pdf

Подшивалкіна В.І.

д.с.н., гостьова проф. Лієнайського університету (Латвія)

КОНТЕКСТИ ТРАНЗИТНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА САМОКАТЕГОРИЗАЦІЇ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ: ПОГЛЯД ЗСЕРЕДИНИ

Під поняттям «міграція» розуміється територіальне переміщення населення зі зміною місця проживання. Безліч типологій міграції свідчить про складність самого феномену, про різноманіття факторів, що впливають на переміщення людей, про наявність різноманітних теорій, які в різних науках його пояснюють і уточнюють понятійний апарат для його опису. Для України останнє десятиліття ознаменувалося вимушеною міграцією населення через тимчасову окупацію її деяких територій Російською Федерацією.

Д. Масей [1] виділяє дві групи теорій: 1) теорії, які розглядають фактори та причини міграції та 2) теорії, що спираються на аналіз механізмів саморозвитку та самопідтримання міграції. У свою чергу Х. Сакіс [2] зазначає, що дослідження міграції охоплює два аспекти: 1) визначення причини міграції, добровільна чи мимовільна (мотиваційна компонента міграції); 2) наслідки міграції, моделі адаптації та акультурації, формування ставлення до міграції, способи коригування поведінки мігранта (адаптаційний компонент міграції). Зрештою, вимушені мігранти, за думкою Д. Туртона — це «звичайні люди» та «цілеспрямовані актори», занурені у певні соціальні, політичні та історичні ситуації [3].

Мігранти потрапляють у нову соціальну систему, яка якимось чином визначає їхню ідентичність. Ідентичність - це поняття, що відображає об'єднання суспільних та особистих проблем, яку можна розглядати як компроміс між асиміляцією та диференціацією від інших.

Інтерес представляє ідея про контекстно-залежну ідентичність та про наявність безлічі сил, які впливають на ідентифікаційні процеси. Міграція, з одного боку – процес достатньо технологічний, тобто формально відрегульований та відпрацьований, а з іншого, міграція – це всього лише деякі можливості, якими людина може скористатися з особистих причин. Тому з нашої точки зору для дослідження міграційних процесів дуже корисними є якісні методи.

Наше дослідження було засноване на глибинних інтерв'ю та сфокусованих групових інтерв'ю. Усього у ньому прийняли участь 16 інформанток віком від 27 до 55 років.

Загалом у нашому дослідженні ключовою категорією виступає для вимушених мігранток **українська громадянська ідентичність**. Субкатегорією до неї є **гендерна ідентичність**. Тобто головною ідентифікаційною рисою виступає розуміння себе як української жінки. Особисту категоризацію або позначення себе у сучасному світі визначають з одного боку такі відносно об'єктивні виміри: компетентний-некомпетентний (мова, законодавство країни), зайнятий-незайнятий, забезпечений-незабезпечений (житлом, зв'язками, ресурсами), обмежений – необмежений (часом, матеріальними ресурсами), місцевий-іноземний, а, з другого, – суб'єктивні виміри: активний-пасивний, самостійний – несамостійний, споріднений – неспоріднений, емоційний – неемоційний.

Тобто, транзитна ідентичність – це певний сукупний досвід невпевненості людини в її становищі, у правах та доступності засобів до існування, невідзначеності щодо спадкоємності та майбутньої стабільності.

Спонтанний, зазвичай, від'їзд до іншої країни змінює контексти сприйняття власного життя. Вимушені мігранти живуть у трьох вимірах – соціальні умови України, соціальні умови країни тимчасового перебування та обставини свого життя. Всі контексти, таким чином, можна розділити і на соціальні: внутрішні та зовнішні та індивідуальні контексти.

Оцінку українського соціального контексту пофарбовано порівнянням з соціальним контекстом країни тимчасового проживання та з особистими індивідуальними контекстами. Відповімо на ці запитання цитатами з інтерв'ю

Україна: погляд із далекого. «Історичний контекст сучасності – 400 років гонінь українства». «Тяжіння України до Європейського союзу», «Етнічний контекст: відсутність у паспорті граfi – національність», «Соціальна активність людей». «Динамічний ритм життя». «Актуальні військові дії», «Моральний розкол України», «Доступна, але корумпована медицина», «Проблеми людей з особливими потребами».

В іншій країні багато чого організовано інакше. Що помічає погляд біженців?

Латвія: погляд українців. «Стійкий розвиток країни», «Хороша екологія», «Поширення ІТ технологій». «Історичний досвід депортації», «Наявність свого «російського світу» (громадян Росії, людей, що отримує російські пенсії), «Національний розвиток», «Розвинена культура малих міст», «Підтримка України», «Комфортна країна», «Невисокий рівень життя (невідповідність доходів витратам, високі податки)», «Доступна медицини», «Підтримка людей з особливими потребами».

Індивідуальний контекст. «Гендерна незахищеність», «Криза на роботі», «Українська соціалізація та ідентичність», «Інфантильність, безтурбот-

ність», «Передчуття та підготовка до війни», «Знання англійської мови», «Досвід окупації та полону», «Громадська активність», «Аполітичність», «Веганство», «Розчарування в професії та бажання її змінити», «Відсутність амбіцій», «Нестача знань законодавства», «Емоційна прихильність до України».

Тобто суб'єктивна невизначеність мотивує зниження невизначеності, тому учасники охоче використовують мінімальну категоризацію, щоб знизити невпевненість у собі й у тому, як їм слід поводитися.

Соціальні мережі та зв'язки стали однією з проблем вимушених мігрантів. Безліч заходів у новій країні стають джерелом нових контактів (хтось знаходить нових друзів, нових товаришів). Проте культурне розмаїття українських регіонів у новому співтоваристві стають новим культурним вибробуванням. Вимушені мігранти представляють усю, але передусім східну Україну. При цьому місцеві звички, системи цінностей можуть суттєво відрізнятись між собою. Але теплий прийом місцевих породжує велику толерантність один до одного, розуміння, повагу до інших, досвід європейської толерантності. Вимушена міграція, таким чином, породжує умови для єдності поглядів на сьогодення та на майбутнє.

Особлива проблема вимушених мігрантів – життя в іншомовному середовищі. Наведемо приклади деяких думок інформанток.

А. (Харків, 34 роки) «Ми живемо в мультикультуральному світі і говорити який народ гірше чи краще не можна. Я давно зрозуміла: нема поганих націй, є погані люди. І вони є й серед українців, німців...».

І. (Київ, 27 років) «Я дуже вдячна Латвії та народу. Чому вони так підтримують нас? Тому що в сорокових роках вони пережили період окупації...»

І. (Мелітополь, 54) «Мені здається, що немає такої необхідності якимось озвучувати свою національність, бо немає утисків у демократичному, звичайно, суспільстві якоїсь нації. Усі національності як би повинні розвиватися за їхнім бажанням і без якихось утисків прав. Тобто Україна в цьому плані більш просунута, порівняно з Росією, звичайно».

У цій непростій ситуації інформанти наголошують на спільній підтримці України Урядом Латвії, місцевою владою та населенням міських та сільських територіальних спільнот, як якогось чинника, який виступає гарантом безпеки мігрантів. Вимушені мігранти живуть у двох світах, оберігаючи свою етичну і громадянську ідентичність, тимчасово вбудовуючись у нове суспільство, розширюючи об'єкти для ідентифікації, але знижуючи критерії особистої соціальної категоризації. Транзитний, тимчасовий характер нової категоризації дозволяє зберігати свою базову українську ідентичність, але ця ідея потребує додаткової перевірки та обґрунтування.

Література

1. Massey, D. S. (1990) Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. *Population Index*. 56(1). pp. 3–26.
2. Sakız, H. (2015). Establishing an Inclusive Psychology of Migration: An Alternative Model. *GÖÇ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ. THE JOURNAL OF MIGRATION STUDIES*. Volume: 1 No: 1 January-June. pp. 150-175.
3. Turton, D. (2003) Refugees, Forced Resettlers and 'Other Forced Migrants': Towards a Unitary Study of Forced Migration (Geneva, UNHCR).

Григор'єва С.В.

*ст. виклад. кафедри соціології публічного управління
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

АДАПТАЦІЙНІ ПРАКТИКИ БІЖЕНЦІВ ТА ВПО

Ніч з 23 на 24 лютого 2022 року перевернула життя всіх без винятку українців. 23 лютого засинала тривожна, але мирна Україна. А під світанок всі українці раптово прокинулися від потужних вибухів, завивання сирени, тривожних дзвінків родичів та знайомих, а дехто, навіть, від звуків ворожої техніки біля свого будинку.

Коли все почалося, до кінця не вірилося в реальність того, що відбувається... Не за власним бажанням українці повинні були прийняти цю нову реальність і адаптуватися до неї. Відійшовши від першого стресу та прийнявши ситуацію, люди були вимушені знайти спосіб вижити. Адже водночас було втрачено можливість задовольняти одну з своїх базових потреб – потребу в безпеці існування, потребу у впевненості в завтрашньому дні.

Зміна соціального середовища викликає необхідність адаптації до цих нових умов існування. Проблемі адаптації військових до нових життєвих обставин може бути присвячена окрема публікація. Метою нашого дослідження є шляхи адаптації цивільного населення, а саме, біженців та вимушено переміщених осіб, в горнилі російсько-української війни. Саме це питання стало однією з задач, що аналізувалася в межах соціологічного дослідження, яке було ініційовано та проведено науковцями кафедри соціології і публічного управління Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» у червні-липні 2022 року. Дослідження проводилося шляхом Інтернет-опитування (N=1170 осіб), вибірка стихійна, регіональна за принципом

снігового кому. Методологією дослідження виступили теорії соціального капіталу, соціальних практик та соціального партнерства [1].

Згідно визначенню Великої української енциклопедії, соціальна адаптація — це процес і результат активного пристосування індивіда або соціальної групи до вимог та очікувань учасників нової або зміненої соціальної системи [2].

Унаслідок соціальної адаптації індивід чи група набуває здатності усвідомлено орієнтуватися в ситуаціях, вдаватися до адекватних моделей поведінки, обирати ресурси для реалізації своїх потреб і прагнень.

Адаптація мігрантів до нового соціального простору та нових життєвих обставин є однією з форм прискореної в часі адаптаційних практик. Окремим, особливим різновидом є адаптація при вимушеній міграції. Вимушена міграція визначається як набір територіальних переміщень, що виражаються у постійній або тимчасовій зміні місця проживання людей з незалежних від них причин, як правило, всупереч їх бажанню (стихійні лиха, воєнні дії, екологічні катастрофи, порушення основних прав та свобод).

Згідно соціокультурного підходу поняття “адаптація” по відношенню до вимушено переміщених осіб означає процес, який триває протягом короткого періоду після переміщення в нове місце і пов’язаний з необхідністю пережити стрес від зміни місця проживання та забезпечити (пристосувати) свій спосіб життя до нових умов. Н. Е. Мазіна, Н. С. Скок вважають, що соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб та біженців – це об’єктивно необхідний процес входження індивіда у оновлене соціальне середовище, з перебігом якого особистість не тільки задовольняє свої потреби та досягає життєвих цілей, але й стає спроможною для здійснення прогресивних змін самого середовища [3. С. 136].

Спираючись на результати дослідження [1] та власні спостереження можемо констатувати, що адаптація ВПО та біженців протікає неоднорідно. І визначається це не стільки зовнішнім середовищем, скільки власною обраною кожним переселенцем соціальною практикою поведінки в нових життєвих обставинах.

Умовно можна виділити кілька соціальних груп в межах ВПО та біженців залежно від обраної стратегії поведінки на новому місці проживання. Стратегія визначається як бажанням, так і об’єктивними можливостями переселенців.

По-перше, це група, умовно назовемо її «Жити тут і сьогодні», вимушених переселенців, які навіть в таких складних умовах намагаються з максимальною користю скористатися часом та новими можливостями, що відкрились

перед ними на новому місці проживання. Це люди, які вступають на навчання, активно займаються вивченням мови (особливо помітно це на біженцях, що виїхали за кордон), молодь намагається отримати європейську освіту. Це люди, які освоюють нові професії, відкривають власний бізнес на новому місці, скориставшись державними програмами підтримки малого та середнього бізнесу в Україні. Це люди, які вивчають та засвоюють культуру свого нового середовища. Представники цієї групи здебільшого розраховують на власні сили і працюють не тільки для того, щоб вижити сьогодні, а й закладають фундамент для свого майбутнього та майбутнього своїх дітей у післявоєнному, мирному майбутньому.

Друга група, можемо умовно її назвати «Зал очікування», – це люди, що втекли від жахів війни в своєму рідному населеному пункті, і нове місце проживання оцінюють, принаймні зараз, виключно як тимчасовий притулок, де вони планують пересидіти до закінчення бойових дій, та однозначно повертатися додому. Ця група не є однорідною. В її складі можна виокремити кілька підгруп, що відрізняються обраною (за власним бажанням або в силу певних об'єктивних життєвих обставин) стратегією поведінки. Певна частина цієї групи взагалі не намагається соціалізуватися до нового середовища. Сюди входять ті переселенці, які перемістившись в новий простір намагаються проводити соціальні практики попереднього життя: за можливості продовжують дистанційно працювати на звичній роботі або виживають за рахунок власних накопичень чи фінансової допомоги від родичів та близьких. Їх соціалізація носить обмежений, поверхневий характер, спілкування з новим середовищем зведено до абсолютного мінімального рівня. Другою підгрупою необхідно відмітити ту частину переселенців, яка з ряду причин неспроможна самостійно вижити в новому просторі і повністю залежить від зовнішньої та соціальної підтримки, допомоги з житлом, харчуванням, медичним обслуговуванням. Цю групу здебільшого складають одинокі матері, на утриманні яких є малолітні діти, що не дає їм можливості працевлаштування, повноцінного спілкування з новим середовищем; люди з інвалідністю та особи, що їх супроводжують та забезпечують їх життєдіяльність; люди похилого пенсійного віку. Це, очевидно, найуразливіші категорії біженців та ВПО і вони потребують найбільше зовнішньої підтримки та допомоги. Вона для них в прямому сенсі слова є життєвонеобхідною.

І третю групу складають ті ВПО та біженці (назвемо їх «Ті, хто не готовий повернутися»), які вже зараз прийняли рішення або серйозно думають над тим, щоб назавжди залишитися проживати в місці нинішнього перебування будь то в межах України чи за кордоном. Ця категорія переселенців найактивніше адаптується до нового середовища, прикладає максимум зусиль,

задіює весь свій соціальний капітал, щоб якнайшвидше адаптуватися та соціалізуватися в новому соціальному просторі.

Звичайно, історія та доля кожного переселенця є індивідуальною та унікальною. А наведена класифікація не в повному обсязі описує існуючі адаптаційні практики ВПО та біженців і потребує подальшого аналізу та уточнення.

Література

1. Бірюкова М., Рущенко І., Ляшенко Н., Григор'єва С. Біженці і внутрішньо-переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. № 6. С. 143-156. DOI: <https://doi.org/10.15421/172282>
2. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0
3. Мазіна Н. Е. Соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб: підходи до виміру. *Вісник Маріупольського державного університету, Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2016. Вип. 12. С. 131-138.

Черній Л. В.

*к.і.н., зав. кафедри соціології та публічних комунікацій
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова (м. Київ)*

АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Повномасштабне російське вторгнення в Україну спровокувало одну з найбільших гуманітарних криз у Європі з часів Другої світової війни. Саме в цей час з України виїхали мільйони громадян. Вимушена міграція вражає своєю масовістю та інтенсивністю. Близько п'яти мільйонів виїхали через західний кордон, де отримали тимчасовий прихисток [1]. Дослідження процесу адаптації українських мігрантів в країнах ЄС, наразі актуалізується, оскільки державна політика України, спрямована на мотивування мігрантів повернутися на Батьківщину. Ініціативи, які розробляються державними інституціями, спрямовані на підтримку українського ринку праці, стабілізацію та розвиток економіки.

Сучасна хвиля міграції з України є досить нове явище, яке наразі є недостатньо досліджене. Дослідницькі соціологічні центри проводять різнома-

нітні дослідження, прагнучі з'ясувати умови проживання мігрантів, настрої щодо повернення в Україну, умови за яких українці планують повернутися та чого вони очікують від української держави.

Станом на листопад 2022 року найбільше українських мігрантів прийняли Польща (майже 1.5 млн), Німеччина (понад 1 млн) та Чехія (близько 450 тис). Понад 100 тис. українців зареєстровано також в Італії, Іспанії, Болгарії, Великобританії та Франції. При виборі приймаючої країни, українці найбільше орієнтувалися на наявність друзів та родичів в країні прибуття (39%), територіальну близькість до України (31%) та поради і направлення в центрах по роботі з біженцями (17%). За даними Управління верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR), статус тимчасового захисту у країнах Європи уже до 3 січня 2023 року отримали близько 4,9 млн українських біженців. Це близько 1% від населення країн Європейського Союзу [4].

Українцям, які тікали за кордон від війни, необхідно було швидко вирішити питання з житлом, побутовими речами, медичним забезпеченням тощо. Досить вагому частину витрат на рішення цих питань взяли на себе країни ЄС. Вони фінансувалися і продовжують фінансуватися з бюджетів країн, в які прибули мігранти. Все це створює додаткові виклики для державних фінансів у короткостроковій перспективі. З іншого боку, якщо українці залишатимуться в країнах перебування ЄС на довгий час, стануть активними учасниками ринку праці, для цих країн навантаження на бюджет зменшиться, а можливо й спричинить позитивне економічне зростання. Держави, які приймають і підтримують українських вимушених мігрантів зацікавлені в швидкій інтеграції українців у ринки праці. Це сприятиме зменшенню витатків держав ЄС [5]. Особливою відмінністю сучасної хвилі міграції з України є те, що серед мігрантів значна частина жінок з неповнолітніми дітьми. За підрахунками ООН вона становить 28-44%. Це призводить до збільшення фінансового навантаження на бюджети приймаючих країн, оскільки саме така категорія мігрантів потребує додаткових витатків. Ці витатки спрямовуються на освіту українців та їх адаптацію в приймаючій громаді. Наприклад, у Польщі витатки на освіту для зареєстрованих українських дітей становлять 2,2 млрд євро, а витрати на їх медичне забезпечення оцінюються 1,5 млрд євро [1]. Українські мігранти потребують допомоги в швидкій адаптації в приймаючих країнах. Найважливіше вони потребують адаптації в соціальному, фізичному та психологічному напрямках. Соціальний напрямок є досить важливий для прийняття реалій вимушеної міграції.

З метою допомогти українцям адаптуватися 4 березня 2022 року Рада ЄС затвердила «Імплементатійне рішення», що впроваджує тимчасовий захист громадян України [2]. Метою тимчасового захисту було надання притулку

переміщеним особам в країнах ЄС та дозволу користуватися узгодженими правами, які охоплюють місце проживання, доступ до ринку праці та житла, медичну допомогу, доступ до освіти для дітей і молоді. Країни ЄС особливу увагу акцентували на питаннях інтеграції дітей та молоді в освітній процес. Урядові ініціативи передбачали створення додаткових місць в освітніх закладах, де українські діти отримали доступ до освіти, можуть вивчати мову, з метою подолання мовного бар'єру. При потребі, в освітніх закладах, діти мають змогу отримати психологічну допомогу. Саме в освітніх закладах у дітей та молоді з'являється можливість спілкування з однолітками, відчуття своєї приналежності до спільноти, в якій вони перебувають. Щодо адаптації дорослого працездатного населення, країни перебування українців впроваджують активні заходи на ринку праці, які включають підтримку під час пошуку роботи, тренінги та освіти дорослих, мовні курси [5]. Уряди приймаючих країн, громадські організації спрямували свою політику в напрямку забезпечення українських вимушених мігрантів безпекою та стабільністю, доступністю до ряду адміністративних послуг, певною економічною підтримкою. Всі ці заходи позитивно впливають на процес адаптації. Однак, час перебування вимушених мігрантів в приймаючих країнах затягнувся на невизначений термін, тому у багатьох постала потреба у забезпеченні себе кращими умовами проживання, активному залученні до ринку праці, визнанні своєї професійної кваліфікації, вмій та навичок. Управління верховного комісара ООН у справах біженців UNHCR у вересні 2022 року провело дослідження серед українських вимушених мігрантів, згідно якого 63 % респондентів були працевлаштовані або самозайняті до виїзду з України. Однак в нових умовах у 47 % респондентів основним джерелом доходу наразі є допомога по програмі тимчасового захисту [6].

Адаптація та інтеграція українських мігрантів передбачає застосування комплексного підходу. Один з головних напрямків адаптації є налагодження комунікаційної складової задля швидкої інтеграції та розвитку особистої ідентичності. Цьому найперше сприятимуть контакти з людьми, які перебувають в країні вже давно, або ж щойно переїхали і перебувають в таких же умовах [3]. Як один з осередків адаптації, є мовні курси. Частіше всього ці курси є безкоштовними, оскільки уряди приймаючих країн покривають ці витрати по програмі тимчасового захисту мігрантів. Саме такі курси допомагають налагодити контакти між мігрантами та пришвидшити інтеграцію українців у свою спільноту.

Отже, спонтанний та, в багатьох випадках, хаотичний виїзд за кордон українських мігрантів після повномасштабного вторгнення РФ на територію України, є стресом для людей. Категорія мігрантів суттєво відрізняється від

характерних ознак попередніх хвиль міграцій. Саме тому, враховуючи статусні ознаки українських мігрантів, Європейський Союз, акумулював зусилля всіх країн-членів, розробив та вдосконалює нормативно-правову базу, щодо подолання міграційної кризи та пришвидшення інтеграції та адаптації українських мігрантів в Європейську спільноту.

Література

1. Вінокуров Я. Українські мігранти підіймають економіку Європи. Що буде з Україною без них? *Економічна правда*. 2023. 10 січня. URL: <https://pravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/> (дата звернення: 10 березня 2023 р.).
2. Імплементативне рішення ради (ЄС) 2022/382, що встановлює наявність масового напливу переміщених осіб з України у розумінні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та запроваджує тимчасовий захист від 4 березня 2022. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU22006?an=2> (дата звернення 12 березня 2023 р.).
3. Локшина О., Джурило А., Максименко О., Шпарик О. Підтримка ЄС інтеграції українських дітей і молоді в системи освіти держав-членів в умовах війни рф проти України: стратегічні орієнтири та успішні практики. URL: <https://iej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/607/593> (дата звернення 12 березня 2023 р.).
4. Туча О., Співак І., Бондаренко О., Погарська О. Вплив українських мігрантів на економіку країн-реципієнтів НБУ грудень 2022. URL: (https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf?v=4) (дата звернення 13 березня 2023 р.).
5. Туча О., Співак І., Бондаренко О. Як хвиля вимушених мігрантів з України впливає на економіку країн Європи? URL: <https://voxukraine.org/yak-hvylyu-vumushenyh-migrantiv-z-ukrayiny-vplyvaye-na-ekonomiku-krayin-yevropy/> (дата звернення 14 березня 2023 р.).
6. Lives on hold: intentions and perspectives of refugees from Ukraine URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/95767> (дата звернення 14 березня 2023 р.).

Ратушна Т. О.

к.с.н., доц. кафедри соціології

Запорізького національного університету

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ В МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ: КЕЙС УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У НІМЕЧЧИНІ

Однією з основних тенденцій XXI ст. є діджиталізація більшості сфер суспільного життя. Доступність інформації та швидкість її розповсюдження за допомогою новітніх цифрових технологій вже є невід'ємною рисою нашого повсякденного життя. Ті ж соціальні мережі трансформували спосіб, у який ми спілкуємося, споживаємо інформацію та взаємодіємо зі світом. В останні роки соціальні мережі також мали значний вплив на міграційні процеси, як з точки зору сприяння, так і з точки зору впливу на них. Тож питання доступу до Інтернету та соціальних мереж починає частіше з'являтися в дослідженнях міграції. Досліджується вплив доступу до Інтернету на міграційні прагнення і наміри [1] та особливості створення віртуальних спільнот мігрантів [2; 3]. Роль мобільного зв'язку, Інтернету та соціальних мереж у міграційних процесах стає все більш значущою для відстеження міграційних потоків за допомогою цифрових слідів [4] та збору соціологічної інформації у спільнотах мігрантів [5; 6]. Однак і для самих мігрантів соціальні мережі стали новими засобами комунікації та взаємодії, вони збільшили можливості мігрантів підтримувати міцні зв'язки з родиною та друзями, дали багате джерело внутрішньої неофіційної інформації про міграцію, тощо [7]. Соціальні мережі створюють нові конфігурації взаємодій у мігрантських спільнотах, спрямовані насамперед на пошук і підтримання контактів та забезпечення взаємозв'язку між користувачами, ще більшого їх розширення і трансформації аж до появи так званих цифрових діаспор [8]. Вони допомагають в пошуку необхідної інформації, комунікації з людьми, що опинились в подібній ситуації, дозволяють поділитись емоціями та досвідом, відчуті підтримку. Ці особливості підкреслюють важливість вивчення впливу діджиталізації на міграційні процеси, яке, ймовірно, стане ще більш актуальним у майбутньому.

Яскравим прикладом використання соціальних мереж у міграційних процесах є ситуація з українськими мігрантами. За даними ООН у березні 2023 року по всій Європі було зареєстровано щонайменше 4,9 мільйона біженців з України у програмі тимчасового захисту або подібних [9]. Однак більшість з них виїхали за кордон у перші місяці повномасштабної війни Росії проти України. У кінці лютого на початку березня 2022 року потік вимушених

мігрантів та шукачів притулку з України до країн ЄС стрімко зріс за даними, які наводить CEDOS, у перші дні війни кожного дня кордон перетинали до 150 тис. людей [10]. Офіційні організації країн прибуття просто не справлялись з великими потоками людей і, часто були неспроможні вчасно інформувати прибуваючих про їх права та можливості. У такій ситуації доступ до мобільного зв'язку та Інтернету став для українських мігрантів важливим ресурсом, що дозволив постійно бути в курсі подій та отримувати актуальну інформацію як про те, що відбувається в країні так і про те, що їх чекає за кордоном через смартфон.

Соціальні мережі стали важливим каналом отримання інформації для мігрантів, ще до виїзду з України, бо вони поширювали інформацію про евакуаційні потяги та виїзд з України, про ситуацію на пунктах перетину кордон, а також використовувались для організації груп волонтерів, які надавали різні форми допомоги як до так і після перетину кордону. До того ж у перші тижні повномасштабного вторгнення мобільні оператори України та ЄС створили спеціальні ініціативи для підтримки українців які передбачали як безкоштовні сервіси так і пільгові умови для абонентів. Так, наприклад, у Німеччині українські мігранти могли отримати безкоштовні SIM-картки від кількох мобільних операторів, щоб залишатись на зв'язку зі своїми рідними. А українські оператори надавали пільги в роумінгу та інші спеціальні пропозиції для абонентів. Це дозволило великій кількості мігрантів залишатися на зв'язку зі своїми сім'ями та швидко знаходити інформацію в країнах прибуття і ділитися нею через групи в соціальних мережах.

Щодо українців, які прибували до Німеччини, тут соціальні мережі стали інструментом самоорганізації, оскільки створили своєрідні «інформаційні мости» між тими людьми, які потребували допомоги, і тими, хто хотів і міг її надати. Особливо інформативною для українських мігрантів стала соціальна мережа Telegram. Нещодавнє дослідження медіаспоживання українців під час війни, проведене КМІС на замовлення ГО ОПОРА, показало, що Telegram є одним з лідерів в інформаційному просторі України [11], тож цілком природно, що українці які виїхали за кордон продовжили користуватись цією соціальною мережею.

У Німеччині з перших днів повномасштабного вторгнення в Telegram почали з'являтися канали для українських мігрантів в яких розміщувалась інформація про можливості прибуття, тимчасового розміщення і пунктів надання медичної та гуманітарної допомоги. Такі канали створювались в основному українцями та/або вихідцями з країн колишнього СРСР, які емігрували в Німеччину раніше і хотіли допомогти новоприбулим. Спочатку вони створювались у великих містах, які стали хабами чи транзитними пунктами

для мігрантів. Так, наприклад, один з найбільших Telegram каналів був створений для Берліну (BerlinhelpsUkrainians). Однак згодом такі канали з'явилися і в невеликих містечках, куди почали прибувати українці, оскільки великі міста виявились перевантаженими і не могли прийняти таку кількість мігрантів.

Тож більшість Telegram каналів мають прив'язку до місцевості, бо створювались за територіальною ознакою. Однак є деякі канали, що не залежать від географічного місця знаходження учасників, наприклад, ті, що створені для розміщення оголошень про надання/отримання послуг чи роботи, вирішення та обговорення юридичних питань тощо.

Аналіз типових каналів українських мігрантів у Німеччині дозволяє виокремити основні інформаційні блоки та ключові теми які в них обговорюються. Особливо важливими є теми: прибуття і транспорту; житла; оформлення документів та інших юридичних питань; соціальної допомоги, роботи та інтеграційних курсів; взаємодії з офіційними установами, зокрема центрами зайнятості (Jobcenter); отримання банківських послуг; медичної допомоги; догляду за дітьми та освіти; дозвілля; спілкування та особливостей місцевого життя тощо [12].

Такі Telegram канали є чудовим прикладом самоорганізації та взаємодопомоги українських мігрантів. Вони діють як інформаційні хаби, що дозволяє учасникам знаходити відповіді на найбільш хвилюючі питання, вирішувати свої проблеми та ділитися досвідом адаптації до нового середовища. Вони також допомагають подолати соціальну ізоляцію та самотність серед мігрантів, особливо тих, хто стикається з культурними та мовними бар'єрами в новому середовищі. Їх роль у збереженні культурної ідентичності та сприянні культурному обміну теж є важливою.

Однак взаємодія в таких групах з точки зору встановлення правил віртуальної комунікації, збереження «корисної» і видалення «шкідливої» інформації та загальної атмосфери спілкування, значною мірою залежить від організаторів чи модераторів, їхніх уявлень, цінностей та інтересів. До того ж пошук потрібної інформації в таких Telegram каналах може вимагати значних витрат часу, бо користувачам доводиться перечитувати великий обсяг щоденних повідомлень, для того щоб знайти щось корисне для себе. Важливо зазначити, що як і будь-які інші соціальні мережі Telegram канали можуть поширювати неперевірену чи спотворену інформацію, фейки, маніпуляції чи шахрайські схеми, тож не завжди є безпечним середовищем.

Загалом, можна сказати, що соціальні медіа можуть відігравати позитивну роль у взаємодії та адаптації мігрантів до нових умов. Однак важливо зазначити, що вони можуть мати і негативний вплив, наприклад, поширювати

неперевірену інформацію. Тому дуже важливо підходити до використання соціальних мереж у контексті міграції з обережністю та усвідомленням потенційних ризиків і викликів та вивчати як їхні переваги так і недоліки.

Література

1. The impact of the Internet on migration aspirations and intentions / S. Grubanov-Boskovic et al. *Migration Studies*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1093/migration/mnab049> (date of access: 19.03.2023).
2. Komito L. Social media and migration: Virtual community 2.0. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 2011. Vol. 62, no. 6. P. 1075–1086. URL: <https://doi.org/10.1002/asi.21517> (date of access: 19.03.2023).
3. Dekker R., Engbersen G. How social media transform migrant networks and facilitate migration. *Global Networks*. 2013. Vol. 14, no. 4. P. 401–418. URL: <https://doi.org/10.1111/glob.12040> (date of access: 19.03.2023).
4. Jurić T. Big (Crisis) Data in Refugee and Migration Studies – Case Study of Ukrainian Refugees. *Comparative Southeast European Studies*. 2022. Vol. 70, no. 3. P. 540–553. URL: <https://doi.org/10.1515/soeu-2022-0048> (date of access: 19.03.2023).
5. Panchenko T., Poutvaara P. Intentions to Stay and Employment Prospects of Refugees from Ukraine. 46. *EconPol Policy Briefs*. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/367464399_Intentions_to_Stay_and_Employment_Prospects_of_Refugees_from_Ukraine (date of access: 19.03.2023).
6. *BiB – Project Profile Ukrainian Refugees in Germany*. URL: https://www.bib.bund.de/EN/Research/Migration/Projects/pdf/2023-01-02-Project-profile-ukraine.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (дата звернення: 19.03.2023).
7. Guma T., Drinkwater S., Dafydd Jones R. Communities of/for Interest: Revisiting the Role of Migrants' Online Groups. *Sociology*. 2022. P. 003803852211040. URL: <https://doi.org/10.1177/00380385221104008> (date of access: 19.03.2023).
8. Candidatu L., Ponzanesi S. Digital Diasporas: Staying with the Trouble. *Communication, Culture and Critique*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1093/ccc/tcac010> (date of access: 19.03.2023).
9. УВКБ ООН. *Портал оперативних даних*. 2022. URL: <https://www.unhcr.org/ua/46047-unhcr-updates-ukraine-refugee-data-reflecting-recent-movements-ua.html> (дата звернення: 19.03.2023).
10. Вимушена міграція і війна в Україні (24 лютого — 24 березня 2022) URL: <https://cedos.org.ua/researches/vumushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-24-bereznya-2022> (дата звернення: 19.03.2023).
11. Медіаспоживання українців в умовах повномасштабної війни. Опитування ОПОРИ. 2022. URL: https://opora.ua/report/polit_ad/24068-mediaspozhyvannia-ukrayintsiv-v-umovakh-povnomasshtabnoyi-viini-opituvannia-opori (дата звернення: 19.03.2023).

12. Ratushna T. What the Telegram Channels of Ukrainian Migrants in Germany ‘Talk’ and ‘Keep Silent’ About. *TRAFO – Blog for Transregional Research*. URL: <https://trafo.hypotheses.org/45575> (date of access: 19.03.2023).

Петровський О. І.

*аспірант кафедри соціології та публічних комунікацій
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*

ВИМУШЕНІ МІГРАНТИ З УКРАЇНИ ЗІ СТАТУСОМ «ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ» В КРАЇНАХ ЄС ТА КАНАДІ. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Міграційна ситуація в Україні є складною та багатоаспектною проблемою сучасності. Повномасштабне військове вторгнення 24 лютого 2022 року призвело до нової хвилі міграції. Вона є настільки масштабною та динамічною, що виходить за межі класичних моделей. Ця хвиля міграції потребує ґрунтовного наукового аналізу для вирішення глобалізаційних викликів. Оскільки основна маса українців була змушена виїхати за кордон не по своїй волі, а саме через військову агресію, це призвело до появи нової групи мігрантів, а саме вимушених мігрантів.

Більшість європейських країн згуртувалися у питанні допомоги українським вимушеним мігрантам. Країни моментально відреагували на міграційний потік, спростили українцям процедуру перетину кордону та оформлення тимчасового захисту. Найбільше число мігрантів у перші дні прийняла Польща. Вона відкрила кордон для всіх українців без винятку. Його можна було перетнути як по закордонному паспорту, так і по внутрішньому українському. Вимушені мігранти переважно були жінки з малолітніми дітьми, тому приймаючі країни Європейського Союзу скасували обов'язкові дозвільні документи від одного з батьків. По прибуттю на територію Польщі, надавалася одноразова фінансова допомога без оформлення будь-якого статусу. Для визначених соціальних груп виділялося безкоштовне тимчасове житло. Оформивши статус «тимчасового захисту» українці отримали можливість користуватися всіма адміністративними послугами на рівні з громадянами Польщі. Польське законодавство визначало конкретні правила легалізації перебування громадян України, які прибули в Польщу у зв'язку зі збройним конфліктом. Це стосувалося, як легального працевлаштування, так і навчання, лікування, страхування тощо [4]. Великий вплив українських вимушених мігрантів змусив уряд Польщі вдосконалити та врегулювати своє зако-

нодавство в питаннях надання тимчасового захисту. Сейм Республіки Польща проголосував за введення нових змін до Закону «Про надання допомоги громадянам України у зв'язку із збройним конфліктом на території України». Основні зміни стосуються саме питань легалізації українських вимушених мігрантів на території Польщі, строки перебування, умов перетину кордону, врегулювання самої процедури допомоги та системи пільг. Відповідні зміни врегулюють подальше фінансування органів місцевого самоврядування. Виділені кошти з державного бюджету будуть спрямовані на освітню галузь та соціальне забезпечення українців [5].

Багато українських вимушених мігрантів через перенаселення великих польських міст, вимушені були їхати далі. Другою країною, за чисельністю мігрантів, стала Німеччина. Українці, які перетнули німецький кордон, отримали право оформити статус «тимчасового захисту» відповідно до параграфу 24, який регламентує перебування іноземців на території Німеччини, а також подальшу інтеграцію в німецьке суспільство. Відповідно до закону, українці, які оформили цей статус, отримали дозвіл на працевлаштування, проживання на території Німеччини, а також багато прав на всебічну допомогу [6]. Німеччина – одна з перших країн ЄС, яка встановила щомісячну фінансову допомогу українським вимушеним мігрантам, налагодила соціальну та інформаційну підтримку, максимально забезпечила безкоштовним житлом. З 1 червня 2022 року українські мігранти, які офіційно оформились та стали на облік, отримували щомісячну грошову допомогу по безробіттю Hartz IV, яку встановлює центр зайнятості – Jobcentr. Ця допомога становила 449 євро. Якщо українець проживає з родиною, то сума була меншою – 404 євро на особу. Уже з 1 січня 2023 року розмір виплат збільшився в середньому на 50 євро на одну особу в залежності від категорії українця. Збільшення виплат пов'язане з рівнем інфляції в країні. Таким чином, уряд Німеччини, порівнявши українських вимушених мігрантів до категорії своїх безробітних громадян, забезпечує їх економічну стабільність [7].

Поряд з Польщею та Німеччиною, українські вимушені мігранти, знайшли прихисток у Канаді. Українська діаспора в Канаді достатньо потужна. Вона має вагомий політичний та економічний вплив у країні. Саме тому події, які відбувалися в Україні з 2014 року, та з початком повномасштабного російського вторгнення, не залишилися без уваги. Влада Канади заявила про готовність всіляко сприяти міграції українців та надавати підтримку. Українці, які прибули до Канади, отримали одноразову допомогу у розмірі 3 000 канадських доларів (близько 2 400 дол. США) на одного дорослого і 1 500 канадських доларів (1 200 дол. США) на одну дитину до 17 років [3]. Ця

допомога не оподатковувалась і надавалась з метою облаштування побуту українськими мігрантами. Загалом до Канади прибули більш 135 тис. українців. Головною відмінністю мігрантів, приїхавших до Канади, є те, що не всі з них були біженцями. Від середини березня 2022 року федеральний уряд затвердив понад 470 тис. спеціальних візових заявок від українців. Канадський уряд всіляко допомагав та продовжує допомагати українцям, постраждалим від війни, адаптуватися в нових умовах. З березня 2022 року для українських вимушених мігрантів Канада розробила спеціальну програму Canada-Ukraine Authorization for Emergency Travel (CUAET) для екстреного в'їзду українців. За умовами програми вимушені мігранти отримали право легально перебувати в країні до 3-х років, доступ до освіти, роботи та медичних послуг [2]. Уряд Канади приділяє багато уваги проблемам мігрантів, розробляючи для них та реалізуючи безліч спеціальних програм. Так, відповідно до міграційних програм, українці можуть безкоштовно оформити візу, отримати статус тимчасового резидента Канади, право на працевлаштування. Водночас, не передбачається соціальне забезпечення, а саме надання безкоштовного житла, медичної допомоги тощо. Тому українські мігранти в Канаді, в більшій мірі, при обранні країни, орієнтувалися саме на родичів чи друзів, які змогли допомогти в оренді житла, працевлаштуванні та адаптації [8]. Кожна провінція в Канаді має свої програми прийняття українських мігрантів. Прикладом провінція Альберта, не пропонує спрощенні пільги мігрантам по програмі CUAET. Однак, пропонує скасування збору на подачу документів на еміграцію в провінцію та першочерговий розгляд заявок. Рішення по цим питанням періодично переглядається [1]. Поряд з цим, українська діаспора всіляко підтримує міграцію українців, створюючи різні громадські організації, які підтримують мігрантів на перших порах.

Дослідження українських вимушених мігрантів має важливе значення для подальшого розвитку країни та її інтеграції у світову спільноту. Міграція має значний вплив на соціальний склад та культурні зміни в країнах-приймачах та країнах-відправниках. Дослідження міграції може допомогти визначити соціальні наслідки цього процесу та розробити стратегії для забезпечення позитивного впливу міграції на суспільство.

Література

1. Імміграція до провінції Альберта. URL: <https://canada4u.com.ua/services/immigration-service/provincial-nominee-programs/alberta> (дата звернення 7 березня 2023 р.).
2. Канадсько-український дозвіл на екстрені поїздки. *Офіційний сайт уряду Канади*. URL: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-tizenship/>

- news/2022/03/canada-ukraine-authorization-for-emergency-travel-en-ua.html (дата звернення: 7 березня 2023 р.).
3. Кащевцева Х. Статус біженця в Канаді для українців 2022: особливості, оформлення, розмір допомоги. Інформаційне агентство УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/world/status-bizhencya-v-kanadi-2022-i-3000-dopomogi-yak-oformiti-novini-svitu-11857308.html> (дата звернення: 9 березня 2023 р.).
 4. Поправка до закону про допомогу громадянам України у зв'язку із збройним конфліктом на території країни (28 березня 2022). *Офіційний сайт Республіки Польща*. URL: <https://gov.pl/web/udsc-en/the-law-on-assistance-to-ukrainian-citizens-in-connection-with-the-armed-conflict-on-the-territory-of-the-country-has-entered-into-force> (дата звернення: 7 березня 2023 р.).
 5. Продовження статусу захисту біженцям з України в Польщі – 2023 рік. URL: <https://lexukraine.com.ua/prodovzhennya-statusu-zahistu-bizhencyam-z-ukraini-v-polshhi-2023-rik/> (дата звернення: 7 березня 2023 р.).
 6. Питання та відповіді щодо в'їзду до Німеччини з України та перебування в Німеччині (станом на 01.12.2022). Федеральне відомство з питань міграції та біженців. URL: https://bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/AsylFluechtlingschutz/faq-ukraine.pdf?__blob=publicationFile&v=6 (дата звернення: 7 березня 2023 р.).
 7. Ткаченко В. Допомога українським біженцям у Німеччині: розмір виплат у 2023 році. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20221209-dopomoga-ukrayinskym-bizhencyam-u-nimechchini-rozmir-vyplat-u-2023-gozji/> (дата звернення: 15 березня 2023 р.).
 8. Яворович Т. У Канаді запрацювала програма для українських біженців. Що вона передбачає. URL: <https://suspilne.media/220544-u-kanadi-zarustili-programu-dla-ukrainskih-bizenciv-so-vona-peredbacaе/> (дата звернення: 16 березня 2023 р.).

Цимбалюк Н.М.
д.с.н., проф.

МОВА ЯК ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ АДАПТАЦІЇ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ З УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ М. ЛОДЗЬ, РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА)

Військовий конфлікт на сході України, розв'язаний Росією у 2014 році, став початком низки подій, що змінили уявлення світу щодо процесів суспільного співжиття та міжнародного права. Одним з його наслідків стала вимушена міграція українців в європейські країни, що відбувалася заради збереження життя дітей та власного життя. Європейські країни відкрили кордони пе-

реселенцям з України. Однак, зважаючи на тяглість військового конфлікту і значний термін перебування в європейських країнах, у переселенців виникає гостра потреба у соціально-культурній адаптації до середовища перебування [2:8]. Відповідно до біолінгвистичних підходів соціально-культурна адаптація розглядається як пристосування особи або відповідної соціальної групи, як носіїв етнічної культури та мови, до умов іншого культурного середовища, що найчастіше відбувається в результаті зміни місця проживання. На наш погляд, одним із найбільш значущих факторів соціально-культурної адаптації стає мова, тобто оволодіння переселенцями мовою країни перебування [1]. Розглянемо його на прикладі м. Лодзь, Республіка Польща. Місто Лодзь є привабливим для тимчасово переміщених осіб з України, які знайшли прихисток в цьому місті. Це – третє по кількості населення місто країни (737 098 осіб), великий навчальний (17 закладів вищої освіти), культурний (сім театрів, біля 200 бібліотек, понад 20 музеїв) та промисловий центри країни.

Мовний бар'єр стає головною перешкодою до використання широкого кола можливостей, які місто надає переселенцям. Починаючи з березня 2022 року, в Лодзі відкриваються безкоштовні курси польської мови для біженців з України. Новий етап організації навчань починається з вересня 2022 року. Завдяки економічній підтримці Європейського Союзу починається розробка численних гуманітарних програм, таких як «Лодзь дружелюбна до біженців з України», «Час змін – професійна активація жителів району ревіталізації міста Лодзь» тощо. На цьому етапі безоплатне навчання польської мови набуває таких характеристик, як системність, послідовність, розширення рівнів вивчення польської мови (A1, A2, B1), професіоналізація викладання.

Розглянемо цей процес на прикладі розвідувального дослідження відвідувачів курсів польської мови фундації «Центр родинної служби». Протягом 13 – 18 березня 2023 р. методом фокусованого інтерв'ю нами були опитані усі наявні на цей час в групах учасники курсів. В умовах конкретної дослідницької ситуації найбільшою за чисельністю групою були курсанти працездатного віку – 47%; підлітки склали – 14,7%; молодь – 14,7%, люди похилого віку (60+) – 23,5% вдвідувачів курсів. Зважаючи на напрям діяльності фундації (охорона дитинства та материнства) 98% дослідницької спільності склали жінки.

Фокусоване інтерв'ю включало сім запитань (закриті, напівзакриті та відкрите питання, яке стосувалися оптимізації роботи курсів). Майже всі учасники опитування (97%) визначили, що біженцям з України необхідно знати польську мову, це визначає високий рівень самосвідомості курсантів. Слід зазначити, що до 24.02.22 переважна більшість респондентів (71%) не були

знайомі з польською мовою. Її самотужки вивчали лише 23%, на розмовному рівні трохи знали 6%. В попередні місяці перебування в Польщі тільки 38% курсантів робили спробу вивчати мову в інших організація, 62% приступили до навчання вперше. Всі без винятку слухачі (100%) позитивно оцінюють роботу курсів, висловлюють подяки лекторам та організаторам тому, що вивчення мови допомагає переселенцям вирішувати нагальні проблеми життя (88% респондентів).

Розглянемо, які основні мотиви спонукали біженців взяти участь у навчанні? Перше місце в рейтингу мотивів зайняла потреба, що полягала у бажанні переселенців вільно спілкуватися з людьми, розширити коло знайомих, що свідчить про наявність гострої комунікативної потреби у спілкуванні з поляками, яку курсанти розглядають як найважливішу технологію соціально-культурної адаптації в країні. Друге місце в рейтингу мотивів посідають дві рівнозначні для біженців потреби: 1) бажання знайти гарну роботу, тобто потреба у працевлаштуванні; 2) бажання вільно читати польські книги, газети, дивитися і розуміти кіно-телебачення. (Тут має місце прагнення до задоволення культурних потреб, опанування культурним середовищем місця перебування). Третє місце було надано бажанню відкрити в Польщі власний бізнес. Четверте місце рейтингу демонструє наявність у українців бажання вступити у польський навчальний заклад, здобути освіту і професію. (Ці відповіді ілюструють зусилля слухачів, спрямовані на реалізацію професійних та освітніх потреб). П'яте місце рейтингу говорить про бажання використати мовні навички для допомоги дітям та онукам в опанування польської мови. Єдиним не актуальним на даному етапі соціально-культурної адаптації виявився мотив «Хочу знайти супутника життя, вийти заміж, одружитися». Досліджена спільність курсантів має високий освітній рейтинг: 44% вища, а 38% - середня спеціальна освіта. Діти біженців, що здобувають середню освіту, також відвідують в фундації курси польської мови (18%).

Отриманий дослідницький досвід дозволяє зазначити, що переселенці розглядають польську мову важливе джерело соціально-культурної адаптації – ключ до вільної комунікації; освітнього та професійного становлення і розвитку; опанування культурними цінностями країни перебування.

Література

1. Зав'ялов, А. В. Соціальна адаптація українських іммігрантів : монографія. Київ : Саміт-книга, 2020. 180 с.
2. Соціальна адаптація українських студентів-емігрантів (1920-1939 рр.): монографія; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 192 с.

Паскевич О. В.

*магістрантка кафедри соціології
Маріупольського державного університету*

ВИВЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ ЗА КОРДОНОМ

З початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України сотні тисяч українців були вимушені покинути свої оселі та шукати прихистку за кордоном. Одним із лідерів за кількістю українських біженців стала Федеративна Республіка Німеччина, що прийняла 1,1 млн наших співвітчизників. «Завдяки великим гуманітарним зусиллям на всіх рівнях – федеральному, земельному, комунальному – ми змогли врятувати багато життів», – наголосила міністерка внутрішніх справ ФРН Ненсі Фезер [1]. Одним із важливих елементів державної політики соціальної підтримки вимушено переміщених осіб стали курси із вивчення німецької мови. Вони виконують кілька важливих соціальних функцій: інтеграційну (сприяння включенню до суспільства), комунікативну (розвиток навичок розмовної та ділової мови для повноцінної участі у соціальних і трудових відносинах), адаптаційну (подолання стресу та розгубленості через залучення до освітнього процесу).

Мільйонам українських біженців, зокрема і мені, довелось звикати до життя в іншій країні. Соціальна адаптація – процес і результат активного пристосування індивіда або соціальної групи до вимог та очікувань учасників нової або зміненої соціальної спільноти [2]. Одним із інструментів соціальної адаптації є вивчення мови. Без розуміння мови людей, серед яких ти живеш, неможливо досягти повного психологічного комфорту. Перехід на іншу мову (чи активне її використання) стимулює психологічні зміни, трансформацію системи цінностей, ідеалів та мотивації нашої поведінки. Знання мови країни перебування відкриває додаткові можливості для встановлення горизонтальних соціальних зв'язків та вертикальної соціальної мобільності. Все це зумовлює високу актуальність теми дослідження.

Об'єктом дослідженнями визначили відвідувачі в інтеграційних курсах німецької мови «IKW» (19 осіб, 18 жінок та 1 чоловік віком від 33 до 70 років) у місті Фалькензе. Кожен із них попередньо закінчив стартові курси та вже знає мову на мінімальному рівні. Предмет нашої наукової розвідки – пізнавальна активність курсантів. Виникнення пізнавальної активності залежить в першу чергу від рівня розвитку людини, її досвіду, знань, інтересу до навчання, а також від способу подачі навчального матеріалу. Ми виділили кілька

емпіричних індикаторів пізнавальної активності: активність під час групової роботи у класі (кількість запитань до викладача, активність у відповідях на запитання до групи, зацікавленість у ефективному виконанні групових завдань); рівень добросовісності (частота відвідувань занять, готовність до занять, якість виконання домашнього завдання); загальний рівень адаптованості (влаштованість побуту, наявність постійної роботи, спілкування поза українською громадою); загальна оцінка рівня володіння німецькою мовою.

Методом збору первинної інформації було обрано включене спостереження, оскільки я також відвідую інтеграційні курси та маю можливість регулярно відслідковувати навчальну та адаптаційну активність своїх одногрупників. Спостереження проводилось під час занять у січні – лютому 2023 року 4 рази на тиждень по 3 години. Кожна із позицій оцінювалась по шкалі від 0 до 5 балів.

Активність під час групової роботи (середній показник – 4). Понад половина курсантів працюють дуже активно, але Ніна із Харкова та Оксана із Києва залучені до групової динаміки недостатньо активно, що може обумовлюватися як індивідуально-психологічними особливостями (темперамент, характер), так і наявністю певних комунікативних бар'єрів через попередній життєвий досвід.

Рівень добросовісності (середній показник – 4,9), з одного боку, вказує на високу мотивацію здобувачів мовної освіти, а з іншого – на важливість попереднього проходження короткотермінових стартових курсів, де всі, хто не хотів по-справжньому вчитися вже відсіялися. Разом з тим, очевидно, що серед менш підготовленої аудиторії ці показники можуть бути на порядок нижчими.

Рівень адаптованості (середній показник – 4). Всі учасники спостереження, окрім Тетяни із Кривого Рогу, отримали «четвірки» та «п'ятірки», оскільки вже мають постійне житло, можуть потрохи облаштовувати свій побут та більш впевнено дивитися у майбутнє. Проте варто розуміти, що йдеться лише про первинний рівень адаптації, своєрідну «соціальну акліматизацію», від якої ще досить далеко до повноцінної суспільної інтеграції.

Загальна оцінка рівня володіння мовою (середній показник – 3). Високі знання мови ми зафіксували лише у чверті учасників спостереження, а відверто незадовільні – майже у третини курсантів. Нічого страшного у цьому немає, адже минула лише чверть навчання, а за умов натхненного навчання, освоєння мови під час трудових інтеракцій та налагодження навіть мінімальних соціальних контактів у німецькомовному середовищі справи підуть набагато швидше.

Виходячи із сказаного вище, ми дійшли до таких висновків. По-перше, для українських біженців освоєння мови країни перебування є дуже важливим інструментом соціальної адаптації та ресоціалізації, усвідомлення та прийняття нових життєвих реалій та соціально-статусних позицій. По-друге, велике значення для успішної інтеграції українців до німецького суспільства відіграють безкоштовні курси, організовані у рамках відповідних державних програм. Методично правильно побудоване мовне середовище допомагає оволодіти не лише усною мовою, але й основами граматики і синтаксису, що дозволяє поліпшити становище наших співгромадян на ринку праці. По-третє, варто відзначити високу активність та добросовісність курсантів і непогані показники їхньої соціальної адаптації у Німеччині. Водночас варто звернути увагу на те, що кращий рівень знання німецької демонструють люди із вищою освітою та розвиненими комунікативними навичками.

Література

1. Німеччина прийняла понад мільйон українських біженців. URL: <https://dw.com/uk/nimeccina-prijnala-ponad-miljon-ukrainskih-bizenciv/a-64705743> (дата звернення: 06.03.2023).
2. Щудло С. А., Волович В. І. Адаптація соціальна. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Адаптація_соціальна (дата звернення: 06.03.2023).

Бірюкова М.В.

*д.с.н., проф. кафедри соціології і публічного управління
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

СОЦІОЛОГІЧНІ ВІЗІЇ ПЛАНІВ НА МАЙБУТНЄ УКРАЇНЦІВ НА ПОЧАТКУ ВІЙНИ: СТРАТЕГІЇ Й ПРАКТИКИ

Інтерес до передбачення майбутнього актуалізується в період бурхливих динамічних змін як соціуму і процесів, що відбуваються в ньому, так і наростання кризових, невизначених і нелінійних тенденцій функціонування соціальних інститутів. Соціум реагує на розриви й кризи, які з'являються, шляхом розвитку як інституціональної, так і індивідуальної рефлексії та екстраполяції її в майбутнє. Плануючи своє майбутнє, конкретні події – плани і цілі, людина виходить перш за все з визначеної ієрархії цінностей, представленої

в її свідомості. Ціннісні орієнтації особистості є тими чинниками, що детермінують рух її життєвим шляхом від події до події.

Складна й в деяких аспектах руйнівна динаміка соціальних змін, що стала в 2022 році, втрата аналогій в розвитку цілих країн й важливих соціальних інститутів, деконструкція стійких причинно-наслідкових зв'язків у розвитку соціальних процесів, фрагментарність і невизначеність сучасних соціальних явищ, що розгортаються зараз в Україні, актуалізують питання опису й визначення майбутнього в можливих й бажаних аспектах. Майбутнє стає предметом соціологічного аналізу в державному й особистісному вимірах як мотиваційна й консолідуюча практика устремління українців до перемоги та підтримки власної незламності.

Майбутнє складний предмет соціологічного аналізу. Довгий час у соціологічному дискурсі існував певний скепсис стосовно можливості вивчення майбутнього. Між тим починаючи з середини ХХ століття в соціальних науках виникає питання не про дослідження насуваного майбутнього, визначеного і заданого сьогоднішнім, а про конструювання та вибір майбутнього. Початок ХХІ актуалізує телеологічний підхід в філософії й соціології до обґрунтування майбутнього, стверджується, що майбутнє втрачає загальний характер, воно перестає бути загальним для всіх. Майбутнє стає суб'єктивним і представляється як боротьба, конкуренція проєктів. Іншими словами в майбутньому концентрується уявлення про бажане, можливе й передбачає свободу вибору. Як було відзначено нами в попередніх публікаціях, майбутнє існує як обґрунтований критерій вибору, суб'єктна потреба та дієвий чинник розвитку [1].

Дослідження, що проводилося науковцями Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» у червні-липні 2022 року за допомогою Інтернет-опитування (N=1170 осіб) звертала увагу респондентів до питань їх бачення майбутнього. Виклики й перешкоди війни змушують українців замислюватися над власним майбутнім в питанні залишатися чи ні в громаді, що їх прихистила в Україні та за кордоном.

За результатами дослідження стало ясно, що майже кожному десятому з опитаних на початку війни було важко зорієнтуватися і відповісти що робити далі: залишатися в місці прихисту, шукати кращого чи повертатися додому. Зрозуміло, що до прошарку «розгублених» відносяться українці віком від 26-40 років, що несуть на себе найтяжчу відповідальність не тільки за себе, а й за оточуючих, які переважно мешкали в Південних областях (Запорізьська, Херсонська, Миколаївська, Одеська), а під час опитування знаходилися в Центральних областях України, або навіть виїхали далі. Цікаво, що у прошарку «розгублених» українців відносно найближчого майбутнього можна побачи-

ти два угруповання: одні ті, яким до війни грошей на добротне життя грошей бракувало й які не мають фінансової «подушки» для проживання поза домом, й другі – це ті, що до війни жили забезпечено й навіть мали можливість за власними оцінками могли придбати маже все й яким важко покинути комфортне життя.

В цілому учасники дослідження у власних коментарях та у відповідях на питання анкети відмічають, що не залишаться в громадах, що їх прихистили, за жодних умов й безумовно повернуться в Україну (14%). Частка опитаних наполягає, що місце перебування – це тільки місце тимчасового переміщення. Частина респондентів дуже хочуть повернутися до дому або вже повернулись. Найбільш активними прихильниками повернення в Україну виступають молоді люди віком від 18 до 25 років (18%) та особи віком від 26-40 років (13%) .

Для деяких з опитаних важливим важелем прийняття рішення щодо повернення є рішення чоловіка й відчуття безпеки, за умов спокійної обстановки у рідному місці та припинення бойових дій. Безумовно, що перемога України у військовому конфлікті вплине на готовність біженців повертатися додому. Наявність роботи й можливість заробити грошей, тим самим забезпечити собі й своїй родині певний рівень життя, ще один фактор впливу на рішення про повернення.

Між тим респонденти відмічають й свою готовність залишитися в місці прихисту. До головних важелів такого рішення можна віднести розуміння, що у місце постійного проживання респонденту нема куди повертатися (34%) й його місто або будинок повністю знищено. Прихильниками такої думки становлять респонденти віком 56 років й старше (12%), яким переїзд на нове місце мешкання дався дуже складно (рис. 7). З іншого боку, українці не готові відкладати своє життя у «довгий ящик» та навпаки приймати умови проживання такими якими вони є та асимілювати до проживання в громаді, яка надала прихисток, якщо життя в ній буде комфортним для респондентів (23%). Безумовно, можливість знайти роботу з зарплатою, яка буде забезпечувати довоєнний рівень життя респонденту, (22%), можливість респонденту самостійно знайти гідне житло (17%), якщо у цю громаду переїдуть жити інші члени родини/родичі/друзі (17%) або будуть поруч друзі, знайомі (15%), можливість опитаним знайти сферу для самореалізації (15%) – вплинуть на рішення респондентів залишитися в місці прихисту.

Для молодих людей віком від 18 до 25 років окремим фактором залишитися на місці нового проживання, зрозуміло стає факт змін в його особистому житті (романтичні стосунки або одруження/ заміжжя) або респондент зможе в новій громаді само реалізуватися.

В цілому, для українців, що виїхали за кордон та отримали статус біженця, впливовими факторами залишатися в громаді, що надала їм прихисток, виступають наступні причини: якщо людина зрозуміє, що у місці його постійного проживання, йому нема куди повертатися; якщо людина зможе знайти роботу з зарплатою, яка буде забезпечувати довоєнний рівень життя; якщо людина зможе самостійно знайти гідне житло; якщо у цю громаду переїдуть жити інші члени родини/родичі/друзі.

Таким чином, бачимо, що учасників дослідження стосовно питання їх планів на майбутнє можна поділити не тільки на групи біженців, внутрішньо переміщених осіб, й тих, хто не виїжджав з свого місця проживання, а й на групи, які бачать своє майбутнє з Україною і в Україні, українці, що пов'язують своє майбутнє з Україною при виконанні низки умов, й ті що готові асимілюватися в Європі. Представники кожної з цих груп поділяються ще на декілька підгруп за критерієм здійснення більш або менш активних соціальних практик очікування/приспосовування/інтеграції.

Література

1. Бірюкова М. В. Суб'єктно-праксиологічна концепція соціального проектування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-р. соціол. наук : спец. 22.02.04 «Спеціальні й галузеві соціології». Київ, 2017. 44 с.

Козловець М. А.

*д.ф.с. н, проф. кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Горохова Л. В.

*к.ф.н, доц. кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

ВПЛИВ ВІЙНИ НА МІГРАЦІЮ УКРАЇНЦІВ ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ Й ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

Сьогодні Україна переживає чи не найбільшу міграційну кризу в своїй історії. Вагомим чинником міграційних процесів є військова агресія Росії проти України. Стрімке скорочення населення створює серйозні ризики для країни, її економіки та майбутнього. Тому комплексний аналіз сучасних міграційних процесів, впливу війни на міграцію українців та механізмів залучення мігрантів до відновлення і відбудови України є надзвичайно важливим для внутрішньої політики, соціально-економічного розвитку країни.

Метою дослідження є аналіз впливу війни на міграцію українців та її соціально-економічні й політичні наслідки, на кількісні та структурні характеристики населення сучасної України.

Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході до аналізу міграційних процесів у політичному просторі України (системний аналіз; графічний аналіз; статистичний аналіз; групування; регресійний аналіз). Для вирішення поставлених завдань використовувались функціональний та біхевіористський методи, методи індукції й дедукції, аналізу й синтезу, прогнозування, а також емпіричні методи (анкетування, польові дослідження, статистична робота, аналіз документів, спостереження).

Проблема міграції для України не нова. Вже у 2019 році, за даними Міжнародної організації з міграції, Україна входила у топ-10 країн-донорів трудових мігрантів у світі. А за даними Міністерства соціальної політики України, станом на серпень 2019 р., за межами країни перебувало до 9 млн. українців, із них близько 16 % працездатного населення. *Ще у 2017 році науковці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України та багато експертів констатували негативну тенденцію міграційних потоків: щомісяця 100 тисяч українців виїждять за кордон.* І якщо ситуація залишиться незмінною, то вже до 2050 року, за припущеннями ООН, населення України скоротиться на 18 %. Хоча трудові мігранти щороку перерахували до України мільярди доларів, разом з тим, проблема міграції, зокрема трудової, яка набула масового характеру, призводить до дестабілізації політичних та економічних процесів в країні. Науковці висновують, що Україна як країна-донор, втрачаючи висококваліфікованих працівників, приречена на подальшу освітню, наукову, соціальну й економічну стагнацію [1; 2, с. 357-388; 3, с. 11-26]. Водночас українські трудові мігранти, вкладаючи в економіку країни великі кошти позбавлені права рівної участі у процесі ухвалення соціально-політичних рішень, що є неприпустимо для країни, яка сповідує європейські цінності. Ще однією важливою проблемою еміграції є «відтік мізків».

Значну роль як чинник активізації міграційних процесів у сучасному світі, зокрема в Україні, відіграє фактор соціальної безпеки людини, адже у країнах третього світу фактично неможливим залишається її досягнення в економічній, правовій, соціальній сферах. Красномовним свідченням цього стало катастрофічне зростання кількості біженців з України та внутрішньо переміщених осіб на її території внаслідок широкомасштабної агресії Росії 24 лютого 2022 року. Велика кількість вимушених переселенців з України сьогодні заповнили країни Європи. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на 19 липня 2022 року з України виїхало 9 567 033 осіб. Транскордонні переміщення, які можуть носити маятниковий

характер, і не можуть вважатись підтвердженням стійкого повернення – 3 793 403 особи. При цьому, якщо станом на 1 січня 2022 року в Україні проживало 34,5 млн громадян, то на кінець серпня – лише 27,8 млн [Пояснювальна записка до проекту державного бюджету на 2023 рік]. Тобто за півроку війни чисельність тих, хто живе і працює в Україні, зменшилася на 6,7 млн. Частина виїхала за кордон, частина потрапила в окупацію. *За самими оптимістичними даними зараз за межами України може перебувати близько 18 млн українців* і це без урахування етнічних українців, які проживають уже не один рік в різних країнах світу [1]. Серед супутніх втрат війни, окрім передчасних смертей і погіршення здоров'я, постає і внутрішня міграція українців. Через те, що в умовах війни майбутнє непередбачуване, знизиться й народжуваність.

Факторами потужного відтоку трудових ресурсів з України було і запровадження практик «блакитної карти», введення безвізового режиму, тимчасові дозволи для роботи трудових мігрантів у країнах ЄС, втрата робочих місць і зростання безробіття в Україні внаслідок пандемії COVID-19. Окрім цього до атрибутивних ознак міграційних процесів у сучасному українському суспільстві належить і віртуалізація трудової міграції у площині розширення фрілансерінгу та зростання рівня дистанційного типу роботи.

Особливо гострою проблемою, яка виникає в процесі потоків міграцій-переміщень, є адаптація та ідентифікація мігрантів за умов міжцивілізаційного характеру переміщень. *Громадяни України, які перебувають і/або працюють за межами країни повинні бути забезпечені тими ж універсальними правами людини й свободами, які необхідно дотримувати, захищати і здійснювати на постійній основі.* Незалучення українських мігрантів до ухвалення рішень в Україні порушує реалізацію їх прав рівної участі у суспільно-політичному житті країни та спонукає до неповернення й породжує явище відмежування мігрантів від їх громадянства. Перебуваючи за кордоном, українські громадяни, мають відчувати свою важливість для держави, мати бажання на взаєм роботити корисні справи для України як в самій країні, так і за її межами.

Хоча сьогодні загалом тимчасовий виїзд українців не є значною проблемою для економіки, але це стане проблемою у майбутньому, якщо вони дійсно не повернуться. Скільки виїхавших українців осяде в інших країнах і не повернеться назад після війни сказати однозначно неможливо. На жаль, наразі держава вимушена займатися збереженням власного існування. Та й активне повернення біженців під час війни не має ні економічного, ні етичного сенсу. Але зауважимо, *українці в Україні без українців за кордоном не*

зможуть забезпечити стрімкий повоєнний розвиток країни. Звісно, відновлення і відбудова післявоєнної України буде складним і тривалим процесом.

Отже, якщо проблему міграції українців, яка склалася до 24 лютого 2022 року поєднати з міграцією, котра відбувається зараз внаслідок повномасштабної війни Росії проти України, та враховуючи той факт, що значна частина мігрантів не повернеться в Україну, то це матиме надзвичайно негативні соціально-економічні й політичні наслідки. До того ж війна триває і міграційні потоки продовжуються. А відомо, що довше триватиме війна, то менше людей повернеться. Крім того, у багатьох країнах тимчасовий захист українцям надається з розрахунку на поступову їх інтеграцію у суспільство і вихід на місцевий ринок праці. І якщо мігрантів і біженців з України не вдасться повернути в країну після нашої перемоги, на нас чекатиме демографічна катастрофа.

На сучасному етапі міграційні процеси входять до комплексу визначальних чинників формування політичної реальності. В умовах активної фази російсько-української війни необхідним залишається вироблення ефективної міграційної політики з урахуванням екзистенційних загроз самому існуванню українському народу, зокрема з боку Росії як країни-агресора. Тому невід'ємною складовою реалізації дієвої національної стратегії має стати управління людськими ресурсами та їх міграцією. Проблема *не тільки в створенні інституцій, а й в політичній волі напруцювання і реалізації такої політики.* Одним із основних пріоритетів її має бути робота з максимальною кількістю мігрантів та потенційних репатріантів, залучення їх та українців з усього світу до процесів відновлення, відбудови України, що, в свою чергу, дозволить Україні зробити свій післявоєнний ривок.

Література

1. Буряченко Олексій. Відновлення України через діалог усіх українців світу. Об'єднавшись – зробити неможливе, всупереч усьому! URL: <http://ukrinform.ua>.
2. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД, 2018. 472 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/Migration_Politic_Print-fin-3178a.pdf
3. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. 2 (33). 11-26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2018_2_3.

Чернова К. О.

*д.с.н., проф. кафедри соціології та публічних комунікацій
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ЕТНОСОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Соціологічний аналіз українського етносу свідчить про наявність досить неоднозначних процесів, які виникли внаслідок тривалої бездержавності, приналежності України до складу різних територіальних об'єднань та впливу зовнішніх чинників, основним серед яких є російська військова агресія.

В таких складних умовах, коли маємо девальвацію цінностей людського життя, базових гуманістичних принципів, які завжди були підґрунтям демократії, коли всі зусилля країни спрямовані на безпеку та оборону і залученні до цього всіх ресурсів, вважаємо за доцільне зосередити увагу на патріотизмі, цінностях та ідентичності українських громадян.

Сучасний етап розвитку українського соціуму характеризується трансформаційними процесами, в ньому тривають масштабні зміни, які зумовлюють нестабільність та невизначеність перспектив соціального життя. Україна сьогодні переживає важкі часи складних випробувань, оскільки відбувається утвердження нашої країни як демократичної європейської нації.

На сьогоднішньому етапі для українського суспільства надзвичайно важливими є оцінка становища нашої держави у світі, громадянської та мовної ідентичності, динаміка змін цінностей, сприяння та забезпечення комунікативно-мовної інтеграції.

На нашу думку, стратегія інтеграції може бути реалізована лише в мультикультурному суспільстві із низьким рівнем упереджень, існуючої толерантності та позитивними взаємовідносинами між різними групами суспільства. Як відомо, емпіричними референтами стану міжетнічних відносин у їх об'єктивованих формах можуть бути такі соціальні факти: поширеність міжетнічних контактів, їх добровільний або примусовий характер; підстави, на яких вони виникають: родинні, дружні, виробничі зв'язки, ситуативні контакти в місцях масового скупчення; факти дискримінації, обмеження прав та інтересів окремих національностей, сфери, на які воно поширюється; наявність та поширеність зіткнень, конфліктів між представниками різних національностей [1, с. 178].

У ході аналізу результатів міжетнічних відносин, скажімо, в такому аспекті, як можливі шляхи ліквідації конфліктних ситуацій, напруги в національ-

них відносинах і т. д., істотного значення набуває характеристика соціально-го й етнокультурного середовища, в якому здійснюються міжетнічні контакти, спілкування, зв'язки, взаємодія і проявляється соціальне та ідеологічне значення етнічності як для статусу тієї чи іншої групи, так і в етнопонаціональній ситуації в цілому [2, с. 104].

Науковці, досліджуючи і визначаючи групову чи колективну ідентичність, особливу увагу приділяють таким об'єктивним критеріям, як мова, звичаї, традиції, спільність походження тощо. І взагалі, кожний феномен в культурі може набувати характеру символу етнічності. але мова усвідомлюється як головна етнодиференційуюча ознака та етнічна цінність.

Саме зв'язок з мовою є важливим стабілізуючим чинником такого часом аморфного й хисткого поняття, як ідентичність. Процес пошуку нової ідентичності має цілий ряд видимих ознак, що дає можливість описати його у конкретних проявах. Так, всяка національна культура базується перш за все на мові, і національна ідентичність включає в себе володіння мовою як базисною. провідне місце в цьому процесі відіграють культурологічні чинники. Так, зокрема, згідно результатів сімнадцятого загальнонаціонального опитування: ідентичність, патріотизм, цінності (17-18 серпня 2022 р.) продовжує зростати кількість тих, хто частіше розмовляє українською вдома. Так, сьогодні 51% зазначили, що розмовляють вдома українською (у квітні 2022 – 48%), третина – двома мовами, 13% – російською. Більше половини мешканців півдня і сходу двомовні, близько чверті – російськомовні. використання російською у побуті зменшилося приблизно вдвічі. 76% вказали українську мову як рідну, 19% – російську. 86% вважають, що українська мова повинна бути єдиною державною мовою.

Частіше почали використовувати українську мешканці півдня і сходу, переселенці. 19% українців з початку війни перейшли на постійне або частіше використання української мови. Загалом з початку війни 41% російськомовних та двомовних почали частіше говорити українською, з них 24% – постійно [3].

Значимо, що зафіксувати позиції в системі міжетнічних відносин і відчутти свою приналежність до тієї чи іншої етнічної спільноти допомагає когнітивний метод етнічної ідентичності [4, с. 118]. Згідно цього, елементи етнічної ідентичності включають у себе ступінь віднесення всіх процесів ототожнення суб'єкта зі своїм етносом. У такому пізнавальному процесі особа відтворює всі ті якісні характеристики групи людей, пов'язані з їхнім етнічним походженням, які виявляються у мові, особливостях поведінки, способі життя, ментальності. Етнічна самосвідомість у такому випадку виступає

як «багаторазове» співвіднесення особою до певного етносу і проявляється в ідентифікації з ним за характерними ознаками [4, с. 118].

Етнічна ідентичність може проявлятися в будь-яких формах, що включають в себе різні психологічні механізми та види діяльності, різні ступені засвоєння індивідом будь-яких ролей, норм та цінностей. При цьому основним чинником включення індивідом себе до тієї чи іншої групи виступає емоційність, що сприяє активному засвоєнню соціальної поведінки, прийняттю тих групових норм та моральних цінностей, які виробили члени даної групи чи колективу. Але таке засвоєння чи копіювання психологічних процесів не завжди буває загальноприйнятим і раціональним. Тому найбільш ефективною і корисною формою ідентичності виступає така ідентичність, яка включає в себе колективістські моральні принципи та цінності, вироблені в колективах та засновані на спільній реальній діяльності [4, с. 118].

Так, зокрема, травматичні дії по відношенню до даної культурної етнічної одиниці часто не лише не послаблюють відповідну етнічну ідентичність, але й навпаки, посилюють її ще одним відчуттям спільних трагічних переживань, відновлюючи з новою силою відчуття колективної солідарності [4, с. 133].

Згідно результатів вищезазначеного опитування, 98% українців пишаються тим, що є громадянами України і вперше цей показник є практично однаковим в усіх регіонах. Це – історичний максимум гордості, й вперше спостерігається однакості цього почуття у регіональному розрізі. За двадцятирічну історію спостережень, відсоток тих, хто дуже пишався або скоріше пишалися бути громадянами України, зріс із 41% у 2002 році до 69% у 2020 році. У серпні 2022 року, через пірвоку після широкомасштабного вторгнення, цей показник склав 98% [3]. Принагідно зазначимо, що значні відмінності спостерігалися саме в регіональному розрізі. Так, на Донбасі у 2020 році частка тих, хто пишався бути громадянами України складала 47%, на сході 58%, тоді як на заході країни цей показник становив 81%, а у центрі та на півдні показник був досить близьким і становив 70% і 71% відповідно. У 2002 році щонайбільше кожен третій (31-33% респондентів) на півдні, сході чи Донбасі пишалися тим, що вони були громадянами України. В 2022 році відмінності різко скоротилися. Це свідчить про майже повну консолідацію українців у їх ідентифікації із Україною, – зазначила Т. Любива [3].

Аналізуючи ідентифікацію через призму внутрішньо групових зв'язків, можна виявити різні елементи етнічної спільності, які можуть виступати як самостійно, так і утворювати своєрідну систему із ознаками певної усталеності. Так, для певної етнічної спільноти існує своя ієрархія ціннісних елементів, яка забезпечує стійкість самоідентифікації етносів [4, с. 119].

В емпіричному вимірі вище згаданого соціологічного опитування, ціннісна шкала українців в умовах війни зазнала незначних змін. Загалом постерігається динаміка у бік цінностей самовизначення та відкритості до змін. Традиційно домінують універсалізм та доброта. На високому рівні залишилися конформність і на противагу їй самостійність. Також значимими є цінності безпеки і традиційності. Найменше, як і минулого року українці цінують багатство. За рік дещо зросли значення цінності традиційності, гедонізму, стимуляції та особливо самостійності.

Традиційно цінності самостійності, багатства та гедонізму притаманні більше молоді. На противагу їм у середній та особливо у старшій вікових групах більш схильні до консервативних цінностей (традиційності та конформізму). Натомість такі цінності як самостійність, універсалізм, доброта, безпека та досягнення притаманні представникам усіх вікових категорій. Якщо для чоловіків значно вищими є цінності стимуляції, досягнення та багатства (влади), то для жінок – безпеки, традиційності, конформізму, універсалізму і доброти.

З точки зору регіонального та вікового поділу відповіді є доволі однорідними – всі регіони вірять у краще майбутнє України [5]. Українці готові долучитися до відбудови країни. Плани про відбудову України об'єднують українців, більшість посідає консолідовану, активну позицію.

Такі висновки підтверджують і результати вище згаданого опитування щодо майбутнього України. Зокрема, більшість респондентів оцінюють країну найчастіше словом «вільна». Також серед перших слів часто звучали «сильна», «квітуча», «процвітаюча», «мирна», «щаслива». Другою ознакою для характеристики майбутнього України опитані найчастіше вживали «незалежна». Третьою ознакою – «багата». Також використовували такі характеристики як «європейська», «розвинута», «єдина».

І як зазначає український соціолог Н. Костенко, сьогодні, коли суспільство перебуває в стадії війни, поза межами домінантного протистояння «ми» – «вони» даються взнаки фрагментарні ситуативні ідентичності, які вже в наближуваній події миру піддадуть ризику виниклу спільну колективну відповідь на те, що відбувається, виявлять сумніви у сталості перевіреної воєнним контекстом єдності. Така органічна солідарність, найімовірніше, розщепиться на типи «самототожності», «слабкі» і «сильні» ідентичності, що відрізнятимуться за ступенем залученості в більш небезпечні життєві колізії, за випробуваннями, за участю у просуванні до перемоги і наполягатимуть на визнанні.

Література

1. Арбеніна В. Л. Етносоціологія : навч. посібник. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 316 с.
2. Евтух В. Б. Концепции этносоциального развития США и Канады: типология, традиции, эволюция. Київ: Наукова думка, 1991. 177 с..
3. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: ідентичність, патріотизм, цінності (17-18 серпня 2022 р.). *Рейтинг*. URL:https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcsyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html.
4. Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю. та ін. Етносоціологія: терміни та поняття. Навчальний посібник. Київ: Видавництво УАННП «Фенікс». 2003. С. 133.
5. Дванадцяте загальнонаціональне опитування: динаміка оцінки образу держави (18-19 травня 2022 р.). *Рейтинг*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvenadcsatyy_obschenacionalnyu_opros_dinamika_ocenki_obraza_gosudarstva_18-19_maya_2022.htm.
6. Костенко Н. Всередині та поза межами ідентичності в культурному досвіді пандемії та війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 2. С. 5-21.

Кріжік К. С.

аспірантка Інституту соціології НАН України

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ ВИМУШЕНИХ ЗОВНІШНІХ МІГРАНТІВ З УКРАЇНИ

Станом на 7 березня 2023 року, кількість вимушених українських мігрантів в Європі становить понад 8,1 млн осіб, 4,8 млн з яких отримали статус тимчасового захисту у приймаючій країні [1]. Існуючі дані демонструють, що профілі вимушених українських мігрантів різняться в залежності від країни [2], а також що їхні плани щодо повернення до України різняться [3].

Дослідниками виділяються п'ять ключових груп чинників, що впливають на прийняття рішення про повернення біженців: (1) умови в країні походження, (2) умови в приймаючій країні, (3) індивідуальні фактори (психологічний стан, здатність задовольнити міграційні прагнення, відчуття відсутності іншого вибору тощо), (4) соціальні фактори (сімейні обставини, ностальгія за батьківщиною, бажання зробити внесок у розбудову країни тощо) та (5) політики обох країн щодо міграції [4].

Всі ці фактори було включено до гайду глибинних інтерв'ю, що були проведени нами з 19-ма вимушеними зовнішніми мігрантами з України. Інтерв'ю

були взяті у період з листопада 2022 по березень 2023 року. З 19 інтерв'ю 17 були взяті у лютому-березні 2023 року.

На момент проведення інтерв'ю респонденти перебували в різних країнах: Чехії, Словаччині, Іспанії, Німеччині, Швейцарії, Австрії, Данії, Англії та Канаді. В цьому розрізі результати демонструють, що умови в країні походження мають значення для всіх, а от щодо умов в приймаючій країні оцінка є різною: якщо країни не дуже приваблюють респондентів, акцент робиться на неповернення через умови вдома, а якщо йдеться про освіту дітей, на можливості в приймаючій країні.

Отримані результати свідчать, що ключовим чинником прийняття рішення про повернення чи не повернення респондентів є уявлення про власне майбутнє в Україні та в приймаючих країнах, в розрізі одного або декількох з вищезазначених ключових чинників. Водночас важливу роль відіграє як суб'єктивна оцінка майбутнього, так і об'єктивні фактори.

Щодо першої групи чинників – **умов в країні походження**, переважно респонденти, що планують залишитися в країні перебування, зазначають, що їх спонукає не повертатися в Україну загроза фізичній безпеці (обстріли, заміновані території) та проблеми матеріального забезпечення (*«нема куди повертатися»*). Респонденти, що виїхали з дітьми, занепокоєні їх психологічною безпекою (*«нам пощастило, що син ніколи не чув ні сирен, ні вибухів, нічого такого, і хотілося б, щоб так і залишилось»*).

Умови в приймаючій країні значною мірою пов'язані в уявленнях вимушених українських зовнішніх мігрантів з оцінкою умов на батьківщині, аргументація щодо прийняття рішення про повернення зводиться до порівняння умов в поточній країні та Україні в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. Зокрема респонденти, що виїхали з дітьми, визначають кращі умови для освіти та розвитку дітей в приймаючих країнах порівняно з Україною як один з чинників неповернення. Небажання цих сімей повертатися на батьківщину аргументують не лише поточними умовами (сирени, брак облаштованих укриттів в закладах освіти та низький рівень задоволеності дистанційною освітою), але й загальним переконанням про те, що рівень та статус освіти навіть у мирних умовах нижче за європейський.

Рішення залишитися ґрунтується на позитивній оцінці перспектив в приймаючій країні та небажання нехтувати інвестиціями часу та ресурсів, які забезпечили процес адаптації (*«так чи інакше це класний експірієнс»; «допоки в мене буде робота тут, я буду за неї триматися»; «не бачу сенсу просто все закреслювати для себе і повертатися назад, коли ти найдеш вже певний круг спілкування, коли ти найдеш роботу»*)

Індивідуальні чинники також відіграють значну роль у прийнятті рішення про повернення.

Респонденти зазначають про труднощі у адаптації (*«ти відчуваєш, що ти далеко, і тобі складно»*) або їх брак (*«побут не змінився, нічого не змінилося»*).

Важливим чинником також власне почуття спокою, захищеності та комфорту як чинники прийняття рішення про повернення (*«тут я відчуваю себе в безпеці, в Україні і до війни такої безпеки не відчувала»*).

Ті, хто планують повертатися до України, зазначають про відчуття любові до країни (*«ми поїхали не за власним бажанням, і залишились тут через обставини, тому хочеться додому»*), а також більші можливості для розвитку та задоволення потреб у відпочинку та комфорті на батьківщині, але вже після війни (*«(порівняно з Україною) втратили комфорт, втратили розваги, хоча це звучить цинічно»*).

На основі проведених інтерв'ю можна прослідкувати зв'язок між індивідуальними та **соціальними чинниками**, адже психологічний стан, особисті цілі, здатність задовольнити міграційні прагнення тісно пов'язані з членами родини та близькими, що емігрували разом з респондентом, залишились в Україні або зустріли їх в країні призначення. Наявність контактів в приймаючій країні не лише сприяє адаптації (допомога в оформленні документів, пошуку роботи тощо), але й створює умови для формування планів залишитися у цій країні, щоб бути поруч з близькими (*«оскільки мій хлопець тут, я розуміла, що рано чи пізно мені доведеться бути тут... а війна це прискорила»*).

У проведених інтерв'ю **політика щодо міграції в країні перебування та приймаючій країні** згадується не так часто, хоча основним фактором, що мотивує багатьох з опитаних залишатися в приймаючій країні, є статус тимчасового захисту або інші пільги, які вони отримують від відповідної держави. Для деяких з них це є можливістю не працювати і сфокусуватися на навчанні, для інших – можливість отримувати сталий дохід у період вивчення місцевої мови. Варто зазначити, що ті, хто не планує повертатися до України після завершення війни, зазначають, що після завершення існуючих програм з тимчасового захисту, будуть намагатися знайти інші можливості, як-от отримання робочої чи навчальної візи або дозволу на постійне проживання. Ті респонденти, що ще не визначились з поверненням, зазначають, що у випадку закінчення дії програм захисту розглядатимуть різні варіанти, в тому числі – повернення в Україну, зміну країни або отримання інших форм дозволу на проживання. Отримання статусу біженця в приймаючій країні респонденти не розглядають, оскільки він несе за собою певні обмеження, і в той же час

перспектива отримання робочої чи навчальної візи, або дозволу на постійне проживання є більш привабливою, а для декого – більш реалістичною.

Отже, до ключових чинників, що на сьогодні впливають на прийняття рішення українських зовнішніх вимушених мігрантів є умови в приймаючій країні та на батьківщині та порівняння цих двох аспектів, а також індивідуальні та соціальні чинники. Політики щодо міграції в Україні та країні призначення не визначаються респондентами як важливі, попри те, що всі з них отримали статус тимчасового захисту або скористались подібним механізмом в приймаючій країні. Водночас ключовим у процесі прийняття рішення про повернення у випадку всіх респондентів є певна комбінація різних груп чинників.

Література

1. UNHCR. Ukraine refugee situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 15.03.2023).
2. What the self-selection of Ukrainian refugees means for support in host countries / J. Kohlenberger та ін. *EUROPP*. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2022/09/07/what-the-self-selection-of-ukrainian-refugees-means-for-support-in-host-countries/> (дата звернення: 09.03.2023).
3. UNHCR. Lives on hold: intentions and perspectives of refugees from Ukraine #2. 2022. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/95767> (дата звернення: 15.03.2023).
4. Koser K., Kuschminder K. Comparative research on the assisted voluntary return and reintegration of migrants. 2015. URL: <https://doi.org/10.22459/lwg.12.2017.10> (date of access: 02.03.2023).

Мікула А. І.

*аспірантка кафедри соціології
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

ОСВІТНІ АСПЕКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ

Дослідження сучасних українських дослідників здебільшого присвячені передумовам інтелектуальної міграції українців у XVII ст., міжнародній співпраці українських університетів у другій половині XIX – на початку XX ст., а також академічній мобільності перспективних молодих науковців і викладачів цих університетів, еміграції та діяльності української інтелектуальної еліти

міжвоєнного періоду, в тому числі внаслідок політичних репресій 1920-х років та ін. Проблему інтелектуальної міграції також аналізують у загально-історичних працях, у контексті формування української діаспори різних країн світу та передумов сучасних міграційних процесів.

У 2019 р. Україна стала лідером серед інших країн світу за кількістю осіб, які отримали дозвіл на проживання в країнах ЄС-28 (757000 заявників, або 25,6 % від всіх претендентів на отримання дозволу на проживання в ЄС-28), випередивши Китай (3,7 %), Індію (4,4 %), Бразилію (3,4 %), Марокко (4,5 %). Польща є абсолютним лідером серед країн ЄС-28 за кількістю дозволів на проживання, виданих українцям – 79,2 % від загальної кількості дозволів. Друга за чисельністю прийнятих українських мігрантів країна – Чехія, третя – Угорщина [1]

Аналізуючи міграцію до країн ЄС детальніше, можна стверджувати, що дві третини українців, яким були видані дозволи на проживання, отримали їх з причин працевлаштування, і 80,4 % договорів з працевлаштування укладено у Польщі. Головним чинником зростання економічної міграції є можливість більше заробляти, повніше реалізувати свій потенціал, саме тому міграційний рух спрямований до країн із вищим рівнем розвитку та якістю життя, а також до країн із меншими мовними та культурними бар'єрами, зокрема до країн ЄС, США, Канади тощо.

Згідно із соціологічним дослідженням, яке провів у 2018 р. Київський міжнародний інститут соціології на замовлення видання “Дзеркало тижня. Україна”, тенденція “виїхати, заробити і повернутися” переростає у тенденцію “виїхати, влаштуватися і залишитися”. Результати дослідження свідчать, що 30 % опитаних мають намір виїхати з України. Найвищий відсоток тих, хто має намір покинути Україну, 55 % – це молодь у віці 18–29 років, 44 % – люди у віці 30–39 років та 33 % – у віці 40–50 років. Ці результати надзвичайно тривожні, оскільки вказують на потенційну загрозу втрати найперспективнішого та найпрацездатнішого людського капіталу України, який здатний забезпечувати соціально-інноваційний прогрес. Водночас, результати дослідження враховують і освітній рівень потенційних мігрантів. Серед тих, хто готовий виїхати за кордон, 40 % респондентів із вищою освітою, 27,6 % – із середньою спеціальною, 23,2 – середньою, 17,8 – неповною середньою освітою. Такі результати свідчать про те, що значна частина державних та приватних інвестицій в освіту може не окупитися внаслідок міграційних процесів, а отже, держава не отримає очікуваних інвестиційних ефектів [1].

У статті «Міжнародна мобільність: результати опитування дослідників в ЄС» Wöring пропонує альтернативу класичному розрізненню між трудовими

мігрантами та формами мобільності, яка не враховує зміну робочої ролі. Автор розрізняє рух дослідників на «мобільність з» і «мобільність без» визначеної тривалості [2].

За даними ООН, після початку повномасштабного вторгнення з України виїхало 1,8 мільйона дітей. Найбільше виїхало в Польщу — 1,1 мільйон дітей, а також в інші наближені до України країни: Молдову, Румунію, Чехію, Словаччину та Угорщину. За словами міністра освіти і науки Сергія Шкарлета, Україну вимушено залишили 672 тисячі учениць та 26 тисяч вчительок. Кількість студенток, які виїхали, досі невідома. Уряди країн, що приймали вимушених переселенок з України, серед інших заходів підтримки запропонували також можливість продовжити навчання на різних рівнях освіти. У дитячих садочках і школах українські діти мають право навчатися за місцем тимчасового перебування. У більшості європейських країн середня освіта є обов'язковою, тому значна частка українських учениць вчиться одночасно в місцевих школах і в українських дистанційно. Іноземні університети та інституції почали запускати окремі програми, надавати стипендії та іншу підтримку українським студенткам. Однак існує низка проблем, з якою стикаються учениці та студентки за кордоном: мовний бар'єр, подвійне навантаження, брак технічних засобів для навчання, академічна різниця та інші [3].

Дійсно, для висококваліфікованих фахівців, таких як викладачі чи дослідники, мобільність є необхідною умовою для задоволення деяких їхніх професійних потреб. Переважна більшість дослідників вважають мобільність необхідною умовою доступу до нових технологій, набуття нових навичок і наукового обміну знаннями. Однак, інтелектуальна мобільність і міграція є калейдоскопічним явищем, яке важко концептуалізувати, тому позитивна чи негативна оцінка залежить від аналізу в конкретній країні. Відтак, їхні характеристики диференціюються або змінюються відповідно до точки зору спостерігача [4].

У 2018 році Ніколюк О. В., Савенко І. І., Седікова І. О., і Ткач К. І. провели соціологічне дослідження з проблем освіти в Україні в контексті інтелектуальної еміграції у провідних вищих навчальних закладах України (м. Київ, Харків, Дніпропетровська та Одеська області) шляхом розповсюдження електронних анкет для анонімних респондентів, що дозволило оцінити соціально-економічний стан інтелектуального капіталу. Всього було опитано 457 науковців. Під час анкетування використовувалися питання як закритого, так і відкритого типу: оцінка якості освіти в Україні; наміри виїхати за кордон; зв'язок фінансових потреб респондентів з міграційними намірами; фактори, що впливають на міграційні наміри; рівень соціально-економічно-

го забезпечення респондентів; рівень зайнятості науковців у навчальних закладах [5].

Респондентами дослідження були такі категорії: 1) кандидати наук (30%); 2) доктори наук (10%); 3) дослідники (30%); 4) аспіранти та докторанти (20%); 5) керівні посади (10%) [4].

Низька, відносно прожиткового мінімуму, заробітна плата молодих науковців, які не мають досвіду роботи (або мають лише – мінімальний стаж), наукового ступеня, не займають наукових посад та важке економічне становище є одним із ключових факторів. За результатами опитування, про свої наміри виїхати за кордон вже заявили 51,2% респондентів, з них 15,7% хочуть виїхати з України назавжди, а 35,1% хотіли б працювати і повернутися. Погляди науковців вищих навчальних закладів щодо причин міграції можна розділити на такі категорії: 1) мінімальна заробітна плата та поганий фінансово-економічний стан науки (90%); 2) несприятливі умови праці (більшість 60%); труднощі професійної реалізації (близько 20-30%). Сімейні причини лише 15% [5].

Отже, у функціонуванні сучасної вищої освіти існують такі проблеми: 1) відтік кадрів (braindrain); 2) недостатня інноваційна співпраця освіти, науки та бізнесу; 3) недостатня популяризація науки та низький престиж професії вченого. Наявність цих проблем зумовлена не тільки недостатнім фінансуванням освіти і науки, хоча, безумовно, економічний фактор є одним із головних. Недосконале законодавство (передусім щодо мобільності науковців, вимог щодо захисту дисертацій, імпорту реактивів та обладнання тощо), відсутність дослідницької інфраструктури та кар'єрних можливостей, погана взаємодія з бізнесом та ряд інших факторів призводять до того, що науковці змушені або виїжджати працювати за кордон, або взагалі залишати науку.

У сучасному глобалізованому світі висококваліфікований інтелектуал – це мобільний інтелектуал, який постійно розвивається. Тому дебіюрократизація процесу академічної мобільності – закордонних відряджень, проведення наукових досліджень, міжнародних програм обміну, стажувань та ін. є важливими інструментами для виходу науковців України на світовий рівень. Сприяння академічній мобільності як засобу підвищення професійного рівня українських науковців має відбуватися на засадах повернення у країну походження. Разом із формуванням конкурентоспроможного наукового середовища на вітчизняних теренах це дозволить не лише зберегти, а й примножити інтелектуальну міць країни. Крім того, у сучасних реаліях становлення інформаційної економіки найбільш відчутну роль відіграє міграція інтелек-

туальна, тому питання збереження інтелектуального потенціалу країни стає ключовим у визначенні її місця в майбутньому.

Література

1. Подра О. П., Петришин Н. Я Освітні аспекти інтелектуальної міграції людського капіталу України: причини та наслідки *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія "Проблеми економіки та управління" № 1, 2022. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/apr/27441/220198verstka-39-48.pdf>
2. Børing, Pål, Kieron Flanagan, Dimitri Gagliardi, Aris Kaloudis, and Katerina Karakasidou. 2015. "International Mobility: Findings from a Survey of Researchers in the EU". *Science & Public Policy*. № 42 (6): p. 811-826.
3. CEDOS: Освіта українських біженок за кордоном. URL: https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen_ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-cheruvnya/
4. Emanuela Varinet : Between Mobility and Migration. The Circulation in Europe of Highly Skilled. *Human Resources from non-European Countries*. URL: <http://diss.uniroma1.it/sites/default/files/allegati/WP.4.%20Varinetti%202017.REV22022017.pdf>
5. Nikoljuk O. V., Savenko I. I., Sedikova I. O., Tkach K. I. Public management of intellectual migration in Ukraine. *ECONOMICS: time realities*. № 6, 2020, С. 63-68. URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2020/No6/63.pdf>

Марусяк Т. С.

*к.с.н., доц. кафедри соціології
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

ПОШИРЕННЯ СІМЕЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ ЯК НАСЛІДОК СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Освіта як і інші сфери соціального життя змушена реагувати на виклики сьогодення, трансформуватись відповідно до нових реалій пандемії та війни. Дистанційне навчання для школярів, студентів та викладачів вже стало повсякденною практикою, що дала можливість реалізувати неперервність навчального процесу. Законодавство України пропонує різні форми навчання, які набувають актуальності лише в умовах війни, адже для багатьох ключовою ціллю стає безпека, особливо дітей. Це зумовлено і потоками зовнішньої та внутрішньої міграції людей, які змушені шукати безпечних умов

перебування, при цьому втрачаючи можливість бути залученими до очного чи змішаного навчального процесу. Зокрема одним із варіантів отримання формальної освіти школярами стає сімейна форма навчання або хоумскулінг (від англ. homeschooling – домашня освіта).

Метою нашої розвідки є дослідження змін, що відбуваються у системі шкільної освіти в сучасній Україні внаслідок значних міграційних потоків сімей з дітьми. Однією з тенденцій, які ми можемо виділити є поширення сімейної форми навчання. Тому завданням є виокремлення причин, переваг та недоліків цього процесу, а також окреслення можливостей подальших досліджень цієї тематики в рамках соціології.

За даними Міністерства освіти і науки України, станом на 1 вересня 2022 року за кордоном перебувало 492 077 дітей шкільного віку. За даними Європейського союзу (статистика надходить із 26 країн ЄС), станом на 4 жовтня до шкільних систем країн ЄС інтегровано 517 123 українських дітей. До цієї статистики не входять дані з Великої Британії, США, Канади та інших країн, до яких масово виїздили українці, а також дані з Росії та Білорусі, куди депортували наших громадян²³. У звіті Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, за результатами репрезентативного опитування, яке було проведено у серпні-вересні 2022 року, 73% батьків повідомили, що віддадуть своїх дітей до формальної школи в межах їх поточної країни перебування, а 18% повідомили, що надають перевагу тому, щоб їхні діти продовжували дистанційне навчання за українською програмою. Головними причинами, чому батьки не віддають дітей до місцевих шкіл вказували наступні: не мають наміру залишатися у країні перебування 21%, мовний бар'єр – 15% [2]. Міжнародні організації та експерти піднімають питання можливих освітніх втрат, тобто можливих прогалин у знаннях і навичках, які виникають в учнівства під час освітнього процесу в умовах війни. Наразі такі втрати важко оцінити. Управліннями у сфері освіти розроблено різні форми отримання освіти, які допоможуть мінімізувати ці втрати, однією серед таких є сімейна форма навчання.

Згідно із Законом України «Про освіту» сімейна (домашня) форма здобуття освіти – це спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти. Відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти несуть батьки. Оцінювання результатів

²³ Де і як навчаються українські діти в часи війни: проблеми, пропозиції, рекомендації. *Офіційний сайт Освітнього омбудсмена України*. Url: <https://eo.gov.ua/de-i-ukrainski-dity-v-chasy-viyny-problemy-propozytzii-rekomendatsii/2022/11/16/>

навчання та присудження освітніх кваліфікацій здійснюються відповідно до законодавства [3].

Фактично батьки можуть самостійно опрацювати матеріали із дитиною із залученням методичних матеріалів, відеоуроків або залучити фахівців (репетиторів, тьюторів). На перший план тут виходять самоорганізація та самоконтроль, вміння раціонально планувати час та ресурси, автономність та головне індивідуальний підхід. Проте, особливістю сімейної освіти є те, що дитина прикріплена до конкретної школи, класу, вчителя. Батьки на початку року можуть написати заяву та оформити за бажанням дитину на сімейну форму навчання. Оцінювання знань проводиться вчителями в кінці семестру за допомогою опитувань, контрольних робіт тощо.

Згідно емпіричних досліджень, які були проведені у США ще до пандемії, тобто у 2019 році, основними причинами переходу на домашнє навчання були: стурбованість шкільним середовищем (безпека, наркотики, негативний вплив ровесників (80% опитаних), бажання забезпечити моральне (74%) чи релігійне (58%) виховання, бажання забезпечити нетрадиційний підхід до освіти дитини (54%), особливі потреби дитини (23%) і ін. [1]. Цікавим є те, що саме зовнішні, соціальні причини стають визначальними.

Варто зазначити, що у період до повномасштабної війни з росією в Україні батьки, що обирали сімейне навчання для дітей, були здебільшого несприйнятими суспільством та вважались такими, що через свої переконання віддаляють дитину від соціального життя та позбавляють безлічі можливостей, обмежують права. Такий прояв швидше був девіантним для українського соціуму. Війна звісно змінила і соціальний статус домашньої освіти і громадську думку щодо цього явища. Тобто, до війни цією формою навчання користувалась незначна кількість сімей (здебільшого через булінг, бажання обрати індивідуальну освітню траєкторію, релігійні чи інші переконання, наприклад щодо вакцинації). Проте з 2022 року сімейна освіта стала своєрідною альтернативою для багатьох родин з України, які через побоювання відвідувати школу, приймали рішення залишати дітей вдома протягом навчального року. Також ті, хто перебувають за кордоном можуть не втрачати можливості отримати документ про шкільний освітній рівень в Україні.

Враховуючи реалії сьогодення, до причин переходу на сімейну форму навчання ми першочергово можемо віднести: підвищену тривожність батьків за безпеку дітей (тобто відсутність належних безпечових умов в навчальних закладах), перебування у зоні бойових дій чи окупації (через це неможливість долучення до загального навчального процесу), переїзд в іншу країну (проте бажання продовжувати навчання в українській школі). Також, на нашу

думку, залишаються актуальними і питання уникнення булінгу чи конфліктів, особливі потреби дітей, особисті переконання та цінності. Звісно виявлення причин буде завданням подальших наших емпіричних досліджень.

До основних **переваг** сімейної освіти ми можемо віднести:

- навчання за індивідуальним графіком;
- незалежність від місця проживання / перебування й стану здоров'я;
- можливість отримати навички самоорганізації та тайм-менеджменту;
- врахування особливостей індивідуального розвитку дитини, її особистісних характеристик, можливостей засвоєння матеріалу;
- тісна взаємодія з батьками;
- можливість вивчати матеріал у креативному, інтерактивному форматі із залученням інтернет ресурсів;
- безпечний та комфортний простір;
- відсутність булінгу та емоційного дискомфорту, пов'язаного з перебуванням у колективі

Проте, якщо ми говоримо про формування особистості у соціальному контексті, то важливими є **низка недоліків**, що можуть стати на заваді успішної соціалізації дитини:

- обмежене спілкування з однолітками, що може негативно вплинути на формування ідентичності та комунікативних навичок;
- значна частина часу проведена за комп'ютером;
- недостатні педагогічні компетенції батьків, невміння пояснити навчальний матеріал та оцінити успішність дитини;
- відсутня можливість командної роботи та взаємодії у колективі.

Основною особливістю сімейного навчання, яку важко віднести до переваг чи недолік слід вважати повну відповідальність батьків за освіту дітей. Це вимагає часу, зусиль, вмінь і навичок, особистісних якостей. Емпіричне вивчення можливостей і результатів виконання батьками соціальної ролі вчителя, їх задоволеність та самопочуття, вплив на успішність дітей можуть стати предметом соціологічного дослідження. Також варто звернути увагу на проблеми підготовки вчителя до швидкої появи різноманіття форм навчання, адже це потребує нових педагогічних навичок організації та контролю одержання знань в домашніх умовах.

Ми вважаємо, що завданням соціологів є комплексне вивчення процесу впровадження такої форми навчання у загальній освіті, розробка методик емпіричного вимірювання залученості та задоволеності усіх учасників навчального процесу (від організаційно-адміністративного компоненту до педагогічного та батьківсько-учнівського), побудова соціального портрету

хоумскулерів, виявлення причин переходу на домашнє навчання, а також окреслення основних загроз та можливостей (перспектив) пов'язаних із функціонуванням інституту сімейної освіти в умовах сучасної України. Також ключовою проблемою, яка потребуватиме подальших досліджень, звісно є якість сімейної форми освіти. Вирішенням її може стати покращення законодавчих і організаційних умов, розробка ефективних критеріїв контролю успішності засвоєних учнями знань, підготовка батьків до нової соціальної ролі вчителя.

Література

1. Homeschooled Children and Reasons for Homeschooling. National Center for educational statistics. URL: <https://nces.ed.gov/programs/coe/indicator/tgk?tid=300>
2. Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/95767>
3. Закон України «Про освіту» від 5.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Сайт Міністерства освіти України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news>

Петрухін С. В.

PhD з соціології,

асист. кафедри соціології та масових комунікацій

Криворізького державного педагогічного університету

НАРАТИВИ МИКИТИ ШАПОВАЛА ЩОДО ЗАВДАНЬ ТА ЦІЛЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ПІД ЧАСВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

Український народ за свою історію безліч разів стикався зі збройними конфліктами, під час яких відточував свої навички боротьби, стійкості, організованості та адаптивності до нових викликів та обставин життя. За цей час українці в процесі боротьби відшукували рішення щодо вирішення конкретних проблем минулого, досвід яких можна застосувати у нинішній час. Водночас, найбільш подібною сторінкою історії, яка має схожий сценарій розгортання військового конфлікту у ХХІ столітті є українська визвольна боротьба (1917–1921 рр.) на початку ХХ століття, яка містила в собі майже однаковий алгоритм російсько-української війни (2014/2022 рр. – (***) р.).

З єдиною різницею, що це відбувалося в різні періоди історії, де на театральній сцені перебували зовсім інші актори, але змістовна наповненість цих подій пережила часові рамки. А тому досвід минулої української боротьби слід враховувати сьогодні, оскільки нинішні проблеми України – це невирішені питання минулого. Отже актуальним є звернення до основних наративів громадсько-політичного діяча УНР, вітчизняного соціолога М. Шаповала. Тому метою даної наукової роботи є висвітлення головних завдань та цілей української еміграції, яка мала відіграти важливу роль у майбутній боротьбі українського народу за свою незалежність, що сформульовані М. Шаповалом після першої світової війни, коли великі спільноти українців емігрували до Європи та Америки.

Перебуваючи в еміграції, М. Шаповал з 1919 р. не полишає надії звільнити Україну з-під більшовицького впливу. І цей шлях визволення, на його думку, мав пролягати крізь призму наукового пізнання, а більш точніше через соціологічні дослідження, які мали дати чітке уявлення щодо ситуації, яка склалася під час революційної боротьби (1917–1921 рр.) та основних причин її поразки [7, с. 3, 11-13; 3, с. 18].

Тому М. Шаповал починає розробляти нову стратегію відродження України, чільне місце в якій він відводить дослідженню української міграції. Це актуальне питання і для XXI століття, так як станом на 14 березня 2023 р. по всій Європі перебуває понад 8 млн українців, які покинули Україну внаслідок російсько-української війни [8].

Це, насправді, значна цифра, яка примушує замислитися над долею українських мігрантів, послуговуючись наративами М. Шаповала, який ще на початку минулого століття вважав, що українська еміграція мала кардинально змінити уявлення європейської спільноти про Україну, тим самим привернути її увагу до боротьби українців за свою незалежність [6, с. 13-14].

І як пояснює вчений, до цієї боротьби мають долучитися усі громадяни України, які досягли своєї «громадської зрілості і психофізичної здатності», незалежно від місця проживання [6, с. 4]. Від цього українська еміграція, як частина українського народу, була зобов'язана долучитися до боротьби зі своїми «гнобителями», оскільки вона теж, певною мірою є армією, яка має виконувати для свого народу важливе завдання, а саме здійснювати зв'язок із світовою системою взаємодій народів у царині політики, господарства та культури. Лише наявність такого апарату за кордоном, яка би складалася з цілої низки «репрезентантів» і «пропагандистів» та постійно озвучувала проблему суверенітету і своїх інтересів може творити вільну та незалежну державу [6, с. 4-5]. Тобто ті країни які не мають представницької діаспори,

дипломатів, емігрантів на міжнародній арені приречені залишитися сам на сам із своїми проблемами.

Перебуваючи за кордоном, М. Шаповал прагнув об'єднати усіх українців в єдиний центр, йому це вдалося на короткий час, але не компактне проживання, зневіра поступово запускала процес асиміляції та інтеграції українців в ті суспільства в яких вони перебували, що призводило до втрати історичного зв'язку із українською нацією [1, арк. 45, 87]. Однак, як стверджує М. Шаповал, навіть в такій ситуації вільній та соборній Україні, необхідно буде знову організувати емігрантів, для того аби заручитися міжнародною підтримкою у майбутній боротьбі [2, арк. 107]. Це є важливою складовою боротьби, оскільки, як наголошує М. Шаповал, відсутність українською еміграції може призвести не тільки, до припинення необхідної взаємодії українців з світовою спільнотою, але й до зникнення самого слова «Україна» в Європі. А для того, щоб цього не сталося, український народ має тісно співпрацювати з українською діаспорою, українськими біженцями, що дозволить підготувати світ до визнання України на міжнародній арені як рівноправної країни [6, с. 6]. Власне, перед українськими мігрантами у Європі стоїть важливе завдання, а саме бути «вільною трибуною, з якої світ має чути правду про Україну, про її змагання, про насильства над нею, про плани ворогів, і зрештою про боротьбу і культурний зріст нашого народу» [6, с. 18].

М. Шаповал окреслив основні завдання перед українськими мігрантами, які є актуальними в сучасну добу.

По-перше, проявляти себе у політичній пропаганді, яка має орієнтуватися на: вивчення своїх можливостей, тобто з яких верств складається українська еміграція та яким потенціалом володіє на інтелектуальному, політичному та матеріальному рівні; створення об'єднаного центру для українських емігрантів, який займатиметься переписом українського населення за кордоном, для реєстраційних робіт, але водночас, як зауважує М. Шаповал, ця організація не має нести політичного змісту [5, арк. 66-67]; налагодження європейською еміграцією зв'язків з американською та азійською українськими діаспорами, для координації планових акцій світового масштабу; проведення пропаганди щодо проголошення самостійної, соборної української держави; дискредитація окупаційного режиму; перешкоджання окупантам проводити їхні міжнародні маніпулятивні акції; здобуття активних прихильників української справи в рядах міжнародної спільноти; підготовка свідомих і активних сил, як підмога у боротьбі з окупантом; виготовлення наукової, просвітницької, політичної української літератури, а також пропагандистської літератури друкованої різними мовами [5, арк. 67]; ґрунтовна підготовка

українських діячів перед виступом на міжнародному полі, тобто мають володіти детальною інформацією про ситуацію яка склалася в Україні та вміти ці знання систематизувати і презентувати у «бездоганній формі; документально, вичерпуюче, логічно, освітлено вищим суспільно-філософським світом, підігріта щирим патосом обурення чи захоплення, скріплено великим напруженням волі і непохитного бажання справедливості» [6, с. 9]; поглиблене вивчення українськими діячами європейських мов, що дозволить проводити пропагандистську діяльність; спільній координації пропагандистської діяльності, тобто колективно за чітким планом та розробленою програмою [6, с. 9].

По-друге, проведення культурної діяльності в еміграції, а саме, на: підготовці наукових кадрів, які в подальшому будуть творити академічну спільноту, яка не тільки творитиме науку, але й буде готувати нових «адептів» наукової праці [5, арк. 69]; створення різноманітних курсів, українських шкіл, наукових установ, видавництв, преси, курсів позаочного навчання, що дозволило би залучити українських мігрантів до отримання вітчизняної освіти з європейським зразком [6, с. 13-14; 5, арк. 70]; приділення уваги щодо впровадження в цих установах суспільно-політичної освіти; вивчення сучасної України з різних точок зору як з політичного, господарського так і культурного; систематичне збирання, систематизація і класифікація матеріалів, фактів та їх обробка для написання вітчизняної наукової літератури, за якою мали навчатися не тільки українці, але й іноземці; створення видавничих фондів, які би займалися видавництвом вітчизняної художньої, наукової, політичної та іншої літератури [4, арк. 36 зв.; 5, арк. 70].

І, по-третє, це господарська діяльність, яка орієнтувалася та створення українськими мігрантами власних професійних спілок, підприємств або робітничих організацій, що могли стати джерелом матеріального забезпечення мігрантів, [5, арк. 71] тобто створення закордоном власного бізнесу з українськими традиціями.

Таким чином, репрезентація наративів М. Шаповала стосовно завдань українських мігрантів після першої світової війни та жовтневого революційного перевороту свідчить про їх актуальність і доцільність для сучасної України. Звісно, що проблема полягає у тому, більшість сучасних українських мігрантів у європейських країн – це жінки з дітьми, оскільки їх чоловіки встали до лав ЗСУ або добробатів, однак налагодження їх взаємозв'язків поза межами України є вкрай важливим і нагальним завданням української дипломатії та в умовах нинішньої російсько-української війни.

Література

1. Витяги з листів Микити Шаповала до Шаповала Миколи (брата) з 12 грудня 1921 р. – 6 лютого 1932 р. НаУКМА. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 45, 87.
2. Шаповал М. Боротьба чи рееміграція. ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 684. Арк. 107.
3. Шаповал М. До питання про організацію українських соціологічних студій: Dopytannja pro organizaciju uktajins`kych sociologičnych studij. Прага, 1925. 20 с. *Diasporiana*. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/20699/file.pdf> (дата звернення: 20.12.2021 р.).
4. Шаповал М. Еміграція і політика. е-ресурс ЦДАВОУ. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 36. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/17009#file-1614033> (дата звернення: 18.03.2023 р.).
5. Шаповал М. Еміграція і Україна. е-ресурс ЦДАВОУ. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 66, 67, 69, 70. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/17009#file-1613993>(дата звернення: 18.03.2023 р.).
6. Шаповал М. Завдання Української еміграції. *Diasporiana*. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12366/file.pdf> (дата звернення: 13.05.2021).
7. Шаповал М. Українська соціологія. Прага, 1927. 23 с.
8. Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 17.03.2023 р.).

Ширяєва О. І.

*магістрантка кафедри соціології
Маріупольського державного університету*

ОБРАЗ ДОМУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Після початку широкомасштабної російської агресії у лютому 2022 року на різний період часу з України виїжджали 14,5 млн громадян, а внутрішньо перемішеними особами стали понад 4,5 млн наших співвітчизників. Станом на грудень минулого року 4,7 млн українських біженців було зареєстровано у країнах Європейського Союзу. Рідний дім цих людей зруйнований російськими агресорами, опинився в окупації або у зоні активних бойових дій. Мільйони українців вимушені починати нове життя – у хостелах, найманому житлі або гостинних родинах іноземців.

Проте дім став іншим не тільки для людей, які покинули Україну. Через російські ракети, шахеди, артилерійські обстріли та невизначеність майбут-

нього всі ми стали сприймати свій дім по-іншому. Він перестав бути осередком безпеки, затишку та маленьким світом, у якому можна заховатися від зовнішніх проблем. Дім звівся до умовно безпечних підвалу або коридору, локації перепочинку між волонтерськими справами чи місця, яке може стати останнім притулком, коли навколо рвуться міни та снаряди. Все сказане вище зумовлює як теоретичну і практичну актуальність обраної теми, так і визначення методом дослідження порівняльного аналізу різних концепцій дому в соціально-гуманітарних науках.

У своїй класичній роботі «Соціологія повсякденності» Альфред Шюц описує людину, яка після довгої відсутності повертається додому, підкреслює особливу роль суб'єктивних інтерпретацій: «Символічна характеристика поняття “дім” емоційно забарвлена та важка для опису. Будинок означає різні речі для різних людей... батьківський будинок і рідну мову, сім'ю, друзів, улюблений пейзаж та пісні, що співала нам мати, певним способом приготувану їжу, звичні повсякденні речі, фольклор та особисті звички, – особливий спосіб життя, складений із маленьких та звичних елементів, дорогих нам» [3].

При цьому А. Шюц підкреслює, що «...будинок означає одне для людини, яка ніколи не залишає його, інше – для того, хто живе далеко від нього, і третє – для тих, хто до нього повертається». Цей підхід дуже актуальний для описання соціальної адаптації українських воїнів, які повертатимуться додому після нашої перемоги, вивчення їхніх почуттів, оцінок домашнього світу, що змінився, способів подолання конфліктів, які виникатимуть у мирному житті.

У психоаналітичній концепції дім усвідомлюється як образ і проекція самої людини, її індивідуальності через поняття «архітектура» і «архетип». Ці слова мають загальний корінь, що апелюють до ідеї початковості. Архітектура – це модель-образ, на яку людину чи людство загалом проєктують власні внутрішні реалії (універсалії колективного несвідомого).

Для К. Юнга домобудівництво постає як життєтворчість. У складні періоди свого життя мислитель навіть звів власноруч у своєму маєтку Дім-Вежу. «Вежа одразу стала для мене місцем зрілості... Вона давала мені відчуття, ніби я переродився у камені.. Глянувши на те, що вийшло, я побачив... символ душевної цілісності» [4]. У цій концепції дім представляється як органічна частина нашого життя та нас самих, місцем, яке безпосередньо впливає на формування нашої особистості, цінностей та ідеалів. Саме через відірваність від Батьківщини, раптове поринання у середовище іншої культури серед українських біженців поширене явище культурного шоку, що негативно впливає на їхній моральний та психологічний стан та значно ускладнює облаштування на новому місці.

Видатний німецький філософ О. Шпенглер розглядає дім як індикатор розвитку локальних культур та етносів. З часів переходу людства до осілого способу життя, історія народу стає історією його дому. «Щойно ми відволікаємося від дому як расового вираження, ми відразу помічаємо, як важко розпізнати сутність раси... Форма дому передається лише разом із расою. Якщо зникає орнамент, це означає, що змінилася лише мова; якщо ж зникає тип дому, згасає раса» [2]. Таке трактування оселі виходить за рамки суто зовнішніх характеристик (українська мазанка, чукотська яранга, індіанський вігвам, монгольська юрта) та описує помешкання, з одного боку, як серцевинний елемент національної ідентичності, а з іншого – як спосіб визначення свого місця та ролі у світі. Шпенглерівське трактування дому дозволяє зрозуміти поведінку російських агресорів (у більшості своїй вихідців із віддалених та бідних територій), які нещадно грабують окуповані міста та села, плутаючи мікрохвильову піч із сейфом. На відміну від українців, «визволителі» не просто позбавлені доступу до елементарних благ та предметів цивілізації, але й вважають, ситуацію, коли держава витрачає 150 млрд доларів на агресивну війну, а 13 млн росіян ходять до вуличного туалету, цілком нормальною. І це не комунальна проблема, а частина генетичного коду нації, рабська покірність на тлі небажання брати на себе відповідальність за своє життя.

Екзистенційна філософія М. Гайдеггера розглядає дім через категорію «будування». Наша оселя не зводиться до хрущовки чи розкішного палацу, престижного передмістя або забутого Богом робочого району. «Будування має своєю метою проживання. Однак не всі будівлі водночас є і помешканнями», – відзначає дослідник [1]. Домом може ставати будь-яке місце, де ми проводимо багато часу, реалізуємо себе, отримуємо задоволення від спілкування з іншими людьми та виконання корисної справи. У перші дні широкомасштабної російської агресії багато наших співвітчизників буквально не знаходили собі місця вдома – не було сил дивитися стрічку новин, відчувати лють та безсилля. На цілі тижні «новим домом» для них ставали волонтерські хаби та кухні, блокпости і центри для переселенців.

Також останнім часом у вітчизняній соціології активно розробляється кілька моделей дому, за допомогою яких також можна описати почуття та емоції людей, які через російську агресію опинилися далеко від рідних місць: індивідуально-ностальгійна (домашній простір як інтимізована форма буття людини), публізована (гнів, коли тебе із твого дому викидають російські загарбники на тимчасово окупованих територіях) та органічна (відомо багато випадків, коли люди із прифронтових сил, які щодня жорстоко обстрілює противник, так і не змогли жити у міській багатоповерхівці, та поверталися додому, часто на вірну смерть).

За результатами нашого дослідження можна зробити такі висновки. По-перше, кожна із розглянутих концепцій дому описує різні аспекти просторового буття людини – від екзистенційного до екологічного та може бути використана при вивченні особливостей соціальної адаптації українських біженців за кордоном та внутрішньо переміщених осіб. По-друге, науковці надають дому різного значення – простір спогадів, душевної цілісності, єднання з природою, національного або особистісного самовираження. По-третє, війна призвела до кардинальних змін уявлень про дім для більшості жителів України. Хтось перестав почуватися у безпеці у своїх чотирьох стінах, хтось – втратив рідну хату назавжди, а хтось в окупації з нетерпінням очікує наших воїнів-визволителів, щоб підняти над рідним домом синьо-жовтий прапор.

Література

1. Гайдеггер М. Будувати, проживати, мислити. Філософія. 1998.
2. Шпенглер О. Человек и техника. Культурология. XX век: антология.
3. Шюц А. Возвращающийся домой. Избранное. 1995. с. 454–489.
4. Юнг К. Г. Воспоминания, сновидения, размышления. Харвест. 2003. 496 с.

Бенчак О. Ф.

к.с.н.,

*доц. кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський Національний університет»*

СПРИЙНЯТТЯ ЖИТЕЛЯМИ ПРИКОРДОННЯ КРОСКОРДОННОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА СЛОВАЧЧИНИ У КОНТЕКСТІ БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

В сучасному світі як в глобальному, так і в регіональному масштабі загострюється проблема кроскордонної взаємодії та її безпекового виміру. У регулюванні безпекової ситуації в прикордонні важливою як і раніше залишається роль таких стейкхолдерів як держави та органи місцевого самоврядування, міжнародні та локальні громадські організації. Водночас зростає роль місцевих прикордонних спільнот, які сформувалися та функціонують за постійного диференціюючого та інтегруючого впливу міждержавного кордону. Відповідно, прикордоння постає не як порожнеча або транзитна зона, а як місце творення соціальної реальності нової якості, місце виникнення нових феноменів (соціальних груп, практик та ідентичностей).

Сучасне розуміння безпеки тісно пов'язане з формуванням так званих «спільнот безпеки» (англ. «security communities»), у тому числі побудованих за територіальним принципом. В Англії, Данії, Швеції, Норвегії та інших країнах отримав поширення також термін «сек'юретизація» («securitization»), що означає опис конструйованої природи феномену безпеки. Важливість сек'юретизації полягає в тому, що вона дає більший, ніж традиційні теорії, простір для участі незалежних експертів та неурядових організацій у дебатах з питань безпеки та позбавляє державу монополії в цій сфері. Ця розвідка присвячена аналізу транскордонних взаємодій спільнот українсько-словацького прикордоння.

Наголосимо, що станом на час написання цієї роботи за дуже невеликим винятком, немає соціологічних праць і, тим більше, поглиблених цілеспрямованих емпіричних досліджень транскордонних взаємодій на українсько-словацькому кордоні. Нечисленні подібні дослідження реалізовані колективом дослідників, до якого входить автор цієї роботи.

Зазначимо, що брак дослідження цієї проблематики притаманний не лише українській, а й словацькій соціології. Так, ми виявили лише поодинокі соціологічні дослідження словацьких науковців з проблематики українсько-словацького кордону. Їх результати переважно стосуються інституційно-організаційних аспектів транскордонних процесів, мають дескриптивний характер, концентруються на соціальному портреті українських трудових мігрантів у Словаччині та на особливостях сприйняття українських мігрантів у словацькому суспільстві і медіа.

Для того, щоб пролити світло на питання транскордонного співробітництва між Словаччиною та Україною, в період з грудня 2021 року по січень 2022 року було проведено опитування громадської думки в рамках проекту SIBSU. Опитування реалізоване двома дослідницькими агенціями по обидва боки українсько-словацького кордону. Метою опитування було вивчити громадську думку щодо транскордонного співробітництва між цими двома країнами та функціонування прикордонного режиму.

Зі словацького боку було опитано 807 респондентів серед жителів обраних п'яти прикордонних районів: Сніна, Гуменне, Собранце, Міхаловце та Требішов. З українського боку за таким же принципом було опитано 809 респондентів шляхом особистого формалізованого інтерв'ю (face-to-face) за місцем проживання (Ужгород, Мукачівський та Берегівський райони). Дані вибірки (стать, вік, освіта, національність, розмір населеного пункту) дозволяють узагальнити основні результати опитування щодо обох прикордонних спільнот з максимальним відхиленням +/- 3,5%.

Загалом словацькі респонденти більш критично ставляться до транскордонної повсякденної реальності, ніж їхні українські колеги. Однак є кілька схожих моментів, які були визначені як проблемні. Опитування показало, що із погляду представників прикордонних спільнот на українсько-словацькому кордоні існує кілька проблемних питань актуальних у вимірі безпекової ситуації. Зокрема йдеться про корумпованість державних служб, які забезпечують функціонування кордону та про незаконну транскордонну діяльність (незаконний перехід кордону нелегальними мігрантами, контрабанда).

У питанні корупції на кордоні по обидва боки пунктів пропуску спостерігається вищий відсоток негативних оцінок з боку українських респондентів. Зокрема, понад 50% респондентів вважають, на українській митниці є дуже високий або високий рівень корумпованості – 50%, тоді як корумпованість словацьких митників назвали високою чи дуже високою 26% опитаних. Лише 3% респондентів вважають, що на українській митниці немає корупції, і 6% респондентів вважають, що на словацькій митниці немає корупції. Відзначимо, що як українці так і словаки набагато критичніше ставляться до власних чиновників і влади, ніж до сусідів.

На думку українських респондентів такі види незаконної транскордонної діяльності як незаконний перехід кордону нелегальними мігрантами та контрабанда мають дуже великий або значний вплив на ситуацію в прикордонних районах, зокрема, на злочинність і громадську безпеку в прикордонному регіоні. Так вважають 38% словацьких респондентів і 47% українських респондентів.

Зазначимо, що важливість проведеного опитування полягає в тому, що воно проводилося в обох країнах – і в Словаччині, і в Україні із застосування єдиного дизайну дослідження, принципів реалізації вибірки та опитувальника, що дає змогу отримати співставні результати, які свідчать про сприйняття прикордонними спільнотами двох країн безпекової ситуації у контексті кроскордонної співпраці України та Словаччини.

Література

1. Safe and Inclusive Border between Slovakia and Ukraine (SIBSU). URL: <https://sfpa.sk/en/project/safe-and-inclusive-border-between-slovakia-and-ukraine-sibus/> (Last accessed: 27.02.2023)

Борюшкіна О. В.

*к.с.н., доц. кафедри ЮНЕСКО» Філософія людського спілкування»
та соціально-гуманітарних дисциплін
Державного біотехнологічного університету (м. Харків)*

THE IMPACT OF FORCED MIGRATION ON THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE

The full-scale Russian-Ukrainian war, which began on February 24, 2022, has led to an unprecedented phenomenon since World War II – mass migration of the Ukrainian population and the emergence of the phenomenon of millions of forced migrants, internally displaced persons, refugees, IDPs, asylum seekers and emigrants. For Ukrainian society, this phenomenon is new and poorly understood, and we can state the fact that it has had a major impact on the national security of our country.

According to the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), 11.4 million Ukrainians have fled their homes in the first month and a half since the beginning of the hot phase of the current Russian-Ukrainian war [4], and this figure may eventually reach 16 million. Of these, as of May 1, 2022, 5,563,959 Ukrainians left the borders of Ukraine. On the other hand, according to the UN International Organization for Migration (IOM), another 7.7 million Ukrainian citizens are considered internally displaced persons (IDPs), meaning they stayed in the country but had to leave their homes.

As of May 1, 2022, 5.6 million Ukrainians had to leave the territory of Ukraine, either temporarily or permanently. Most of them went to Poland – more than 3 million people. According to the latest data, more than 817 thousand people left for Romania, almost 520 thousand for Hungary, more than 443 thousand for Moldova, almost 372 thousand for Slovakia, and more than 25 thousand for Belarus [1].

However, we have a sad trend: only 79.2% of refugees from Ukraine are going to return to their homeland after the war ends, and 10.9% do not plan to return. This is evidenced by the results of a survey conducted by the Razumkov Center's Sociological Service at checkpoints in Zakarpattia region from March 15 to April 1, 2022. The study surveyed 101 respondents aged 16 and older who were traveling from Ukraine on foot or by car. 89.1% of respondents are confident that Ukraine will win this war, only 1% believe that it will lose, and the rest found it difficult to answer.

It is worth noting that 83.2% of refugees are women. 63.4% leave with their children and only 12.9% leave alone. All of this, in our opinion, is a great

demographic loss for Ukraine, as female emigrants have an increased chance of marrying foreigners and never returning to their homeland. 36.6% are those who leave the country at the age of 30-39, 25.7% – 40-49, 18.8% – 16-29, only 10.9% – over 60, and 7.9% – 50-59. The relative majority of refugees are from Kyiv and Kharkiv regions (18.8% each), slightly less from Kyiv (11.9%), Donetsk (7.9%), Zaporizhzhia (6.9%), Mykolaiv, Odesa, and Kherson (5% each). No one left Volyn, Lviv, Khmelnytsky, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi, and Ternopil regions [3].

It is interesting that Ukrainian migrants, unlike those from Asia, Africa, and Latin America, are received in Europe, the United States, and Canada with much more warmth and sincerity.

In our opinion, this is due to many positive factors, such as the high level of education of Ukrainians, their proper upbringing, natural tolerance, knowledge of foreign languages, hard work, openness to communication, willingness to share their skills (professional, culinary, household), etc.

The Ministry of Education and Science of Ukraine (MESU) reported that, according to statistics, about a quarter of all IDPs are schoolchildren or students. However, this data does not take into account those who are citizens of other countries and were on the territory of our country at the time of the outbreak of the full-scale war. Mostly with the help of the embassies of their respective countries, the vast majority of them also left the territory of Ukraine.

Such a large-scale wave of internally displaced persons and emigrants has caused many security, social, economic, financial, family and demographic problems. From this point of view, the problem of the current forced migration crisis in the extraordinary conditions of the current Russian-Ukrainian war is of particular relevance.

Література

1. Z Ukrainy vzhe vyikhaly maizhe 5,5 miliona bizhentsiv – OON. TSN. 30 kvitnia 2022 roku. URL: <https://tsn.ua/ato/z-ukrayini-vzhe-viyihali-maizhe-5-5-milyona-bizhenciv-oon-2050408.html>.
2. Kilkist naselennia v Ukraini na 11% mensha vid 2021 roku. Ahronomiia sohodni. 9 kvitnia 2022 roku. URL: <http://agronomy.com.ua/novyny/1035-stalo-vidomoiakymy-budut-tsiny-na-ovochi-borshchovoho-naboru.html>.
3. Maizhe 80% bizhentsiv khochut povernutys v Ukrainu pislia viiny – sotsopytuvannia Tsentru Razumkova. Interfax-Ukraina. 4 kvitnia 2022 roku. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/820950.html>.
4. Cherez viinu svoi domivky pokynuly 11,4 mln ukraintsiv, – OON. RBK-Ukraina. 9 kvitnia 2022 roku. URL: <https://rbc.ua/ukr/news/voyny-svoi-doma-pokinuli-11-4-mln-ukraintsev-1649511897.html>.

Наукове видання

ТВОРЕННЯ НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ ПОРЯДКІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

МАТЕРІАЛИ

**ХІІІ Львівського соціологічного форуму
5 квітня 2023 року**

За редакцією

*доктора філософських наук, професора,
члена-кореспондента НАН України В. П. Мельника*

Верстання І. Мазінг
Обкладинка В. Роган

Формат 60 x 84 ¹/₁₆. Ум. друк. арк. 19,30.
Тираж Зам.

Видавець та виготовлювач:
Львівський національний університет імені Івана Франка.
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.